

گنج‌شایگان

یا

اوضاع اقتصادی ایران

با اهتمام مخصوص آقای سید محمد علی جمال زاده

از سلسله انتشارات اداره «کاو»

در دارالسنن برلین در چاپخانه کویانی بطبع رسید

۱ ۳ ۳ ۵ -

فهرست مندرجات

۲-۱	مقدمه
۳	فصل اول - کلیات در خصوص ایران جغرافیا - مساحت - ارتفاع خاک - آب وهوا - نژاد وزبان .
۱۱-۴	فصل دوم - تجارت ایران کلیات - تاریخ تجارتی ایران در قدیم الایام - تجارت کنونی ایران - تجارت کلّ ایران - نسبت صادرات و واردات - حذف حقوق راهداری - دولی که با ایران طرف تجارت هتند .
۱۵-۱۲	فصل سوم - واردات ایران بارجه ومنسوجات - قندوچای - نفت - ترقی وتنزل واردات .
۳۷-۱۶	فصل چهارم - صادرات ایران کلیات - ترقی صادرات ۱ - پنبه ۲ - میوجات ۳ - قالی وقالیچه ۴ - برنج ۵ - ابریشم ۶ - پوست ۷ - تریاک ۷ - صمغ ۸ - پشم (حاضر نشده) ۹ - تنباکو و توتون

۳۶-۳۵ ۱۰ - دواجات - املاح
۳۶ ۱۱ - رنگها
۳۶ ۱۲ - حیوانات اهلی
۴۴-۳۸ فصل پنجم - گمرک
 حقوق گمرکی - عایدات گمرک .
۵۸-۴۵ فصل ششم - راههای ایران
۴۵ ۱ - راههایی که ایران را با ممالک دیگر مربوط میدارد
۴۶ ۲ - راههای داخله تجارتنی
۶۷-۵۹ فصل هفتم - وسایلی حمل مال التجاره از اروپا بایران و برعکس
۵۹ شرایط ارسال بستههای امانتی
۶۰ ازراه روسیه
۶۱ ازراه هندوستان
۶۱ ازراه آلمان
۶۲ نرخ ارسال بسته امانتی از طریق روسیه
۶۳ نرخ ارسال بسته امانتی از خارجه بایران (از راه جنوب)
۶۳ کشتی رانی در بحر خزر و خلیج فارس
۶۵ کشتی رانی در دریاچه اورمیه و رود کارون و غیره
۶۵ صورت شرکتهای بحریه که کشتیهایشان با بنادر خلیج فارس رفت و آمد دارند
۷۶-۶۸ فصل هشتم - معادن ایران
۶۸ ۱ - معادن فیروزه
۷۰ ۲ - معادن نفت
۷۲ ۳ - معادن مس
۷۴ ۴ - معادن آهن
۷۵ ۵ - معادن زغال سنگ
۷۵ ۶ - املاح
۷۶ ۷ - معادن نقره و طلا و جیوه و غیره
۸۱-۷۷ فصل نهم - صنعت ایران
۷۷ ۱ - قالی وقالیچه

صنحه

- ۲ - مسوجات ابریشی ۷۹
 ۳ - گلدوزی ۷۹
 ۴ - مصنوعات متفرقه ۸۰

فصل دهم - اصلاحات ۸۲-۹۲

- ۱ - اصلاحات ابریشم ۸۲
 ۲ - اصلاحات در بارهٔ برنج کاری ۸۵
 ۳ - ایجاد راه ۸۶
 ۴ - احیاء اراضی بایر ۹۰
 ۵ - ایجاد جنگلهای مصنوعی ۹۱

فصل یازدهم - تشبثات ۹۳-۱۱۷

- ۱ - کارخانهها ۹۳
 ۲ - شرکتها ۹۸
 ۳ - امتیازات ۱۰۰
 ۱ - امتیازاتی که بروسها داده شده و هنوز در دست آنهاست ۱۰۱
 ۲ - امتیازاتی که در دست انگلیسها میباشد ۱۰۷
 ۳ - امتیازاتی که در دست تبعهٔ فرانسه است ۱۱۵
 ۴ - امتیازات مختلفه ۱۱۶

فصل دوازدهم - مالیهٔ ایران ۱۱۸-۱۵۷

- ۱ - عایدات دولتی ۱۱۸
 ۱ - مالیات ۱۲۰
 ۲ - مالیات غیر مستقیم ۱۲۵
 ۳ - گمرکات ۱۳۰
 ۴ - تلگرافخانه ۱۳۲
 ۵ - پستخانه ۱۳۴
 ۶ - خالصجات ۱۳۸
 ۷ - ضرایبخانه ۱۴۰
 ۸ - معادن ۱۴۲
 ۹ - عایدات متفرقه ۱۴۳
 ۲ - مخارج دولتی ۱۴۷-۱۵۷
 ۱ - دوایر دولتی ۱۴۷-۱۵۱
 ۲ - قروض ایران ۱۵۱-۱۵۷

صفحه

فصل سیزدهم - بودجه دولت ایران	۱۵۷-۱۶۷
بودجه تخمینی سال مالیة ایت ثیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۵۷-۱۶۴
اعتبارات	۱۵۷-۱۶۲
عایدات	۱۶۲-۱۶۴
خلاصه صورت دخل وخرج تخمینی دولت درسال ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۶۴
خلاصه صورت جمع وخرج ایران در سیچقان ثیل ۱۳۳۰-۱۳۳۱	۱۶۵
فصل چهاردهم - اوزان و مقادیر و مکوکات	۱۶۷-۱۷۷
۱ - اوزان	۱۶۷
۲ - مقادیر	۱۶۸
۳ - مکوکات	۱۶۹
فصل پانزدهم - پست و تلگراف و تلفون	۱۷۸-۱۸۸
۱ - پست	۱۷۸-۱۸۰
۲ - تلگراف	۱۸۰-۱۸۳
۳ - تلفون	۱۸۴
فصل شانزدهم - زندگانی در طهران (و بعضی اطلاعات مفیده)	۱۸۴-۱۸۸
زخ ارزاق و اجناس	۱۸۶-۱۸۸
ضمیمه	۱۸۹-۱۹۰
تجارت ایران در اود ثیل (۱۳۳۱-۱۳۳۲) و سالهای جنگ	۱۸۹-۱۹۰
تاریخ بعضی از عهدنامهها و قراردادهای ایران با ممالک خارجه از سال ۱۰۴۰ بعد ۱۹۱-۱۹۲	

فهرست جدولها

۷	جدول نمرة ۱ — تجارت کل صادرات و واردات ایران
۸	» ۲ — نیت واردات و صادرات
۱۱	» ۳ — تجارت ایران با ممالک مختلفه
۱۲	» ۴ — واردات مهم ایران
۱۳	۵ — در باب منسوجات وارده (۱۳۲۸-۱۳۲۹)
۱۴	» ۶ — مهمترین مال التجاره‌های وارده
۱۵	» ۷ — ترقی و تنزل واردات
۱۶	» ۸ — صادرات مهم ایران
۱۷	» ۹ — صادرات پنبه
۱۸	» ۱۰ — کلیت صادرات میوه
۱۹	» ۱۱ — انواع میوجات صادره
۲۰	» ۱۲ — قالبهای پشمی صادره
۲۲	» ۱۳ — صادرات برنج
۲۴	» ۱۴ — صادرات برنج روسیه و عثمانی و انگلستان
۲۶	» ۱۵ — صادرات یله ابریشم
۲۶	» ۱۶ — صادرات ابریشم
۲۷	» ۱۷ — واردات تخم نوغان
۳۰	» ۱۸ — صادرات پوست من حیث المجموع و سهم روسیه و عثمانی
۳۱	» ۱۹ — صادرات تریاک
۳۳	» ۲۰ — صادرات صمغ
۳۳	۲۱ — صادرات پشم (حاضر نشده)
۳۴	» ۲۲ — صادرات تنباکو و توتون
۳۷	۲۳ — صادرات حیوانات زنده
۳۹	» ۲۴ — ورود و صدور مراکز گمرکی مهم در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)
۴۰	» ۲۵ — حقوق گمرکی
۴۲	» ۲۶ — عایدات گمرکی
۴۳	» ۲۷ — عایدات هر یک از مراکز گمرکی و مصارف اداری آن در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)
۴۳	» ۲۸ — عایدات هر یک از مراکز گمرکی و مصارف اداری آن در اود نیل (۱۳۳۲-۱۳۳۱)
۶۲	» ۲۹ — نرخ ارسال بسته امانتی از طریق روسیه و بنادر انزلی، آستارا، مشهدسر، بندرگز
۶۳	» ۳۰ — نرخ ارسال بسته امانتی از خارجه بایران (از راه جنوب)
۶۴	» ۳۱ — رفت و آمد کشتیها در خلیج فارس در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)

۶۵	جدول نمرة ۳۲ - رفت و آمد کشتیهای روسی در بندر بحر خزر در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)
۱۲۳	» » ۳۳ - صورت دستور العمل کل مالیات ایران در اود نیل ۱۳۰۶
۱۲۷	» » ۳۴ - صورت صادرات تریاک از بندر عباس و بندر بوشهر از سال ۱۲۸۸ تا ۱۳۱۴
۱۲۸	» » ۳۵ - صورت حاصل تریاک (واپریشم) ایالت گیلان از سال ۱۰۴۷ تا ۱۳۰۷
۱۳۱	» » ۳۶ - عایدات از بابت وجه الاجاره گمرکات در مدت ۲۰ سال قبل از نسخ اجاره
۱۴۰	» » ۳۷ - صورت عمل کرد ضرابخانه در تنگوز نیل (۱۳۲۹-۱۳۳۰) و سیچان نیل (۱۳۳۰-۱۳۳۱)
۱۴۵	» » ۳۸ - صورت عایدات دولتی در سالهای مالیة ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰
۱۴۶	» » ۳۹ - صورت عایدات تقدی دولتی در سال مالیة ۱۳۰۳
۱۴۷	» » ۴۰ - صورت مخارج دولتی از بابت دوایر و ادارات مرکزی و ایالتی در سال سیچان نیل ۱۳۳۰
۱۵۲	» » ۴۱ - صورت قروض دولتی ایران تا ۶ شعبان ۱۳۳۱
۱۶۴-۱۵۷	» » ۴۲ - بودجه تخمینی سال مالیة ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)
۱۶۵	» » ۴۳ - صورت خلاصه جمع و خرج ایران در سیچان نیل (۱۳۳۰-۱۳۳۱)
۱۷۶	» » ۴۴ - صورت صادرات و واردات ایران از مسکوک طلا و نقره و شمش نقره و طلا (وطلائی سفید) در ۶ سال از سال مالیة ۱۳۲۵ بيمد
۱۷۷	» » ۴۵ - نرخ مسکوکات ممالک خارجه نسبت بقران در سالهای جنگ عمومی
۱۸۹	» » ۴۶ - تجارت ایران در اود نیل (۱۳۳۲-۱۳۳۱)

صورت نقشه‌هائی که در این کتاب است

۲۸	۱ - نقشه ایالت گیلان
۴۴	۲ - نقشه ابریشم کاری ایران
۷۳	۳ - نقشه راههای ایران
۱۰۲	۴ - نقشه معادن مس در ایالت خراسان
در آخر	۵ - نقشه حرزه امتیاز معادن قراجه داغ
	۶ - نقشه ساده ایران (باخطوط تلگرافی)

مقدمه

نواحی ملک از کف بد سگال
بلشکر نگهدار ولشکر بحال
سعدی

ترقی و تنزل ممالک و ملل تنها بواسطه قدرت قشون، عظمت و شوکت سیاسی، نامبرداری و سطوت، ابهت و هیبت، پرزوری و مملکت گیری نیست. در قرون قدیمه اینها جزء مهم بلکه پایه اساسی زندگی ملی یک قوم بوده است و دول دنیا بجز افراد نادره تنها بصولت و قدرتشان معروف میشدند. فقط شهرت یونان ب علم و آداب اجتماعی و سیاسی و فنیّه بتجارت و دریا نوردی از نوادر تاریخی است و آن هر دو نیز در جلو جنگاوران روم معدوم شدند.

از سه قرن باینطرف و مخصوصاً بعد از انکشاف قوه بخار و برق و در رسیدن دوره ماشینی قدرت حقیقی ملل بر روی ترقی ثروت و تجارت و عظمت صنعت و استحکام پایه اقتصادی و وسعت دایره حمل و نقل محصولات خود و مبادله آنها قرار گرفته و تنها قوای نظامی بدون قوت مزاج مالی و ثروت ملی و ترقی مدنی و علمی فایده نمیدهد و جلو انقراض و مغلوبیت را نمیگیرد. و بر عکس بعضی از ملل که سیاست مغلوب و محکوم هستند و استقلال سیاسی خود را قهرآ از دست داده اند بواسطه جدیت و کوشش افراد خود در مبارزه زندگی و مسابقه در میدان دنیا زندگی ملی خود را حفظ کرده و دارای مقامی بین الملل گشته، پایه امید حیات ثانوی و رستخیز خود را گذاشته اند. ملت یونان با وجود انقراض سلطنت ملی آن در دست خارجیان قرنها بواسطه کوشش تجارتنی و ثروتنی خود را زنده و ملت خارجی را محتاج بنحویستن نگاهداشت. لهستانها و ارمنیا در روسیه و قفقاز همان حال را داشته و دارند.

ملکتی که از ثروت طبیعی و مصنوعی محروم باشد طرف توجه ملل دنیا نشده و دور از تمدن مانده توجه سیاسی ملل بزرگ هم بدان کمتر میشود و لهذا در دست دولتی که بر آن استیلا یا قه اسیر مینماید. همچنین ممالکی که ثروت طبیعی زیاد دارند ولی تمام صنعت و تجارت، کشتی رانی و مناقلات، تلگراف و تلفون، معادن، کارخانها، جنگلها، شیلات، شرکتها، ضرابخانها و بالجمله همه فواید مدنی و منافع استفاده آنها در دست خارجیان باشد و فقط اهالی بیایه عملگی و فعلگی و عمل آوردن مواد خام و برزگری رسیده باشند و حتی کارهای اداری و صنعتی ثروت و تجارت را از جزء و کلّ نیز خارجیان دارا باشند: مهندس و استاد و ماشین ساز و معدن شناس و دفتردار و مدیر و هر آنچه محتاج عقل، و علم است از خارجه بوده و تنها کارگر و مزدور

از بومی باشد دوحار ذلت واسیری خواهند ماند. استیلای انگلیس در هند فقط بوسیله نفوذ تدریجی اقتصادی شد. سالهای دراز در صورتیکه القاب عظمت و مراسم حکومت با سلاطین هند و راجها بود شرکت هند شرقی مشغول استیلای تدریجی و بدست آوردن منابع ثروت هند بود تا کار بجائی رسید که پادشاهان هند را جز صورت ظاهری حکومت چیزی نماند و حتی ممالکی نیز که مانند کشمیر و میسور و نیپال و غیره اسماً مستقل مانده اند از اغلب خصائص اساسی استقلال محروم هستند مثلاً حق داشتن روابط با دول خارجه ندارند، مستخدم خارجی نمیتوانند نگاه دارند، قشونشان بسیار کم است و حق زیاد نمودن آرا ندارند و غیره و غیره.

از اینرو امروز میتوان برای سنجیدن درجه استحکام و استواری و یا ضعف و سستی استقلال ممالک اوضاع اقتصادی آن ممالک را مقیاس قرار داد.

و برای آشنائی بحقیقت اوضاع ایران نیز بهترین راهها آشنائی باوضاع و امور اقتصادی آن مملکت است. باید دید ایران چه دارد و چه میتواند داشته باشد و آنچه را که دارد کدام سهمش در دست خود باقی است و برای ترقی آن قسمتی که در دست خودش مانده کدام راه را باید بدست آورد و مقصود از نوشتن این کتابچه توضیح همین نکات است که باندازه مقدر بهماند که در مملکت ایران جریان امور اقتصادی که در زندگانی ملل حکم جریان خون را پیدا نموده در چه حالت است. و وقتی که این رشته معلومات بدست آمد و مفهوم گردید که یک قسمت بزرگ تسلط خارجیها بر ایران از کدام رهگذر است بالطبع کشف راه نجات خیلی آسانتر میگردد چونکه یکتا راه یافتن درمان شناختن درد است.

وما در فصول آتیخواهیم کوشید که تا اندازه که لوازم کار اجازت دهد و در خور این کتابچه مختصر باشد از اقتصاد و تجارت و حاصلخیزی ایران معلوماتی بخوانندگان خود بدهیم.

فصل اول

کلیات در خصوص ایران

جغرافیا - ایران مملکتی است آسیائی واقع مابین ۲۵ و ۴۰ درجه عرض شمالی و ۴۱ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۶۱ درجه طول شرقی پاریس .

مساحت آن - ۴۴۴۷۰ فرسنگ مربع است یعنی بیشتر از سه بار بزرگتر از مملکت آلمان است .

ارتفاع خاک - باختلاف از ۱۵۰ تا ۲۵۰۰ ذرع است ولی ارتفاع متوسط ۱۲۰۰ ذرع است .

آب و هوا - در شمال و جنوب عموماً مایل بافراط و تفریط است . در حوالی خلیج فارس تابستان بسیار گرم میشود و در شمال غربی زمستان بسیار سرد . ولی در مرکز غربی هوا عموماً معتدل است چنانکه آب و هوای اصفهان و حوالی آن بلطافت و اعتدال مشهور است .

تژاد و زبان - ایرانیها از تژاد آریین و جزو اقوام هند و اروپائی هستند و زبان ایرانی قدیم با زبانهای ژرمانی باندازه شباهت دارد که فیلسوف مشهور آلمانی موسوم به لایبنیتز^(۱) ادعا مینماید که یک نفر آلمانی اشعار شعرای قدیم ایران را میتواند بفهمد .

فصل دوم

تجارت ایران

کلیات – ایران از حیث تجارت و اقتصاد همواره دارای اهمیت بسیار بوده و هست چه علاوه بر آنکه مملکتی است حاصلخیز و دارای تجارت و صنعت که از قدیم الایام تا با امروز پیوسته با ممالک بیگانه دارای روابط و مناسبات مهمه تجاری بوده موقع جغرافیایش نیز در عالم اقتصاد و تجارت این ملک را در اولین صف جای میدهد.

تاریخ تجاری ایران در قدیم الایام – تاریخ تجاری ایران طبعاً بدو قسمت منقسم میشود: قسمت اول راجع بموقع جغرافیائی ایران و قسمت دوم بنحود تجارت ایران.

قسمت اول – ایران در قدیم الایام شاهراه مابین آسیا و دریای وسطی (مدیترانه) و دریای سیاه بوده و اغلب رفت و آمدهای تجاری ملل مغرب زمین با آسیای مرکزی از راه ایران بوده چنانکه فقیها که اول ملت تاجر عهد خود بودند از راه خلیج فارس با آسیای مرکزی میرفته‌اند و هم از همان راه بصور و صیدا مراجعت مینموده‌اند. ولی از زمان اسکندر تا قرون وسطی راه سوئز را بر راه ایران ترجیح دادند و رفت و آمدها از آن راه میشد تا اینکه رومیها دوباره راه ایران را پیش گرفتند و باز رفت و آمدها از راه ایران شروع شد و تا وقتیکه دولت روم وجود داشت راه متداول همان راه ایران بود ولی وقتیکه دولت مزبور انحطاط پذیرفت بتجارت اروپا و شرق سکنه بزرگی وارد آمد و روابط تجاری اروپا و آسیا از میان رفت تا اینکه کم کم آمالفیها و سایر ایتالیاها و خصوصاً تجار پیتزا و جنوا و از همه بیشتر و بیزیا از همان راه ایران باز با شرق بنای تجارت و آمد و شد را گذاشتند. و این راه راهی است که از سوریه و حلب گذشته از راه فرات و بغداد و یا از راه دیار بکر و ارز روم بایران میرفته است. و وقتی این راه از اهمیت افتاد که واسکو دو گاما^(۱) سیاح معروف پرتغالی در سال ۹۰۴ هجری راه دماغه امید را از جنوب افریقا کشف کرد.

قسمت دوم – این قسمت راجع بتجارت خود ایران است. باید دانست که ابریشم و پشم و سنگهای قیمتی ایران از قبیل فیروزه و مروارید همیشه دقت تجار را بطرف این مملکت جلب نموده و از

راههای بسیار دور گروه گروه برای تجارت و خرید و فروش بدان مملکت میآمده‌اند. چنانکه مارکو پولو^(۱) سیاح مشهور ایتالیائی که در اواخر قرن هفتم در ایران سیاحت نموده سخن از تاجرهای جزوائی می‌راند که در آن عهد در دریای خزر کشتی رانی مینموده‌اند و دایم با ایران روابط تجارتي مهم داشته‌اند و با اهالی گیلان (ایالتی از ایران واقع در ساحل دریای خزر) معامله ابریشم مینموده‌اند. و بنا بنوشته همین سیاح معلوم میشود که مردم تبریز عموماً مردمان تاجر و صنعت کار بوده‌اند و انواع زیاد از قاشهای ابریشمی و زر دوز نفیس و زیبا بعمل میآورده‌اند که بقیتمهای گزاف خرید و فروش میشده است. و هم در آن زمان ابو اسحق اصطخری که از راه رشت بساری میرفته در کتاب خود که موسوم است به «مسالک الممالک» از ابریشم گیلان سخن می‌راند و میگوید که بمقدارهای هنگفت در گیلان و طبرستان بعمل میآمده است.

در قرن نهم جوزافا باربارو^(۲) که در سال ۸۷۹ هجری (۱۴۷۴ م) از طرف جمهوری ونیز در ایران سفیر بوده از پارچهای لطیف ابریشمی یزد بسیار توصیف مینماید. و در همان اوان نیز وینچنتیو دالساندری^(۳) میگوید که منسوجات ابریشمی و مخملهای خراسان با مخملها و قاشهای جنوا برابری میکند.

در قرن دهم در سال ۹۳۵ هجری (۱۵۲۸ م) عدّه از تجار پرتغالی در خلیج فارس مستقر گشته و آنجا مشغول تجارت گردیدند و مال التجارهای خود را از هرمز بصره و از آنجا از راه بغداد و سوریه باروفا میفرستادند. در اوایل قرن یازدهم جان کازنرایت^(۴) میگوید ابریشمی که سالیانه برای بافت وارد کاشان میشود بیشتر از پنبه‌ایست که وارد لندن میشود. و هم در این قرن ایران با اغلب ممالک خارجه مناسبات تجارتي زیاد پیدا نمود و بعضی مملکتها عمال و نمایندها فرستاد چنانکه برای خریدن مس چند تن بسوئد و برای معاملات دیگر چند تن بچین فرستاد.

تجارت کنونی ایران – باید دانست که اهمیت تجارتي یک مملکت بسته بچند نکته ذیل است: اولاً موقع خاکش خوب باشد و خوبی موقع بسته باین است که مملکت در منطقیهای معتدل و نزدیک بدریا واقع شده باشد تا بتواند بتوسط بنادر خود باسانی با ممالک دیگر معاملات نماید. ثانیاً دارای اراضی حاصلخیز و مردم کار دوست و تاجر منش و معادن فلز و زغال سنگ باشد. و ایران تمام این شرائط را جمع دارد. منطقه – ایران واقع شده در منطقه معتدله شمالی که موجبات حاصلخیزی را بمراتب بیشتر از مناطق دیگر داراست.

دریا – ایران از طرف شمال و جنوب واقع شده مابین یک دریا که خلیج فارس و دریای عمان باشد و یک دریاچه که از کثرت عظمت دریا و بحرش میخوانند و عبارت است از دریای خزر. و علاوه بر اینکه این دو دریا ایران را از طرفی با بزرگترین بندرهای دنیا و از طرف دیگر با مهم‌ترین مراکز تجارتي روسیه مربوط میدارد هر کدام هم بخودی خود برای ایران یک سرچشمه سود و ثروت است. چونکه خلیج فارس و دریای عمان علاوه بر اینکه محلی مهم شکار مروارید هستند مانند دریای خزر مراکز مهم تجارت ماهی نیز میباشند و در دریای خزر خاویار زیاد نیز بدست میآید.

اهمیت موقع - ایران علاوه بر ملاحظات فوق محسّنات دیگری را هم داراست و از آن جمله است موقع جغرافیائی او که این مملکت را یکتا شاهراه بین آسیا و اروپا نموده . همینکه ایران دارای چند رشته خط آهن گردد که از طرفی بنادر جنوبی را با خط آهنهای ترکستان و قفقاز مربوط سازد و از طرف دیگر تجارت اروپا را در ایران و افغانستان و بلوچستان و چین منتشر سازد معلوم است در عالم اقتصاد و تجارت ایران دارای چه مقام عالی خواهد شد .

خاک - خاک ایران هم بسیار حاصلخیز است و در زمانهای سابق که عهد شوکت و احتشام ایران بوده اراضی ایران مقدارهای هنگفت حاصل و غله بار میآورده ولی بعدها بواسطه جنگهای داخلی و خارجی که مکرر ایران را زیر و زبر نمود قناتها و بندها خراب و ویران گشته و محصول بدرجات کم شد ولی خاک ایران همیشه پر قوتی و پر پشتی خود را نگاهداشته ، چنانکه لرد کورزن^(۱) در مکتوبات متوالیه خود بروزنامه «تیس» میگوید که فقر یک ملتی مانند ملت ایران بهیچ وجه دلیل بر فقر و ضعف خاک آن مملکت نمیشود و درّه های حوالی رود کارون مانند اراضی اطراف فرات و دجله از جمله غنی ترین خاکهای رسوبی دنیا محسوب میشود . و وقتی که از استراباد صحبت میدارد میگوید حاصل خیزی خاک فوق تصور است و از یک من گندم ۶۰ تا ۱۲۰ من حاصل برداشته میشود . استال^(۲) که در ایران مسافرت نموده میگوید که اگر وسیله آبیاری صحراهای ایران فراهم شود در کویر ننگ هم گندم خواهد روئید . مخصوصاً آب و هوای مملکت برای زراعت بسیار مناسب و مساعد است چنانکه سیرجان ملک^(۳) که در سال ۱۲۴۱ هجری در ایران مسافرت نموده در کتاب معروف خود «تاریخ ایران» مینویسد که ازهار و ریاحینی که در بستانهای اروپا بزحمت عمل میآید در صحراهای ایران بطور فراوانی میروید .

معادن - ایران دارای معادن مختلفه بسیار هست که تا بحال بمناسبت فقدان وسائل بآنها دست زده نشده است . و ما در این خصوص یک فصل علیحده در این کتابچه خواهیم نوشت .

احصائیات تجارقی - تجارت هر مملکت بدو قسمت تقسیم میشود : تجارت داخلی و تجارت خارجی . مقصود از تجارت داخلی تجارقی است که در درون هر مملکتی میشود و از تجارت خارجی تجارقی است که بین یک مملکت با ممالک دیگر بعمل میآید .

تجارت خارجی را نیز بدو قسمت تقسیم مینمایند : واردات و صادرات . واردات مال التجارهائی است که از ممالک خارج بمملکتی وارد میشود . و صادرات مال التجارهائی است که از مملکتی بممالک دیگر میروند . مجموع صادرات و واردات تجارت کل هر مملکتی را تشکیل میدهد .

تجارت کل ایران - تجارت ایران از چند سال باین طرف پیوسته در ترقی بوده و هست و در عرض دوازده سال اخیر یک برابر و نیم زیاد شده است . چنانکه جدول ذیل این مسئله را نشان میدهد و از آنجا دیده میشود که ایران حالیه بیش از صد و پنجاه میلیون تومان یا قریب هفتصد و پنجاه میلیون فرانک تجارت سالیانه دارد .

[جدول نمبر ۱]
تجارت کل صادرات و واردات ایران

	۱۳۲۰-۱۳۲۱ پارس نیل			۱۳۲۰-۱۳۱۹ اود نیل		
	واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع
قران	۲۷۳'۴۴۲'۶۶۴	۱۸۹'۰۲۰'۰۷۹	۴۶۲'۴۶۲'۷۴۳	۲۹۸'۵۷۷'۲۱۶	۱۵۰'۵۹۷'۷۵۷	۴۴۹'۱۷۴'۹۷۳
	۱۳۲۲-۱۳۲۳ لوی نیل			۱۳۲۲-۱۳۲۱ توشقان نیل		
	واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع
قران	۳۴۹'۹۱۴'۶۱۳	۲۴۷'۹۶۱'۳۴۰	۵۹۷'۸۷۵'۹۵۳	۳۸۵'۰۳۶'۱۵۸	۲۵۴'۷۷۴'۵۰۴	۶۳۹'۸۱۰'۶۶۲
	۱۳۲۵-۱۳۲۴ یونت نیل			۱۳۲۴-۱۳۲۳ نیلان نیل		
	واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع
قران	۴۳۱'۰۳۹'۷۷۳	۳۵۳'۳۷۶'۸۴۱	۷۸۴'۴۱۶'۶۱۴	۳۸۶'۴۶۳'۰۹۱	۲۹۳'۱۴۳'۳۳۱	۶۷۹'۶۰۶'۴۲۲
	۱۳۲۷-۱۳۲۶ بیچی نیل			۱۳۲۶-۱۳۲۵ قوی نیل		
	واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع
قران	۳۷۲'۴۸۴'۰۷۳	۳۲۶'۲۰۶'۹۹۹	۶۹۸'۶۹۱'۰۷۲	۴۰۸'۴۳۴'۲۶۳	۳۱۷'۰۸۰'۶۸۲	۷۲۵'۵۱۴'۹۴۵
	۱۳۲۸-۱۳۲۹ ایت نیل			۱۳۲۸-۱۳۲۷ تخاقوی نیل		
	واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع
قران	۴۸۴'۵۰۷'۶۳۱	۳۷۵'۴۲۶'۹۰۳	۸۵۹'۹۳۴'۵۳۴	۴۴۲'۴۲۸'۵۱۶	۳۷۱'۵۲۶'۱۸۹	۸۱۳'۹۵۴'۷۰۵
	۱۳۳۰-۱۳۳۱ سیچقان نیل			۱۳۳۰-۱۳۲۹ تنگوز نیل		
	واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع
قران	۵۶۷'۵۷۵'۶۳۹	۴۳۶'۳۳۳'۲۷۱	۱'۰۰۳'۹۰۸'۹۱۰	—	—	—

نسبت صادرات و واردات - صادرات ایران همیشه از وارداتش کمتر بوده و هست ولی هموطنان ما نباید از این بابت تعجب و اندوهی بخود راه دهند چه عموماً در هر مملکتی مقیاس واردات بالاتر از صادرات است. حتی در آلمان و انگلستان که اول تجارت دنیا را دارا هستند هر سال صادراتشان صدها ملیون از وارداتشان کمتر است. مثلاً در سال ۱۳۳۲ زاید واردات بر صادرات در آلمان ۱۰۰۵۷،۴۷۲،۰۰۰ مارک و در انگلستان ۱۳۳،۹۱۴،۴۱۳ لیره انگلیسی بوده است.

وانگهی در ایران نسبت صادرات و واردات بسیار مایه امیدوار است چونکه رویم رفته صادرات ایران رو بترقی است چنانکه در جدول نمرة ۲ دیده میشود. مثلاً در سال اود نیل ۱۳۱۹-۱۳۲۰ صادرات تقریباً نصف واردات بوده ولی رفته رفته بر مقدار خود افزوده تا اینکه در سال پیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷ فزونی واردات بر صادرات فقط یک عُشر و نیم است.

[جدول نمرة ۲]

نسبت واردات و صادرات

اود نیل ۱۳۲۰-۱۳۱۹	بارس نیل ۱۳۲۱-۱۳۲۰	توشقان نیل ۱۳۲۲-۱۳۲۱	لوی نیل ۱۳۲۳-۱۳۲۲	نیلان نیل ۱۳۲۴-۱۳۲۳	
۶۶،۴۷ %	۵۹،۱۰ %	۶۵،۳۳ %	۵۸،۵۲ %	۵۶،۸۶۵ %	واردات
۳۳،۵۳ %	۴۰،۹۰ %	۳۹،۶۷ %	۴۱،۴۸ %	۴۳،۱۳۵ %	صادرات
۱۴۷،۹۷۹،۴۵۹	۸۴،۴۲۲،۵۸۵	۱۳۰،۲۶۱،۶۵۴	۱۰۱،۹۵۳،۲۷۳	۹۳،۳۱۹،۷۶۰	فزونی واردات بر صادرات بحساب قران
یونت نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۴	قوی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۵	پیچی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۶	تخاقوی نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۷	ایت نیل ۱۳۲۹-۱۳۲۸	
۵۴،۹۵ %	۵۶،۲۹۵ %	۵۳،۳۱ %	۵۴،۳۵۵ %	۵۶،۳۴۳ %	واردات
۴۵،۰۵ %	۴۳،۷۰۵ %	۴۶،۶۹ %	۴۵،۶۴۵ %	۴۳،۶۵۷ %	صادرات
۷۷،۶۶۲،۹۳۲	۹۱،۳۵۳،۵۸۱	۴۶،۲۷۷،۰۷۴	۷۰،۹۰۲،۳۲۷	۱۰۹،۰۸۰،۷۲۸	فزونی واردات بر صادرات بحساب قران

حذف حقوق راهداری در ۱۳۲۱ - ترقی صادرات ایران مخصوصاً از سال ۱۳۲۱ شروع شد چه در آن سال حقوق راهداریهای مختلفه داخله موقوف شد و دیگر برای حمل و نقل محصولات مملکتی مانعی در میان نماند. مال التجاره ایران راه خارجه را پیش گرفت و صادرات بنای ترقی را گذاشت. و از آنجائیکه مابین صادرات یک مملکت و محصولات آن نسبت مستقیم است میتوان گفت که محصولات ایران هم

رو ترقی است و دیری نخواهد گذشت که بین صادر و وارد مملکت نسبت تعادل یا قریب بتعادل پیدا خواهد شد .

دولی که با ایران طرف تجارت هستند :

روس و انگلیس - ایران اگرچه با اغلب دول مناسبات تجارتی دارد ولی میتوان گفت که تجارت ایران در احتکار روس و انگلیس و منحصر باین دو دولت است یعنی تجارت شمال با روسیه و تجارت جنوب با انگلستان و هند است . چنانکه اگر تجارت ایران را بهشت قسمت نمائیم قریب بهفت قسمتش با دو دولت مذکور است و از این هفت قسمت نیز چهار قسمت و نیم با روسیه و دو قسمت و نیم با انگلستان و هند است ، و ببارۀ اخری بیش از نصف تجارت ایران با روسیه است و ربع آن با انگلستان و ربع دیگر با دول دیگر . اما نسبت صادرات و واردات تجارت ایران با دو دولت مزبوره خیلی مختلف است باین معنی که مقدار صادراتی که از ایران بروسیه میروود و وارداتی که از روسیه بایران میآید تقریباً مساوی است اگرچه همیشه واردات تا اندازه بر صادرات میچربد . اما نسبت مال التجاره که از ایران بانگلیس و هند میروود و مال التجاره که از آن دو مملکت بایران میآید تقریباً نسبت یک است به پنج یعنی صادرات ایران بانگلیس و هند خمس وارداتی است که از آن دو مملکت بایران میآید .

دول دیگر - گفتیم که بیش از سه ربع تجارت ایران با روس و انگلیس است و قریب یک ربع آن با ممالک دیگر . و مهم ترین این ممالک عثمانی است و بعد از آن فرانسه و آلمان و اتریش . چنانکه اگر ربع باقی مانده تجارت ایران را به ۲۰ قسمت نمائیم پنج قسمت آن عثمانی ، دو قسمت و نیم بدولت فرانسه و مستملکات آن ، دو قسمت بدولت آلمان ، یک قسمت باتریش و بقیه آن مابین یک عده از دول دیگر باختلاف قسمت میشود .

عثمانی - در تجارت ایران دولت عثمانی یکتا دولتی است که تجارتش با ایران دارای اهمیتی باشد و مقدار مال التجاره که از ایران بدانجا میروود زیادتراً باشد از مال التجاره که از آن مملکت بایران وارد میشود . چنانکه نسبت صادرات بواردات تقریباً نسبت سه است بیک یعنی مال التجاره که از عثمانی بایران میآید تقریباً سه مرتبه کمتر از مال التجاره ایست که از ایران بدان مملکت میروود . و سبب این مسئله این است که قالی که از مهم ترین مال التجاره های ایران است در بازار اسلامبول رواج مخصوص و از طرف خارجه ها مشتری زیاد دارد .

فرانسه و اتریش - تجارت ایران با فرانسه و اتریش از چندین سال باین طرف هیچ ترقی نکرده بلکه میتوان گفت رویهم رفته تنزل هم نموده است .

آلمان - تجارت ایران با آلمان روز بروز ترقی نموده و بطور بسیار منظمی هر ساله کسب اهمیت مینماید چنانکه در عرض ده سال اخیر تقریباً هشت برابر شده است . و در صورتی که امروز با وجود

آنکه وسایل حمل و نقل میان آلمان و ایران بالنسبه خیلی کم است تجارت این دولت در اندک زمانی این همه ترقی نموده باشد هویداست که اگر میان این دو مملکت راهی پیدا شود که حمل و نقل مال التجاره را آسان و ارزان نماید پایه تجارت آلمان در ایران بکجاها خواهد کشید و منافعی برای ایران و استقلال ایران بجه اندازه است. چه مال التجاره آلمان ما را از روس و انگلیس بی نیاز خواهد نمود و بی نیازی اولین نکته استقلال هر مملکت است. افسوس که جنگ عمومی مانع از پیشرفت خط آهن بغداد و خانیقین شد و الا این راه نجات حقیقی ایران میشد و دولت و ملت ایران را از این نیازمندی و مزدوری خجالت آمیز رهایی میداد. ولی روس و انگلیس که همیشه پرچم عظمت خود را با خون دل ملل مظلومه گلگون میخوانند ملتفت خطر و بآس شدیدی که از این خط آهن برای آنها مترتب بود بودند. اینست که این نکته را هم میتوان از جمله جهانی دانست که روس و انگلیس را واداشت که دنیائی را در راه حرص و طمع خود در آتش و خون غوطه ور سازند.

در اینجا محض مزید بصیرت خوانندگان جدول نمرة ۳ را که عبارت از تجارت ایران است در سال اود ثیل ۱۳۱۹-۱۳۲۰ و ایت ثیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ با ممالک مختلفه و حاوی قلم بقلم صادرات و واردات هر دولتی است در این دو سال در ذیل ترسیم مینائیم تا از روی مقایسه بتوانند ترقی و تنزل تجارت کلیه ایران را با دول دیگر در عرض آن سالها در یابند.

[جدول نمبر ۳]

تجارت ایران با ممالک مختلفه

ایت ٹیل ۱۳۲۹-۱۳۲۸			اود ٹیل ۱۳۲۰-۱۳۱۹			ممالک از روی احصائیات گمرکی ایران
واردات	صادرات	مجموع	واردات	صادرات	مجموع	
قران	قران	قران	قران	قران	قران	روسیہ
۲۱۹'۵۵۹'۲۰۶	۲۶۲'۲۲۶'۱۳۶	۴۸۱'۷۸۵'۳۴۲	۱۱۳'۷۵۵'۵۸۴	۸۸'۴۲۰'۰۴۱	۲۰۲'۱۷۵'۶۲۵
۱۳۴'۰۱۴'۳۶۴	۱۵۰'۳۴۲'۹۵۲	۱۴۹'۳۵۷'۳۱۶	—	—	—	انگلستان
۵۵'۶۵۰'۷۹۵	۲۲۰'۶۹'۸۸۹	۷۷'۷۲۰'۶۸۴	—	—	—	ہند
۱۸۹'۶۶۵'۱۵۹	۳۷'۴۱۲'۸۴۱	۲۲۷'۰۷۸'۰۰۰	۱۲۵'۲۵۳'۵۸۱	۲۵'۴۲۷'۹۹۷	۱۵۰'۶۸۱'۵۷۸	مجموع انگلستان و ہند
۱۵۰'۲۶۸'۳۸۸	۴۰'۰۰۲'۶۷۸	۵۵'۲۷۱'۰۶۶	۱۲'۵۱۵'۱۷۲	۱۸۰'۴۵۰'۸۲۴	۳۰'۵۶۰'۹۹۶	عجمان
۱۳'۶۷۳'۸۰۲	۱۲'۲۴۴'۰۲۲	۲۵'۹۱۷'۸۲۴	۲۳'۸۸۷'۰۷۶	۶'۵۰۴'۶۴۰	۳۰'۳۹۱'۷۱۶	فرانسہ و مستملکات آن
۱۳'۹۷۷'۴۴۵	۲'۰۸۸'۵۰۰	۱۶'۰۶۵'۹۴۵	۲'۳۸۲'۷۵۵	۱۷۰'۵۴۴	۲'۵۵۳'۲۹۹	آلان
۱۰'۸۴۷'۸۱۸	۴۸'۹۲۴	۱۰'۸۹۶'۷۴۲	۱۲'۰۸۰'۴۶۶	—	۱۲'۰۸۰'۴۶۶	اتریش ہنگری
۸'۱۳۶'۷۷۳	۴۵'۶'۴۱۱	۸'۵۹۳'۱۸۴	۸۶۷'۴۳۰	—	۸۶۷'۴۳۰	بلژیک
۲'۳۷۵'۶۱۴	۴'۷۸۰'۰۴۰	۷'۱۵۵'۶۵۴	—	—	—	عجمان
۲'۷۸۱'۸۵۲	۳'۹۱۴'۹۵۳	۶'۷۵۶'۸۰۵	۱۰۵'۸۱۹	—	۱۰۵'۸۱۹	ایتالیا
۴'۱۲۵'۵۹۸	۲'۴۱۱'۲۷۹	۶'۵۳۶'۸۷۷	۲'۷۸۰'۵۱۵	۱'۰۸۳'۳۶۵	۳'۸۶۳'۸۸۰	افغانستان
۲۹۲'۱۳۸	۵'۰۴۰'۱۹۴	۵'۳۳۲'۳۳۲	۵۰۹'۳۹۲	۸۷۸'۲۴۹	۱'۳۸۷'۶۴۱	ممالک متحدہ امریکا
۴۰۳'۳۷۵	۲'۳۳۷'۰۰۰	۲'۷۴۰'۳۷۵	۱'۶۸۶'۲۱۳	۹'۰۴۱'۰۲۶	۱۰'۷۲۷'۲۳۹	چین
۱'۵۴۴'۰۱۳	۹'۱۰۰	۱'۵۵۳'۱۱۳	۲'۱۶۷'۶۱۱	۶۱'۶۴۰	۲'۲۲۹'۲۵۱	ہلاند و مستملکات
۱'۲۴۳'۷۹۳	۱۹'۲۳۲	۱'۲۶۳'۰۲۵	۱۴۱'۵۴۲	۱۰۳	۱۴۱'۶۷۲	سویس
۲'۲۰۲	۱'۱۲۲'۵۵۰	۲'۱۲۴'۷۵۲	۲۵'۳۵۰	۸۵۱'۴۷۱	۸۷۶'۸۲۱	مصر
—	۸۵۷'۰۰۰	۸۵۷'۰۰۰	—	—	—	ہندوچین
۱۵۳'۸۱۴	۲۱۵'۸۸۹	۳۶۹'۷۰۳	—	—	—	مسقط
۳۱۵'۶۴۲	—	۳۱۵'۶۴۲	۲۰۲'۱۰۵	—	۲۰۲'۱۰۵	سویڈ
۱۳۵'۶۰۴	۲۴'۸۰۹	۱۶۰'۴۱۳	—	—	—	زنگبار
۳۱۵	۱۵۵'۲۷۵	۱۵۵'۵۹۰	۲۶'۱۴۰	—	۲۶'۱۴۰	یونان
۲۰۰	—	۲۰۰	۸۹'۵۸۰	—	۸۹'۵۸۰	زاین
۱۱۰	—	۱۱۰	—	—	—	زوز
۴'۷۷۵	۷۰	۴'۸۴۵	۸'۸۸۵	۴۱۲'۸۳۰	۱۱۳'۷۱۵	ممالک دیگر
۴۸۴'۵۰۷'۶۳۱	۳۷۵'۴۲۶'۹۰۳	۸۵۹'۹۳۴'۵۳۴	۲۹۸'۵۷۷'۲۱۶	۱۵۰'۵۹۷'۷۵۷	۴۴۹'۱۷۴'۹۷۳	مجموع (بجساب قران)

فصل سوم

واردات ایران

از آنجائی که ایران رویم رفته مملکتی است زراعتی وچندان دارای صنعت نیست که بتواند مایحتاج خود را از حیث لباس وپوشاک و تجمیلات وآلات ولوازم زندگانی وخصوصاً نظامی وغیره تدارک نماید ناچار باستانی ماکولات وپاره ضروریات اولیه همه چیز از ممالک بیگانه وخصوصاً از اروپا بایران میآید وما در جدول ذیل نمره ۴ صورتی از مهم ترین مال التجارهایی که از خارج بایران میآید میدهم .

[جدول نمره ۴]

واردات مهم ایران

تفاوت		قیمت ایت نیل ۱۹۱۱-۱۹۱۰	قیمت تخاقوی نیل ۱۹۱۰-۱۹۰۹	مال التجاره
کاست	افزونی	قران	قران	
—	۱۴'۹۰۵'۸۵۰	۱۳۹'۰۷۵'۵۵۷	۱۲۴'۱۶۹'۷۰۷	منسوجات پنبه
—	۱۳'۳۲۸'۹۲۴	۱۲۰'۵۹۵'۹۶۹	۱۰۷'۲۶۷'۰۴۵	قند (سکله و خاکه)
—	۱'۷۸۶'۰۶۱	۴۲'۴۶۷'۴۱۱	۴۰'۶۸۱'۳۵۰	طلا و نقره شمش
۲'۷۸۰'۴۷۴	—	۲۴'۸۲۲'۴۲۰	۲۷'۶۰۲'۸۹۴	چای
۲'۶۵۷'۳۱۷	—	۱۱'۹۲۷'۰۵۹	۱۴'۵۸۴'۳۷۶	مسکوکات طلا و نقره
—	۷۱۰'۵۵۰	۱۱'۱۴۵'۴۱۲	۱۰'۴۳۴'۸۶۲	نخ پنبه
—	۷۰۹'۳۹۷	۹'۷۲۵'۰۳۶	۹'۰۱۵'۶۳۹	منسوجات پشمی خالص
۱'۰۱۷'۶۳۵	—	۶'۹۹۷'۴۹۴	۸'۰۱۶'۱۲۹	نفت
—	۲'۴۶۷'۷۱۵	۶'۰۸۹'۷۱۶	۳'۶۲۲'۰۰۲	منسوجات ابریشم و پنبه
—	۳'۵۳۳'۱۸۵	۵'۵۸۶'۶۹۷	۲'۰۵۳'۵۱۲	مس و نیکل
۲'۷۴۰'۷۴۹	—	۵'۴۶۴'۷۵۷	۸'۲۰۵'۵۶۰	اسباب آهنی و فولادی
—	۱'۱۴۸'۰۰۶	۵'۴۲۵'۱۹۶	۴'۲۷۷'۱۹۰	خرازی و غیره
—	۱'۸۹۶'۱۶۲	۵'۳۲۵'۵۳۷	۳'۴۲۹'۳۷۵	آرد گندم
۴۲'۴۰۳	—	۴'۵۲۸'۸۳۳	۴'۵۷۱'۲۳۶	منسوجات پشم و پنبه
—	۱'۱۴۳'۴۶۴	۴'۰۳۱'۱۱۹	۲'۸۸۷'۶۵۵	پوست کار نشده
—	۱'۶۹۸'۷۵۷	۳'۴۴۷'۲۴۱	۱'۷۴۸'۴۸۴	منسوجات متفرقه دیگر
—	۶۴'۰۰۸	۳'۴۱۸'۲۳۳	۳'۳۵۳'۲۲۵	کبریت
—	۵۷'۴۲۴	۳'۰۴۸'۷۰۹	۲'۹۹۱'۲۸۵	آهن و فولاد (ورق و مفتول)
—	۱۰'۷۶۰'۳۳۶	۲'۹۹۵'۳۸۰	۱'۹۱۹'۳۴۴	مخل و بلوش پنبه
—	۶۹۰'۲۱۱	۲'۸۷۷'۵۵۵	۲'۱۸۷'۳۴۴	نخ کنان و علف کنان

پارچه و منسوجات — رویهمرفته مال التجاره که در واردات ایران اول اهمیت را داراست پارچه است اعم از اینکه پنبه باشد یا پشمی یا ابریشمی. ولی پارچهای پنبه نسبتاً از انواع دیگر بیشتر وارد میشود چنانکه در جدول ذیل ملاحظه خواهد شد.

در سال ایت ئیل ۱۳۲۸ — ۱۳۲۹ مقدار قیمت پارچهای وارده جمعاً قریب بهفده ملیون تومان بوده که خمس کلیه واردات ایران است.

[جدول نمرة ۵]

در باب منسوجات وارده

۱۳۲۹ — ۱۳۲۸

نوع پارچه	انگلستان	هند	روسیه	بمجموع سه دولت	بمجموع کل واردات از جمیع ممالک
پارچه پنبه	قران ۷۰'۱۹۷'۴۵۰	قران ۹'۷۳۹'۷۰۰	قران ۵۶'۳۰۳'۵۰۶	قران ۱۳۶'۲۴۰'۶۶۱	قران ۱۴۲'۷۷۱'۲۳۴
پارچه پشمی	۵'۳۲۹'۰۹۸	۴۹۷'۵۹۲	۱'۳۷۰'۶۸۷	۷'۱۹۷'۳۷۷	۱۴'۶۵۷'۶۷۴
پارچه ابریشمی	۶۱۸'۶۶۱	۳۸۲'۶۶۹	۴۳۷'۴۴۹	۱'۴۳۸'۷۷۹	۷'۱۱۵'۴۴۳
پارچه کتان	۱۰۷'۷۷۵	۴۵'۲۸۳	۶۹۹'۳۷۹	۸۵۲'۴۳۷	۸۶۳'۸۱۴
توری	۵۸'۲۰۴	۵۰'۲۶۸	—	۱۰۸'۴۷۲	۱۲۹'۰۹۴
منترقه	۱'۴۶۱'۱۰۱	۱۰۱'۳۲۸	۱۴۳'۵۷۳	۱'۷۰۶'۰۰۲	۳'۴۴۷'۲۴۱
بمجموع	۷۷'۷۷۲'۲۸۹	۱۰'۸۱۶'۸۴۵	۵۸'۹۵۴'۵۹۴	۱۴۷'۵۴۳'۷۲۸	۱۶۸'۹۸۴'۵۰۰

از جدول فوق معلوم میشود که هفت قسمت از هشت قسمت منسوجات وارده بایران از روسیه و انگلستان و هندوستان میآید. و از این هفت قسمت بیشتر از چهار قسمت از انگلستان و هندوستان میآید و کمتر از سه قسمت که باقی میماند از روسیه. و از ممالک دیگر رویهم رفته فقط یک هشت یک وارد میشود. و بطور کلی میتوان گفت که بیش از نصف کلیه منسوجات وارده مال التجاره انگلیسی است که یک ربعش از راه بصره و بغداد و سر حد غربی وارد ایران میشود و بکرمانشاه و همدان و بروجرد میرود و سه ربع دیگر از بنادر خلیج فارس.

قسمت عمده منسوجاتی که بایران وارد میشود چلوار و چیتهای گل دار است باضافه مبلنی فاسونی و ماهوت پشمی که یک قسمت مهمش از آلمان و اتریش میآید.

قند و جای — بعد از پارچه مهم ترین مال التجاره که بایران وارد میشود قند است و جای که هر سال هم افزون میشود. قند مخصوصاً از روسیه و جای از هندوستان میآید.

نفت - تقریباً تمام نفت ایران سابق از روسیه می‌آمد ولی از سنه ۱۳۳۰ که کمپانی انگلیسی موسوم به «انگلوپرشن» اوایل کمپنی^(۱) شروع با استخراج نفت جاهای ایران واقع در میدان نفتون نموده حتماً واردات نفت که از روسیه می‌آمده خیلی تنزل کرده است ولی افسوس که نتیجه این تنزل بکلیسه انگلیس می‌رود و ایراترا از آن بهره نخواهد بود. و مادر فصل راجع بمادن در خصوص نفت مفصلاً صحبت خواهیم داشت.

در جدول ذیل نمرة ۶ ما صورتی از مهم‌ترین مال التجارهایی که از همه جا وارد میشود با سهی که روسیه و انگلستان در آن دارند میدهم:

[جدول نمرة ۶]

مهم‌ترین مال التجاره‌های وارده

جنس مال التجاره	انگلستان	هندوستان	روسیه	مجموع واردات سه دولت	کلیه واردات
کله قند	۱۴۷'۷۵۵	۵۳۹'۵۴۶	۸۳'۰۹۹'۹۵۲	۸۳'۷۸۷'۲۵۳	۱۰۱'۷۴۶'۵۳۲
خاکه قند	۹۸۰'۵۹۵	۳'۶۹۲'۷۰۵	۱۱'۷۶۸'۳۲۶	۱۶'۴۴۱'۶۲۶	۱۸'۸۴۹'۴۳۷
مجموع دو قلم	۱'۱۲۸'۳۵۰	۴'۳۲۲'۲۵۱	۹۴'۸۶۸'۲۷۸	۱۰۰'۲۲۸'۸۷۹	۱۲۰'۵۹۵'۹۶۹
طلا و نقره شمش	۳۸'۸۵۶'۲۲۱	۲۴۰	۳'۶۱۰'۶۵۰	۴۲'۴۶۷'۱۱۱	۴۲'۴۶۷'۴۱۱
چای	۲۶'۳۲۵	۱۳'۹۹۲'۲۷۰	۹'۵۶۹'۳۸۲	۲۳'۶۲۷'۹۷۷	۲۴'۸۹۲'۴۲۰
نخ پنبه	۵'۶۵۰'۹۵۵	۳'۸۵۸'۶۳۰	۱'۱۹۸'۹۰۳	۱۰'۷۰۸'۴۸۸	۱۱'۱۴۵'۴۱۲
نفت	۷۷'۵۳۱	۱۲۳'۸۸۳	۶'۳۶۵'۳۸۵	۶'۵۶۶'۷۹۹	۶'۹۹۸'۴۹۴
مس و نیکل	۳'۷۷۳'۳۵۶	۶۶۳'۰۸۹	۳۳۸'۹۵۰	۴'۷۷۵'۳۹۵	۵'۵۸۶'۶۹۷
اسباب آهنی و فولادی	۳'۰۰۳'۸۳۶	۴۶۳'۰۴۹	۱'۶۹۵'۵۳۰	۵'۱۶۲'۴۱۵	۵'۴۶۴'۷۵۷
خرآزی و غیره	۴۲۹'۶۸۴	۷۴۳'۶۸۴	۱'۴۷۰'۵۲۹	۲'۶۴۳'۸۹۷	۵'۴۲۵'۱۹۶
آرد گندم	۱۷۸	۴۷۵'۹۶۷	۴'۸۴۶'۷۶۱	۵'۳۲۲'۹۱۱	۵'۳۲۵'۵۳۷

ترقی و تنزل واردات - همانطور که تجارت کلیه ایران از چند سال باین طرف خیلی ترقی کرده واردات نیز بهمان نسبت ترقی کرده است و فقط یک یا دو مملکت بیش نیست که مال التجاره‌شان در ایران تنزل نموده و یا بهمان حالت اولیه باقی مانده است و جدول نمرة ۷ این مسئله را واضح میدارد.

و علاوه جدول نمرة ۷ مینمایاند که در میان دول مهمی که با ایران تجارت دارند بجز فرانسه و اتریش و هلند که تجارتشان تنزل نموده سایرین بر مقدار مال التجاره که با ایران می‌فرستاده‌اند مبلغی افزوده‌اند و نسبتاً آلمان و بلژیک ترقی فوق العاده نموده‌اند چنانکه در عرض ده سال اخیر مال التجاره که از بلژیک با ایران

[جدول نمرة ۷]
ترقی و نازل واردات

اسم مملکت	واردات در اود ٹیل ۱۹۰۱-۱۹۰۲	واردات در ایت ٹیل ۱۹۱۰-۱۹۱۱	افزونی	کاست	نسبت افزونی
روس	۱۱۳'۷۵۵'۵۸۴	۲۱۹'۵۵۹'۲۰۶	قران	قران	—
انگلستان با هند	۱۲۵'۲۵۳'۵۸۱	۱۸۹'۶۶۵'۱۵۹	۱۰۵'۸۰۳'۶۲۲	—	قریب ۲ برابر
عُثمائی	۱۰'۵۱۵'۱۷۲	۱۵'۲۶۸'۳۸۸	۶۴'۴۱۱'۵۷۸	—	$\frac{1}{4}$ >
آلمان	۳'۳۸۲'۷۵۵	۱۳'۹۷۷'۴۴۵	۴'۷۵۳'۲۱۶	—	$\frac{1}{4}$ >
فرانسه و مستملکات	۲۳'۸۸۷'۰۷۶	۱۳'۶۷۳'۸۰۲	۱۱'۵۹۴'۶۹۰	۱۰'۲۱۳'۲۷۴	—
اتریش	۱۲'۰۸۰'۴۶۶	۱۰'۸۴۷'۸۱۸	—	۱'۲۳۲'۶۴۸	—
بلژیک	۸۶۷'۴۳۰	۸'۱۳۶'۷۷۳	۸'۰۶۹'۳۴۳	—	۸ >
هلاند و مستملکات	۲'۱۶۷'۶۱۱	۱'۵۴۴'۰۱۳	—	۶۲۳'۵۹۸	—

میآمده هشت برابر واز آلمان شش برابر ونیم شده است . واز آنجائی که حیات و عمارت بلژیک عجله در پس ابرهای تیره دود تفنگ و توپ پنهان است میتوان گفت تنها رقیب مخوفی که روس و انگلیس در تجارت با ایران دارند آلمان است که با وجود فقدان وسایل حمل و نقل و دوری راه و مشکلات گمرک روسیه با یک عجله بی مانندی تجارت خود را در چند سال اخیر در ایران ترقی داده چنانکه در فصلهای بعد مفصلاً دیده خواهد شد.

تنبیه . با کمال تأسف باید اقرار نمود که گفته آنانی که میگویند از کاغذ قرآن که دستور آسمانی ماست گرفته تا چلووار کفن اموات خود محتاج بخارجیان هستیم عین حقیقت است . و در انجام این فصل یک حقیقت غم افزار را نباید نهفت و آن اینست که گرمی بازار مصنوعات اروپا که در ظاهر مقبول و قشنگ ولی در حقیقت دشمن پول و مایه ننگ ایران است نباید فقط به بیمایگی نسبت داد بلکه نتیجه فرومایگی اولیا و بزرگان ایران است که یوسف متاع وطن را خوار شمرده و ناسنجیده مفتون رنگ و بوی ساختههای بیگانه شده و بقول معروف مرغ همسایه را غاز پنداشته و با کمال مباهات و سربلندی عمارات و پارکهای خود را زیورهای کودک فریب خارجه میآرایند و از فرط نادانی دامن زار و وسیع مملکت را که دارای قیمت ذاتی و دائمی است در عوض چیزهایی که در اندک زمانی شکسته و دریده و پوسیده و نابود میشود بخارجه میفرستند و هیچوقت در صد آن برنیامده اند که خودشان کارخانه برپا نموده و ما محتاج خود را خود تدارک کنند .

فصل چهارم

صادرات ایران

کلیات - قسمت عمده صادرات ایران عبارت است از محصولات زمینی و حیوانی. و در میان صادرات صنعتی و کارخانه قالی پشمی و انواع دیگر آن دارای اهمیت مخصوص است.

ترقی صادرات - صادرات ایران از چندی باین طرف بسیار ترقی نموده و چنانکه در جدول نمرة ۲ دیده شد نسبت صادرات به واردات در سال اود ثیل ۱۳۱۹-۱۳۲۰ نسبت یک بود بدو یعنی واردات دو برابر صادرات بود ولی کم کم صادرات ترقی نموده تا اینکه در سال پیچی ثیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷ فزونی واردات بر صادرات فقط یک دهم و نیم است (سه در بیست یا ۱۵ در صد).

[جدول نمرة ۸]

صادرات مهم ایران

جنس مال التجاره	ایت ثیل ۱۳۲۹-۱۳۲۸	تخاقوی ثیل ۱۳۲۸-۱۳۲۷	پیچی ثیل ۱۳۲۷-۱۳۲۶	اندازه ترقی در دو سال
پنبه	۷۰'۳۸۰'۴۱۶	۷۰'۰۱۳'۶۳۲	۴۲'۳۷۷'۵۳۱	قران ۲۸'۰۰۲'۸۸۵
میوه	۶۲'۵۰۷'۰۳۸	۵۳'۱۸۴'۴۶۳	۴۶'۷۱۰'۸۶۴	قران ۱۵'۷۹۶'۱۷۴
فرش پشمی	۴۵'۱۳۸'۳۵۶	۴۸'۴۱۶'۵۵۹	۳۹'۴۹۸'۸۳۷	قران ۵'۶۳۹'۵۱۹
مسکوکات طلا و نقره	۳۳'۰۸۵'۰۰۱	۳۴'۰۰۸'۲۴۴	۳۷'۴۵۹'۴۵۹	قران ۴۵۹'۳۴۵
برنج	۲۹'۲۱۰'۴۱۷	۲۴'۳۱۵'۱۷۷	۲۸'۷۵۴'۰۷۲	قران ۴'۹۹۳'۵۴۷
ابریشم در یبله	۱۶'۳۹۶'۶۳۵	۱۶'۸۳۲'۰۸۷	۱۱'۴۰۳'۰۸۸	قران ۸'۷۲۵'۶۸۱
یوست کار شده	۱۵'۱۲۵'۰۰۳	۱۱'۹۲۱'۹۲۵	۶'۳۹۹'۳۲۲	قران ۱۴'۴۸۱'۴۷۲
تریاک	۱۳'۱۶۹'۹۵۴	۱۷'۵۹۶'۹۶۱	۱۴'۴۸۱'۴۷۲	قران ۱'۶۶۵'۱۳۶
صمغ	۱۱'۹۵۸'۶۷۴	۱۲'۲۳۵'۰۰۰	۱۰'۳۹۳'۵۳۸	قران ۹۶'۵۴۰
پشم کار نشده	۱۰'۴۸۳'۳۵۵	۹'۰۱۰'۹۵۲	۱۰'۳۸۶'۸۱۵	قران

صادرات مهم - جدول نمرة ۸ صورتی است از مهم ترین مال التجارهای صادره ایران که قیمتشان در سال ایت تیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ بیشتر از یک میلیون تومان بوده با تعیین قیمت همان مال التجارها در سالهای تخاقوی تیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸ و بیچی تیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷.

اکنون یکایک محصولات مهمه ایرانرا که در جدول نمرة ۸ دیده شد موضوع دقت قرار داده و تا اندازه که در خور این کتابچه مختصر است سعی میکنیم که معلومات لازمه راجه بهر کدامرا بخوانندگان بدهیم.

۱ - پنبه

مهمتر محصولی که از ایران صادر میشود پنبه است که بهتائی خمس تمام صادرات ایرانرا تشکیل میدهد و متدرجاً هم ترقی نموده و بر مقدار خود میافزاید.

پنبه در تمام نواحی مملکت و مخصوصاً در ولایات مرکزی و در خراسان بعمل میآید و تا قریب پنج هزار قدم ارتفاع میرود، و بعضی از اقسام آن خیلی اعلی است و در بازارهای اروپا بهیمتسای عالی فروخته میشود.

برای آنکه بدانیم تا چه مقدار ممکن است پنبه ایرانرا زیاد نمود بهترین راهها یک نظریست بصدارت فوق العاده ایران در ظرف چهار سال جنگ داخلی امریکا که در موقع منسوخ کردن غلامی و بندگی بیان آمده بود و از سال ۱۲۷۷ تا ۱۲۸۲ هجری طول کشید. در مدت این چهار سال امریکا که منبع مهم تجارت پنبه است نتوانست پنبه بعمل بیاورد و باین مناسبت کار محصول پنبه ایران بالا گرفت و تقریباً تمام آن جای خالی را پنبه ایران تلافی کرد و در آنوقت صادرات پنبه ایران در سال به ۱۲ میلیون لیره انگلیسی رسید که بحساب امروز میشود ۶۷ میلیون تومان یعنی تقریباً ده برابر صادرات پنبه کنونی.

تجارت پنبه ایران تقریباً منحصر است بروسه که تقریباً تمام پنبه ایرانرا باسثنای یک قسمت جزئی که بهندوستان و عثمانی میرود بکارخانهای مملکت خود و مخصوصاً بمسکو جلب میکند و جدول نمرة ۹ این مسئلهرا آشکار میدارد.

[جدول نمرة ۹]

صادرات پنبه

سال	بمجموع صادرات	بروسه رفته	بهندوستان رفته	بهتائی رفته
قوی تیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۴۵'۰۸۸'۲۰۳	۴۲'۹۳۴'۴۹۹	۱'۴۰۶'۴۵۹	۳۰۸'۶۰۰
بیچی تیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۴۲'۳۷۷'۵۳۱	۴۰'۱۶۳'۲۶۹	۱'۲۰۱'۲۶۰	۹۸۴'۵۱۷
تخاقوی تیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۷۰'۰۱۳'۶۳۲	۶۸'۱۷۸'۸۰۳	۱'۷۰۸'۶۱۲	۸۲'۴۲۹
ایت تیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۷۰'۳۸۰'۴۱۶	۶۹'۳۱۴'۳۹۸	۸۵۵'۹۲۰	۷۰'۰۰۴

جدول نمرة ۹ مبنیابند که تجارت پنبه ایران با روسیه روز بروز زیادتیر میشود و با سایر ممالک کمتر.

از حیث وزن صادرات پنبه ایران در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹) ۸'۱۷۰'۵۵۰ من بوده و از اینرو قیمت متوسط پنبه منی تقریباً هشت قران ونیم میشود. ودر سال پیچی نیل (۱۳۲۶-۱۳۲۷) ۶'۱۳۱'۱۳۷ من بوده که قیمت متوسط من شش قران ونهصد دنیار میشود.

اصلاح - با وجود آنکه با وسائل ساده ومخارج اندک ممکن است پنبه ایرانرا جنساً ومقداراً بسیار ترقی داد ومایه تمول بزرگی برای مملکت تدارک نمود تا بامروز در خصوص اصلاح وتکمیل آن هیچ اقدامی نشده ودر سال ۱۳۰۷ از قرار گفته جوزف راینو در تمام ایران یک ماشین پنبه نبوده ولو آنکه آبی باشد وتمام کار با دستگاههای جوبی خیلی ساده میشده فقط در اصفهان چهار منگنه دستی وجود داشته است.

۲ - میوجات

میوه در ایران بسیار فراوان است ومخصوصاً خشکبار که قسمت مهمی از صادرات ایرانرا تشکیل میدهد.

میوهای ایران عبارت است از هلو، زردآلو، تمام اقسام آلو، انگور، انجیر، بادام، قیسی، به، گردو، فندق، پسته، سیب، گلابی، خرما (فقط در جنوب)، پرتغال ولیمو و مرکبات (مخصوصاً در سواحل جنوبی بحر خزر).

میوهای صادره ایران مخصوصاً عبارت است از کشمش وبادام وپسته وگردو وفندق که بصورت خشکبار صادر میشود بملاوه مقداری هم پرتغال ولیمو ومیوهای دیگر.

در جدول نمرة ۱۰ صورتی از صادرات میوه ایران با قسمتی که بروسیه وهند وانگلستان رفته ثبت میکنیم.

[جدول نمرة ۱۰]

کلیه صادرات میوه

سال	مجموع صادرات	بروسیه رفته	بهندوستان رفته	بانگلستان رفته	بشمای رفته
فوی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۵	۴۶'۳۳۲'۴۰۳	۳۸'۳۲۰'۷۰۱	۴'۸۱۱'۵۹۵	۷۳۰'۱۹۷	قران ۱'۴۶۶'۴۱۶
پیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۴۶'۷۱۰'۸۶۴	۴۰'۶۲۳'۸۱۵	۳'۶۸۳'۳۸۴	۹۸۰'۳۷۶	۸۴۴'۴۹۲
تخاقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۵۳'۱۸۴'۴۶۳	۴۴'۵۹۶'۹۱۹	۵'۵۹۴'۰۹۵	۱'۱۶۷'۰۳۰	۷۸۵'۵۲۴
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۶۲'۵۰۷'۰۳۸	۵۳'۸۸۲'۷۲۱	۵'۶۳۹'۶۷۲	۱'۲۴۴'۳۶۵	۱'۴۰۷'۹۷۰

از جدول نمرة ۱۰ معلوم میشود که قسمت مهم و بلکه میتوان گفت تقریباً کلیه صادرات خشکبار و میوه ایران بروسیه می‌رود. چنانکه اگر تمام صادرات میوه ایران را پنج قسمت بمائیم بیشتر از چهار قسمت آن بروسیه می‌رود و آن یک قسمتی که می‌ماند میان چندین مملکت دیگر که از همه مهمتر اول هندوستان و بعد انگلستان و عثمانی است قسمت میشود.

وزن - میوه که در سال پیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷ صادر شده بوزن ۱۸'۶۱۳'۴۵۶ من بوده و میوه که در سال ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ صادر شده بوزن ۲۳'۳۰۰'۵۷۳ من. و از اینرو میتوان گفت که قیمت متوسط آن هر منی از دو قران و هفتصد دینار تا دو قران و نهصد دینار است. کشمش مخصوصاً بمقدارهای زیاد صادر میشود و تقریباً نصف تمام صادرات میوه را تشکیل میدهد و بنا بگفته هوگو گروته (۱) آلمانی که در سال ۱۳۲۵ بایران مسافرت نموده فقط از همدان سالانه ۲۰۰۰۰ صندوق کشمش بروسیه مبرفته است.

بسته ایران بنا برابورت قونسولگری انگلیس در کرمان بهترین بسته دنیاست از حیث بزرگی و لطافت و مغزها را نمیتوان تنها بخارج فرستاد و باید همان با پوست فرستاد و گرنه تمام مغز از کثرت لطافت خرد میشود. جدول نمرة ۱۱ مقدار صادرات هر میوه را در سال ایت نیل و پیچی نیل با قیمت تخمینی آن معین می‌نماید:

[جدول نمرة ۱۱]

انواع میوجات صادره

قیمت متوسط من	ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹		پیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷		جنس
	قیمت (قران)	وزن (من)	قیمت	وزن	
قران ۲,۳۵	۲۹'۷۱۹'۳۴۱	۱۲'۴۹۷'۶۱۰	۲۳'۰۲۵'۹۱۳	۱۰'۱۰۱'۰۳۹	کشمش
۱۰	۱۵'۶۶۹'۵۹۰	۱'۷۵۷'۶۳۰ $\frac{۱}{۴}$	۱۱'۲۵۵'۲۸۵	۱'۲۵۸'۷۷۴	بادام بسته
۱	۳'۷۷۲'۴۷۶	۳'۲۴۵'۱۹۷	۳'۵۱۲'۱۰۸	۳'۳۰۸'۷۹۲	خرما
۲,۳	۳۸۹'۳۶۵	۱۶۲'۱۳۹ $\frac{۱}{۴}$	۴۸۷'۵۸۹	۲۲۲'۱۵۰	گردو و فندق
۱,۵	۳۷۷'۷۱۸	۲۵۳'۰۰۴	۱۵۱'۰۱۵	۱۰۱'۰۱۷	پرتقال و لیمو
۲,۵	۱۲'۵۷۸'۵۷۸	۵'۳۸۵'۹۹۵	۸'۲۷۸'۹۵۴	۳'۶۲۱'۶۸۴	میوه‌های دیگر

صادرات میوه در ایران میتوان بیابهای بلند رسانید و اول قدم در این راه عمل آوردن آنهاست موافق مذاق ممالک اروپا و مخصوصاً در صندوق و در قوطی چیدن آنها بطوری که در راههای طولانی و صعب العبور ایران تلف نشود و بصورت خوبی بنقاط منظوره برسد.

۳ - قالی و قالیچه پشمی

قالی از زمانهای قدیم مشهورترین مال التجاره ایرانست و اغلب اروپائیان نیز از ایران فقط قالی یا اسم قالیهایش را میدانستند و الحاق هم قالیهای ایران بسیار مرغوب است و از نوع فرشهای است که در اروپا فرش مخملی (۱) مشهور است. و رابینو (۲) در کتابی که در سال ۱۳۲۸ در خصوص ابریشم گیلان نوشته میگوید «فرشهای کرمان و مخصوصاً قالی و قالیچهای ابریشمی آن عالیترین بافته‌ایست که در عالم وجود دارد و در هر سانتیمتر مربع آن میتوان از ۳۸ تا ۴۰ سوزن حساب نمود».

ایران چندین نوع قالی بعمل میآورد: پنبه، پشمی، ابریشمی، پنبه و پشم، پشم و ابریشم. ولی قالیهای پشمی اول اهمیت را دارند و تقریباً تمام صادرات ایران از حیث قالی و قالیچه از این نوع است. مهمترین شهرهای ایران که قالی بعمل میآوردند از اینقرار است: تبریز، کاشان، سلطانآباد، کرمان، یزد، خراسان، کردستان.

قالیهای خراسانی مشهور بنفش مرآتی قیمتی است.

گیلمهای کردستان (سندج) در اروپا بسیار مرغوب است و میتوان گفت که از «گولبن» (۳)، کارخانهای فرانسه چندان عقب نیست و در صورتیکه متر مربع «گولبن» قریب بیانصد تومان است گیلمهای سندج در اروپا از چهل تا شصت تومان بیشتر نیست.

نبا برابورت قونسولگری انگلیس در کرمان قیمت ذرع فرش کرمان در لندن هفت تومان میشود و باین جهت مشتری زیاد ندارد. فرشهای هم هست که ایلات میبافند و ارزان است ولی بمناسبت رنگهای جوهری مرغوبیتی ندارد و اگر رنگشان ثابت بود در بازارهای اروپا خریدار بسیار پیدا مینمود.

[جدول نمرة ۱۲]

قالیهای پشمی صادره

سال	کلیه صادرات	بروسیه رفته	بنمای رفته	بمالک متحده امریکا رفته	بانگلستان رفته
قوی تیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۲۹'۲۸۳'۹۱۱	۶'۹۴۸'۶۳۲	۱۹'۸۹۳'۹۱۳	قران	قران
بیچی تیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۳۹'۴۹۸'۸۳۷	۱۸'۵۰۲'۹۱۰	۱۹'۴۶۳'۸۲۶	۴۹۳'۶۹۰	۳۶۰'۴۱۰
تختاقوی تیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۴۸'۴۱۶'۵۵۹	۲۰'۹۰۱'۹۸۵	۲۲'۳۶۰'۶۲۳	۲'۱۳۶'۰۲۲	۴'۶۳۳'۳۴۶
ایت تیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۴۵'۱۳۸'۳۵۶	۱۹'۱۲۸'۲۷۶	۱۸'۰۲۷'۷۶۵	۴'۶۳۳'۳۴۶	۲'۰۸۱'۴۷۰

از چندی باین طرف قالیهای پشمی و پنبه رو ترقی می‌رود و چون بالتسبه بفرشهای دیگر ارزاتر است خیلی جای امید است که کم کم بیایه بلندی برسد.

این نوع قالیها در سال تخاقوی ۱۳۲۷ - ۱۳۲۸ فقط ۲۲۹،۲۴۵ قران صادرات داشته و سال بعد از آن به ۱،۰۵۵،۱۰۷ قران ترقی نمود و از این مقدار افزایش ۵۰۳،۸۷۵ قران به‌شانی رفته.

ما در جدول نمرة ۱۲ صورتی از قالیهای پشمی که در چهار سال قوی ٹیل و پیچی ٹیل و تخاقوی ٹیل وایت ٹیل از ایران صادر شده با سهمی که بروسیه و عثمانی و امریکا و انگلستان رفته دادیم.

در اسلامبول برای قالیهای ایران بازار وسیعی هست و هر سال مقداری از مال التجاره مزبور از آنجا بممالک اروپا و امریکا می‌رود.

۴ - برنج

برنج تقریباً در تمام ایالات ایران بعمل می‌آید: مازندران، استرآباد، آذربایجان (در حوالی دریاچه اورمیه و در حوالی میانج)، لرستان، حوالی اصفهان (لنجان)، عربستان، و مخصوصاً فارس، زهاب (در طرف غرب کرمانشاه). ولی مهمتر قسمت برنج ایران در گیلان بعمل می‌آید و تخمین شده که چهار در پنج بلکه پنج در شش صادرات برنج ایران از ایالت گیلان است که یکی از ایالات متمول ایران محسوب میشود و تمام ثروتش از تجارت برنج و بیله ابریشم حاصل گردیده.

تاریخ آغاز برنج کاری در گیلان معلوم نگردیده و باید خیلی قدیمی باشد. حمدالله مستوفی قزوینی که در حوالی سنه ۷۴۱ کتاب *تزهة القلوب* را تألیف نموده و احمد رازی که دو قرن پس از او کتاب *هفت اقلیم* را نوشته هر دو از برنج و ابریشم گیلان سخن می‌رانند و آنها را مهمترین محصولات ایالت مزبور می‌گویند. *جوناس هَنوی* (۱) تاجر انگلیسی که در سنه ۱۱۵۶ برای خرید ابریشم بگیلان آمده بود میگوید که هیچ ایالتی در ایران بقدر گیلان برنج و ابریشم عمل نمی‌آورد.

در اواسط قرن سیزدهم هجری بعلت وبا و طاعونی که در سنه ۱۲۴۶-۱۲۴۷ گیلان را فرا گرفت و بگفته *مرکم* (۲) دویست هزار سکنه ایالت را بهلاکت رسانید و بملاحظه ازدیاد روز افزون تربیت کرم ابریشم برنج کاری بسیار تنزل نمود و در چند سال پیش از ۱۲۷۷ کار بجائی کشید که از مازندران و ایالات دیگر برنج بگیلان آمد. در این سال (۱۲۷۷) بگفته *قونسول مکزی* (۳) حاصل برنج در گیلان تقریباً بجهل کروور من (۶۰ میلیون کیلوگرام) رسید. و شش سال پس از آن در سنه ۱۲۸۳ بتخمین *قونسول ابوت* (۴) تقریباً ۴۸ کروور من (۷۲ میلیون کیلوگرام) بوده و از این تاریخ بعد محصولات برنج ایالتی کفاف سکنه آبخارا داد و اهالی دو باره ببرنج کاری پرداخته و نزارهای وسیعی را آسته نموده و در آنجاها برنج کاشتند.

در سال ۱۲۸۸ محصول برنج بنا بکتابی که *راینو* (۵) در خصوص برنج گیلان نوشته به ۱۲۰ کروور من (۱۸۵ میلیون کیلوگرام) رسید یعنی در مدت یازده سال سه برابر گردید. بگفته *راینو* امروز هم حاصل

سالیانه همان ۱۲۰ کرور من است ولی ۸۶ کرور من آزا ۳۴۰ هزار نفر اهالی ایالت بمصرف شخصی میرسانند (رایینو).

در سال ۱۲۹۰ قونسول انگلیس چرچیل^(۱) دهاتی را که در گیلان برنج در آن بعمل میآید بهزار قطعه تخمین نموده بود ولی بعد در حوالی ۱۳۲۸ رایینو نایب قونسول انگلیس ولافت^(۲) مهندس دهات مزبور را متجاوز از ۱،۴۰۰ قطعه تخمین نمودند و سطح اراضی برنج کاری ایالت را به ۹۸،۳۳۳ جریب که ۱۰۲،۹۶۰ هکتار میشود.

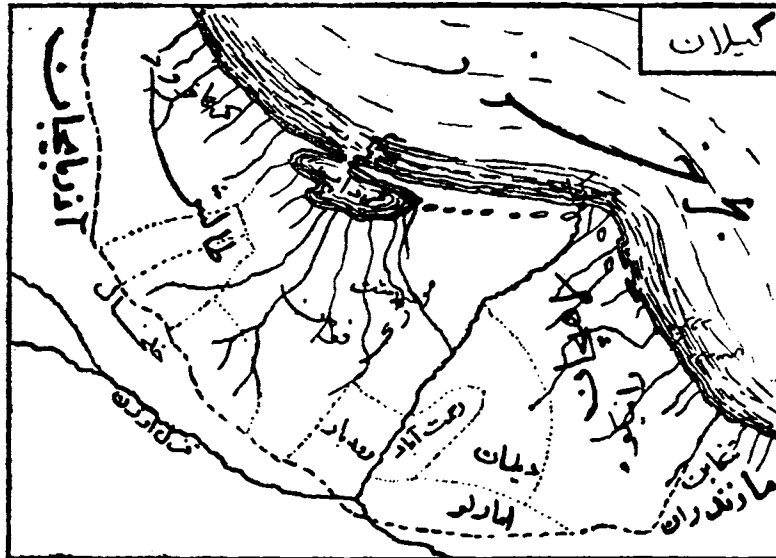
صادرات برنج گیلان ترقی بسیار نموده است چنانکه در سال ۱۲۹۰ مجموع صادرات گیلان بروسیه ۵۲۰،۰۰۰ قران بوده و در ۱۲۹۶ به ۱۷۰،۰۰۰ تومان رسیده و در ۱۳۱۴ به ۸۸۶،۱۰۰ تومان و در ۱۳۲۸ به ۲،۹۲۱،۰۴۱ تومان یعنی در مدت سی و هشت سال تقریباً پنجاه و هشت برابر زیاد شده است. ما در جدول ذیل صورتی از کلیته صادرات برنج و از صادرات برنج ایران شمالی بروسیه و سهم گیلان در چندین سال میدهم تا ترقی صادرات بهتر معلوم گردد.

[جدول نمرة ۱۳]

صادرات برنج

سال	کلیته صادرات ایران		صادرات گیلان		صادرات ایالات ساحل بحر خزر	
	قران	من	قران	من	قران	من
اود نیل ۱۳۲۰-۱۳۱۹	—	—	۱۲'۷۱۷'۱۴۴	۱۱'۳۲۶'۵۶۵	—	—
توشقان نیل ۱۳۲۲-۱۳۲۱	—	—	۱۷'۶۷۱'۰۴۵	۱۲'۳۹۵'۵۹۰	—	—
نیلان نیل ۱۳۲۴-۱۳۲۳	—	—	۲۴'۱۲۴'۸۵۹	۱۳'۵۶۰'۹۱۰	—	—
گیلان و مازندران معاً						
قوی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۵	۲۴'۰۰۰'۴۳۸	—	۲۱'۵۶۷'۹۵۰	۱۵'۱۷۰'۳۲۹	۲۱'۶۲۰'۸۰۰	۱۵'۲۰۴'۳۲۹
بیچی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۶	۲۸'۷۵۴'۰۷۶	۲۰'۴۴۲'۱۲۶	۲۱'۱۹۹'۲۳۵	۱۴'۶۱۱'۶۱۲	۲۸'۲۵۵'۵۰۰	۲۰'۳۰۳'۷۷۶
تخافوی نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۷	۲۴'۳۱۵'۱۷۷	—	—	—	—	—
ایت نیل ۱۳۲۹-۱۳۲۸	۲۹'۲۱۰'۴۱۷	۲۳'۳۱۷'۹۵۳	—	—	—	—

از آنجائی که ایالت گیلان یکی از با ثروت ترین ایالات ایران است ما نقشه ساده آنرا در ذیل ترسیم میکنیم.

انواع برنج گیلان - پنجاه شصت سال قبل گیلان فقط دارای دو نوع برنج بود: عنبر بو و چنبا. ولی حالیه انواع دیگر نیز در آنجا بعمل میآید از قبیل رسمی، صدری، مولائی، و هر کدام از اینها اقسام متمدد دارد. صدری از مرغوبترین برنجهاست و چون میرزا آقا خان نوری صدر اعظم ایران تخمش را از پشاور هندوستان بطبرستان که وطن اصلی وی بود آورد باسم او مشهور شد. و اینک در جمیع الکای مازندران و بلوکات گیلان از آن تخم میکارند.

قیمت برنج - واحد اندازه برنج «قوطی» است که عموماً ه من شاه حجم دارد (هر من شاه تقریباً ۶ کیلوگرام است). و هر نوع برنج قیمت مخصوص دارد و اقسام مختلفه هر نوعی نیز قیمت متفاوت دارد. در سال تخاقوی ثیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸ قیمت متوسط برنج از قرار ذیل بوده:

انواع	نمره جنس	قیمت قوطی (پنج من شاه)
۱ - صدری و مولائی ...	» ۱	۲۲ تا ۲۴ قران
	» ۲	» ۲۲
	» ۳	» ۱۸
۲ - عنبر بو ...	» ۱	» ۱۸
	» ۲	» ۱۶ تا ۱۴
	» ۳	» ۱۴

انواع	نمره جنس	قیمت فوطی (بنج من شاه)
۳ - رسمی	اکسوله	۲۰ تا ۲۸ قران
	رسمی معمولی یا گرده	۱۴ تا ۱۵
	سنگری	۱۶ تا ۱۷
۴ - چنبا		۱۱ تا ۱۲

چنانکه در پیش گفته شد تقریباً صادرات برنج ایران با تمام بروسیه میرود و فقط یک قسمت خیلی جزئی هم عثمانی و انگلستان حمل میشود و جدول ذیل این مسئله را بهتر آشکار میدارد.

[جدول نمره ۱۴]

صادرات برنج بروسیه و عثمانی و انگلستان

سال	کلّیه صادرات	بروسیّه رفته	عثمانی رفته	بانگلستان رفته
قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۲۴'۰۰۰'۴۳۸	۲۳'۷۷۰'۷۶۰	۲۲'۴'۰۶۶	قران ۲'۰۷۰
بیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۲۸'۷۵۴'۰۷۶	۲۸'۴۹۴'۷۰۶	۲۵۶'۷۰۰	—
تخاقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۲۴'۳۱۵'۱۷۷	۲۴'۱۱۵'۰۳۱	۷۷'۲۱۶	۲'۱۱۰
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۲۹'۲۱۰'۴۱۷	۲۹'۱۰۳'۴۷۶	۸۲'۵۲۱	۲۳'۹۰۲

۵ - ابریشم

تجارت ابریشم در ایران همواره دارای اهمیت زیاد بوده و هست و مخصوصاً از جمله تجارت‌هایست که با رفاه مملکت مساعد و در ترقی اقتصادی ایران صلاحیت زیاد دارد چه صادراتش خیلی زیادتر از واردات آنست.

کلیه ایالات شمالی ایران و چند ایالت مرکزی ابریشم بعمل می‌آورند: و این ایالات عبارت است از گیلان، مازندران، استرآباد، خراسان، آذربایجان، یزد و کاشان. ولی گیلان اول مقام را در تجارت ابریشم داراست و بتنهائی که قسمت از یازده قسمت صادرات ابریشم را بعمل می‌آورد.

اگر بگفته شاردن^(۱) سیاح مشهور فرانسوی که در قرن یازدهم هجری در ایران مسافرت نموده بتوان اطمینان نمود در سال ۱۰۸۱ هجری محصول ابریشم ایران تقریباً ۶۳۳'۰۰۰ من (۱'۹۰۰'۰۰۰ کیلوگرام)

بوده و از این مقدار ۴۲۴۰۰۰ من آرا گیلان تنها از عهده برآمده و این منتهی درجه ترقی ابریشم در ایران بوده.

بعد در سال ۱۱۵۷ بنا بر راپورت جوناَس هَنوِی (۱) که مدیر تجارت ابریشم در گیلان بوده محصول ابریشم ۳۶۴۳۵ من شد و بمناسبت خواستاری زیاد ۱۵۰ در صد بر قیمت ابریشم افزوده شد. و چون از ابتدای قرن سیزدهم مصرف و قیمت ابریشم هر روز در فرنگستان بالا میرفت حاصل ابریشم هم در ایران ترقی کرد و در سال ۱۲۶۷ به ۴۴۰۰۰۰ من رسید و از این مقدار ۲۰۳۴۰۰ من در جزو صادرات بخارج رفت ولی ناخوشی کرم (پبرین) (۲) پس از آنکه ممالک فرنگستان و شرق را احاطه نمود در سال ۱۲۷۷ بایران رسید و چنان نتایج وخیمی داشت که در سال ۱۲۹۴ محصول ابریشم ایران جماعاً ۳۳۸۰۰ من بود و از این مقدار فقط ۱۴۰۰۰ من قسمت گیلان بوده. اگر در ایران باصولی که باستور (۳) طیب مشهور فرانسوی در سال ۱۲۸۴ برای جلوگیری از مرض «پبرین» کشف نموده بود عمل شده بود ممکن بود از ناخوشی مذکور جلوگیری شود ولی بملاحظه بی فکری اولیای دولت و بی اعتنائی ملاک ایرانی هیچکس در صد رفع بلیه بر نیامد و تنها کسی که در این باب اقداماتی نمود مرحوم محمود خان ناصر الملک بود که در راه ترقی محصولات وطنی خود بسیار زحمتهای کشید. خدا ویرا بیامرزاد!

کار عمل آوردن تخم نوغان بکلی ور افتاد و تخم نوغان خارجه راه ایران را پیش گرفت و از سال ۱۳۰۸ باینطرف دائم واردات تخم نوغان عثمانی بایران در ترقی است و محصولات نیز کم کم رو بر ترقی می رود. اکنون ایران سالیانه ۱۸۰ تا ۱۹۰ هزار من ابریشم بعمل می آورد که نه قسمت از یازده قسمت آرا گیلان تنها متکفل است. و میتوان گفت که من حیث المجموع سه ربع حاصل در جزو صادرات بخارج می رود.

ابریشم ایران بصورت های متعدد و مختلف بخارج می رود و مهمترین آنها:

- ۱ - پیلۀ ابریشم و لاس ابریشم و تارهای شانه شده یا شانه نشده است.
- ۲ - ابریشم روی پيله و ابریشم مخلوع و ابریشم رنگ شده یا پیرنگ.
- ۳ - منسوجات ابریشمی خالص.

علاوه بر اینها بعضی مال التجارهای دیگر متعلق بابریشم نیز هست که رویم رفته بمقدار عمده بخارج حمل میشود از قبیل تخم نوغان و گلدوزی و ملبوس و غیره.

مهمتر از تمام قلمهای فوق پیلۀ ابریشم و لاس است با منسوجات ابریشمی خالص. و چون منسوجات را در فصل صنعت خواهیم دید در اینجا فقط از تجارت پيله ابریشم صحبت خواهیم داشت.

(۱) Jonas Hanvay

(۲) این ناخوشی را نباید با سفید میر و نجل که در فرانسه موسکاردین La Muscardine گویند اشتباه نمود. پبرین

(pébrine) یک ناخوشی است که علامتش نقاط سیاهی است که در روی بدن کرم ظاهر میشود.

Pastour (۳)

در جدول ذیل صورت صادرات پیلۀ ابریشم را از نیلان نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶ تا ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ رسم مینمایم.

[جدول نمرة ۱۵]

صادرات پیلۀ ابریشم

سال	پیلۀ ابریشم، لاس ابریشم، تارهای شانه نشده	ابریشم روی پیلۀ، مخلوع، شانه و رنگ شده
نیلان نیل ۱۳۲۳-۱۳۲۴	قران ۱۳'۵۷۶'۳۵۸	قران ۱'۷۰۲'۳۵۷
یونت نیل ۱۳۲۴-۱۳۲۵	قران ۱۲'۸۴۸'۲۰۲	قران ۴'۲۱۹'۶۴۰
قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	قران ۲۴'۵۴۷'۲۶۵	قران ۲'۰۵۷'۹۲۶
بیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	قران ۱۱'۴۰۳'۰۸۸	قران ۲'۵۵۴'۷۴۵
تخاقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	قران ۱۶'۸۳۲'۰۸۷	قران ۱'۰۸۰'۶۶۲
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	قران ۱۶'۳۹۶'۶۳۵	قران ۱'۲۰۴'۴۲۰

ابریشم ایران در سنوات اخیرۀ تقریباً بالتمام مابین مملکت فرانسه وایتالی قسمت میشود ولی رویهم رفته در تجارت ابریشم ایران مملکت فرانسه اول مقام را داراست.

جدول ذیل نمرة ۱۶ تجارت ابریشم ایران را با ممالک خارجه معین مینماید.

[جدول نمرة ۱۶]

صادرات ابریشم

اسم مملکت	قوی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۵	بیچی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۶	تخاقوی نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۷	ایت نیل ۱۳۲۹-۱۳۲۸
فرانسه	قران ۹'۸۰۶'۳۵۵	قران ۳'۹۰۸'۷۱۰	قران ۶'۴۴۲'۷۲۰	قران ۱۱'۲۴۳'۷۳۵
ایتالیا	قران ۱۳'۱۹۵'۹۱۰	قران ۶'۳۱۴'۹۷۰	قران ۹'۲۸۱'۰۰۰	قران ۳'۹۷۳'۶۴۰
روسیه	قران ۱'۴۱۰'۰۷۰	قران ۱'۱۰۴'۴۲۳	قران ۱'۰۱۵'۱۶۰	قران ۹۹۹'۶۶۵
چینی	قران ۱۲۹'۴۵۵	قران ۱۴'۷۰۵	قران ۹۳'۲۰۷	قران ۱۷۹'۵۹۵

قبل از ظهور ناخوشی «پیرین» ایالات ایران مانند تمام ممالکی که ابریشم بعمل می‌آوردند تخم نوغان را خودشان بعمل می‌آوردند و داد و ستد این مال التجاره تقریباً در درجه صفر بود. ولی پس از ظهور ناخوشی مزبور ممالک اروپا مجبور شدند که تخم نوغان را از ممالک شرق تحصیل نمایند و مخصوصاً ایران با نسبت مقدار زیادی از این مال التجاره بخارج فرستاد.

اولین اروپائی که بگیلان برای خرید تخم نوغان آمد یکی از اهالی ایتالی بود در سال ۱۲۷۰. طولی نکشید که ناخوشی کرم ابریشم در گیلان هم ظهور نمود و اهالی مجبور شدند تخم از مازندران بیاورند. ولی کم کم ناخوشی در تمام ایران سرایت نمود و در سال ۱۲۸۶ فرنگیها که در گیلان برقرار شده بودند تخم نوغان از ژاپن داخل نمودند و نتایج بسیار اعلی از آن بدست آمد و از اینرو تخم ژاپن در تمام ایران منتشر شد. و در سال ۱۲۸۹ دو ثلث حاصل ابریشم ایران از تخم نوغانی بود که رالی^(۱) نام و برادران که ظاهراً ایتالیائی بوده‌اند از ژاپن وارد کرده بودند. در سال ۱۲۹۰ تمام تخمهای خود ایران ضایع شد و تخم ژاپن با یک حاصل متوسطی باقی ماند و تا سال ۱۳۰۸ تخمی که در شمال ایران عمل می‌آمد مخلوطی بود از تخم ژاپنی و خراسانی. در این سال تجارتخانه یونانی پاسکالیدیس^(۲) و برادران تخم بغدادی الاصل که در بروسه (آسیای عثمانی) بعمل می‌آید وارد نمود و کم کم تجارتخانههای دیگر نیز تخم نوغان عثمانی وارد نمودند و از آنوقت ببعد همواره واردات تخم نوغان در ترقی است و منحصر گردیده است تقریباً عثمانی و روسیه ولی مقدار تخمی که از روسیه می‌آید بالنسبه به عثمانی جزئی است و جدول ذیل نمره ۱۷ این مسئله را بهتر مینمایاند.

[جدول نمره ۱۷]

واردات تخم نوغان

اسم مملکت	قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	یچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	تختاوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹
عثمانی	قران ۳'۰۹۹'۷۳۲	قران ۲'۲۶۸'۶۹۰	قران ۲'۴۷۹'۸۱۰	قران ۲'۷۳۳'۷۴۰
روسیه	۱۸۷'۲۵۳	۶۶۶'۶۲۵	۳۵۵'۷۲۶	۳۵۲'۸۱۰

واحد وزن برای خرید و فروش ابریشم درهم است (۶ مثقال ونیم).

بهترین ابریشمها ابریشم خود رشت و اطراف شهر است.

قیمت ابریشم نسبت بفراوانی و کثرت خریدار تغییر میکند. در تابستان ۱۳۲۷ قیمت ابریشم در

رشت از این قرار بوده:

نقشه ابریشم کاری ایران

علامات

نقاطی که درخت توت در آنجا میروید نقاطی که کنه ابریشم در آنجا بعمل میآید

- منی
- ۱ - ابریشم شعر بافی خیلی اعلی ۱۴۰ تا ۱۴۳ قران
 - ۲ - ابریشم شعر بافی برای بغداد } سه اعلی ممتاز ۱۳۵
 } دو اعلی باب بغدادی .. ۱۲۶
 } بغدادی علاقه بندی اعلی ۱۱۴
 - ۳ - علاقه بندی } وسط ۱۰۸
 } زرد باب ۱۲۶
 - ۴ - ابریشم تاجری ۱۲۰
 - ۵ - ابریشم تالی ۱۱۱
 - ۶ - ابریشم دُویل ۷۸

۶ - پوست

تجارت پوست در ایران هر روز بر اهمیت خود میافزاید و از سال ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۸ قریب یک نلث بر صادراتش افزوده شده .
 پوستی که از ایران صادر میشود دو نوع است و هر کدام از این دو نوع نیز بانواع دیگر منقسم میشود چنانکه در ذیل ملاحظه میشود :

۱ - پوست کار نکرده	}	۱ - پوست برّه معروف بیوست بغداد
۲ - پوستهای خشک یا نمکین		۲ - پوستهای خشک یا نمکین
۲ - پوست کار کرده	}	۱ - رنگ خالص شده لاک گرفته
		۲ - رنگ و روغن شده وجودانّه شده
		۳ - غیر اینها از قبیل پوست دباغی شده و چرم

صادرات مهم صادرات پوست کار نکرده است که رویهم رفته دو برابر تا دو برابر ونیم پوست کار کرده بخارج میرود .

در اینجا باز میتوان گفت که تقریباً نه عُشر پوست ایران بروسیه میرود . و از یک عُشر دیگر هم یک قسمت مهمتش بعمانی میرود و باقی مابین هندوستان و ممالک دیگر قسمت میشود .
 جدول نمرة ۱۸ صادرات پوست ایران را و قسمتی را که بروسیه و عثمانی رفته بحساب قران در چهار سال معین منیاید (رجوع شود بصفحه بعد) .

پوست از اغلب شهرهای ایران بخارجسه حمل میشود ولی شیراز و خراسان و اصفهان و مخصوصاً همدان دارای اهمیتی مخصوص است . در شیراز پوستی یافت میشود که شباهت تامّ بیوستهای بخارائی که در فرنگستان بیوستهای حاجی ترخانی معروف است دارد .

[جدول نمرة ۱۸]

صادرات پوست من حیث المجموع وسهم روسه و عثمانی

سال	صادرات پوست کار نکرده	صادرات پوست کار کرده	مجموع کل صادرات از هر نوع	بروسیه رفته	عثمانی رفته
قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶ ..	۱۰'۸۱۴'۱۱۸	۵'۵۵۱'۶۲۰	۱۶'۳۶۵'۷۳۸	۱۲'۶۸۲'۵۷۴	قران ۹۴۵'۲۵۴
بیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷ ..	۱۲'۳۲۳'۹۷۷	۴'۵۵۵'۶۲۴	۱۲'۸۷۹'۶۰۱	۱۴'۳۴۶'۵۰۰	قران ۱'۷۲۴'۶۰۶
تختاقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸ ..	۱۱'۹۲۱'۹۲۵	۵'۷۷۸'۵۹۳	۱۷'۷۰۰'۵۱۸	۱۴'۸۹۶'۴۰۸	قران ۱'۴۸۴'۹۸۸
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ ..	۱۵'۱۲۵'۳۰۰	۶'۲۲۳'۸۴۷	۲۱'۳۴۹'۱۴۷	۱۸'۱۱۹'۴۷۹	قران ۱'۴۵۳'۷۱۵

همدان مرکز چرم سازی ایران است و چرمی که در فرنگستان مشهور بچرم روسی است همان چرم همدان است .

بنا بر راپورت قونسولگری انگلیس در سال ۱۳۲۱ از کرمانشاه سالیانه قریب بیست هزار پوست مختلف بخارج حمل میشود وباتزده هزار آن بروسیه میرود وعموماً پوست بره است بهیئت یک قران ونیم تا سه قران ونیم هرکدام ، پوست روباه از ۷ تا ۱۰ قران ، سگ آبی از ۲۶ تا ۳۰ قران .

۷ - تریاک

پس از سال ۱۲۸۲ که ابریشم ایران را ناخوشی «پیزین» خراب نمود ایران شروع بتجارت تریاک نمود واگرچه بنا بگفته لرد کرزن^(۱) اول دفعه که تریاک از ایران خارج شد چند سال قبل از آن یعنی در سال ۱۲۷۰ بود که از اصفهان مختصر تریاک بخارج حمل شد ولی تجارت حقیقی در همان ۱۲۸۲ شروع گردید ودر سال ۱۲۹۷ زراعت خشخاش بسیار زیاد شد چنانکه تریاک که در ۱۳۰۲ بعمل آمد بمقدار چهار صد هزار من تخمین شد ولی از آنجائی که در آن زمان دو خمس تریاک ایران در خود مملکت صرف میشد صادرات قریب ۲۴۰ هزار من بیشتر نبوده .

شهرهائی که در آنجا تریاک بعمل میآید از قرار ذیل است :

اصفهان ، شیراز ، تبریز ، خونسار ، کرمان ، یزد ، خراسان ، کازرون ، شوشتر (بمقدار کمی) ، کرمانشاه ، بروجرد و همدان .

ولی در حوالی اصفهان خصوصاً تجارت تریاک اهمیت زیاد بهمرسانده وجای تجارتهای دیگر گرفته ودر سال ۱۳۱۰ بمقدار ۸۳'۳۳۴ من بعمل آمده واز آن بعد هم بمقدارهای مضاعف زیاد شده است .

Lord Curzon (۱).

بهترین جنس تریاک ایران بلندن می‌رود برای ساختن «مرفین» (جوهر تریاک). تریاک ایران مدتی بازار تریاک عثمانی را در چین شکست داد و اکنون رقیب تریاک هند هم گردیده است. امروز قسمت عمده تریاک ایران در خود مملکت صرف می‌شود و در تجارت تریاک با ایران چین و عثمانی و انگلستان اول مقام را دارند. ما در جدول نمرة ۱۹ صورتی از صادرات تریاک و مقداری که بممالک مسطوره در فوق رفته می‌دهیم:

[جدول نمرة ۱۹]

صادرات تریاک

سال	صادرات کل	بمثنای رفته	بچین رفته	بانگلستان رفته
قوی ٹیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۱۶'۹۲۰'۲۹۲	۴'۳۱۰'۸۶۰	۲'۹۴۹'۷۰۰	۷'۸۴۷'۷۹۰
پیچی ٹیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۱۴'۳۸۱'۴۷۲	۲'۲۳۱'۰۱۵	۶'۶۹۱'۷۳۰	۳'۷۶۳'۳۴۰
تختاقوی ٹیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۱۷'۵۹۶'۹۶۱	۵'۷۴۵'۱۸۶	۵'۵۹۳'۰۰۰	۵'۱۶۶'۹۶۰
ایت ٹیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۳'۱۶۹'۹۵۴	۳'۷۹۶'۵۳۹	۲'۳۳۱'۰۰۰	۱'۷۹۱'۳۴۵

تریاک را در ایران قوطی قوطی می‌کنند و هر قوطی دارای ۱۴۰ جوته صد مثقالی است و از این قرار هر قوطی قریب ۲۲ من تبریز می‌شود.

تریاک خوب ایران از ۱۲ تا ۱۳ در صد «مرفین» دارد. ولی مرفین تریاک اصفهان کم است و از ۷¼ تا ۸ در صد بیشتر نیست در صورتیکه در بازار لندن طالب تریاکی هستند که از ۱۰ تا ۱۱¼ در صد مرفین داشته باشد. ولی در چین باینسئله اهمیت نمی‌گذارند. تریاک کرمانشاه که خیلی تند و قوی است و ۷¼ در صد مرفین دارد در چین بسیار مطلوب است.

تریاک کرمانشاه در نواحی ذیل کاشته می‌شود:

هرسین، بیلور، دینور، سر فیروزآباد، و در اطراف خود شهر کرمانشاه.

تریاک لرستان دیمی است و باین ملاحظه جنساً خیلی مرغوب است و کاکاوندها و سایر عشایر لک آنرا عمل می‌آورند.

تریاک خالص ایران در سال ۱۳۲۰ منی تبریز بهفده تومان فروش میرفته است.

بنا بر راپورت قونسولگری انگلیس در سال ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۱ و افور کشهای محلی کرمانشاه ۲۰ خروار تریاک مصروف داشته‌اند.

از حیث وزن صادرات تریاک ایران در پیچی ٹیل (۱۳۲۶-۱۳۲۷) ۸۷'۷۹۱ من و در ایت ٹیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹) ۷۴'۴۱۱ من بوده است.

۷ - صنغ

در میان محصولات نباتی که از ایران صادر میشود صنغها و رنگها و نباتات روغنی اهمیت مخصوص دارند. و در میان صنغها هم از همه مهمتر صنغ عربی است که دست کم هر سال بیشتر از دوکرور تومان صادرات دارد، و صنغهای دیگر از قبیل نوشادر و ازروت و غیره. ولی کتیرا^(۱) اهمیت مخصوص دارد.

صنغهای ایران را از حیث جنس بچهار قسمت نموده اند و هر جنس قیمت معینی دارد: صنغ اعلای نمره اول از بروجرد و کرمانشاه و نهاوند میآید و هر من تبریز از ۲۸ تا ۳۲ قران قیمت دارد. صنغ نمره دوم در کردستان و بروجرد و کرمانشاه و نهاوند عمل میآید و من تبریز از ۱۱ تا ۱۸ قران فروش میرود.

جنس نمره سوم صنغ زرده است که عربی و آره برش نیز میگویند و در کوه دالاهو (مابین کرمانشاه و زهاب) و پشت کوه و خرم آباد و بروجرد بعمل میآید و من تبریز به قیمت ۸ تا ۱۱ قران است. جنس چهارم صنغ گره است که صنغ سنگی باشد و از دالاهو و پشتکوه و خرم آباد میآید و من تبریز از ۷ تا ۷ قران ونیم است.

کتیرا از گون سفید بعمل میآید و مخصوصاً در کوههای کردستان و خرقان و طالقان و قهرود (بین کاشان و اصفهان) و در بلندیهای اطراف آباءه در فارس و در جاهای مختلف در ایالت کرمان یافت میشود. صنغ آره بُر از شاخهای درخت کوچک تراوش میکند باخمی که کله درخت را سوزانده و شاخهارا میرتند و از شاخهای بریده بیرون میآید.

جنس صنغ هر دفعه که شاخه را میرتند پست تر میشود و بعد از هشت سال درخت بکلی خشک میشود. این ترتیب بسیار نکوهیده و مضر است و اگر زمانی بدینمخال بگذرد بیم آنست که درختهای صغی بالکل از میان برود. علاوه بر صنغ لرستان و کرمانشاه و همدان فارس نیز مقدار زیادی صنغ بعمل میآورد ولی بهترین جنس صنغ فارس معادل است با جنس وسط کرمانشاه.

سقر از جنگلهای هلیلان پشت کوه بعمل میآید و آن هم بر سه قسم است: سقر سفید و زرد و سیاه به قیمت ۵ قران و ۴ قران و ۳ قران من تبریز. انقوزه از نباتات صحرائی پیرجند و طبس و بلوچستان ایران و مخصوصاً خراسان و یزد و کرمان و سیرجان بعمل میآید و برگ و ریشه و شاخهای این نباتات نیز برای استعمالات طبئی مفید است.

در جدول نمره ۲۰ صورتی از صادرات صنغهای ایران و قسمتهای مهمی که بمالک خارجه رفته بنظر خوانندگان میرسانیم:

[جدول نمرة ۲۰]

صادرات صنغ

سال	صادرات کل	بانگلستان رفته	بروسیه رفته	بتمانی رفته	بهندوستان رفته	بآلمان رفته
قوی ٹیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۹'۶۲۸'۲۵۶	۴'۰۴۱'۶۹۵	۲'۰۵۸'۴۲۱	۱'۷۵۲'۸۱۵	۱'۰۷۱'۵۹۵	۱۰'۷۴۰
بیچی ٹیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۱۰'۲۹۳'۵۳۸	۳'۰۴۳'۳۲۹	۲'۴۰۰'۳۷۰	۳'۳۸۹'۰۴۲	۹۳۷'۱۴۲	۲۵۰'۳۲۰
تختاقوی ٹیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۱۲'۲۳۵'۰۰۶	۲'۹۸۹'۳۴۵	۴'۵۱۶'۶۳۰	۳'۰۳۹'۳۶۹	۷۵۷'۴۵۲	۳۹۱'۴۴۰
ایت ٹیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۱'۹۵۸'۶۷۴	۳'۴۶۵'۲۲۵	۳'۰۴۰'۶۰۷	۲'۸۱۸'۲۱۵	۱'۲۸۵'۹۳۸	۵۱۴'۸۸۰

۸ -- پشم (حاضر نشده)

پشم مخصوصاً در کرمان و در خراسان زیاد است چونکه در آنجا شتر فراوان است . پشم کرمانشاه پشم گوسفند است و معروف است پشم کردی که در لرستان و نواحی کلهر و گوران و سنجابی و در حوالی خود شهر کرمانشاه بعمل میآید .

پشم کرمانشاه بهاری است و بائیزی چندان زیاد ندارد چونکه از آن نمند و کلاه میسازند . محصول پشم کرمانشاه به ۲۰۰۰ خروار تخمین شده و این پشم پشم نیم شسته است و از این مقدار سابقاً ۱۰۰۰ خروار از راه بغداد بانگلستان و مارسیل و امریکا میرفت و باقی در خود داخله صرف میشد ولی در سالهای اخیر صادرات بغداد کم شده و در عوض قسمت زیادی بسطان آباد برای بافتن قالی و قالچه میرود . هر گوسفند نیم من حدّ وسط پشم میدهد و هر تنی شش قران فروخته میشود . جدول ذیل صورت صادرات پشم را با مالکی که تجارت مهم پشم با ایران دارند میدهد :

[جدول نمرة ۲۱]

صادرات پشم (حاضر نشده)

سال	صادرات کل	بروسیه	بهندوستان	بانگلستان	بتمانی
قوی ٹیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۱۲'۰۷۸'۳۱۱	۹'۳۴۱'۴۲۹	۱'۶۰۵'۰۴۶	۳۵۴'۲۵۵	قران ۷۴۹'۲۹۶
بیچی ٹیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۱۰'۳۸۶'۸۱۵	۷'۶۸۰'۱۹۸	۱'۷۹۸'۵۳۷	۵۸۴'۷۸۸	قران ۲۹۶'۱۴۸
تختاقوی ٹیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۹'۰۱۰'۹۵۲	۶'۵۴۷'۵۱۰	۱'۲۴۲'۳۲۳	۲۸۰'۹۰۰	قران ۸۹۵'۵۵۴
ایت ٹیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۰'۴۸۳'۵۳۳	۸'۰۶۰'۶۲۹	۱'۳۶۷'۴۷۰	۲۶۶'۵۹۰	قران ۷۸۶'۱۳۴

از روی جدول فوق دیده میشود که بیشتر از سه ربع پشم ایران بروسینه میرود. در این چند سال اخیر سالیانه از ۱۵۰ هزار تا ۳۰۰ هزار تومان پشم حاضر شده از افغانستان بایران وارد گردیده است. در ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ وزن پشمی که از ایران صادر شده ۱۶۸۹'۱۳۰ من تبریز بوده است.

۹ - تنباکو و توتون

اگرچه صادرات توتون و تنباکوی ایران هنوز اهمیت چندانی ندارد ولی از آنجائیکه در آتیه ممکن است یک سرچشمه ثروت مهمی برای ایران بشود در اینجا مختصر ذکری از آنها خواهد رفت. رابینو^(۱) در کتابی که در سال ۱۳۲۹ در خصوص توتون و تنباکوی گیلان نوشته میگوید «توتون ایران از جنس بسیار ممتازی است و اگر بیشتر طرف توجه و مواظبت شود از توتونهای عثمانی هم بهتر میشود».

روپم رفته تخمین حاصل توتون و تنباکوی ایران سخت است معهدا به ۵۸ کرور من تبریز تخمین شده ولی صادرات چندانی بیشتر از یک کرور من نیست چنانکه در جدول ذیل ملاحظه میشود:

[جدول نمرة ۲۲]

صادرات تنباکو و توتون

سال	صادرات کل		بمثنای رفته	بمصر رفته	بانگلستان رفته
	قیمت	وزن			
قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶ ..	قران ۱'۸۱۸'۷۲۳	من تبریز -	قران ۱'۴۰۲'۸۷۴	قران ۲۴۴'۰۰۶	قران ۱۰۰'۱۱۶
پیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷ ..	۱'۶۱۳'۶۳۴	۴۴۷'۴۳۰	۱'۴۱۴'۸۶۲	۱۱۵'۰۹۲	۵۸'۴۳۲
تختقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸ ..	۲'۶۶۸'۹۰۱	-	۱'۹۲۷'۰۹۳	۲۴۴'۶۷۶	۲۴۴'۶۷۶
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ ..	۲'۸۷۹'۴۱۴	۶۰۲'۵۹۲	۲'۱۷۶'۲۱۷	۳۷۲'۲۰۰	۳۷۲'۲۰۰

از روی جدول فوق دیده میشود که قسمت بسیار مهم توتون و تنباکوی ایران بمثنای میرود و تقریباً میتوان گفت که چهار خمس تنباکوی ایران بان مملکت حمل میشود و قسمت مهم و بلکه کلیه تنباکوی که از ایران بمثنای میرود تنباکوی قلیان است که در عثمانی و مصر بسیار مطبوع و مطلوب است و در شهرهای شیراز، همدان، اصفهان و کاشان بمعمل میآید.

تنباکوی اصفهان مخصوصاً مرغوبیت تام دارد و موسوم است بتباکوی حکوم.
توتون سیگاری که از ایران صادر میشود با تمام از ایالت گیلان و منحصر است تقریباً به فومن و موازی و لاهیجان.

از قرار معلوم سابقاً ایالت گیلان تنبکوی قلیان نیز بعمل میآورد. چنانکه آدم الیاریوس^(۱) که در سال ۱۰۴۷-۱۰۴۸ هجری در ایران مسافرت کرده تنباکورا یکی از محصولات مهمه گیلان بشمارد.
توتون چپوق در کردستان و حوالی اورمیه و ملک گوران کاشته میشود. بهترین توتون رشت توتون لاهیجان و موازی است.

اولین دفعه که توتون گیلان بروسیه رفت در سال ۱۲۹۵ بود.
حاصل توتون گیلان در عرض مدت کم بسیار ترقی نموده چنانکه در سال ۱۲۹۴ مجموع کل حاصل توتون ۱۴'۳۷۴ من تبریز بوده و در سال ۱۳۲۸ به (۲۳۵'۰۰۰) تا (۲۷۰'۰۰۰) من رسیده یعنی در ظرف ۳۴ سال تقریباً ۲۰ برابر گردیده است.
توتون رشت منقسم به جنس مهم میگردد: ۱ - زرد که اعلی است و ملایم. ۲ - آقرمز وسط، کمی تندتر از توتون زرد و نیم زرد. و بالأخره قرمز که خیلی تند است و جنساً از سایر توتونها پست تر میباشد.

۱۰ - دواجات

ایران دارای مواد طبّی زیاد است و قسمت عمده آنها عبارت از نباتات طّبی است که بانواع زیاد در ایران میروید و در اینجا بذکر اسم بعضی از آنها اکتفا مینمائیم: ریاس، کنجد، سنای مکی، افسنتین، زنجبیل، دارچین، کندر، خردل، بادیان، انجوجک، گشنیز، زیره کرمان یا زیره سیاه، زیره سبز و سفید، بزّک یا بزْرکَنان، کونکار، دستبو، مصطکی، ثعلب.

علاوه بر گیاههای مذکور ایران دارای مقدار زیادی محصولات نباتی طّبی است و از آن جمله است ترنجبین که در شمال و مشرق ایران یافت میشود، گز انگین که در خونسار و فریدن (در شمال اصفهان) بدست میآید و بهترین جنس آن معروف به «گز علفی» و «گز خونسار» است و گز مشهور اصفهان با گز علفی ساخته میشود، شیرخشت که از گیاهی که در کوه البرز و خراسان فراوان است بدست میآید.

بالأخره چندین صمغ نیز برای ساختن دوا از ایران صادر میشود و از آن جمله است کتیرا و سکینج که در کوههای لرستان و چهار محال پیدا میشود، کحل فارسی یا کرمانی که در کازرون و لرستان و عربستان بعمل میآید، شیرین بیان و ثعلب و بهتر جنس ثعلب از دشت ایجرود (در جنوب غربی زنجان) میباشد.

املاح

زمین ایران دارای نمکهای معدنی متعدّد نیز هست و در اینجا بدکتر بعضی از آنها قناعت میشود: نمک سنگی، گوگرد، زاج سفید، سلیمیاک، و پتریول، باروت و غیره.

۱۱ - رنگها

ایران دارای موادّ رنگی و نباتات رنگی نیز هست و از جمله نباتات رنگی زعفران و حنا و روناس و مازو و کافشه و قره چهره میباشد.

نیل و قرمز هم بآلتسه صادرات مهمّ دارد.

روناس در حوالی دریاچه اوریه و کاشان و اصفهان و یزد، زعفران مخصوصاً در قاین و بیرجند، کافشه در حوالی اصفهان و ورامین، قره چهره در خراسان و حوالی قزوین بعمل میآید. حنا مقدار زیادی در ایران بعمل میآید و بهترین نوع آن از سی (تزدیک کرمان) و موسوم است بحنای دسترک و نوع دیگر آن معروف است بحنای خرمی. در بندر عباس و میناب هم مقدار زیادی حنا بعمل میآید. مازو مخصوصاً در کردستان و بعضی قصبات آذربایجان و ساوجبلاغ و سولدوز بدست میآید.

۱۲ - حیوانات اهلی

حیوانات اهلی ایران عبارت است از شتر، اسب، استر، خر، سگهای شکاری و مخصوصاً گوسفند و بز و بره.

اسب - بهترین اسب ایران اسب خراسانی و ترکمانی است که عظیم الجثه و بر طاقت است و سر جان مالکم میگوید شاید در عالم اسبی پیدا نشود که بقدر اسبهای ترکمانی دارای طاقت و تحمل باشد. قیمت اسب در ایران مختلف است. اسبهای عمومی از سی تومان تا صد تومان ولی اسبهای خوب ترکمانی و خراسانی کمتر از دویست تومان نیست.

سابقاً سالیانه مقدار زیادی از ایران اسب و قاطر و خر صادر میشد ولی حالا خیلی کم شده و از سال ۱۲۹۸ قیمت هم خیلی ترقی کرده است. بعضی قبایل و عشایر چادر نشین مادیان تربیت میکردند و سالیانه صدها اسب و استر و مادیان میفروختند ولی حالا دیگر باندازه که کفاف صادرات را بدهد ندارند.

شتر - شتر بین سواحل فارس و قهستان و مخصوصاً در بعضی نواحی خراسان بسیار زیاد است و برای حمل و نقل مال التجاره بسیار بکار میرود.

صادرات ایران از بابت حیوانات زنده مخصوصاً عبارت است از جنس گاو و عوامل و اغنام، و جدول ذیل این مسئله را بخوبی مینمایاند:

[جدول نمبر ۲۳]
صادرات حیوانات زنده

سال	مجموع صادرات	جنس بقر وعوامل	اغنام	الاع	شتر	قاطر	اسب - کوز - مادیان
نوی ٹیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	قران ۶'۵۹۳'۸۳۸	قران ۱'۵۸۶'۳۸۰	قران ۴'۴۴۱'۹۱۷	قران ۵۱'۵۸۷	قران ۶'۷۷۰	قران ۱۸۴'۵۸۰	قران ۲۹۳'۲۶۰
بیچی ٹیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	قران ۷'۷۹۱'۹۸۳	قران ۱'۹۶۰'۰۹۵	قران ۵'۱۴۳'۳۶۰	قران ۵۵'۴۲۰	قران ۱۱'۲۰۰	قران ۳۷۱'۸۵۰	قران ۱۴۱'۵۸۸
تخاقوی ٹیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	قران ۶'۶۲۸'۹۷۹	قران ۱'۴۳۸'۹۰۱	قران ۳'۸۲۵'۲۴۷	قران ۳۶'۸۳۰	قران ۲۳'۸۵۰	قران ۴۵'۲۵۰	قران ۱۷۳'۶۹۵
ایت ٹیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	قران ۷'۴۱۶'۸۷۶	قران ۱'۳۴۵'۰۱۷	قران ۴'۴۳۸'۲۸۱	قران ۶۳'۱۸۰	قران ۱۰۶'۹۰۰	قران ۱۰۰'۶۷۰	قران ۳۰۱'۰۶۵

حیوانات صادره ایران تقریباً بالتمام بروسیہ ویک جزئی نیز بانگلستان و هندوستان و عثمانی میروند .

تا باینجا صحبت ما در خصوص تجارت کل ایران و صادرات و واردات آن مملکت بود از اینجا بعد صادرات و واردات را در مد نظر گرفته و خواهیم دید که اولاً قبل از دخول بایران و یا خروج از آن مال التجاره چه حقی در سرحد خواهد داد و کدام راههارا خواهد پیمود خلاصه میرسیم اولاً بگمرک ایران و ثانیاً براههای ایران :

فصل پنجم گمرک

تا سال ۱۳۱۷ تمام گمرکات ایران باجاره داده میشد و در همین سال از ۱۳۱۶ تا ۱۳۱۷ وجه اجاره عبارت از سه کروزر تومان بوده است (سیصد هزار لیره انگلیسی).

در ماه ذی القعدة ۱۳۱۷ اصول اجاره منسوخ شد ولی نه در تمام ایران بلکه فقط در دو ولایت آذربایجان و کرمانشاه. و چون نتیجه این کار مساعد و خوب شد سال بعد اصول اجاره گمرک در تمام ایران منسوخ گردید و حق گمرک صادرات و واردات که بموجب فصل سوم از عهد نامه تجارتي ترمن جای (۶ شعبان ۱۲۴۳) صدی سه از اتباع داخله و صدی پنج از اتباع خارجه بود مستقیماً بحساب دولت اداره شد.

در رجب ۱۳۱۹ یک قرار دادی مابین دولتین ایران و روس بسته شد که تعرفه گمرک را تغییر داد. قرار داد مزبور در رمضان ۱۳۲۰ تصدیق و در ذی القعدة ۱۳۲۱ بموقع اجرا گذارده شد. مطابق عهد نامه که در ۷ رجب ۱۲۷۳ با دولت انگلیس بسته شده بود مال التجاره این دولت حق مال التجاره دول کامله الوداد را میداد مع هذا یک عهد نامه دیگری با دولت ایران بسته شد و مطابق این عهد نامه جدید که در ماه صفر ۱۳۲۱ امضا شد حق گمرکی که از مال التجاره انگلیسی گرفته میشود باید معادل حقی باشد که از مال التجاره روسی گرفته میشود و در تغییراتی که بعدها در تعرفه گمرکی ایران بعمل خواهد آمد دولت انگلیس نیز مثل روسیه حق رأی خواهد داشت. بنا بر احصائیات گمرکی ایران حقوق مال التجاره وارده از روسیه بایران و حقوق صادرات ایران بحاکم روسیه بقراریست که در ۱۲ رمضان ۱۳۲۰ بین دولتین ایران و روس مقرر شده و مأخذ حقوقی که بکلیه مال التجاره وارده یا صادره بسته شده است موافق با حقوقی است که دولت ایران با دول کامله الوداد دارد ولی با دولی که دولت ایران ترتیب مبادلاتی موافق با دول کامله الوداد ندارد حقوق گمرکی دو مساوی آنست که در تعرفه مذکور است و هرگاه دولت ایران بواسطه مناسبات کامله الودادی بعضی امته را معاف کرده باشد با سایر دولی که این مناسبات ملاحظه نشده از آن مال التجاره از قرار قیمت صدی ده حقوق میگیرد.

واحد اوزان که در گمرک ایران معمول است من تبریز ۶۴۰ مثقال است که معادل با ۸۰۲۸ گبروانکه و دو کیلوگرام و ۹۷۰ گرام فرانسه است (در فصول آتی مفصلاً در خصوص اوزان و مقادیر و پول ایران صحبت خواهیم داشت). اوزان مال التجاره که در تعرفه مذکور است وزن خالص است مگر در بعضی که قاعده بر آن جاری شده که با ظرف محسوب شود.

وزن خالص مال را اعم از وارد یا صادر بپیل صاحب مال معین میکنند یعنی یا وزن مال را عاری از لقایه و ظرف معین مینمایند یا تخمیناً از روی قرار داد معمولی معین و مشخص میکنند مثلاً:

- ۱ - وزن خالص ظروف چینی و بدل چینی و بلور و آینه بدون قاب و جام پنجره را از قرار صدی ۴۰ وزن با ظرف معین میکنند.
 - ۲ - برای سایر اتمه اعم از اینکه در صندوق یا در پیپ باشد بیست در صد،
 - ۳ - وزن ظرف سیدی یا لقاغه چرمی را از قرار هشت در صد،
 - ۴ - وزن حصیر و کبسه و سایر لقاغجات را از قرار صدی ۳ کسر میگذارند.
- ولی هر گاه ظرف تمام مال را فرا نگرفته باشد مثل بعضی تخته بندیها که دور مال میکنند وزن آنرا محسوب نمیدارند.
- بنادر تجارتنی مهم که دارای گمرک است از قرار ذیل است:

قوچان	} در خراسان	جلفا	} در آذربایجان
باجگیران		ساجللاغ	
مشهد	} ساحل خلیج فارس	خوی	} در ساحل بحر خزر
بوشهر		اورمیه	
لنگه	} در عربستان	تبریز	} (گیلان)
بندر عباس		آستارا	
محمره	} در کرمانشاهان	انزلی	} (مازندران)
ناصری		مشهدسر	
کرمانشاه	} در کرمانشاهان	بندرجز	} (استرآباد)
قصر شیرین			

در ذیل صورتی از بنادر مهم با تعیین وزن مال التجارة وارد و صادر بان بندر ثبت میکنیم:

[جدول نمرة ۲۴]

ورود و صدور بنادر مهم در ایت ٹیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)

اسم بندر	واردات	صادرات	مجموع
	من	من	من
انزلی	۲۴'۷۲۶'۵۲۵	۲۴'۱۸۱'۴۶۴	۴۸'۹۰۷'۹۸۹
جلفا	۷'۸۱۸'۷۱۳	۵'۲۶۶'۶۸۸	۱۳'۰۸۵'۴۰۱
محمره	۶'۵۰۷'۹۲۲	۲'۰۲۵'۵۸۶	۸'۵۳۳'۵۰۸
آستارا	۵'۱۰۳'۳۱۹	۵'۲۰۹'۳۵۲	۱۰'۳۱۲'۶۷۱
بوشهر	۵'۳۱۴'۱۳۱	۳'۱۹۱'۷۰۴	۸'۵۰۵'۸۳۵
کرمانشاه	۴'۱۵۶'۴۹۶	۱'۷۰۱'۴۲۰	۵'۸۵۷'۹۱۶
مشهدسر	۳'۹۷۱'۳۴۲	۱'۸۹۷'۱۲۱	۵'۸۶۸'۴۶۳
مشهد	۲'۵۳۷'۳۶۹	۶۰۶'۰۲۶	۳'۱۴۳'۳۹۵
بندرجز	۲'۹۵۱'۳۷۸	۳'۹۷۱'۶۲۹	۶'۹۲۳'۰۰۷
بندرعباس	۲'۷۱۲'۹۷۰	۱'۳۸۶'۰۷۹	۴'۰۹۹'۰۴۹

چنانکه گفته شد اکنون مأخذ و مبنای حقوق گمرکی که واردات و صادرات تحمیل میشود تعرفه ایست که در ۱۱ رمضان ۱۳۲۰ (۱۳ دسامبر ۱۹۰۲) مابین دولتین ایران و روس برقرار شده . و ما در جدول ذیل حقوق مال التجارهایی را که در این رساله اسم برده شده از حیث صادر و وارد معین مینمائیم :

[جدول نمرة ۲۵]

حقوق گمرکی

حق گمرک			مال التجاره	حق گمرک			مال التجاره
صادرات	واردات			صادرات	واردات		
آزاد	۱,۴ قران	من	منسوجات ینبۀ .	آزاد	آزاد	من	ینبہ
»	۰,۳ قران	من	قند (کله) . .	آزاد	۰,۵ قران	من	میوه
»	۰,۲ قران	من	قند (خاکه) . .	آزاد	۳ قران	من	قالی پشمی
»	۵٪	از روی قیمت	طلای شمش . .	۱,۱۰ قران	آزاد	من	ابریشم (بیله)
»	۵٪	از روی قیمت	نقره شمش . .	آزاد	۱ قران	من	یوست بره (بندادی)
»	۱۰ قران	من	چای (سفید) . .	۲۰ قران	۶۰ قران	من	ترباک
»	۱ قران	من	نخ ینبۀ	آزاد	۱۵٪	از روی قیمت	صمغ
»	۸ قران	من	پارچه پشمی . .	آزاد	آزاد	من	پشم
»	۰,۵—۰,۳ قران	ده من	فت	۰,۲ قران	آزاد	من	گندم
»	۰,۱۲ قران	من	مس	آزاد	۱۰۰ قران	من	یوست حاضر شده
»	۰,۱۲ قران	من	نیکل	آزاد	۵٪	از روی قیمت	دواجات
»	۲۵٪	از روی قیمت	سنگهای قیمتی	آزاد	۰,۸ قران	من	کبریت

عموماً حق گمرک بر صادرات تحمیل نمیشود مگر در موارد ذیل :

صادرات	واردات	
در صد ۵	در صد ۲۵	۱ - جواهرات و سنگهای قیمتی از روی قیمت
قران ۲,۱۰	قران ۱۲	۲ - مشروبات (غیر از شراب و عرق) . . . با ظرف منی
» ۰,۵	» ۵	۳ - شراب
» ۰,۵	» ۴	
» ۱,۱۰	معاف	۴ - ابریشم
» ۳	» ۴	
» ۳	» ۴	کُرک ابریشمی
» ۱	ده من	۵ - نمک

صادرات	واردات	
قران منی ۲,۱۰	قران منی ۴	۶ - الکل
رأسی ۱۰	مطاف	خر
» ۳۰	»	اسب و کره
» ۵۰	»	شتر
» ۴۰	»	قاطر
» ۱۰	»	گاو و عوامل
» ۱	»	اغنام
		سایر حیوانات از روی قیمت ۱۰ در صد
قران منی ۰,۶	قران منی ۳	۷ - حیوانات
» ۳	» ۳	تباکو
» ۳	» ۸	سیگار معمولی
» ۳	» ۱	سایر اقسام سیگار
		توتون سیگار
		۸ - سیگار و توتون و تباکو
		۹ - بعضی مأكولات از قبیل دنبه و گوشت و حبوبات و غیره.

عایدات گمرک -- عایدات گمرک سال بسال ترقی میکند و در عرض ۱۶ سال از ایت ثیل ۱۳۱۶ تا اود ثیل ۱۳۳۲ تقریباً چهار برابر ونیم گردیده و این مسئله را احصائیات گمرکی ایران مدلل میدارد چنانکه در جدول نمرة ۲۶ ملاحظه خواهد شد. از طرف دیگر نسبت مخارج اداری بعایدات کل هم هر سال تخفیف می یابد و مادر جدول خویش ملاحظه این نکته را هم خواهیم نمود که موجب مزید معرفت خوانندگان گردد.

جدول ذیل جدول کاملست از عایدات گمرکی از سال ایت ثیل (۱۳۱۶-۱۳۱۷) که اولین سالست که اجاره گمرکات منسوخ گردیده تا آخر اود ثیل که چند ماهی قبل از جنگ فرنگستان باشد و ترقی عایدات را در سالهای مذکور بخوبی مینمایاند و آشکار میدارد که عایدات گمرکی برای دولت کم کم سر چشمه ثروت مهمی خواهد گردید. ولی افسوس که تمام عایدات گمرکی ایران در گرو روس و انگلیس است در مقابل قروض دولتی ایران بدولتین مذکور و از کلیه عایدات گمرکی سالیانه تخمیناً مبنای معادل با ۲,۰۰۰,۰۰۰ تومان از بابت اقسام استهلاک روس و انگلیس پرداخته میشود. و از استقرار عمالته عایدات گمرکی سالیانه دولت ایران پس از توزیع سهمی که بدولتین روس و انگلیس پرداخته میشود معادل است تقریباً با ۴ کروار ونیم تومان ولی این مبلغ نیز بنا بشرایطی که در موقع استقراض ایران از روسیه میان این دو دولت برقرار شده باید در نزد بانک روس بماند تا مدت شش ماه و فقط پس از انقضای مدت شش ماه وجه مزبور بدولت ایران پرداخته میشود.

[جدول نمرة ۲۶]
عایدات گمرکی

سال	عایدات خرج در رفته	مخارج اداری	عایدات خرج در رفته	نسبت مخارج اداری بعایدات
ایت نیل ۱۳۱۶-۱۳۱۷	قران ۱۰'۰۰۰'۰۰۰	قران	قران	
تنگوز نیل ۱۳۱۷-۱۳۱۸	۱۴'۰۶۴'۰۰۰			
سیچان نیل ۱۳۱۸-۱۳۱۹	۱۷'۰۰۶'۳۰۰			
اود نیل ۱۳۱۹-۱۳۲۰	۲۰'۱۹۲'۵۷۰	۳'۰۵۹'۰۳۷	۲۳'۲۵۱'۶۰۸	۱۳,۱۵%
بارس نیل ۱۳۲۰-۱۳۲۱	۲۰'۲۸۰'۳۲۱	۳'۶۱۳'۹۴۶	۲۳'۸۹۴'۲۶۸	۱۵,۱۳%
توشقان نیل ۱۳۲۱-۱۳۲۲	۲۹'۶۹۸'۸۹۹	۴'۲۰۵'۳۴۸	۳۳'۹۰۴'۲۴۷	۱۲,۴۰%
لوی نیل ۱۳۲۲-۱۳۲۳	۲۶'۲۵۶'۴۲۷	۵'۴۲۸'۰۳۳	۳۱'۶۸۴'۴۶۰	۱۷,۱۳%
نیلان نیل ۱۳۲۳-۱۳۲۴	۲۴'۳۱۳'۲۵۱	۵'۹۴۹'۸۵۳	۱۰'۲۶۳'۱۰۵	۱۹,۰۰%
یونت نیل ۱۳۲۴-۱۳۲۵	۲۵'۱۰۴'۱۲۰	۵'۹۵۹'۵۹۶	۳۱'۰۶۳'۷۱۶	۱۹,۱۸%
قوی نیل ۱۳۲۵-۱۳۲۶	۳۰'۷۴۵'۵۰۸	۵'۱۳۹'۷۱۷	۳۵'۸۸۵'۲۲۶	۱۴,۳۶%
بیچی نیل ۱۳۲۶-۱۳۲۷	۲۷'۳۲۹'۷۰۰	۴'۷۹۱'۲۳۰	۳۲'۱۲۰'۹۳۰	۱۴,۹۱%
تخاقوی نیل ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۳۱'۸۵۱'۶۱۸	۴'۴۸۸'۷۰۴	۳۶'۳۴۰'۳۲۲	۱۲,۳۵%
ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۳۴'۰۲۹'۵۴۴	۴'۵۱۱'۸۸۲	۳۸'۵۴۱'۴۲۶	۱۱,۷۰%
تنگوز نیل ۱۳۲۹-۱۳۳۰	۳۸'۴۹۵'۹۳۰	۴'۹۱۵'۹۸۵	۴۳'۴۱۱'۹۱۶	۱۱,۳۲%
سیچان نیل ۱۳۳۰-۱۳۳۱	۳۸'۴۳۴'۸۷۹	۴'۶۹۱'۲۴۵	۴۳'۱۲۶'۱۲۵	۱۰,۸۷%
اود نیل ۱۳۳۱-۱۳۳۲	۴۲'۵۵۷'۷۴۶	۴'۸۴۵'۲۱۷	۴۷'۴۰۲'۹۶۳	۱۰,۲۲%

عایدات خالص خرج در رفته سال اود نیل ۱۳۳۱-۱۳۳۲ مطابق بوده با ۴۲'۵۵۷'۷۴۶ قران و بمصارف ذیل رسیده است:

- ۱- از بابت اقسام استهلاک قرض ۳۲'۵۰۰'۰۰۰ منات بیانک استقراضی روس . . . قران ۹'۶۹۸'۸۹۰
- ۲- از بابت اقسام استهلاک قرض ۶'۰۰۰'۰۰۰ تومان بیانک استقراضی روس . . . » ۶'۵۲۴'۵۵۹
- ۳- از بابت اقسام استهلاک قرض معروف بقرض «جیل»^(۱) بیانک شاهنشاهی (انگلیس) ۱'۵۷۵'۶۹۲
- ۴- از بابت اقسام استهلاک قرض ۱'۲۵۰'۰۰۰ لیره بیانک شاهنشاهی (انگلیس) ۳'۴۶۶'۱۴۵
- ۵- از بابت نفع مساعدهائی که مجموعاً ۱۴'۰۰۰'۰۰۰ لیره میشود بیانک شاهنشاهی (انگلیس) ۵۴۳'۴۹۱
- ۶- از بابت نفع مساعده ۲۰۰'۰۰۰ لیره بیانک شاهنشاهی (انگلیس) » ۶۶۳'۴۴۰
- ۷- از بابت نفع مساعده ۱۰۰'۰۰۰ لیره برای ژاندارمری فارس بیانک شاهنشاهی ۳۲۵'۳۰۰
- ۸- بقرآقخانه بتوسط بانک استقراضی » ۳'۴۲۰'۰۰۰
- ۹- از بابت مقرری محمد علی میرزا بتوسط بانک استقراضی » ۶۵۰'۰۰۰
- ۱۰- تادیهای منفرقه از بابت حساب دولتی » ۷۴۹'۶۴۸

مجموع قران ۲۷'۶۱۷'۱۷۰

بقیه که عبارت بوده از ۱۴'۹۴۰'۵۷۶ قران بجزانه داری کل تحویل داده شده است .

[جدول نمرة ۲۷]

عایدات هر یک از بندرهای گمرکی و مصارف اداری آن در ایت ٹیل (۱۳۲۹-۱۳۲۸)

عایدات خرج در رفته	مخارج و مصارف اداری	عایدات خرج در رفته	اسم محل
قران	قران	قران	
۵'۷۳۷'۹۵۸,۰۰	۷۳۱'۸۴۱,۹۰	۶'۴۶۹'۷۹۹,۹۰	تبریز
۱'۴۵۱'۸۸۷,۷۵	۲۱۸'۱۱۸,۰۰	۱'۶۷۰'۰۰۵,۷۵	آستارا
۶'۷۱۷'۹۵۴,۱۵	۴۴۱'۷۷۶,۶۰	۷'۱۵۹'۷۳۰,۷۵	انزلی
۱'۵۸۷'۵۶۲,۶۰	۱۲۱'۳۱۶,۲۰	۱'۷۰۸'۸۷۸,۸۰	مشهد سر
۱'۴۴۰'۸۸۴,۷۰	۱۶۹'۴۶۱,۸۰	۱'۶۱۰'۳۴۶,۵۰	بندرجز
۲'۵۴۷'۴۸۵,۳۰	۶۹۹'۹۴۴,۶۵	۳'۲۴۷'۴۲۹,۹۵	مشهد
۵'۳۴۲'۷۱۷,۹۵	۴۷۲'۷۷۰,۴۵	۳'۲۸۶'۱۳۷,۷۰	کرمانشاه
۲'۸۰۳'۸۶۹,۲۵	۴۸۲'۲۶۸,۴۵	۳'۲۸۶'۱۳۷,۷۰	بوشهر
۱'۷۴۷'۰۶۲,۹۰	۲۱۲'۳۸۱,۸۰	۱'۹۵۹'۴۴۴,۷۰	بندرعباس
۲'۸۳۱'۳۵۵,۸۰	۲۴۳'۴۷۴,۱۵	۳'۰۷۴'۸۲۹,۹۵	محمدره
۲'۱۲۱'۱۹۶,۱۵	۳۹'۹۸۱,۳۰	۲'۱۶۱'۱۷۷,۴۵	طهران (بسته امانتی)
۳۴'۳۲۹'۹۳۴,۵۵	۳'۸۳۳'۴۳۵,۰۵	۳۸'۱۶۳'۲۶۹,۶۰	مجموع
-۳۰۰'۳۹۰,۴۰	۶۷۸'۵۴۷,۴۰	۳۷۸'۱۵۷,۰۰	اداره مرکزی
۳۴'۰۲۹'۵۴۴,۱۵	۴'۵۱۱'۸۸۲,۴۵	۳۸'۵۴۱'۴۲۶,۶۰	مجموع کل

[جدول نمرة ۲۸]

عایدات هر یک از بندرهای گمرکی و مصارف اداری آن در اود ٹیل (۱۳۳۲-۱۳۳۱)

عایدات خرج در رفته	مخارج و مصارف اداری	عایدات خرج در رفته	اسم محل
قران	قران	قران	
۸'۷۶۸'۴۵۷,۶۵	۶۷۶'۴۵۰,۵۰	۹'۴۴۴'۹۰۸,۱۵	تبریز
۱'۹۸۹'۰۱۴,۶۵	۲۵۶'۲۰۶,۷۵	۲'۲۴۵'۲۲۱,۴۰	آستارا
۹'۶۰۸'۴۵۵,۹۰	۵۳۴'۴۴۳,۸۰	۱۰'۱۴۲'۸۹۹,۷۰	انزلی
۲'۴۵۳'۴۹۲,۲۰	۱۳۹'۱۰۴,۵۵	۲'۵۸۹'۵۹۶,۷۵	مشهدسر
۱'۳۲۶'۷۹۵,۳۰	۲۰۱'۴۳۹,۸۵	۱'۵۲۸'۲۳۵,۱۵	بندرجز
۴'۳۲۲'۳۶۵,۹۵	۷۲۴'۹۰۸,۴۰	۵'۰۴۷'۲۷۴,۳۵	مشهد
۵'۱۶۰'۲۹۹,۳۰	۵۹۶'۱۶۲,۷۰	۵'۷۵۶'۴۶۲,۰۰	کرمانشاه
۳'۸۶۴'۹۰۰,۲۵	۶۴۶'۲۴۷,۴۰	۴'۵۱۱'۱۴۷,۶۵	بوشهر
۱'۹۰۶'۵۷۴,۲۰	۲۳۲'۷۵۰,۱۵	۲'۱۳۹'۴۲۳,۴۵	بندرعباس
۲'۶۲۷'۲۷۵,۱۵	۸۹۳'۷۶۴,۶۵	۲'۹۲۱'۰۴۹,۸۰	محمدره
۷۱۹'۸۷۰,۱۵	۶۴'۶۵۹,۹۵	۷۸۴'۵۳۰,۱۰	طهران (بسته امانتی)
۱۸۹'۷۶۴'۶۹	۴۸۲'۳۱۴,۴۰	۲۹۲'۳۱۴,۴۰	اداره مرکزی
۴۲'۵۵۷'۷۴۶,۱۰	۴'۸۴۵'۲۱۷,۷۰	۴۷'۴۰۲'۹۶۳,۸۰	مجموع

فصل ششم

راههای ایران

اولاً راههایی که ایران را با ممالک دیگر مربوط میدارد:

از طرف شمال – از طرف شمال سه راه است:

۱ – خط آهنی که از قفقاز (تفلیس) میآید تا جلفا که سرحد مابین ایران و روسیه است و از اواخر سال ۱۳۳۴ اینخط تا تبریز هم امتداد داده شده و از طرف دیگر از یک سمت (مغرب) میرود تا بنادر بحر اسود (پوتی و باطوم) و از سمت دیگر (مشرق) ممتد میشود تا باکو در ساحل غربی دریای خزر و دریای خزر را بتوسط رشته خط آهن نانوی که از ولادیقفاز عبور میکند با سرحد غربی روسیه و خط آهنهایی که از روسیه بارو میروند مربوط میسازد.

۲ – کشتیهای روسی است که از باکو منظمآً با تری و بنادر دیگر جنوبی دریای خزر میآیند.

۳ – خط آهنی است که از کراسنودسک (۱) واقع در ساحل شرقی بحر خزر شروع شده و از قزل آرواد عبور کرده و میرسد بمشوق آباد که در سرحد شمال شرقی ایران و روسیه واقع شده و پس از عبور از عشق آباد میرسد بدوشک و از آنجا هم راهی بمشهد هست. و از عشق آباد با کاروان میتوان از راه قوچان و مشهد بهر کجای ایران رفت.

از طرف جنوب – راههایی که جنوب ایران را با خارج مربوط میدارد تماماً بحری است و همواره کشتیهای انگلیسی و آلمانی و روسی با بنادر جنوبی ایران از راه دریای عمان رفت و آمد دارند.

از طرف مغرب – دو راه مهم هست یکی راهی که از طریزون (بندر عثمانی در ساحل جنوبی دریای سیاه) و ارز روم بیازید (سرحد ایران و عثمانی) میآید و از آنجا از راه خوی بتبریز و از آنجا بداخل ایران میرود. دیگری راهی است که از بصره ببغداد و از بغداد بمخاتین (سرحد ایران و عثمانی) میآید و از آنجا از راه قصر شیرین و کرمانشاه داخل ایران میگردد.

از طرف مشرق - راه مهم راهی است که از هرات بجاگیران (سرحد ایران و افغانستان) آمده و از آنجا از راه تربت حیدری بداخل ایران می‌رود.

ثانیاً راههای داخله تجارتنی

۱ - راه طبرزون - تبریز - طهران

۱ - از طبرزون بتبریز

فاصله تقریباً ۱۸۳ فرسنگ (۱۰۰ کیلومتر). از بایزید بطهران قریب ۱۳۶ فرسنگ .
مدت (حد وسط) در تابستان ۶۰ روز در زمستان ۴۰ روز .
قیمت (حد وسط) ۱ - برای واردات } اگر عدل باشد ۲۸,۵ تومان هر قطار ۷۶ منی .
 } اگر صندوق باشد ۶ تا ۶ تومان بیشتر از قیمت عدل برای قطار .
 } ۲ - برای صادرات از ۸ تا ۱۰ تومان هر بار شتر ۸۰ منی .

در خاک ایران راه از خوی تا تبریز و از تبریز تا طهران درشکه رو است . از طبرزون تا تبریز را مسافر میتواند بیست روزه با اسب طی نماید و قیمت کرایه اسب ۲۵ تومان است .

۲ - از تبریز بطهران

فاصله تقریباً ۱۰۰ فرسنگ .
مدت (حد وسط) با اسب ۲۵ تا ۳۰ روزه با شتر ۴۰ روز .
قیمت (حد وسط) } با قاطر واسب ۵ قران برای هر من ۱۲۸۰ مثقالی .
 } با شتر ۳ » برای هر من ۱۲۸۰ »
 } با گاری ۳,۵ » برای هر من ۱۲۸۰ »

روپیم رفته مال التجاره میتواند در مدت ۲ ماه و نیم تا ۳ ماه از طبرزون بطهران برسد و قیمت کرایه صد من تبریز آن از ۷,۵ تا ۸ تومان بشود .

از تبریز بطهران پستی که مسافر بگیرد و در هر منزل اسب حاضر داشته باشد نیست ولی بعضی درشکهای شخصی هست که ده روزه مسافرا از تبریز بطهران میرساند و وجه کرایه آنها عموماً ۱۵۰ تومان است . ولی اگر مسافر بخواهد زودتر بطهران برسد راه تبریز بجلفا و تغلیس و بادکوبه و اتزلی ورشت و طهران ترجیح دارد : خرج این راه زیادت از راه مستقیم تبریز بطهران نیست و مسافرا چهار پنج روزه بمقصد میرساند .

۲ - راه جلقا بتبریز

- فاصله ۲۰ فرسخ - (۸۴ میل انگلیسی).
- مدت (حدّ وسط) } با کاروان و باگاری ۴ روز .
 با اتوموبیل مال التجاره یک روز ونیم .
- قیمت (حدّ وسط) } برای واردات یک قران ونیم تا دو قران هر پنج من ونیم تبریز که یک پود است .
 برای صادرات یک قران تا یک قران ونیم هر پنج من ونیم تبریز که یک پود است .

۳ - راه جلقا باورمیه از طریق خوی

- ۱ - از جلقا بجنوی
- مدت (حدّ وسط) با کاروان ۳ روز .
- قیمت } برای واردات ۲۰ تا ۲۵ قران برای هر بار ۷۷ من تبریز (۱۴ پود) .
 برای صادرات ۱۵ تا ۱۸ قران برای هر بار ۷۷ من تبریز (۱۴ پود) .

۲ - از جلقا بسلماس

- مدت با کاروان ۵ روز .
- قیمت } برای واردات ۳۲ تا ۴۰ قران برای بار ۷۷ من تبریز .
 برای صادرات تقریباً ۲ قران برای هر ۵ من ونیم تبریز .

۳ - از جلقا باورمیه از راه صوفیان

- مدت با کاروان ۱۰ روز .
- قیمت } برای واردات ۳۰ تا ۳۵ قران برای بار ۷۷ من تبریز .
 برای صادرات ۲ قران ونیم تا ۳ قران برای هر ۵ من ونیم تبریز .

۴ - راه آستارا بتبریز از طریق اردبیل

۱ - آستارا باردبیل

از آستارا باردبیل راهی هست که تقریباً ۱۴ فرسخ مسافت دارد و آنرا شرکتی ایرانی ساخته و عایداتش نیز بحیب همان شرکت میرود .

راهداری برای هر بار الاغ ۱۰ شاهی و برای بار شتر واسب و قاطر ۳ قران است .

- مدت ۲ روز
- قیمت ۱ قران ونیم برای ۵ من ونیم تبریز .

۲ - آستارا تبریز

مسافت	تخمیناً ۳۰ فرسخ .
مدت	هفت روز .
قیمت	۵۰ قران برای هر بار ۶۶ من تبریز (۱۲ بود) . مال التجاره با اسب از آستارا تا اردبیل و با شتر از اردبیل تا تبریز می رود .

۵ - راه اترلی بطهران از طریق رشت (راه شوسه است)

مسافت قریب ۶۴ فرسنگ است (۳۸۲ کیلومتر) .
از وقتی که شرکت روسی در اترلی بندری ساخته که باستانی اوقات طوفان کشتی تا نگرگاه کمرک
می تواند نزدیک شود رفت و آمد مال التجاره در این بندر روز بروز در تزايد است .
راه اترلی بطهران هم کالسکه و هم اوتومبیل رو است .
شرکت راه شوسه راه داریهای ذیل را میگیرد :

از هر درشکه و کالسکه چهار اسبه	۱۰ قران	} ۱ - از اترلی برشت :
از درشکه دو اسبه	۴	
از شتر و اسب و قاطر	۱	
از درشکه و کالسکه چهار اسبه	۵۹,۰۰	} ۲ - از رشت بطهران :
از درشکه دو اسبه	۱۳	
از گاری چهار اسبه	۷۰,۰۰	
از اسب و قاطر و شتر	۴,۰۰	
از خر	۲,۷۰	

۱ - از اترلی برشت

مسافت	۴ فرسنگ .
مدت	با درشکه ۲ ساعت و نیم تا ۳ ساعت . مال التجاره یک روز .
قیمت	اداره حمل و نقل ایرانی مال التجاره را از راه شوسه از اترلی برشت می برد ب قیمت ۰,۷۰ قران هر ۵ من و نیم تبریز (پود) در صورتیکه وزن بار بیشتر از ۸۲۵ من تبریز (۱۵ بود) نباشد و الا وجه کرایه بسته به قرارداد طرفین است .
		از راه آب هم از اترلی راهی هست تا پیره بازار و از پیره بازار از راه خشکی تا رشت .
مدت	۲ تا ۳ روز (برای مال التجاره) .
قیمت	بر حسب فصل و کثرت حمل و نقل مختلف است .

۲ - از رشت بطهران

مسافت قریب ۶۰ فرسخ.
 مدت برای مال } با گاری ۱۲ روز.
 التجاره } با کاروان ۱۴ روز.
 قیمت با گاری و کاروان ۱۴ تومان و نیم تا ۲۰ تومان هر قطار صد منی (خروار).
 هر چه مال التجاره بیشتر جا بگیرد وجه گران تر است و برای یافتن چاروادار باید با دلالها طرف شد.
 از سال ۱۳۳۲ بانطرف شرکتی روسی و ایرانی برای حمل و نقل مسافر و مال التجاره با اتوموبیل از اتزلی بطهران تأسیس گردیده است.

۶ - راه مشهد سر بطهران

میتوان گفت که مشهد سر بندرگاهی ندارد چونکه کشتیا در ۱۵۰۰ ذری ساحل نگر میاندازند و بارگیری بتوسط یلم میشود.
 مسافت ۳۵ تا ۳۶ فرسنگ.
 مدت در تابستان ۶ تا ۸ روز.
 قیمت خروار صد منی ۱۴ تا ۱۶ تومان.

۷ - بندر جز بطهران

بندر جز در اتهای خلیج استرآباد واقع است و تردد کشتیا در آنجا سهل تر از مشهد سر است.
 کاروان بندر جز بطهران میتواند از طرف ساری و بارفروش بطهران برود وهم میتواند بشاهرود و یا دامنغان آمده و از آنجا در جاده بزرگ مشهد و طهران افتاده و بطرف پایتخت روان شود.
 مسافت ۵۵ فرسنگ (از راه ساری و آمل).
 مدت } از راه ساری ۸ روز.
 } از راه شاهرود ۱۲ روز.
 } از راه دامنغان ۱۱ روز.
 قیمت } از راه ساری ۱ قران و هفتصد دینار هر من تبریز.
 } از راه شاهرود ۲ قران هر من تبریز.
 } از راه دامنغان ۲ قران هر من تبریز.

۸ - راه عشق آباد بمشهد از راه قوچان

طول کلیه این راه قریب چهل فرسخ است .

۱ - عشق آباد بقوچان

مسافت	تقریباً ۲۰ فرسنگ (۷۶ میل) .
مدت	با شتر ۸ تا ۱۰ روز .
	با قاطر و اسب ۵ تا ۷ روز .
	با گاری ۴ تا ۸ روز .
قیمت	با شتر در تابستان ۳ تومان و در زمستان ۵ تومان هر خروار صد منی .
	با اسب و قاطر در تابستان ۴ تومان و در زمستان ۶ تومان هر خروار صد منی .
	با گاری در تابستان ۴ تومان و در زمستان ۷ تومان هر خروار صد منی .

۲ - قوچان بمشهد

مسافت	تقریباً ۲۰ فرسنگ .
مدت	با شتر ۸ تا ۱۰ روز .
	با اسب و قاطر ۵ تا ۶ روز .
	با گاری ۴ تا ۵ روز .
قیمت	با شتر در تابستان ۳ تا ۴ تومان خرواری .
	با اسب و قاطر در تابستان ۳,۵ تا ۴,۵ تومان خرواری .
	با گاری در تابستان ۴ تا ۵,۵ تومان خرواری .

راه عشق آباد بمشهد در دست آقا رضای رئیس التجار است و درشکه و گاری و کاروان در آن تردد مینماید . صاحب امتیاز از هر شتری ۱,۷۰ قران راهداری میگیرد و بطابق امتیاز نامه از هر درشکه و گاری هم بایستی یک تومان میگرفت ولی از آنجائیکه صاحب امتیاز مواظبت لازم را در حفظ راه بجای نیاورد حق مذکور پرداخته نمیشود .

مسافری این راه با چهار وسیله ذیل میتواند مسافرت نمایند :

۱ - با درشکه پستی :	از عشق آباد بباغگیران در مدت ۶ تا ۹ ساعت به قیمت ۱۰ منات .
	از باغگیران بقوچان . . . در مدت ۱۲ تا ۱۸ ساعت به قیمت ۱۲ تا ۱۸ تومان .
	از قوچان بمشهد در مدت ۲۰ تا ۲۸ ساعت به قیمت ۲۳ تا ۳۰ تومان .
	از عشق آباد بقوچان . . . در مدت ۲ روز به قیمت ۵۰ تا ۵۰ منات .
۲ - با گاری پستی :	از عشق آباد بمشهد . . . در مدت ۳ روز به قیمت ۴۳ تا ۶۰ تومان .
	از عشق آباد بمشهد . . . در مدت ۳ تا ۶ روز به قیمت ۲۵۰ تا ۵۱۰ قران هر نفری .

- ۳ - درشکه معمولی: } از عشق آباد قوجان .. در مدت ۳ تا ۴ روز. هر درشکه ۴۰ تا ۵۰ منات.
 از قوجان بمشهد ... در مدت ۵ تا ۶ روز. هر درشکه ۳۰ تا ۴۰ تومان.
- ۴ - گاری معمولی: } از عشق آباد قوجان .. در مدت ۳ تا ۴ روز. هر نفری ۱۵ تا ۲۰ قران.
 از قوجان بمشهد ... در مدت ۵ تا ۶ روز. هر نفری ۲۰ تا ۲۵ قران.

حمل و نقل مال التجاره در این راه بواسطه «کمپانی حمل و نقل ایران» که مشتمل بر «کمپانی قفقاز و مرکوری» و «وُسْتُجُنْیُ اُبِجْسْتُو» (۱) و «روسیسکوی اُبِجْسْتُو» (۲) و «نادجا» (۳) است میشود. علاوه بر این با چاروادار و درشکهای خصوصی نیز حمل و نقل ممکن است.

۹ - راه دوشک بمشهد

این راه عرّابه رو نیست.

- مسافت تقریباً ۲۴ فرسخ.
- مدت } با شتر ۸ تا ۱۰ روز.
 با قاطر واسب والاغ ۲ تا ۱۰ روز.
 گاری ندارد.
- قیمت } با شتر ۷ تا ۱۰ تومان هر خروار بار.
 با قاطر واسب ۶ تا ۸ تومان هر خروار بار.

۱۰ - راه قوجان بسبزوار

- مسافت ۲۲ فرسنگ.
- مدت برای مال } با گاری ... ۴ تا ۵ روز.
 التجاره } با کاروان .. ۴ تا ۵ روز.
- قیمت برای مال } با گاری ... ۴ تا ۵ تومان هر خروار صد منی.
 التجاره } با کاروان .. ۳۵ تا ۴۵ قران هر خروار صد منی.

۱۱ - نصرت آباد (سیستان) بمشهد

- مسافت تقریباً ۱۲۰ فرسخ.
- مدت ۳۰ روز.
- قیمت ۲۴ قران هر ۱۲ من تبریز.

از نصرت آباد راهی هست که میرود بنوشکی و کووتّا (سرحدّ افغانستان و هندوستان).

۱۲ - بندر عباس - کرمان - یزد

۱ - بندر عباس بکرمان

از بندر عباس بکرمان سه راه هست: اولی از تنگه زیدان دومی از تنگه رودان سومی از تنگه نوردان. از راه تنگه زیدان با شتر ۳۰ روزه و با الاغ ۲۰ روزه مال التجاره میرسد و مسافر میتواند دوازده روزه برسد. از دو راه دیگر شتر ۳۰ روزه و الاغ ۲۵ روزه و مسافر از ۱۴ تا ۱۵ روزه میرسد. راه تنگه زیدان که از میان ایل افشار میگذرد خطرناک است و بهتر است دو راه دیگر را که از میان ایل رودباری میگذرد انتخاب نمود.

مسافت (۳۰۰ میل) که قریب ۸۰ فرسنگ میشود.

قیمت ۲۰ تا ۲۵ تومان هر خروار (صد من تبریز).

ولی قیمت کرایه مال و مسافر بر حسب فصول و وضع راه تغییر مییابد.

۲ - بندر عباس یزد

مسافت (۵۳۰ میل) که قریب ۱۴۰ فرسنگ میشود.

مدت
 | با شتر ۶۰ روز.
 | با الاغ ۵۰ روز.

قیمت ۲۰ تا ۲۵ تومان هر خروار.

در تابستان قیمت بالا و در زمستان پائین میرود.

سابقاً کاروان از راه تنگه زگ میگذشت و مسافرتش ۴۰ روز طول میکشید ولی از آنجائیکه این راه از وسط ایلات عرب میگذشت و چندان امن نبود هشت سالی است که کاروان دیگر از آن راه تردد نمینماید و از تنگه نوردان میگذرد.

مسافرین ممکن است این راه را ۲۱ روزه طی نمایند و وجه مسافرت تقریباً ۲۵ تومان است.

راه تنگه زندان که مشهور براه احمدی است کوتاهترین راههاست بین بندر عباس و یزد و اگر امنیت برقرار شود تردد مال التجاره بدرجات افزون خواهد گردید و شعبه از این راه هم از دشتاب بطرف سیرجان و یزد خواهد رفت و مصارف حمل و نقل خیلی تخفیف خواهد یافت.

۱۳ - بندر عباس بسیستان (از طریق نرماشیر)

مسافت ۱۵۰ تا ۱۸۰ فرسنگ است.

مدت اقل ۳۰ روز.

قیمت هر باری ۱۲ تا ۱۴ تومان.

۱۴ - بندر عباس بمشهد (از راه رفسنجان و کرمان)

مدت با شتر ۹۰ روز .
قیمت ۴۰ تا ۵۰ تومان هر خرواری .

۱۵ - بوشهر بطهران از راه شیراز^(۱)

طول راه بوشهر بطهران ۲۰۰ فرسنگ است . بوشهر دارای لنگرگاهی نیست و کشتیها باید تقریباً در ۷ هزار ذرعی ساحل لنگر بیندازند .
کنلهائی که در بین راه هست مانع از حمل و نقل بارهای وزین و حجیم میگردد و روز بروز از اهمیت این راه کاسته و بر اهمیت راه محمره میافزاید بطوری که اغلب مال التجارهایی که باید بطهران و اصفهان بروند از این راه میروند و فقط مال التجاره شیراز از راه بوشهر میروند .
درشکلهائی که در راه طهران و اصفهان تردد مینمایند میتوانند تا آباده هم که واقع بین راه اصفهان و شیراز است بروند ولی از آباده ببوشهر حمل مال التجاره فقط با قاطر ممکن است .

۱ - از بوشهر بشیراز

در جاده بوشهر بشیراز دو قسم حمل و نقل مال التجاره هست : اولی موسوم است به «یک قاج» و دومی به «دو قاج» .
یک قاج بار را از نقطه عزیمت مستقیماً تا بمحل مقصود میبرد .
دو قاج بار را میبرد تا منازل بین راه و بر میگردد بنقطه اولیه عزیمت و دوباره قسمت دیگر بار را میبرد تا همان منازل بین راهی که بارهای دفته اول را در آنجا نهاده و این بارها پس از آن حمل میشود بمحل مقصد . دو قاج بنا بقرار داد تجار بوشهر و جاروادارها منسوخ گردیده است .
مسافت قریب ۳۶ فرسخ (۱۳۷ میل) .
مدت } با ترتیب یک قاج ۱۴ تا ۱۶ روز با قاطر و ۲۰ روز با الاغ .
} با ترتیب دو قاج ۳۰ تا ۳۵ روز .
قیمت یک قاج ۲۵ تومان برای صد من شیراز با الاغ و ۲۷ تومان با قاطر .

قیمتهای فوق قیمت مال التجارهایی است که عدل ببدل باشد و الا یک تعرفه دیگری هست که بر حسب جنس مال التجاره از ۱۵ تا ۶۰ در صد گرانتر از قیمت های تعرفه اول است ، مثلاً برای یک قاج مس ۱۶ تومان ، قد ۱۷ تومان ، جای ۱۶ تومان ، صندوقهای اسباب خرازی ۲۲ تومان برای صد من شیراز میدهد .

(۱) برای تفصیل کامل و جزئیات حمل و نقل در این راه رجوع شود بکتابهای آبی وزارت خارجه انگلیس در خصوص ایران در سالهای ۱۹۱۰ و ۱۹۱۱ و ۱۹۱۲ میلادی .

۲ - از شیراز باصفهان

مسافت	قریب به ۸۲ فرسنگ (۳۱۲ میل).
مدت	۱۶ تا ۲۲ روز.
قیمت	۲۱,۵ تا ۲۵ تومان برای هر صد من شیراز.

۳ - از اصفهان بطهران (از راه کاشان وقم)

مسافت	قریب ۶۴ فرسنگ است (۲۴۵ میل).
مدت	۱۵ تا ۲۰ روز.
قیمت	۱۷,۹ تا ۲۲ تومان هر صد من شیراز.

من حیث المجموع از بوشهر بطهران مال التجاره از ۲ ماه تا ۳ ماه میرسد و قیمت کرایه ۵,۵ تا ۷,۵ تومان برای هر خروار میشود.

بلاوه کپانی زیگلر^(۱) که در بوشهر و شیراز و یزد و اصفهان و طهران مأمورین دارد اداره مالکلم^(۲) و قاطرچیا و چاروادارهای هم که در کازرون و مهرنجان و بهبهان مسکن دارند متصدی امور حمل و نقل میگردند.

۱۶ - راه محتره باصفهان و طهران از طریق رودخانه کارون

مال التجاره با کشتی از محتره میرود بناصری (اهواز) و از آنجا با کاروان میرود باصفهان و طهران. عمق متوسط کارون یک ذرع و ۵ گره است و برای کشتیائی که سطح تحتانی آنها محدب نیست تردد در آنجا آسان است.

شرکت «لینچ و برادران» در کارون سفلی سه کشتی بخار و هفت یلم دارد که هر کدام از ۲۴۰ تا ۳۶۰ خروار بارگیری میتواند نمود و هر هفته مابین محتره و اهواز رفت و آمد مینمایند و قیمت حمل و نقل آنها از قرار ذیل است:

۱ - برای مسافر (بدون خوراک):

از محتره بناصری	از ناصری بمحتره
..... ۶ تومان ۵ تومان
..... ۴ » ۳ »
..... ۱,۴ » ۱,۲ »

۲ - برای مال التجاره :

۱ - از محتره بناصری :

عدل	۴۵ قران هر سه خرواری (یک تن) .
شکر	۳ قران هر عدل .
قد	۲,۲۵ قران هر عدل .

۲ - از ناصری بمحتره :

مال التجارهای مختلفه	۵ قران هر صد حقه که تقریباً ۴۷ من تبریز است .
حبوبات	۳۰ قران هر «تغاری» که قریب چهار خروار است .
تریاک	۱۵ قران هر صندوق .

شرکت ناصری ایرانیان در کارون دارای یک کشتی بخاری است که ۲۴۰ خروار گنجایش دارد و ۵ بلم که هر کدام از ۱۰۰ تا ۱۵۰ خروار گنجایش دارد. کشتی بخاری اقلأ در ماه دو بار مسافرت رفت و برگشت مینماید.

قیمت حمل و نقل با این کشتی از قرار ذیل است :

۱ - برای مسافر (بدون خوراک) :

از ناصری بمحتره	از محتره بناصری	
.....	طبقه اول
.....	طبقه دوم
.....	سطح

۲ - برای مال التجاره :

مال التجاره مختلفه	۵ قران هر صد حقه که قریب ۴۷ من تبریز است .
حبوبات	۳۴ قران هر «تغاری» که قریب ۴ خروار است .
تریاک	۱۵ قران هر صندوقی .

در ظرف سال اودئیل (۱۳۳۱-۱۳۳۲) شرکت ناصری ۴،۵۰۰ و کمپانی لِنِچ ۵،۹۴۰ مسافر حمل کرده‌اند.

از چند سال باینطرف شرکتی هم با اسم شرکت وُنکِهوس^(۱) برای کشتی رانی در کارون تأسیس شده و دارای ۲ کشتی بخار و هشت بلم است که هر کدام از ۳۰۰ تا ۳۳۰ خروار با رگیری دارد و در ماه سه مرتبه مسافرت رفت و برگشت مینماید و فرقی که با کشتیهای شرکتیهای دیگر دارد این است که مسافر در ازای ۲ تومان میتواند خوراک هم داشته باشد.

۱ - از محرمه باهواز (از طریق کارون)

مسافت قریب به ۳۲ فرسخ (۱۲۰ میل)، از راه خشکی ۲۱ فرسنگ است.
مدت برای رفتن ۲ روز برای مراجعت یک روز.

کشتی رانی در کارون علیا

شرکت «لینچ» در کارون علیا یک کشتی بخاری موسوم به «شوشان» دارد که ۱۲۰ خروار بارگیری میتواند ولی منحصر بمسافر است و تا شلیلی که در یک فرسنگی شوشتر واقع است میرود وحدّ وسط مسافرت او تا محلّ مذکور و مراجعت باهواز در ماه سه بار است.

۱ - برای مسافر: از اهواز تا شلیلیه	از شلیلیه باهواز	} قیمت
طبقه اول	۳ تومان	
سطحه	۰,۸ تومان	
۲ - برای مال التجاره:	۷ قران	
۳ قران ونیم برای هر حقه که قریب ۴۷ من تبریز میباشد.		

شرکت ناصری هم در کارون علیا دارای یک کشتی بخاری است که قریب ۱۰۰ خروار بارگیری دارد و هر ماهی اقلّاً دو بار خطّ مذکور را سیر مینماید.

قیمت حمل و نقل با این کشتی بینه مثل همان کشتی «شوشان» است.

دو شرکت مزبور علاوه بر این دو کشتی بخار دارای چند کشتی بارکش نیز هستند.

در مقابل ناصری رودخانه چندین نشیب دارد که در عرض یک ثلث فرسخی مانع از عبور و مرور سفاین میگردد لهذا شرکت ناصری در ساحل یک خطّ آهنی ایجاد نموده که ناصری را با اهواز مربوط مینماید و واگونهاى کوچک اسبی در روی آن رفت و آمد نموده مال التجاره را از قرار هر سه خرواری ۴ قران حمل و نقل مینماید.

۲ - از اهواز باصفهان

مسافت بین اهواز و اصفهان تقریباً ۷۰ فرسنگ است (۳۱۱ کیلومتر). شرکای صاحب راه بعنوان راه داری در سرپل «گذر بلوکات» که مشهور به «پل شلو» است ۵ قران از هر قاطری میگیرند.

برای حمل و نقل اغلب قاطر بکار میرود والاغ و شتر را فقط در زمستان و بهار میتوان بکار برد چونکه در تابستان علف و یونجه در این راه خیلی کم میآید.

وزن صندوقهائی که فرستاده میشود باید از ۲۰ تا ۲۵ من تبریز و حجم آنها از یک ذرع طول و ۱۱ گره عرض و عمق تجاوز ننماید.

نرخ حمل و نقل از قرار ذیل است:

- ۱ - از اهواز باصفهان: } با الاغ هر من شاه ۴,۵ قران
 } با قاطر و شتر من شاه ۶,۶ قران
- ۲ - از اصفهان باهواز: با الاغ و قاطر و شتر هر من شاهی ۳ قران.
- برای مسافر کرایه یک قاطر ۱۲ تا ۱۵ تومان است.
- مدت از ۲۰ تا ۲۵ روز بر حسب فصول.

- ۳ - از اصفهان بطهران (از راه کاشان و قم).
- مسافت ۶۹ فرسنگ است (۴۵۲ کیلومتر).
- مدت ۱۵ تا ۲۰ روز بر حسب فصول.
- قیمت ۳,۵ قران تا ۴ قران هر من شاه.

ممکن است از محرمه بطهران مال التجاره در دو ماه برسد و روپهرفته کرایه هر خروار ۵۵ تا ۶۵ تومان بشود. کپانی لِنَج و برادران در این راه متصدی حمل و نقل میگردد و مال التجاره را از خطرات و تلفات راه از قرار ۱۸ منی (۱۰۰ لیور) تقریباً بدو لیره و نیم انگلیسی تأمین مینماید و فقط اثاث البیت و جام شیشه را تأمین نینماید.

۱۷ - راه بغداد بطهران از طریق کرمانشاه

مال التجاره با کشتی از محرمه میآید ببغداد و با کاروان از بغداد میرود بکرمانشاه و بطهران.

مسافت بین بغداد و طهران تقریباً ۱۳۳ فرسنگ (۸۰۰ کیلومتر) است و مسافت بین بصره و بغداد از راه دجله تقریباً ۱۳۶ فرسنگ (۸۲۰ کیلومتر) است.

۱ - از محرمه ببصره و از بصره ببغداد

مدت از ۲ تا ۸ ساعت از محرمه ببصره و ۵ روز از بصره ببغداد (مراجعت ۳ روز و نیم).

قیمت ۵۵ قران (۲۰ شلینگ) برای هر تن وزن یا اندازه (۳۳۵ من).

ولی از آنجائی که در بصره اغلب بمناسبت تأخیر کشتی مال التجاره مدتی منتظر میشود مدت معمول سیر مال التجاره را از محرمه ببغداد باید ۱۴ روز حساب نمود.

روپهرفته دو ماه طول میکشد تا مال التجاره از محرمه از راه بغداد و کرمانشاه بطهران برسد و وجه کرایه هر خروار (صد من تبریز) را از ۵۰ تا ۶۰ تومان باید حساب نمود

- ۱ - در روی شط العرب تا بصره مال التجاره را کشتیهای بخاری «شرکت هند انگلیس»، (۱) و شرکت انگلیس و الجزیره، (۲) و «خط هامبورگ و آمریکا»، (۳) و غیره حمل میکنند.
- ۲ - در دجله از بصره تا بغداد کشتیهای عثمانی «اداره نهریه» هستند که هفته سه مرتبه حرکت میکنند و کشتیهای کمپانی انگلیسی «فرات و دجله کمپانی لینچ»، که هر ماهی شش بار حرکت مینمایند.
- تجارتخانه «برک بوتمان و کمپانی»، (۴) در بغداد متصدی حمل و نقل مال التجاره بایران و اروپا میگردد.

۲ - از بغداد بکرمانشاه (از راه قصر شیرین)

مسافت	تقریباً ۵۰ فرسنگ .
مدت	۱۳ روز (۶ روز از بغداد بقصر و ۷ روز از قصر بکرمانشاه) .
قیمت	هر بار پنجاه منی قریب ۱۱,۳ تومان (۱۲ مجیدیه) .
	هر منی ۲ قران و ۲۵۰ دینار .
	گاهی در مواقع فوق العاده قیمت کرایه ترقی میکند و میرسد به ۲۲,۶ تومان (۲۴ مجیدیه) برای ۵۰ من .

۳ - از کرمانشاه بطهران

مسافت	قریب ۸۵ فرسخ (۳۳۰ میل) .
مدت	۲۰ تا ۲۵ روز .
قیمت	با گاری خرواری از ۲۰ تا ۲۲ تومان و باری از ۱۰ تا ۱۳ تومان .

راههای مزبور فقط از نقطه نظر تجارت و حمل و نقل مال التجاره نوشته شده و آلا برای مسافر و سیاح اکنون تقریباً در تمام راههایی که ذکر شد دلجان و درشکه و کالسکهای پستی و غیره هست که رویهمرفته سه بار تند تر از کاروان مسافرا بنقطه مقصود میرساند و بعلاوه چند رشته راه شوسه هم از چند سال باین طرف ساخته شده :

۱ - از اتزلی بطهران از راه رشت و قزوین و از قزوین بهمدان

۲ - از طهران بقم و سلطان آباد

۳ - راه بختیاری (محمّره و شوشتر و اصفهان) .

و ما در فصول آتیه در این مقوله صحبت خواهیم داشت .

فصل هفتم

وسایل حمل مال التجاره از اروپا بایران و برعکس

بهترین راه حمل مال التجاره از اروپا بایران (باستثنای نقاط جنوبی ایران) روسیه است و تا حوالی سال ۱۳۰۰ هم مال التجاره از همین راه بایران می‌آمد و یا از ایران باروفا می‌رفت. ولی در آن تاریخ دولت روسیه عبور مال التجاره (ترانزیت) را از خاک خود منع نمود و اگر مال التجاره می‌خواست بایران برود مجبور بود یک دفته در روسیه گمرک بدهد و یک دفته هم در ایران. و وجه این دو گمرک تقریباً پانزده درصد مال التجاره بود و قیمت مال التجاره که بایران می‌رسید از این بابت بسیار گران میشد و مشتری پیدا نمی‌نمود. لهذا وسائل حمل مال التجاره از اروپا بایران و از ایران باروفا تغییر نمود: یکی اینکه راهی از طریزون (ساحل جنوبی بحر اسود) بایالت آذربایجان باز شد و مال التجاره با کشتی می‌آمد تا طریزون و از آنجا با قاطر و کاروان می‌رفت بآذربایجان. و راه دیگر آنکه چون دولت روسیه عبور بسته‌های امانتی را از خاک روسیه غدغن نموده بود مال التجاره بطرز بسته امانتی از اروپا بایران و از ایران باروفا فرستاده میشد و هنوز هم همین شیوه معمول است و در صفحات بعد در خصوص شرایط ارسال بسته‌های امانتی مفصلاً معلومات خود را بنظر خوانندگان می‌رسانیم.

قیمت مال التجاره که در سال اودیل (۱۳۳۱-۱۳۳۲) با بسته امانتی بایران وارد شده معادل است با ۴،۳۷،۴،۲۳۰،۴ تومان و در سال قبل از آن که سیچقان ئیل باشد عبارت از ۳،۱۱۱،۲۰۳،۷ تومان بوده است.

شرایط ارسال بسته‌های امانتی (کلی پستال)

ایران بسته‌های را که وزنشان بیشتر از ۵ کیلوگرم (یکم و سه چهارم یک و ۲ سیرویک مثقال و یک نخود) باشد و یا قیمتشان بنا باظهار فرستنده بیشتر از ۵۰۰ فرانک باشد قبول نمی‌کند. ارسال بسته از راه روسیه و از راه هند (انگلستان) و برای بعضی از بنادر خلیج فارس بنسبت جهازات آلمانی ممکن است.

بمناسبت مشکلات حمل و نقل در داخل ایران و بمناسبت نرخ گران تعرفه‌های ایران بعضی راهها برای ارسال بسته‌های امانتی اقرب بصواب و نفع است چنانکه در ذیل دیده میشود:

۱ - از راه روسیه بسته‌هایی که راجع بنقاط مرکزی و شمالی است

۲ - از راه هند (انگلیس) بسته‌هایی که راجع بنقاط جنوبی و جنوب شرقی است

۳ - از راه آلمان و جهازات آلمانی بسته‌هایی که راجع بنقاط ذیل خلیج فارس است: بندر عباس، لنگه، بوشهر، محمره.

۱ - ترتیب ارسال بسته امانتی از راه روسیه

بسته‌های امانتی معمولی و بسته‌هایی که قیمتشان قید شده فقط برای بنادری که در ذیل قید شده قبول میشوند. پته ارسال و عنوان روی بسته باید حتماً متضمن طریقی باشد که در مقابل هر یک از بنادر تجارتی ایران نوشته شده.

صورت بنادر ایران که بسته امانتی قبول نمایند و راههای روسیه که بسته باید از آنجا بگذرد:

<u>بنادر تجارتی ایران</u>	<u>راههای روسیه</u>
آستارا	بادکوبه-آستارا
باجگیران	بادکوبه-گودان
بندر جز	بادکوبه-بندرجز
جلفا	جلفا
اتزلی	بادکوبه
مشهد سر	بادکوبه-مشهد سر

معهدا بسته امانتی بجایهای دیگر ایران نیز ممکن است برود ولی بشرطی که بعنوان «پست رستانت»^(۱) باشد و یکی از بنادر مذکور که قبول بسته امانتی نمایند فرستاده شده باشد در این صورت از بندر مزبور یک ورقه اطلاعی بطرف فرستاده میشود که مشتمل است بر رسید بسته امانتی باسم او و طرف میتواند بتوسط مأمور ویا وکیل خود بسته را دریافت دارد ویا آنکه اجازه بدهد که بسته امانتی بتوسط پست و با ترتیب حمل و نقل معمول در داخله ایران بعنوان او فرستاده شود ودر این صورت مخارج حمل و نقل بمهده اوست.

دستور برای نوشتن عنوان در صورت مذکوره در فوق:

- ۱ - آقای فلان-همدان «پست رستانت»-اتزلی (ایران) از طریق روسیه (بادکوبه).
- ۲ - آقای فلان-اورمیه «پست رستانت»-جلفا (ایران) از طریق روسیه (جلفا).

(۱) Poste restante • مقصود از این لفظ خود اداره پستخانه است.

- ۱ - بستهای که به: آهر-جلفا-تبریز-خوی-سلماس-اورمیه-مراغه-مرند-ساجلیاغ و نقاط دیگر ایالت آذربایجان فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت جلفا باشد.
- ۲ - « » « » « »: اردبیل-آستارا-نمین فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت آستارا باشد.
- ۳ - « » « » « »: انزلی-رشت-قزوین-زنجان-طهران-قم-همدان-سلطان آباد-کاشان-یزد-اصفهان-کرمانشاه-سندج فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت انزلی باشد.
- ۴ - « » « » « »: ساری-بارفروش-مشهدسر-آمل-مازندران فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت مشهد سر باشد.
- ۵ - « » « » « »: استراباد-بندرجز-شاهرود-سمنان فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت بندر جز باشد.
- ۶ - « » « » « »: قوچان-مشهد-تربت حیدری-نیشابور-سبزوار-سرخس-بمخورد-درگر و نقاط شمالی و شرقی خراسان فرستاده میشود باید بعنوان پست رستانت باجگیران باشد.

۲ - ترتیب ارسال بسته امانتی از راه هندوستان

- ۱ - از فرانسه با کشتیهای «سازری ماریم»^(۱).
 - ۲ - از ایتالیا و طریق هند: حرکت از برندیزی بندر ایتالیائی.
- حرکت از برندیزی^(۲) هر یکشنبه با کشتیهای انگلیسی «شرکت شبه جزیره و شرقی»^(۳). مدت سیر دریا از ۱۸ تا ۲۳ روز است.
- کشتیهای ایتالیائی هم هفدهم هر ماه فرنگی حرکت میکنند.
- اداره پست هند بستهای امانتی را که قیمتشان قید شده برای ایران قبول نمیکند و فقط بستهای امانتی معمولی را که قیمتشان قید نشده قبول مینماید و برحسب میل فرستنده بهر یک از بنادر ایران که در ذیل مذکور است میفرستد: ملک سیاه کوه، بوشهر، محمره، لنگه، بندر عباس و جاسک. و برای نقاط دیگر ایران پست ایران قیمت حمل را از صاحب بسته میگیرد و عنوان بسته هم باید از روی دستور ذیل باشد:
- اداره پست خانه ایران در بوشهر (از طریق بمبئی).
- فلان در فلان محل برسانند.

۳ - ترتیب ارسال بسته امانتی از راه آلمان (از طریق هامبورگ)

- حرکت ماهی یک دفعه.
- کشتیهای آلمانی^(۴) که بخلیج فارس میروند بستهای را که ببندرعباس، لنگه، بوشهر، محمره، میرود قبول مینمایند اعم از آنکه بسته معمولی باشد و یا آنکه قیمتش نیز قید شده باشد. اداره پست در

شهرهای برن و هامبورگ و مونیخ فقط بسته‌های امانتی را که قیمتشان بیشتر از ۵۰۰ فرانک نباشد قبول میکند و وزن بسته که با بسته‌های آلمانی فرستاده میشود باید بیش از ۵ کیلوگرم (یک من و سه چهارم یک و دوسیر) نباشد.

و ما در دو جدول ذیل صورتی از نرخ ارسال بسته از راه شمال و جنوب ایران میدهم:

[جدول نمرة ۲۹]

نرخ ارسال بسته امانتی از طریق روسیه

و بنادر اترلی، آستارا، مشهد سر، بندر جز

فرانک			قران				ممالک (مقصد و مصدر)
بیمه برای ۳۰۰ فرانک ساتیم	حمل		بیمه برای ۳۰۰ فرانک		حمل		
	فرانک	ساتیم	دینار	قران	دینار	قران	
۲۵	۷۵	۲	۶۵۰	—	۱۵۰	۷	آلمان
۴۵	—	۴	۵۰	۱	۴۰۰	۱۰	انگلیس
۲۵	۷۵	۲	۶۵۰	—	۱۵۰	۷	اتریش هنگری
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	—	۴۵۰	۸	بلژیک
۴۰	—	۴	۵۰	۱	۴۰۰	۱۰	مصر
۹۵	۶۵	۵	۵۰	۲	۶۰۰	۱۴	ایالات متحده امریکا
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	—	۴۵۰	۸	فرانسه
۳۵	۲۵	۴	۹۰۰	—	۵۰	۱۱	هند { بمبئی و کراچی کلکتا و مدرس و رنگون
۳۵	۷۵	۴	۹۰۰	—	۳۵۰	۱۲	
۳۰	۵۰	۳	۸۰۰	—	۷۵۰	۹	ایتالی
۴۰	۵۰	۵	۵۰	۱	۳۰۰	۱۴	ژاپن
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	—	۴۵۰	۹	هلاند
۲۵	—	۳	۶۵۰	۱	۸۰۰	۷	رومانی
۱۰	۵۰	۱	۳۰۰	—	۹۰۰	۳	روسیه { روسیه اروپا و قفقاز سواحل بحر خزر
۱۰	۲۵	۱	۳۰۰	—	۲۵۰	۳	
۳۰	۲۵	۴	۸۰۰	—	۵۰	۱۱	سوئد
۳۰	۲۵	۳	۸۰۰	—	۴۵۰	۸	سوئیس
۳۵	—	۴	۹۰۰	—	۴۰۰	۱۰	عثمانی با { آسیای عثمانی پست عثمانی } اروپای عثمانی
۳۵	۵۰	۴	۹۰۰	—	۷۰۰	۱۱	

نرخ مرقوم در جدول ذیل نرخ بسته‌های است که از فرانسه فرستاده شود و بسته‌های هم که از آلمان و بلژیک و سوئیس و اتریش و انگلیس و ایتالی و هلاند و عثمانی فرستاده میشود تقریباً نرخشان همان است.

[جدول نمرة ۳۰]

نرخ ارسال بسته امانتی از خارجه بايران (از راه جنوب)

نرخ بيمه برای ۳۰۰ فرانک	نرخ حمل و نقل		محل مقصد	راه
فرانک	وزن	فرانک		
۰,۲۵	تا یک کیلوگرم	۲,۸۵	بندر عباس	راه آلمان و کشتی آلمانی
	از یک تا ۵ کیلوگرم	۳,۲۵	بوشهر لنگه محتره	
ندارد	۵ کیلوگرم یا کمتر	۲,۷۵	بندر جنوب	راه هند
ندارد	۵ کیلوگرم یا کمتر	۳,۷۵	بندر ايران از راه کوه ملک سیاه	راه مارسیل و کشتیهای فرانسوی و هندی
ندارد	۵ کیلوگرم یا کمتر	۴,۷۵	بندر ايران از راه ملک سیاه کوه	

کشتی رانی در بحر خزر و خلیج فارس

۱ - کشتی رانی در خلیج فارس :

در خلیج فارس در زیر بیرق ایران فقط یک کشتی مال التجاره هست ولی قایقهای بزرگ «بقله» که از ۱۵۰ تا ۹۰۰ خروار بارگیر دارد ممتد هستند و مال التجاره را از بمبی بايران و از ايران بيمبئی و جزایر مالابار و سواحل زنگبار حمل میکنند و قایقهای کوچکتری هم هست «بقره» که اغلب کمتر از ۶۰ خروار گنجایش بارگیری دارد و برای حمل و نقل و صید مروارید در سواحل خلیج فارس و بحر عمان استعمال میشود و از روی تخمین میتوان گفت که بنادر کوچک مانند: هندیان، زیدین، دیلم، ریگ، کنگان، طاهری، قشم، هرمز و غیره اقلأ صد بقله و چندین صد بقره دارند.

عمده حمل و نقل مال التجاره در خلیج فارس با کشتیهای انگلیسی است و تا پیش از ۱۳۲۴ در خلیج فارس کشتی آلمانی نبود ولی از آن تاریخ بیصد کشتیهای دولت مزبوره بنای رفت و آمد را گذاشتند و در همان سال اول بارگیری آنها تقریباً باندازه مجموع تمام کشتیهای ملل دیگر (عثمانی، روس، عرب، فرانسه) بدو باستای انگلیس و در سالهای اخیر از مجموع آنها هم زیادتگریده است.

۲ - کشتی رانی در بحر خزر - در بحر خزر کلیه کشتیها در زیر بیرق روسی است و مطابق

ماده پنجم از عهدنامه گلستان (۱۲۲۸) که موافق است با ماده هشتم از عهدنامه ترکن چای (۱۲۴۳) هیچ دولتی غیر از روسیه حق داشتن کشتی جنگی در بحر خزر ندارد و بواسطه قانون دولتی روسی که

در هفتم شعبان ۱۲۸۶ وضع گردیده تأسیس شرکتهای کشتی رانی در بحر خزر و حتی فروختن اسهام کپانیهای بحر خزر بخارجیهای غیر ملت روس غدغن است .
تا سال ۱۳۲۴ صورتی از حمل و نقل کشتیائی که بینادر ایران تردد مینایند نوشته نشده بود ولی از آن بعد اداره گمرک ایران هر سال احصائیة مفصلی نشر میدهد . وما صورتی از حمل و نقل کشتیائی که بینادر خلیج فارس و بحر خزر در سال ایت نیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ رفت و آمد نموده اند در جدول ذیل میدهم :

[جدول نمرة ۳۱]

رفت و آمد کشتیها در خلیج فارس در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)

کشتیهای خارج شده			کشتیهای وارد			نوع کشتی	یرق کشتی
ملاح مستخدم	مجموع بارگیری	عدد	عدده ملاح مستخدم	مجموع بارگیری	عدد		
	طن			طن			
۸۴۱	۳'۱۲۳	۲۷	۸۴۱	۳'۱۲۳	۲۷	بخاری	ایران ...
۱۲'۷۰۳	۵۱'۵۳۰	۲'۱۶۴	۱۲'۷۰۳	۵۱'۵۳۰	۲'۱۵۴	شراعی	
۷۹'۶۰۶	۱'۱۴۲'۹۹۷	۸۴۰	۷۸'۶۰۶	۱'۱۴۲'۹۹۷	۹۴۰	بخاری	انگلیسی ...
۸۹۲	۸'۸۲۵	۱۵۶	۸۹۲	۸'۸۲۵	۱۵۶	شراعی	
۱'۴۸۷	۴۷'۱۲۹	۲۴	۱'۴۸۲	۴۷'۱۲۹	۲۴	بخاری	روس ...
۳'۰۶۹	۱۴۸'۲۹۷	۵۸	۳'۰۶۹	۱۴۸'۲۹۷	۵۸	بخاری	آلمان ...
۴'۹۴۲	۱۸'۸۳۰	۵۳۱	۴'۹۴۲	۱۸'۸۳۰	۵۳۱	شراعی	عرب ...
۱۵۵	۴'۴۶۹	۷	۱۵۵	۴'۴۶۹	۷	بخاری	عثمانی ...
۲'۶۹۸	۱۷'۹۰۸	۵۹۰	۲'۶۹۸	۱۷'۹۰۸	۵۹۰	شراعی	
۱۱۰	۴۳۰	۵	۱۱۰	۴۳۰	۵	شراعی	فرانسه ...
۱۰۵'۴۹۸	۱'۴۴۳'۸۳۸	۴'۴۹۲	۱۰۵'۴۹۸	۱'۴۴۳'۸۳۸	۴'۴۹۲	مجموع	

در اود نیل (۱۳۳۱-۱۳۳۲) مجموع کشتیهای بخاری و شراعی که بینادر خلیج فارس وارد شده ۴۰۵۱ بوده ولی از این عدده ۱۲۱۱ آن بخاری است در صورتیکه در ایت نیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹) عدده کشتی بخاری که بینادر جنوب وارد شده بود ۱۰۵۶ بوده و نکته که قابل اهمیت است این است که در ایت نیل عدده کشتیهای بخاری آلمانی که بینادر خلیج فارس وارد شده بود ۵۸ بوده و در اود نیل ۱۴۷ یعنی در ظرف دو سال دو برابر ونیم گردیده است .
مجموع کشتیائی که در اود نیل بینادر بحر خزر وارد شده اند ۳۶۵۸ است و از این عدده ۱۹۰۷ آن بخاری و بقیه شراعی بوده است .

[جدول نمرة ۳۲]

رفت و آمد کشتیهای روسی در بنادر بحر خزر در ایت ییل (۱۳۲۸-۱۳۲۹)

خارج از بنادر			وارد بنادر			نوع کشتی
ملاح و مستخدم	مجموع بارگیری	عده	ملاح مستخدم	مجموع بارگیری	عده	
	تن			تن		
۵۲'۰۰۸	۸۰۰'۴۰۳	۲'۱۶۹	۵۲'۴۴۳	۸۰۳'۱۷۵	۲'۱۷۱	کشتیهای بخاری
۲'۸۲۴	۱۵'۳۸۰ $\frac{۳}{۴}$	۵۸۲	۲'۸۳۴	۱۵'۲۴۵ $\frac{۳}{۴}$	۵۸۴	کشتیهای شرعی
۵۴'۸۳۲	۸۱۵'۷۸۳ $\frac{۳}{۴}$	۲'۷۵۱	۵۵'۲۷۷	۸۱۸'۴۲۰ $\frac{۳}{۴}$	۲'۷۵۵	مجموع

دو سه کشتی شرعی کوچک نیز در دریاچه اورمیّه تردد مینمایند و سالیانه تقریباً به ۱۵۰۰ تومان (۲۵۵ لیره انگلیس) بامتیاز داده شده است و هفته سه بار یک کشتی که ۶۰۰ خروار بارگیری میتواند از خانیان حرکت نموده و بگرخانیه که در ساحل مقابل است می‌رود. قیمت طبقه اول ۲۵ قران، طبقه دوم ۲۰ قران، طبقه ۱۵ قران و هر خروار مال التجاره ۲۰ قران است.

علاوه بر خلیج فارس و بحر خزر و دریاچه اورمیّه شط العرب هم تا محتره قابل کشتی رانی است و کشتیهای بزرگ هم در آنجا میتوانند تردد نمایند.

در کارون فقط کشتیهایی که صفحه تختانی آنها مسطح باشد میتوانند از محتره تا ناصری و از اهواز تا شلیبه (تقریباً دو فرسخی شوشتر) رفت و آمد نمایند.

رودخانههای دیگر ایران از حیث کشتی رانی دارای اهمیتی نیستند و فقط رود گرگان که از جبال خراسان جاری است و وارد خلیج استرآباد میشود و رود اترک که قسمت سفلی آن از ملتقای رود سومبار سرحد دولت ایران با ترکستان روس است و رود بابل در مازندران و سفید رود و رودبار و شمخاله و خومان رود در گیلان در مسافت قلیلی قابل سفینه رانی برای حمل و نقل بارهایی که بسیار سنگین نباشد میباشد.

صورت شرکتهای بحریه که کشتیهای آنها با بنادر خلیج فارس رفت و آمد دارند

۱ - کپانی کشتی رانی جهازات هند انگلیسی^(۱) (مرکز بمبئی):

۱ - کشتیهای سریع^(۲) مستقیم چاباری از بمبئی بصره: هر هفته یک بار در رفت و برگشت در بوشهر و محتره توقف مینمایند و ندره بار قبول میکنند.

- ۲ - کشتیهای غیر مستقیم^(۱) از بندری که کشتیهای جاباری از آنجا عبور نمایند گذشته و بار داده و میگیرد.
- وقتی که بار خیلی زیاد در بنادر باشد یک کشتی فوق العاده^(۲) هم بر کشتیهای فوق افزوده میشود چنانکه در سال اودنیل سه کشتی فوق العاده بنادر خلیج فارس آمده است.
- ۳ - کپانی کشتی رانی جهازات خلیج فارس^(۳) (مرکز بمبئی): بطور غیر منظم سالانه ۵ تا ۶ کشتی این کپانی حرکت مینماید و در موقع لزوم بیشتر. این کشتیها چه در وقت رفتن و چه در وقت برگشتن در بندرهای بندرعباس، لنگه، بوشهر و محمره توقف مینماید.
- ۴ - کپانی خطّ هامبورگ و امریکا^(۴) (مرکز خلیج هامبورگ): کشتیهای این کپانی همراه منظمآ از هامبورگ حرکت نموده و در بنادر بندر عباس، لنگه، بوشهر و محمره ایست مینماید و در تمام این بنادر در وقت رفت و برگشت بارگیری مینماید جز در لنگه و بندر عباس که در آنجا کشتیهای مزبور در وقت برگشتن بارگیریشان چندان منظم نیست.
- ۵ - کپانی بحری جهازات انگلیس و الجزایر^(۵) (مرکز خلیج لندن): عموماً یک کشتی ماهانه حرکت مینماید و در بندرعباس و بوشهر و محمره و گاهی هم در لنگه برای بارگیری ایست مینماید.
- ۶ - کپانی روسی کشتی رانی و تجارت (مرکز ادسا): کشتیهای این کپانی چهار بار در سال حرکت کرده و منظمآ در بندرهای بندرعباس، لنگه، بوشهر و محمره ایست مینمایند.
- ۷ - بوکنال و برادران^(۶) (مرکز لندن): تقریباً در سال هشت بار کشتیهای بوکنال و برادران بطور غیر منظم بخلیج فارس میآیند و چه در وقت رفتن و چه در وقت برگشتن در بنادر بوشهر، بندرعباس و محمره ایست مینمایند.
- ۸ - کپانی جهازات عرب^(۷) (مرکز بمبئی): کشتیهای این کپانی بطور غیر منظم با بنادر بندر عباس، لنگه، بوشهر و محمره رفت و آمد دارند.
- ۹ - آندرو و پروشراک^(۸) (مرکز لندن): کشتیهای این شرکت هم بطور غیر منظم تنها بوشهر میآیند (در سال اودنیل سه بار).

۹ - لینچ و برادران^(۱):

این کشتیا باستانای یکشنبه هر روز بطور منظم بین محتره و بصره در رفت و آمد هستند و مسافر میبرند و میآورند.

- حرکت از بصره: دو ساعت بعد از ظهر.
- حرکت از محتره: ساعت ۸ فرنگی صبح.
- قیمت جا برای هر نفری ۴ قران است.

۱۰ - شرکت مسعودی آقا جعفر:

- هر روز باستانای جمعه بین محتره و بصره.
- حرکت از بصره: ساعت ۹ صبح.
- حرکت از محتره: ۲ ساعت ونیم بعد از ظهر.
- قیمت جا برای هر نفری ۴ قران است.

۱۱ - شرکت کشتی رانی ناصری:

کشتیهای این شرکت که عدداً ۱۸ میباشد منظمأ بین بوشهر و جدّه در رفت و آمد هستند.

فصل هشتم

معادن ایران

چنانکه دیده خواهد شد ایران دارای معادن بسیاری است و تقریباً بنسبتهای مختلف همه گونه مواد معدنی در زمین ایران یافت میشود. دکتر پلاگ^(۱) اتریشی که در سنه ۱۲۶۸ بایران آمده و طیب مخصوص ناصرالدین شاه و معلم طب در دار الخلافه طهران گردید (مدرسه دار الفنون در یکشنبه پنجم ربیع الأول همین سال افتتاح شد) در کتاب خود موسوم به «ایران: مملکت و اهالی آن»^(۲) که در سال ۱۲۸۲ بطبع رسیده مینویسد که کمتر مملکتی در دنیا هست که از حیث معادن و فلز بتواند با ایران برابری کند. فقط بملاحظه بی نظمی و اغتشاش دائمی مملکت و مخصوصاً بملاحظه فقدان راه حمل و نقل مواد معدنی و مواد لازمه معدن کاری تا بحال کمتر در صدد بکار انداختن معادن ایران افتاده اند و معلوم است که اگر مملکت دارای رشتهای خط آهن گردد و راههایی ساخته شود که با وقت کم و زحمت و مصارف اندک بتوان مواد لازمه معدن کاری را بمحل معدن و مواد معدنی خارج شده را بنقاط لازم حمل و نقل نمود مملکت ایران از این راه میتواند ترقیات زیاد نموده و منافع بیشمار ببرد.

معادنی که در ایران وجود دارد از قرار ذیل است:

مس، آهن، زغال سنگ، سرب، روی، نیکل، زاج، جیوه، املاح، نقره و طلای سفید. ولی عمال معادن نفت و فیروزه اهمیت زیاد دارد چونکه هر دو بکار انداخته شده اند و در باره این دو معدن مخصوصاً معلوماتی بالنسبه زیادتر خواهیم داد.

۱ - معادن فیروزه

مطابق نوشته معدن شناسان اروپا بهترین فیروزه دنیا فیروزه ایران است. معادن عمده فیروزه در ایران در شمال غربی دهکده موسوم بمعدن در دامنه کوه علی میرزائی در قلعه کوهی نزدیک نیشابور در ایالت خراسان واقع است. در هشتصد سال اخیر در معادن مزبور خیلی کار شده و هنوز هم کار میشود. در زمان

ناصر الدین شاه در کرمان نیز معدن فیروزه مکشوف گردید و اخیراً در نواحی ساوه در نقطه‌ای از املاک آقای ولی خان سپهدار اعظم نیز معدن فیروزه کشف گردید و در سال ۱۳۲۸ نمونه‌ای از آن بطهران آمد و خود آقای سپهدار جدیت تمام در بکار انداختن آن معدن دارد.

فیروزه‌ها بر دو نوع قسمت مینمایند یکی فیروزه شاهی که از سنگهای قدیم بدست می‌آید و یکی فیروزه معمولی که از سنگهای تازه بدست می‌آید.

رنگ فیروزه مختلف است و از قرار نمونه‌هایی که هوتم شیندلر^(۱) که اصلاً آلمانی ولی تبعه انگلیس است و در سال ۱۲۹۴ بایران آمد و مدت مدیدی در ایران دارای مأموریت‌های مهم سیاسی و از جمله ریاست اداره تذکره بود برای اداره زمین شناسی وینه آورده رنگهای فیروزه از قرار ذیل بود:

آبی سیر، آبی کم رنگ، سبز سیر، سبز سپی. و از همه پر قیمت تر آبی سیر است. فیروزه‌ها بیشتر با عراب می‌فروشند و بدان جهت صادرات مهم فیروزه مخصوصاً ببنفداد و مصر است. بهترین قطعات فیروزه که شیندلر آورده بود از غار اردلانی و غار دره کوه بود و غار دره کوه عمیق‌ترین غاری است که در آن کار میکنند.

بهترین فیروزه در عمق یک الی ۲ ذری یافت میشود و هرچه پائین تر میرود فیروزه بدتر میشود و در عمق شش ذرع دیگر یافت نمیشود.

در قدیم الایام در معادن فیروزه مزبور بطور بسیار خوبی کار میکرده‌اند و در همه جا دالانهای بزرگ و وسیع بوده و پس از آنکه هزاران سال در آن معادن کار میکردند محوطه‌هایی ایجاد میشد که ۶۵ ذرع ارتفاع و قریب ۳۲ ذرع وسعت داشت و همه جا در زیر دالانهای مزبور ستونهای بسیار محکم برپا مینمودند. لکن کم کم آن دقت در عمل از میان رفت و معادن بنسبت پراگندگی ستونها خراب شدند و معادن قدیم متدرجاً بر گردید.

از قرار کتابی که ابو منصور در سال ۷۰۰ نوشته فیروزه بر چندین قسم است و اسامی آنها از این قرار است: ابواسحق، ازهری، سلیمانی، زربومی، خاکی، عبدالمجیدی، غنلبی.

در حوالی سال ۱۳۰۰ دولت ایران در صدد آن برآمد که انحصار معادن فیروزه را خود در دست بگیرد و خود دولت کفیل بیرون آوردن فیروزه باشد و این کار را بژنرال شیندلر سابق الذکر رجوع نمود و او هم با وجود مشکلاتی که اجاره داران سابق معدن که در مقابل وجه اجاره مختصری که بدولت میدادند منافع بیشمار میبردند بیمان آوردند با کمال جدیت کار کرد و در ظرف یک سال از قرار راپرتی که خود او نوشته است توانست ۲۰،۰۰۰ تومان بدولت ایران فایده برساند.

۲ - معادن نفت (۱)

در ایران معادن نفت متعدّد هست و علاوه بر معادن مشهور میدان نفتون یا معدن نفتون واقع در اراضی ایل بختیاری در سر راه مال امیر و شوشتر در سه فرسنگ و نیمی جنوب شرقی شوشتر و ۴۷ فرسنگی شمال شمال شرقی محمّره وجود نفت در قصر شیرین و جزیره قشم و دالکی واحمدی وردان و کوه چمبا نیز بتحقیق پیوسته است. در شمال ایران نیز چندین معادن نفت موجود است که دست نخورده و مخصوصاً در اغلب نقاط سواحل بحر خزر از آستارا تا استراباد وجودش قریب بیقین و بعضی بتحقیق پیوسته است. و از آنجائیکه چشمهای نفت در قصر دریای خزر فوران میکند معلوم میشود که ساحل جنوبی دریای مزبور نیز کمتر از ساحل غربی آن از این معدن گران بها حصّه دار نیست و مخصوصاً در تنگابن (ولایت کوچکی است در مازندران که از حکومت آن ایالت مجزی است و حکومت مستقل از طهران دارد) وجود نفت متواتر است و در ولایت قراجه داغ از ایالت آذربایجان که امتیاز استخراج معادن آنجا را روسها دارند در ضمن معادنی که پیدا کرده اند هشت نوع معدن است که یکی از آنها هم نفت است.

در سال ۱۳۱۹ دولت ایران امتیاز کلیّه معادن نفت ایران را باستثنای ایالات خراسان و مازندران و آذربایجان و استراباد بموعده ۶۰ ساله که ابتدای آن از ۸ صفر ۱۳۱۹ (۲۸ مه ۱۹۰۱ میلادی) باشد بمسیو داریسی^(۲) فرانسوی واگذار نمود.

برای امتحانات اوّلیه در سال ۱۳۲۱ یک کمپانی با سرمایه ۶۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی تأسیس شد موسوم به «کمپانی استخراجات اوّلیه»^(۳) و بنا شد کمپانی معادل ۲۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی سهام و ۲۰۰،۰۰۰ لیره نقد بایران بدهد و ازا اینقرار در مقابل این مبلغ تا قابل معادن نفت دو ثلث ایران بدست بیگانگان افتاد.

در سال ۱۳۲۷ حوزه عملیات محدود بود بیک میل مربع در میدان نفتون که در فوق مذکور گردید و چون بموجب قرار داد جداگانه هر کمپانی که در داخل اراضی بختیاری برای اخراج نفت تأسیس شود صدی سه باید بخوانین بختیاری بدهد برای تسهیل عملیات این قرارداد یک شرکت امدادیه با سرمایه ۴۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی تأسیس شد موسوم به «شرکت نفت بختیاری»^(۴) برای اینکه عملیات را از آن یک میل مربع بمابقی اراضی بختیاری توسعه دهد.

حالیّه کلیّه سهام آن دو شرکت غیر از سهامی که در دست خود ایرانیانست تماماً ملک کمپانی «انگلیس و ایران» است^(۵) است بدین ترتیب:

(۱) قسمت مهمّ این باب از روزنامه «ایران شهر» منطبقه بپاریس نقل شده (نمره ۳ ژوئن ۱۹۱۴ مطابق با شعبان

(۱۳۳۲).

D'Arcy (۲)

First Exploitation Company Limited (۳)

Bakhtiari Oil Company Limited (۴)

Anglo-persian Oil Company (۵)

اسهام «کپانی انگلیس و ایران» ...	۴۷۸'۴۶۰ لیره	}	۱ - کپانی استخراج اولیه
اسهام خود ایرانیان	۶۵'۵۴۰ »		
	۵۴۴'۰۰۰ لیره		

اسهام «کپانی انگلیس و ایران» ...	۳۸۸'۰۰۰ لیره انگلیسی	}	۲ - بختیاری اوایل کپانی
اسهام خود ایرانیان	۱۲'۰۰۰ »		
	۴۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی		

این کپانی اساساً باید شازده در صد منافع خالص خرج در رفته خود را بدولت ایران بدهد. اراضی که بامتياز این کپانی متعلق است قریب به ۳۳'۱۴۰ فرسنگ مربع است (۵۰۰'۰۰۰ میل مربع) و تا بحال قسمت کوچکی از حوزه این امتیاز امتحان شده و اولین دفعه نفتی که از میدان نفتون در آمد در یکی از روزهای بهار ۱۳۲۶ بود.

تصفیه خانه در جزیره عبّادان واقع در مصب شط العرب و رود کارون ساخته شده است و صد و پنجاه میل (قریب بچهل فرسخ) لوله زیر زمینی برای عبور نفت از منبع تا تصفیه خانه کشیده شده است و تا امروز ۳۰ چاه در میدان نفتون کنده شده و فقط از سه چاه آن روزی تقریباً ۲'۷۰۰ خروار (۸۰۰ تون) نفت بیرون میآید.

صورت عملیات نفتی که از جمادی الاولی ۱۳۳۰ تا شوال ۱۳۳۱ (مطابق با آوریل ۱۹۱۲ مسیحی تا سپتامبر ۱۹۱۳ مسیحی) که هفده ماه میشود استخراج شده از قرار ذیل است:

۱ - از معدن با لوله بتصفیه خانه رفته ...	۲۱۳'۰۴۴ تُن
۲ - در خود معدن بکار رفته	۷'۹۱۴ »
	مجموع ۲۲۰'۹۵۸ تُن

و این مقدار معادل است تقریباً با ۷۴۹'۰۰۰ خروار

تا اوایل شعبان ۱۳۳۲ معادل ۵۴۴'۰۰۰ لیره انگلیسی نفت بفروش رفته بوده است.

از آنجائیکه این معادن از برای سوخت بحریه انگلیس یک منبع مهمی میباشد و دولت انگلیس بوسیله آنها میتواند خطر شرارت عظیمه امریکائی را در دریا درباره تدارک سوخت و نگاهداشتن بحریه خود مرتفع سازد دولت مزبور اندکی قبل از آغاز جنگ برای تحصیل حق نظارت و «کنترول» معادن مذکوره و در مقابل قرار دادی که کپانی را مجبور میکرد که هر ساله مقدار زیادی نفت بیحریه انگلیس بدهد ۲'۲۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی تدارک نموده بود که با کپانی اشتراک نماید.

بنا بر روزنامه‌های قفقاز این معامله با-خرید اسهام کافی که انگلیسها از برای حق نظارت تنگه سوئز بعمل آورده اند برابر میباشد.

باید دانست که در همان وقتِ تحصیل امتیاز معادن نفت از طرف انگلیسها ابتدا صحبت معادن نفت تمام ایران بود و بعد بمقاومت و معارضهٔ روسها ایالات شمالی از دایرهٔ امتیاز موضوع شد یعنی در واقع برای روسها محفوظ ماند چنانکه مطابق اخبار جراید روسیه (شعبان ۱۳۳۴) معلوم میشود که از دولت ایران امتیاز استخراج معادن نفت را در ایالات شمالی ایران (آذربایجان و گیلان و مازندران) تحصیل کرده‌اند (۱) و مخصوصاً یک شرکتی باسم «شرکت نفت روس و ایران» در بادکوبه تأسیس شده است.

۳ - معادن مس

دوکتور پَلاک در کتاب خود در باب ایران میگوید که تقریباً در هر قصبهٔ ایران یک معدن مس هست.

ایالت آذربایجان از قرار گفتهٔ بسیاری از سیاحان اروپائی دارای معادن مس متعدّد هست و چارنوتا (۲) که در سال ۱۲۶۹ هجری در ایران سیاحت نموده در عرض مسافرت خود در کوههای سهند نزدیک تبریز سنگهای بزرگی دیده که دارای رگهای مس قرمز بسیار پاک و صافی بوده است.

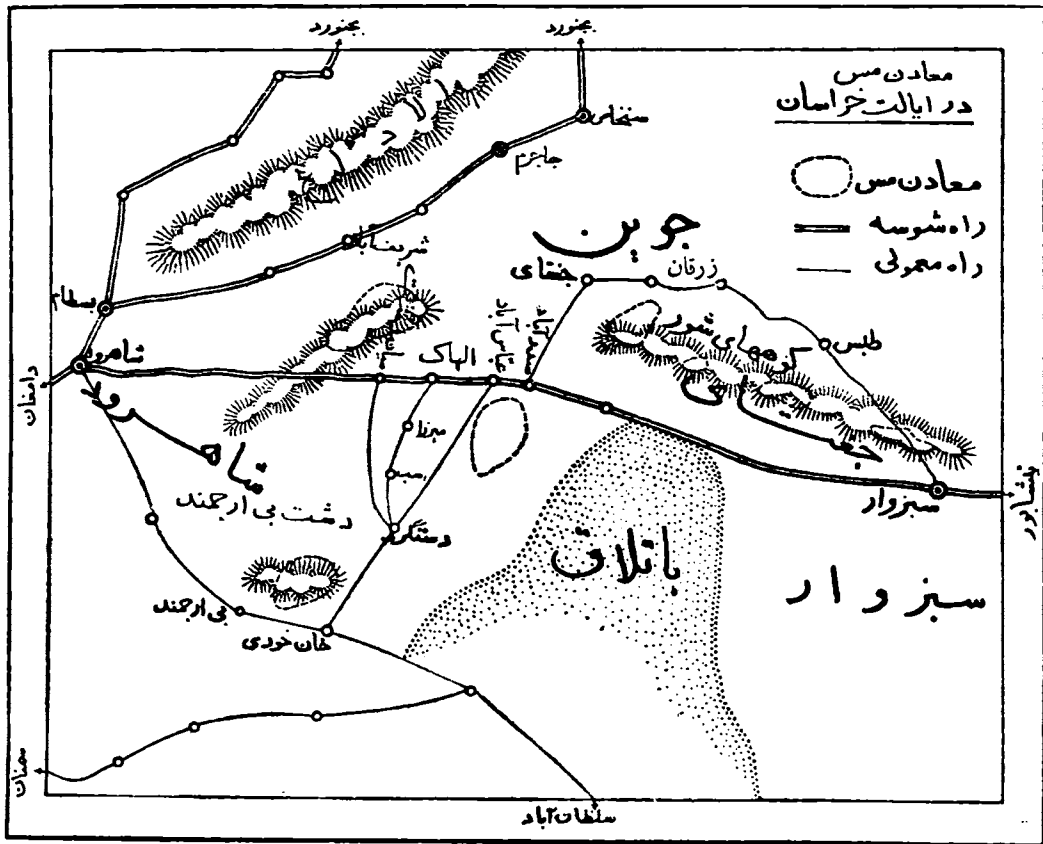
و بنا بگفته هوم شیندلر در تنگهٔ شور دار که تقریباً در نیم فرسخی میاندشت (در ایالت خراسان بین شاهرود و سبزوار) واقع است و در یکفرسخی آنها هم چشمهٔ بهمین اسم موجود است معادن مس متعدّد هست و از ته ماندهٔ کورهائی که بروی زمین جاده مانده و اثراتش باقی است معلوم میشود که در ایام قدیم در آن حوالی کوره‌ها برای پرون آوردن مس بوده است. در کوههای خانه خودی نیز مس بسیار یافت میشود و این جبال در راه بین میاندشت و دشت بی‌ارجند واقع است و عجاظه از مس این جبال فقط اهالی همان نواحی استفاده مینمایند. سنگهای معادن فوق دارای فلز زیادی است چنانکه سنگهای سیاه ۴۸ درصد فلز دارند و سنگهای زرد که دارای مس گوگردی است ۳۰ درصد (کوه خانه خودی در جنوب دشت بی‌ارجند واقع است).

از دستگرد که در کنار راه میاندشت و بی‌ارجند واقع است راه دو شعبه میگردد یکی از چشمهٔ اسب و میرزا گذشته در نزدیک الهاک بجادهٔ بزرگ ملحق میشود. و دیگری از مشرق تپهٔ کورخان گذشته مستقیماً بهاس آباد میرود. و در یک درّهٔ بسیار حاصلخیزی که نزدیک باین راه اخیر است چشمهٔ کورخان واقع است و در اطراف این چشمه از ۲۰۰ تا ۳۰۰ معدن مس موجود است. و از قراری که شیندلر در سال ۱۲۹۴ مینویسد تا دوازده سال قبل از آن تاریخ در آنجا کار میکردند لکن پس از آن بکلی بایر گردیده و آنجا را آب گرفته است.

در کوههای بین فرامانه و زرقان در نزدیک جغتای (حاکم نشین جوین) نیز چندین معدن مس وجود دارد که همه دارای مس زیاد است.

در سلسله جبال ناحیه جغتای تا سبزوار نیز چندین معدن مس کشف گردیده و اصلاً قصبه سبزوار دارای معادن مختلفه متعددی است. مس کاشان و مخصوصاً مسگری کاشان شهرت تام دارد. در سمنان و آذربایجان و کرمان و جوشقان نیز معادن مس زیادی هست.

از قرار گفته خانیکوف^(۱) که در سال ۱۲۷۶ از طرف «انجمن جغرافیائی» پترسبورگ منتخب شده و برای کسب اطلاعات درباره اوضاع طبیعی آب و خاک ایران بدانجا آمد اهالی مزینان (در بین راه عباس آباد و سبزوار) سنگهای مسی را تا اندازه آب نموده و مس آنرا بسبزوار برده از قرار منی ۸ قران میفروشد. شلیمر^(۲) مینویسد که هنوز در خراسان بترتیب بسیار غیر منظم و بی اساسی در معادن مس کار میکنند و لهذا باندازه کفاف ایالت هم مس بدست نمیايد در صورتیکه اگر شروع بکار شود و اسباب کار هم تا درجه حاضر باشد مس آنجا برای احتیاجات تمام ایران و افغانستان کافی است.

۴ - معادن آهن

ایران دارای معادن آهن بسیاری نیز هست و ما در اینجا عده‌ای از آنها را بشماریم:
 چارنوتا در مقاله‌ای که در خصوص معادن ایران نوشته می‌گوید که مابین سلطانیه و قزوین اراضی وسیعی هست که دارای سنگهای آهن‌دار بسیار میباشد و بنظر می‌آید که تمام این رشته اراضی یک تخته سنگ آهن باشد و در آنجا باندازهای بسیار زیاد سنگهای سفید و قرمز و تیره آهن‌دار یافت میشود که دارای آهن بسیار خوبی است و در یک مسافت دو ساعت راه همه جا سنگهای آهنی تا بسطح زمین آمده و بیک نظر سطحی میتوان فهمید که ایران از این معادن چه ثروتها میتواند بدست آورد ولی تا بحال بملاحظه فقدان چوب برای سوخت در حوالی آنجا از آن معادن استفاده حاصل نشده است.

در شمال ایران در ایالت آذربایجان از قدیم الایام در جبال قراجه‌داغ سنگهای آهنی بسیاری مشاهده گردیده و در سال ۱۲۵۳ در نزدیک شهر اهر یک شرکت اسکاتلندی (انگلیسی) در معادن آهن آن محل کار میکرده است. و بنا بگفته ویل‌براهام^(۱) که در موقع آمدن هیئت نظامیان انگلیسی بایران برای تعلیم قشون آن مملکت در سال ۱۲۵۲ برای آموختن استعمال اسلحه ناریه بایران آمد و کتابی هم در باره ایران با اسم «سیاحت در ایران»^(۲) نوشته سنگهای آهنی که بکار میرده‌اند ۶۰ درصد آهن داشته است. در کوههای کردستان هم اغلب سنگهای آهنی مشاهده شده چنانکه کلدانیها سابقاً در نزدیک جوله‌مریک کار میکرده و سرب و مس و آهن بیرون می‌آورده‌اند. در راه استراباد و شاه‌رود هم در قسمت شمالی دره کَل‌بهد در نزدیک مکانی که خاک سفید نام دارد سنگهای دیده شده که رگهای آهنی بسیار شفافی داشته است و از قرار گفته ملگونوف^(۳) در حوالی استراباد سنگهای آهنی بسیاری یافت میشود. ریتز^(۴) می‌گوید در راه اصفهان و همدان در مسافت دو روزه همدان در کوهها همه جا سنگهای آهن‌دار دیده میشود.

بنا بگفته دکتور تیتز^(۵) که در سال ۱۲۹۲ بایران آمده و در خصوص معادن ایران تحقیقات نموده و در سالنامه «دار العلم امپراطوری وصف الارض»^(۶) وینه در سال ۱۳۰۷ در تحت عنوان «ثروت معدنی ایران»^(۷) مقالاتی نوشته است در نزدیک نجف آباد کوهی هست موسوم بکوه سرمه و چون سرمه خودش از سنگ آهن^(۸) بعمل می‌آید معلوم میشود که در آن کوه سنگهای آهنی زیاد موجود است (نجف آباد نزدیک باصفهان و در مغرب آن شهر است). در نزدیکی فریدن واقع در جنوب خونسار در محلی که نزدیک بکوه یتیم میباشد سنگهای آهن دار زیادی پیدا شده که ۵۹,۰۹ درصد آهن خالص دارد. خلاصه در تمام ایالات ایران معادن آهن وفور دارد و مخصوصاً در استراباد و گیلان و نور و مازندران چندین معادن آهن وجود دارد.

Tietze (۵) C. Ritter (۴) G. Melgunof (۳) Travels in Persia (۲) Wilbraham (۱)
 Oxyde de fer (۸) Mineralreichthümer Persiens (۷) Imp. Geological Institute (۶)

۵ - معادن زغال سنگ

زغال سنگ هم در ایران زیاد است و مخصوصاً در رشته جبال البرز معادن متعدّد و وسیعی از آن یافت میشود.

واز آنجائی که زغال سنگ در این قرن که در حقیقت قرن صنعت است اهمیت بسیار دارد معلوم است که ایران چه منافع هنگفتی میتواند از معادن زغال سنگ خود بدست آرد و بعلاوه ترقی صنعت خود ایران نیز موقوف بوجود زغال سنگ است.

پلاک سابق الذکر یقین دارد که درّه لار دارای معادن متعدّد زغال سنگ است. در جوشقان نیز معدن زغال سنگی مکشوف گردیده است.

مسافرنی که در قدیم در ایران سیاحت نموده‌اند بجهت در خصوص وجود وعدم معادن زغال سنگ در دامنه کوه دماوند نموده‌اند. و طامسون^(۱) که در ایران معروف به «طامسون صاحب کوچک» است و پس از برادر خود «طامسون صاحب بزرگ» در ایران سفیر دولت انگلیس بود در کتاب خود که در سال ۱۲۷۴ از طبع بیرون آمده از معادن زغال سنگ این صفحات سخن رانده است.

زغال سنگی که بطهران وارد میشود از معدنیست که در راه قزوین و طهران در فشد واقع شده است. زغال معمولی ایران بسیار پاکست و بنا بتجزیه یوحن^(۲) در وینه زغال سنگ ایران

آب	در صد	۹،۴
خاکستر	»	» ۱،۳
زغال خالص (کوک) دارد.	»	» ۷۶

۶ - املاح

در هفت فرسخ ونیمی (۲۶ میلی) شمال غربی نیشابور نزدیک دهکده قراقوج چند معدن نمک یافت میشود که در سال ۱۲۹۴ دولت سالیانه به ۲۵۰ تومان اجاره داده بود.

در آذربایجان اراضی نمک دار بسیار است و مخصوصاً دریاچه اورمیه از این حیث مشهور میباشد و همچنین مابین قزوین و همدان هم نمک بسیار وجود دارد.

در طرف جنوب شرقی ایران هم کوه نمک هست. دریاچه نیریز (در مشرق شیراز) نیز باندازه نمک دارد که در تابستان مانند دریاچه‌ای قطعی از او نمک میجهد.

۷ - معادن نقره و طلا و جیوه و غیره

ملگونوف^(۱) که در سال ۱۲۸۵ در ایران مسافرت نموده و کتابی نوشته موسوم به «سواحل جنوبی بحر خزر یا ایالات شمالی ایران»^(۲) در دولابی نزدیک دامغان نشان یک معدن طلای سفید میدهد و هم او در ۲۷ فرسخی استرآباد معدن نقره نشان میدهد. در جبال خسه نیز وجود طلا مظنون است. در عراق در نزدیکی سلطان آباد و در همدان هم بعضی معادن طلا یافته‌اند. در طرف جنوب تبریز ناحیه ایست که معلوم میشود دارای فلز زیاد باشد. در نزدیک ساروق در ناحیه افشار سنگهای نقره یافت شده که ۶۸۰ گرام در ۱۰۰۰ کیلوگرام نقره داشته است. در خصوص جیوه فقط منبئی که در دست است گفته مورخین عربست در قرن سوم هجری و بنا بگفته آنان در دهکده تخت سلیمان نزدیک زنجان معدن جیوه وجود دارد. زاج در خونسار و کاشان وجود دارد.

گوگرد در دماوند و در شمال آمل یافت میشود و هم چینی در جوشقان. معادن سرب که با نقره زیاد آمیخته گردیده در خراسان و در انگوران و افشار (هر دو قریب بزنجان) و در کرمان یافت گردیده است.

گرزن مینویسد که در زمان او در حوالی سال ۱۳۱۰ عایدات سالیانه دولت از اجاره معادن و مالیات معادن بیشتر از ۱۵ هزار لیره نبوده و قریب شش هزار لیره آن هم از معادن فیروزه نیشابور حاصل میشده و چون وجه اجاره و مالیات معادن بغیر از فیروزه نیشابور تقریباً یک خمس عایدات خالص و خرج در رفته است از اینرو میتوان تخمین نمود که تمامی حاصلات و عایدات معادن ایران از پنجاه هزار لیره نینگردد در صورتیکه قیمت ذاتی^(۳) معدنیات و مخصوصاً سرب و آهن و زاج و نیکل که هنوز دست نخورده است بملیونها لیره بالغ میشود.

G. Melgunof (۱)

Das Südliche Ufer des Kaspischen Meeres oder die Nordprovinzen Persiens. (۲)

Intrinsèque (۳)

فصل نهم

صنعت ایران

صنعت ایران با آنکه بعلمت بی اسبابی از رونق و شکوه قدیم افتاده باز از کارخانجات ایران منسوجات ابریشمی و پنبه و شال و مخمل و زری و نمد و قالی و اشیاء زرگری و ظروف و اوانی سفالین و لعاب دار و چوبینه آلات مذبت و قلمزده و خاتمکاری و اسلحه جارحه و نارینه خوب ساخته و پرداخته میشود که از حیث نزاکت و ظرافت و دوام خیلی تعریف دارد. ولی ارزانی و آب و تاب امته فرنگی صناعت ملیته مارا مفلوج نموده و از سالهای دراز تا کنون آنچه کارخانه کاغذگری و چلوار بافی و شمعی و شیشه‌گری و بلور سازی و قد سازی و کبریت سازی و چراغ گاز و غیره در این مملکت ایجاد شده از نامساعدتی بزرگان و سعایت همسایگان که مارا محتاج بیس مانده مصنوعات خود میخواهند بفاصله قلیلی خوابیده است. و گذشته از اقتباس نمودن صنایع جدیده بواسطه بعضی سهل انگاریها و طمع منفعت عاجل از رواج صنایع قدیمه خود در داخله و خارجه نیز کاسته ایم.

در ایران حاله کارخانه بان معنائی که در اروپا فهمیده میشود جز دو سه کارخانه الکتریک در طهران و رشت و تبریز و مشهد و یک کارخانه گاز در طهران کارخانه نیست و حتی هنوز در استفاده از قوه آب هم کوششی بعمل نیامده است معهداً تقریباً هر شهری و هر قصبه دارای مختصات صنعتی نیکوئیست و در هر جا چند دکان و چند نفر استاد پیدا میشود که از مدتهای مدید بعضی کارهارا با کمال مهارت و هنروری بعمل میآورند و تفصیلاتی که در ذیل بنظر خوانندگان خواهد رسید این مسئله را آشکار میدارد:

۱ - قالی و قالیچه

مشهورترین و مهمترین مصنوعات ایران قالی و قالیچه است و اغلب خانه داران طبقه اعلای خارجه و مخصوصاً در انگلستان و امریکا وجود چند فرش ایران را در منازل خود لازم و ضروری میشمارند. کرزن^(۱) در خصوص قالیهای ایرانی مینویسد: «هر کس یک نظر فرشهای کهنه اصلی ایران را بیند در تمام عمر خود آن رنگهای جاودانی و تغییرناپذیری را که دست زمان نمیتواند بر آن مستولی گردد و آن نقشندیهای استادانه و پر

از لطافت و دلربائی را فراموش نخواهد نمود و هر کس اندک معرفتی بفرشهای ایرانی داشته باشد بهسولت فرشهای اصلی را از فرشهایی که اسم ایرانی را غصب نموده‌اند تشخیص میدهد.»
فرشهای ایران بالتام با دست بافته میشود و یک فرش خوب در هر قدم مربع (یک گره و شش عشر گره مربع) ده هزار تگمه و فرشهای اعلی تا ۴۰ هزار تگمه دارد.
فرشهای خوب هر کدام یک تا دو سال وقت لازم دارد تا بافته شود در صورتیکه سه چهار نفر هر روز کار کنند.

اقسام فرش ایران خیلی زیاد است و هر فرشی در نقش و زمینه و حاشیه و خورده کاریهای دیگر دارای علامات مجتزه و مخصوصه‌ایست بطوری که فرش هر شهر و قصبه را میتوان از فرشهای دیگر تمیز داد.
فرشهای عهد صفویه شهرت و مرغوبیت تام دارند و بهترین آنها قالیهای ابریشمی است و کرزن در باره آنها مینویسد که لطیفتر و ظریفتر از آنها منسوجی از دست انسانی بیرون نیامده است.
بهترین قالی و قالیچهای ایران از ایالات خراسان و کرمان و آذربایجان و کردستان و فارس است.
در ایالت خراسان قالیهای قاین و بیرجند و سرخس مشهور میباشد. قالیهای بیرجند در دهکده درخش که در چهارده فرسخی شمال شرقی بیرجند واقع است بافته میشود.
بهترین قالیچهای ایران در کرمان بافته میشود و این قالیچها بسیار نرم و دوام دار و اغلب از پنبه میباشد.

در آذربایجان قالی و قالیچه قراجه‌داغ شهرت مخصوص دارد و در دهکده بخشایش که در نه ساعتی تبریز در راه تبریز و سراب واقع است و در هرگز که در شمال دریاچه اورمیه و در مشرق شبستر واقع است فرشهای بسیار مرغوب بعمل می‌آورند.

در فارس فرشهای مرغاب و قشقائی از سایر فرشهای آن ایالت بهتر میباشد و فرشهای مرغاب دارای رنگهای ثابت و طبیعی خالص است و نقش آنها آیت مخصوصی دارد و از سایر نقشها متفاوت است. ولی بهترین فرشهای فارس فرشهای ابریشمی قشقائی است که دارای برآقی مخصوص و ریشه‌های ابریشمی بلندی است.
در فراهان هم که بیست فرسخ در جنوب غربی قم واقع است چند دستگاه قالی باقی هست و همچنین در سلطان آباد عراق و در ساروق که در یک منزلی غربی سلطان آباد واقع است.
در فصل راجع بصادرات نیز از قالی و قالیچه شرحی نگاشته‌ایم: (فصل ۴ صفحه ۲۰).

اجازه خروج قالیهای رنگی - تاپیش از سیچقان نیل (۱۳۳۰-۱۳۳۱) خروج قالی و قالیچه که با رنگهای جوهری «آیلین»^(۱) دار رنگ شده بود و یا اینکه «آیلین» در جزو ترکیبات رنگی آن بود موافق ماده ۳۲ نظامنامه رسمی اداره گمرک مورخه پنجم رجب ۱۳۲۲ غدغن بود ولی در اواسط سال سیچقان نیل مزبور حمل و نقل آن نوع قالی و قالیچه در مقابل یک حق گمرک ۳ در صد از قیمت مجاز گردید و در سال اودنیل بعد حق

(۱) Aniline روغنی است که از زغال سنگ میکشند و با آن چندین رنگهای مضموی میسازند.

گمرک ۳ در صد به ۶ در صد از قیمت بالارفت و این اداره هم جزو اداره گمرک شد. و در سال اودیل عایدات این اداره به ۱۶۰،۳۵۲،۲ تومان رسید ولی ۱۰،۰۴۳،۴ تومان آن بمصرف مخارج اداری رسیده است.

۲ - منسوجات ابریشمی

بافتن پارچه‌های ابریشمی که از زمان اشکانیان در ایران متداول بوده خیلی نقصان یافته و علل اصلی آن یکی ناخوشی کرم بود در سال ۱۲۷۷ که محصولات ابریشم را تزلزل بسیار داد. و پس از آن صادرات روز افزون پنبه ابریشم و دخول منسوجات ابریشمی خارجه عده بزرگی از دستگاه‌های ابریشم باقی را از کار انداخت چنانکه در قرن ۱۳ هجری مشهد دارای هزار و دو بیست دستگاه ابریشم باقی بود و اکنون از آن فقط صد و پنجاه الی دو بیست دستگاه باقی مانده و یزد دارای هزار و هشتصد دستگاه و نه هزار کارگر بوده و بعد بمناسبت ناخوشی کرم ابریشم^(۱) تمام توت کاریهای خود را بدل بتریاک کاری نمود و ابریشمی که امروز در آنجا بافته میشود از شمال ایران با آنجا می‌آید.

ابریشم باقی از چند سال باینطرف در خراسان و ایالات مرکزی تا درجه مجتداً ترقی نموده ولی پارچه‌های خارجه که ارزان تر تمام میشوند و گمرک زیاد روسیه مانع از ترقی آن میباشد.

مخملهای ایران هم تا حدی دارای شهرت است و بهترین مخمل ایران در کاشان و یزد بافته میشود. و در این دو شهر یک نوع پارچه دیگر نیز می‌بافتند موسوم به «دارائی» که بمناسبت نقشهای شعله مانندش دارای مرغوبیت زیادی است و بعلاوه شالهای مختلفه نیز می‌بافتند که دارای نقشهای کوچکی است و از شش تا هفت رنگ مختلف مرکب شده و بنظر بسیار زیبا می‌آید و ذریعی ۱۵ تا ۲۵ قران بفروش میرسد.

شالهای کاشان مشهور بشالهای حسینقلی خانی مشهورترین شالهای ایران است و بر تمام منسوجاتی که در ایران بافته میشود از حیث صنعت برتری دارد و حسینقلی خان اسم نقاش مشهوری بوده است. قنایز خراسان نیز مشهور است.

ولی اغلب منسوجات ایران ابریشم خالص نیست و مخلوط با پنبه است چونکه بموجب قانون شریعت اسلامی پوشیدن منسوجات خالص ابریشم برای مردها حرام و نماز با آن باطل است.

۳ - گلدوزی

در ایران چندین نوع گلدوزی هست که تا درجه مرغوب میباشد: در رشت گلدوزی روی ماهوت سیاه یا ملون اعم از آنکه گلها رنگارنگ یا یک رنگ و طلائی باشند و بهر حیث این نوع گلدوزی از حیث نقش و رنگ شایان تمجید است. و این نوع پارچه‌های گلدوزی شده را سوزنی مینامند.

گلدوزی دیگر که مشهور بختی است و سابقاً خیلی متداول بوده روز بروز از میان می‌رود و آن عبارت است از مقداری قطعات خرد پارچه‌های مختلفه اللون و مختلفه الشكل که از روی استادی و مهارت بطوری پهلوی یکدیگر دوخته میشود که شباهت کامل بشالهای کشمیر پیدا مینماید و بجه دوزیها را نیز با گلدوزیهای ابریشمی ملون می‌پوشانند و یک قطعه پنج تا شش ذری این نوع گلدوزی پنجاه تا شصت تومان قیمت دارد و بعضی پرده‌ها را از صد تا دویست و دویست و پنجاه تومان و یک زین پوش را از بیست و پنج تا صد و بیست تومان می‌فروشند.

در اصفهان گلدوزی توری و نقده و گلابتون دوزی بسیار متداولست و همچنین گلدوزی ابریشمی در کاشان.

۴ - مصنوعات متفرقه

چنانکه مذکور گردید اغلب شهرها و قصبات ایران دارای صنعت مخصوصی میباشد و ما در ذیل عدّه از آنها را بنظر خوانندگان میرسانیم:

رشت گلدوزی و قلابدوزی و منسوجات ابریشمی و چادرهای زنانه خوب دارد.

در استرآباد کارخانجات البجه بافی و نمند مالی و صابون پزی خوب یافت میشود.

در شوشتر فرشهای شوشتری بعمل می‌آورند.

دزفول دارای حصیرهای صنعتی اعلی است.

در محمّره هنوز صنعت کشتی سازی متروک نگردیده و بلم و کشتی خوب می‌سازند.

بروجرد در کارهای زرگری معروف است.

در شیراز زرگری و خاتم سازی و منبت کاری روی چوب و طاج معروفست و در آنجا مملکتی خوب

نیز میباشد و صنعت خاتم کاری قریب صد و پنجاه سال قبل از ایران بهندوستان رفته است.

آباده مشهور است بصنعت منبت کاری.

زنجان بلیله دوزی و چاقو سازی و اسباب نقره آلات بسیار الی معروف میباشد.

همدان دارای دباغخاها و نمدمالیهای اعلی است.

قم دارای فخّاری و صابون پزی و شیشه‌گریهای مشهور است.

در سلطان‌آباد عراق کارخانجات قالی بافی زیاد هست.

منبت کاری و قاشق سازی خونسار معروفست.

کاشان کاشی پزی و زرگری و مسگری و خاتم سازی و رنگرزی و کارخانجات زری بافی و مخمل بافی

و حریر بافی مرغوب دارد.

اصفهان کارخانجات شعر بافی و زری بافی و قلمکار سازی و منسوجات پشم و پنبه گوناگون و چاقو

و قیچی سازیهای خوب دارد. گیوه اصفهان نیز مشهور است.

یزد کارخانهای متعدّد نخ ریسی و صبّآغی و حریربافی و قماشهای متنوّعه و شیرینی سازی (مخصوصاً پشمک) و قند سازی دارد و قند یزد قبل از قند فرنگی رواج داشت و بعد بدیخانه متروک شد و از پس از این جنگ کنونی که قیمت قند خارجه در ایران ترقّی فوق العاده نمود اهالی ایران چه بسا تأسف قند یزدر را خوردند.

تفت که در جنوب یزد واقع است دارای کارخانجات نمد بافی اعلی است .

نائین دارای عباهای خوب و ظروف مشهور بنائینی است .

کرمان قالیچه بافی و سلسله دوزیش در اغلب نقاط عالم معروف و شالش در امتیاز تالی شال کشمیر است و حاشیه ترمه آنرا از حاشیه عظیم خانی بسهولت نمیتوان تمیز داد .

مشهد کارخانجات قالی بافی و حریر بافی خوب دارد، آغری و برکهای ممتاز و اقسام تسبیح سنگ علیمرادی و روغن چراغی و شاه مسعودی را از آنجا میآورند .

بجستان (در خراسان) کارخانجات حدّادی و نساجی و قالی بافی و شعر بافی دارد و برک معروف بزرگ بجستانی از آنجا ست .

پیرجدد دارای کارخانهای قالی بافیست .

اهالی کرند (در مغرب کرمانشاه) در حدّادی مهارت تامّ دارند و با دست تفنگهای میسازند که کمتر از تفنگهای جدید اروپا نیست .

در حوالی کاشان (فین) و فارس و خصوصاً در میند گلاب زیاد ساخته شده و مقداارهای زیاد بهند و جاوا برده میشود خیلی اقدامات شده که با سرمایه خارجی کارخانه برای کلاب گیری بسازند ولی موفق نگردیده اند .

شراب اصفهان و همدان و مخصوصاً شراب شیراز مشهور است و با اندک اصلاحی ممکن است سرچشمه منافع بزرگ گردد .

در اصفهان قلم کار خرّه که بعقیده بعضیها بهتر از قلمکار صدرس هند است ساخته میشود .

در تبریز البجه و پارچهای قطنی و عبا و منسوجات ابریشمی خوب میبافند .

در اورمیه نجاری بسیار خوب مینمایند و جعبه و صفحه نرد و شطرنج اورمیه مشهور است بعلاوه در آنجا گلاب و عرق ممتاز نیز بعمل میآورند .

در ساوجبلاغ منسوجات ابریشمی کردی و قنایز اعلی میبافند .

خوی منسوجات پشمینه خوب دارد .

فصل دهم

اصلاحات

چنانکه در ضمن فصول سابق دیده شد مملکت ایران موجبات ترقی اقتصادی را تقریباً از هر حیث داراست: خاکش حاصلخیز است، معادن متنوعه زیاد دارد، موقع جغرافیائی آن دارای امتیازات مخصوصه است، مردمانش نیز کارکن وقانع هستند. چیزیکه هست هنوز دست صنعت انسانی اصلاحات لازمه را در آن مملکت بعمل نیاورده و از اینرو قسمت مهم اراضی بایر افتاده و فقط یک پنچ یک آن در زیر زراعت است. معادن زغال سنگ در احشا و اعماق زمین بيمصرف خوابیده و چندین کارخانه (قدسازی، بلورسازی، نخبافی، کبریت‌سازی، کاز و غیره) در طهران و حوالی آن از بی زغالی بسته و ویران گردیده. جویبات و میوه‌های زیاد بمناسبت عدم طریق حمل و نقل گنبدیده و از میان می‌رود در صورتیکه بفاصله اندکی دورتر برای آنها مشتریهای زیاد هست و بقیمتهای خوب آنها را خریدارند. نهرهای متعدد و جویهای زیاد دایم در جریان است و زمینهای اطراف از بی آبی و عدم وسایل آبیاری خشک و لم یزرع افتاده است. از طرف دیگر می‌بینیم که محصولات مهمه مملکت از قبیل پنبه و تریاک و ابریشم و غیره از چندین سال باین طرف اغلب بیک حال مانده و گاهی هم تنزل نموده است در صورتیکه ثابت و محقق است که با اندک اصلاحاتی ممکن است آنها را ترقی بسیار داد و بنسبتهای مضاعف بر مقدار و حسن جنس آنها افزود. بدون استثنا هر سیاح و هر هیئت علمیه و سیاسی که بایران رفته و باوضاع اقتصادی آنجا اندک آشنا گردیده با نظریات فوق همراه است.

و مقصود ما در این فصل تا درجه بیان این اصلاحات است:

اولاً اصلاح محصولات مملکتی موجوده که بالنسبه آسان و با مصارف مختصر میتوان بعمل آورد و از آنجمله است ابریشم:

۱ - اصلاحات ابریشم

در سال ۱۰۸۰ محصول ابریشم ایران قریب ۶۳۴ هزار من بوده و در سالهای اخیر به ۱۶۷ هزار من تنزل نموده و این مسئله خود ثابت میدارد که تا بجه مقدار دو باره میتوان محصول ابریشم را ترقی داد.

ولی هیچوقت کسی باین فکر نیفتاده جز محمود خان ناصر الملک قراگوزلو که در ترقی زراعت ایران بالنسبه دلسوزی نموده ودر جلوگیری از تنزل ابریشم نیز در حوالی ۱۲۸۰ تا ۱۲۹۰ اقداماتی نموده است . مهم ترین وسایل ترقی ابریشم در ایران از قرار ذیل است :

- ۱ - اصلاحات شیوه بار آوردن و تربیت نمودن کرم در نقاطی که در آنجا ابریشم بعمل میآوردند .
- ۲ - تشویق و ترغیب مردم بعمل آوردن ابریشم در جاهائی که صنعت عمل آوردن ابریشم متروک گردیده است . و باید دانست که تمام ایالات ایران بجز سواحل خلیج فارس و کور کبیر و قصبائی که ارتفاعشان از سطح دریا خیلی زیاد است و در آنجا سرما درخت توت را ضایع مینماید از حیث آب و هوا برای عمل آوردن ابریشم صلاحیت تام دارد .

ملل همجواری ایران بوسیله ایجاد مدارس مخصوصه و تأسیس ادارات منظمه رسمی محصولات ابریشم خود را بسیار ترقی داده اند چنانکه دولت عثمانی مدتها ست دارای یک اداره مخصوصی است برای ترقی و رسیدگی بکارهای راجعه بابریشم و آن اداره بدستکاری اداره دیون عمومیه اداره میشود و بنا باحصائیات رسمی در ظرف ۲۰ سال محصول ابریشم مملکت را مضاعف نموده اند و همچنین روسیه و هند و مخصوصاً ژاپن که با وسعت قلیل خاکش در سال ۱۳۲۸ دارای ۲۲ مدرسه مخصوص بفن عمل آوردن ابریشم بوده و شاید پس از آنها بر عتده آنها افزوده باشد .

دولت ایران هم در سال ۱۳۲۸ در صدد تأسیس اداره برای عمل ابریشم بر آمد و بنا بود مخارج آن کار از مالیاتی که بجهت وارد و بتجارت بیله بستند تأمین شود ولی باز سعایت همسایگان مانع گردید و اداره بملاحظه اینکه مخارجش نرسید نتوانست دوامی پیدا نماید .

ما در اینجا وسایل اصلاحات اصلیه ابریشم را از روی راپرتی که لافن^(۱) مهندس که سمت مفتشی در اداره ابریشم ایران داشت باقای میرزا حسن خان محتشم السلطنه که بمدریت اداره اصلاحات ابریشم منصوب گردیده بودند پیشنهاد نموده بود بطورا جمال بنظر خوانندگان خود میرسانیم :

۱ - تأسیس دفتر اطلاعات و در آنجا یک نفر معلمی که در فن عمل آوردن ابریشم متخصص باشد اشخاصی را که ابریشم عمل میآوردند پذیرائی نموده ودر خصوص عمل آوردن درخت توت و بنای تلمبار^(۲) و بار آوردن کرم و جلوگیری از امراض و ساختن تخم نوغان بآنها اطلاعات علمی مفیده میدهد .

۲ - بنای چند تلمبار محض نمونه در رشت و انزلی در سال اول و بعدها در مراکز دیگر مانند لاهیجان و فومن و غیره ودر ایالات دیگر بدستکاری چند نفر معلم ایرانی صاحب اجازه . واز اینرو رعایا بچشم خود تفاوت کار را مشاهده نموده و مثلاً مبینند که یک قوطی تخم نوغان که در یک تلمباری که ۳۰ ذرع مربع مساحت داشته باشد بزرگ شود بیشتر از سه قوطی که در همان تلمبار بار آید بیله میدهد در صورتیکه دو مرتبه هم برک توت کمتر بمصرف رسیده است .

از اینرو با کمال سهولت میتوان حاصل ابریشم را فقط بوسیلهٔ وسعت دادن اراضی که مخصوص باینکار است سه برابر نمود بدون آنکه بر مقدار تخم نوغان افزوده شود.
دیگر از اصلاحات مفیده راجع بتلمبار این است که جلوی تلمبارها را بانی و پوشاک یا با تخمه تا حوالی سقف ببوشانند تا درجهٔ اعتدال هوا منظم تر باشد و مادهٔ ناخوشی بآسانی بکرما سرایت ننماید و مخصوصاً مادهٔ ناخوشی سفید میر که بواسطهٔ وزیدن باد حمل و نقل میشود.

۳ - طبع و توزیع مجانی رسالجات با دستور العملهای مفیده.

۴ - ایجاد یک توت کاری محض نمونه و آموختن مسائل نافعهٔ عملی در کاشتن و پیرایش و پیوند کردن درخت توت و وارد کردن انواع تازهٔ تخم نوغان برای تجربه.

۵ - تأسیس یک کارخانهٔ مختصر برای عمل آوردن تخم نوغان تا باینوسیلهٔ کم کم ایرانیها بفهمند که در خود ایران میتوان تخم بسیار خوب عمل آورد و از خارج وارد گردن تخم نوغان متروک گردد.

۶ - ایجاد یک مدرسهٔ مخصوص کار ابریشم در رشت.

۷ - مجبور نمودن اشخاصی که کرم ابریشم بعمل میآورند باینکه کرمهایی را که ناخوشی سفیدمیر کشته بسوزانند و چنانکه اغلب دیده میشود فقط بیرون انداختن آنها قناعت ننمایند چونکه این خود سال بسال اسباب سرایت ناخوشی مزبور در تلمبارهای دیگر میگردد.

بعلاوه باید سوزاندن سقف تلمبارهایی را هم که در آنجا ناخوشی سفیدمیر سرایت نموده اجباری نمود و با بخارهای گوگردی و فرمُل و کات کبود^(۱) آن تلمبارها را دود داد تا مادهٔ ناخوشی برطرف گردد.

۸ - نظارت در امور اشخاصی که تخم نوغان بعمل میآورند و مجبور نمودن آنان باینکه تخم ضعیف و ناقص بعمل نیاورند.

وحتی نظارت تخم نوغانی هم که از خارج وارد میشود مفید خواهد بود چونکه بتجربه رسیده که یک قسمت تخمی که بایران وارد میشود ناخوشی زده است و بهترین دلیل این مسئله این است که با وجود آنکه در عثمانی ادارهٔ دیون عمومی در امور ابریشم مراقبت کافی مینماید و مواظب است که تخم نوغانی که بخارج میرود تخم صحیح باشد و قوطیهای آنرا باندربول میچسباند مع هذا بعض تجار عثمانی اغلب تخم ضایع میفرستند و باندروولهای ساختگی استعمال مینمایند و این مسئله از آنجا معلوم میشود که با وجود آنکه موافق نظامنامهٔ دیون عمومی در هر قوطی باید ۲۵ گرام (۴ مثقال و ۱۹ نخود) تخم نوغان باشد چه بسا دیده میشود که قوطیهای تخم نوغانی که از عثمانی میآید بیش از ۱۷ یا ۱۸ (۳ مثقال و ۱۶ تا ۲۰ نخود) گرام تخم ندارد.

۹ - ایجاد یک انبار مخصوص بتخم نوغان در اتزلی چونکه اغلب تجار تخم نوغان را در انبار گمرگ اتزلی چندین هفته میخوابانند و در اینصورت بیم آن است که تخم نوغان ضایع شود در صورتیکه

اگر انبار مخصوصی ساخته شود که درجهٔ هوایش تا حدی هموار و مساوی باشد فواید زیاد مرتب بر آن خواهد شد.

۱۰ - باید غدغن نمود که پس از شروع برج حمل دیگر تخم نوغان وارد تنهاند که خط فاحشی است.

۲ - اصلاحات در بارهٔ برنج کاری

برنج کاری در ایران هنوز از روی قوانین و اصول هزار سال پیش است و محتاج باصلاحات عدیده ایست که مهمترین آنها را در ذیل بطور اختصار بشمار می‌آوریم:

۱ - آبیاری و تسطیح اراضی: اکنون آبیاری برنج کاریها را اغلب بتوسط سدهائی مینمایند که آب رودخانه را تا حد زمین آورده و وقتی که از آن حد گذشت در اراضی دوطرف سرازیر میشود. ولی این سدها فقط برای یک فصل است و چون ساختمانشان از روی اساس علمی نیست یک مقدار مهم آب رودخانه باز بهوده بدریای خزر میریزد در صورتیکه چه بسا کشت و کارهای اطراف که از بی آبی خشک میشود. و انگهی اغلب دیده شده که چون سطح زمین در دو طرف رودخانه از سطح آب یک یک بتری بلندتر است اراضی بسیار کم یزرع مانده است در صورتیکه با سدهای دائمی و یا تلمها و دولابهای^(۱) ساده میتوان زمینهای برنج کاری را بدرجات افزون نمود.

در حدود سال ۱۳۱۴ حاجی محمد حسن امین الضرب که در گیلان در ناحیهٔ لشته شاه^(۲) چند بار چه ملک داشت یک دستگاه تلمبهٔ بزرگ بحسن کباده آورد و مشغول آبیاری گردید ولی اراضی آنجا را تا زمانی پیش از آن تاریخ آب مرداب گرفته بود و باینسان نسبت ثباتی نداشت و تمام آب را بخود میکشید و باین مناسبت تلمبه از کار افتاد و در اندک مدتی زنگ زده و ضایع گردید.

تسطیح اراضی نیز فواید چند دارد و از آن جمله است صرفه در خصوص آب و کار چه وقتی که زمین هموار شد و پست و بلندیها از میان رفت آب در گودالها نمانده و در همه جا بیک میزان قسمت خواهد شد و عمل آوردن برنج در چنین اراضی بسیار کم زحمت تر خواهد بود و خود برنج هم جنساً بهتر خواهد شد.

۲ - پرورش اراضی: کوت فراوان موجب ازدیاد حاصل میگردد. و از آنجائی که هنوز در ایران دستگاه کوت سازی نیست ایجاد آن لازم است و لاشهٔ حیواناتی که در سر راه و پیراه افتاده و باعث بسی ناخوشیها میگردد برای این کار صلاحیت کامل دارد. بعلاوه در ایران موجبات ساختن نوشادر^(۳) هم فراهم است.

(۱) مقصود از دولاب چرخهای آب کشی است که دلوهای متعدد دارد که متدرجاً پر شده و خالی میشود و دولاب را عربی ناعوره و بفرانسه Noria میگویند.

(۲) در ۴ فرسخی رشت. (۳) Sulfate d'Ammoniaque

بلاوه نوع خیشی هم که برای خیش زدن اراضی بکار میبرند خیلی بدوی است و خاک را چنانکه باید زیر و رو نمیناید.

استعمال ماشینهای فرنگی برای عمل آوردن برنج و پاک کردن آن بسیار مفید است ولی تا وقتیکه در خود محل نتوانند ماشینها را ترمیم نمایند استعمال آن خالی از اشکال نیست. مرحوم میرزا علی خان امین الدوله در حسن کباده برای پوست کردن برنج یک دستگاه آسیاب آبی (آب دنگ) ایجاد نمود ولی طولی نکشید که آتش گرفت و دو باره هم کسی بفکر ساختن آن نیفتاد.

علاوه بر ملاحظات فوق ملاحظات دیگری نیز از قبیل تأسیس شرکتهای استقراضی زراعتی و بیمه و غیره دارای فواید بسیار است ولی بیشتر از این بشرح و تفصیل پرداختن بیرون از دایره این کتابچه است و مقصود ما فقط این است که خوانندگان محترم از مطالعه وسایل اصلاح ابریشم و برنج پی باصلاحات لازمه دیگر برده و متذکر شوند که بابضی اصلاحات ساده تا چه درجه ممکن است محصولات ایران را از قبیل پنبه و تریاک و حبوبات و میوجات و غیره چه از حیث جنس و چه از حیث مقدار ترقی داد.

از طرف دیگر مصنوعات مملکتی را نیز لازم است حمایت و اصلاح نموده و ترقی داد و در رواج آنها کوششهای بلیغ نمود و راههای اصلاح را پیدا نمود ولی رساله مختصر ما کنجایش آرا ندارد که بشرح اصلاح و وسایل ترقی بکا یک محصولات و مصنوعات ایران ولو باختصار هم باشد پردازیم پس بآنچه رفت قناعت نموده و بمطالب دیگر میروم.

۳ - ایجاد راه

بدون راه نعمات طبیعت همه بیفایده است.
بدون راه زراعت مفلوک است.
بدون راه خلق یک ملک همه کدا و زندگی
همه سخت ترین بار ذلت است.
ملکم خان.

یکی دیگر از اصلاحات لازمه پس از ترقی محصولات و مصنوعات مملکتی تسهیل حمل و نقل است و الا محصولات چنانکه گاهی دیده میشود ضایع گردیده و پوسیده و از میان میرود در صورتیکه اگر وسایل حمل و نقل مهیا بود بسهولت بنقاط دیگر خواه در داخل و خواه در خارج مملکت حمل شده و بقیمتهای خوب بفروش میرسید. در خصوص فواید راه میرزا ملکم خان ناظم الدوله مرحوم نوشته: «در میان اصول بزرگی که دول فرنگستان برای امتعه خود مقرر و مجری داشته اند از همه بزرگتر، از همه مفیدتر، از همه ساده تر، از همه عجیب تر و از همه جامع تر ساختن راه است. اهل آسیا تا امروز نفهمیده اند که ساختن راه بجهت آبادی و قدرت یک دولت متضمن چه کرامتهای عظیم است... هرگر بعقل ایشان نرسیده که در ساختن راه چه خزاین، چه آسایش، چه سعادت و چه قدرتهاست. فقر ایران، خرابی ایران، مغلوبیت ایران، بدبخنی بزرگ ایران و صد نوع معایب دیگر از نداشتن راه است. ایران میتواند صد مرتبه از امروز زیادتر امتعه بعمل بیاورد. چرا نیآورد؟ بعلت اینکه نمیخرند. چرا؟ زیرا گران

است. چرا گران است؟ بهلت اینکه حمل و نقل امتعه بواسطه نبودن راه زیادتر از خرج عمل آوردن خود امتعه است. . . . ایران میتواند اقلأ سالی سی کروور تومان فقط پشم بخارج بفروشد چون راه ندارد این سی کروور تومان متاع هم از برای ایران وهم از برای دنیا مفقود میباشد. . . . خاک ایران میتواند گندم نصف انگلیس را بدهد و در عوض آن ماهوت و قد و طلا بگیرد ولی چون راه ندارد نمیتواند گندم خود را مناسب بانگلیس برساند و آنهمه گندم ایران بی مشتری میباشد. چون بی مشتری میباشد اهل ایران گندم کمتر میکارند گاهی نصف اهل ایران از قحطی می میرند و گاهی نصف دیگرش از بیکاری و گرسنگی بمالک خارجه پناه برده، نیست و نابود میگردد. اگر در ایران راه میداشتیم فقط گمرک پنبه ما از کل مالیات زیادتر بود.

تسهیل حمل و نقل بیشتر بسته با ایجاد راه است خواه معمولی باشد یا راه آهن. در خصوص راههای ایران فصلی علیحدّه نوشته ایم ولی باید دانست که در ایران چند رشته خطّ شوسه بیشتر نیست:

<p>۱ - از رشت تا طهران و از قزوین تا همدان.
۲ - از جلفا تا تبریز.
سه راه فوق را شرکتهای روسی شوسه نموده اند و در امتیاز روسهاست.
۳ - از طهران تا قم و از قم تا سلطان آباد عراق (در امتیاز برادران لنج انگلیسی است).
۴ - راه بختیاری محرمه و شوشتر و اصفهان.
۵ - از باجگیران بمشهد در امتیاز یک شرکت ایرانی است.</p>	}	راههای شوسه

در خصوص راههای شوسه رجوع شود بفصل ششم راجع براههای ایران (صفحه ۴۵ - ۵۸).
ولی اصلاح و ترقی عمده اقتصاد ایران بسته با ایجاد خطّ آهن است پس باید دید در اینخصوص تا بحال کدام اقدامات شده وجه اقداماتی در نظر است:

خطّ آهن - در سال ۱۲۷۳ یک کمپانی انگلیسی بنا نمودن خطّ آهن از وینه تا اسلامبول و از آنجا تا خلیج فارس و صفحه جنوبی ایران و از آنجا تا هند اقدام نمود. بعد در سنه ۱۲۸۹ بارون رویتر^(۱) انگلیسی خواست همان نقشه را تعقیب نماید و از دولت ایران امتیاز خطّ آهن از رشت بطهران و از طهران بخلیج فارس را بمدت هفتاد سال گرفت و ابتدای وعده از دهم محرم ۱۲۹۱ بود. بارون رویتر بنا بقرار داد با دولت ایران میبایستی که ۱۵ ماه پس از تاریخ فوق دست بکار زده باشد والا ۴۰۰۰۰ لیره انگلیسی که مقتمه در بانک گذاشته بود بدولت ایران میرسید.

موافق قراد داد فوق ۲۰ در صد منافع و عایدات خالص خطّ آهن بدولت ایران میرسید و پس از وعده هفتاد سال هم تمام خطوط ملک دولت میگردد و در عوض رویتر حق داشت که تمام معادنی را که بامتیاز داده نشده بودند باستتای معادن طلا و نقره و سنگهای قیمتی درآورد و از عایدات خرج در رفته آنها

۱۰ درصد بدولت پردازد. هر معدنبراه کشف میگند میتواند بقیمت زمین ساده بخرد. بعلاوه تمام اراضی که برای در آوردن معادن و کارهای معدنی لازم شود دولت مجباً با اختیار او خواهد گذاشت در صورتیکه مال دولت باشد و الا خودش باید از صاحبان ملک خریداری نماید. بعلاوه دولت حق دخول تمام لوازم کار را بدون ادای هیچگونه حق کمرکی بوی و میکند اشد و او را از هرگونه مالیاتی معاف مینمود و حق صادر نمودن هر نوع محصول و مصنوع مملکتی را نیز باو میداد و حتی وی حق تأسیس یک بانک و پست و تلگراف و هرگونه تأسیسات صنعتی را نیز دارا بود و در استعمال جنگلها و مجاری مختلفه آب هم اختیارات دشت. چنانکه ملاحظه میشود امتیاز فوق در حقیقت امتیاز تقریباً کلیه هست و نیست ایران بود خوشبختانه که دولت بزودی ملتفت خبط و خطای خویش گردیده و بنای اشکال تراشی را نهاد و کاری کرد که در روز وعده خط آهن شروع نشده بود و حق بارون رویترا باطل گردید.

در همان سال (۱۲۹۱) سرداری روسی موسوم به فون فالکنهاگن^(۱) امتیاز خط آهن جلفا و تبریز را گرفت و دولت ایران فقط درصد میل انگلیسی (قریب ۲۶ فرسخ) حق کشیدن خط آهن را باو داد و تا موعده پنج سال میبایستی شروع شده باشد ولی این بار نیز مسئله خط آهن بجائی نرسید. در سال ۱۲۹۶ یک شرکت پارسی موسوم بشرکت السنون^(۲) امتیاز خط آهن رشت بطهران را گرفت و در همان سال یک مهندس اتریشی را که موسوم به فون شرترس^(۳) بود بایران فرستاد وی هم نقشه کشید ولی ایندفعه هم کار خط آهن پیشرفت نمود چونکه دولت ایران ضمانت کافی نتوانست بدهد و این ضمانت چنانکه مقرر شده بود عبارت بود از پرداختن هفت درصد یک سرمایه عمده که از عهده دولت ایران خارج بود.

در سال ۱۳۰۰ موسیو بواتال^(۴) فرانسوی که پیش از آن صاحب کارخانه گاز در طهران بود امتیاز خط آهن رشت و طهران را گرفت. بواتال در ابتدا فقط امتیاز زغال سنگ فشند (از توابع قزوین) را گرفت و بعد بهمان عنوان خط آهن از فشند تا طهران و بعد از آن از فشند تا رشت و بالأخره از طهران تا خلیج فارس را نیز ضمیمه امتیاز نمود و تمام این امتیازات مهمه در حاشیه امتیاز زغال سنگ فشند و مثل اینکه ملحقات آن امتیاز اولی باشند قید شده بود و علاوه بر امتیازات فوق امتیاز معادن دو طرف خط آهن تا حدده کیلومتر (بیشتر از یک فرسنگ و نیم) از هر طرف هم بوی تعلق میگرفت. موعده امتیاز ۹۰ ساله بود ولی دولت ایران شرط نموده بود که تا باز شدن رودخانه و لنگای روس بتجارت عمومی که در سال ۱۳۰۲ بوقوع پیوست باید خط آهن از طهران برشت رسیده باشد و از طرف دیگر خط آهن مزبور میبایستی از طهران هم شروع شود. بواتال با زحمت زیاد مشغول کار گردید و خط آهن طهران تا شاهزاده عبدالعظیم را هم شروع نمود ولی دولت روس حمل مال التجاره اروپا را از طریق قفقاز بایران غدغن نمود و دیگر لوازم کار نتوانست بایران بیاید و ایندفعه نیز کار خط آهن پیشرفت نمود مرض و با هم ایران را استیلا نمود و بواتال بشمیران رفت و در آنجا بمرد. در سال ۱۳۰۷ پلاسخفسکی^(۵) امتیاز خط رشت بسوهر را گرفت.

در سال ۱۳۱۷ خِمْیاکُف (۱) و تِرِتیاکُف (۲) امتیاز مهمتی گرفتند.
در سال ۱۳۲۷ ریتیش (۳) زحمات زیاد برای تحصیل امتیاز خطی از الکساندر ااپل و ایروان و قزوین و طهران و اصفهان و شیراز و بندر عباس کشید ولی هیچکدام اینها بجائی نرسید.
از آنجائیکه یکی از شرایط امتیازی که آلمان از عثمانی برای ساختن خط آهن اسلامبول بغداد گرفته بود تمدید شعبه از آن خط از بغداد بخاقین بود محل امید واری بود که پس از اتمام خط آهن بغداد همین خط از راه خاقین تا طهران و ولایات مرکزی امتداد یابد و ایران را با اروپای مرکزی مستقیماً مربوط سازد و انگلی در سال ۱۳۲۸ مدت تعهد نامهای ایران و روس که مدت بیست سال سلب حق ساختن خط آهن را از ایران نموده بود منقضی شده بود لهذا از طرف بانک مشهور آلمان موسوم به دیتچ بانک (۴) مأموری موسوم به سیدروت (۵) بطهران آمد که امتیاز خط آهن خاقین و طهران را تحصیل نماید. این مسئله مایه اضطراب دوایر سیاسی روس و انگلیس گردیده و موجب یاد داشت ۲۶ ربیع الاول ۱۳۲۸ (۷ آوریل ۱۹۱۰) شد که بموجب آن دولتین مذکور بدولت ایران زور آوردند که اصلاً هیچ امتیازی که بمنافع سیاسی و نظامی آنها بتواند صدمه وارد آورد بهیچ تبعه دولت خارجی نباید داده شود و از این رو مساعی سیدروت عقیم ماند. بعد در جزو قرار داد پتسدام (۶) در ذی القعدة ۱۳۲۸ دولتین روس و آلمان متفق شدند که اگر تا ۴ سال دیگر راه آهنهای روس بخاقین متصل نشود دولت آلمان حق خواهد داشت که خط آهن اسلامبول و بغداد و خاقین را تا طهران امتداد دهد.

و بالأخره در سال ۱۳۳۰ شروع بمذاکره خط آهن ماورای ایران شد.
عجالة خط آهنی که در ایران وجود دارد یکی خط آهن طهران بشاهزاده عبدالعظیم است که مذکور گردید و طول آن اندکی بیش از یک فرسخ و نلث فرسخ (۸۳۶۰ ذرع) است و در دست شرکت بلژیکی خط آهن و تراموای در ایران، (۷) است و سالیانه بطور حد وسط ۶۹۰۰۰۰۰ مسافر حمل و نقل میکند و ۵۰۰۰۰۰ تومان عایدات خرج در نرفته دارد و مخارج اداری آن رویهمرفته در سال به ۲۶۰۰۰۰ تومان میرسد. و یکی هم همان مختصر خط آهنی است که حاج محمد حسن امین دارالضرب اصفهانی در ربیع الاول ۱۳۰۸ ما بین محمود آباد و معادن آهن آمل کشید و دو فرسخ و نیم بیشتر (۱۶ کیلومتر) طول اوست ولی مدتها میباشد که از کار افتاده و محمود آباد در ساحل جنوبی بحر خزر واقع است.

دولت ایران در ۹ ربیع الاول ۱۳۳۱ امتیاز خط آهن جلفا و تبریز را با یک شعبه از صوفیان تا گاوچشمه یا شرفخانه که در ساحل شمال شرقی دریاچه اورمیه واقع است ببانگ استقراضی روس داد و مقرر بود که تا ۲۱ ربیع الاول ۱۳۳۳ دست بکار زده باشند و در ۲۷ جمادی الاولى ۱۳۳۹ خط آهن مشغول کار گردد. این خط در سال ۱۳۳۴ تمام گردید.

Deutsche Bank (۴)

P. A. Rittiche (۳)

Teretiakew (۲)

Khomiakow (۱)

Société anonyme belge de Chemin de fer et Tramways en Perse (۷) Potsdam (۶) Seyed Routh (۵)

دولت ایران در ۱۲ ربیع الاول ۱۳۳۱ سه روز پس از دادن امتیاز فوق اجازه به «شرکت خط آهن ایران»^(۱) که اصلاً انگلیسی است داد که برای کشیدن چند رشته خط آهن در جنوب و مخصوصاً از خرم آباد یا بروجرد بمحرمه مشغول بنقشه کشی شود و شرکت مزبور نیز دست بکار نقشه کشیدن گردید ولی تاکنون از خود خط آهن اثری در میان نیست.

۴ - احیاء اراضی بایر

دیگر از اصلاحات مفیده اقدامات در خصوص قابل زرع نمودن اراضی بایراست چون باید دانست که اکنون فقط یک پنچ یک زمین ایران در تحت زراعت است. و مهم ترین وسایل این کار یکی مرتب نمودن آبیاری اراضی است و دیگری ایجاد جنگلهای مصنوعی در اراضی بی آب چنانکه در اغلب ممالک و مخصوصاً در امریکا مستعمل است.

آبیاری = خاک ایران از صحراهای بایر و ریگ زار خلیج فارس گرفته تا سواحل حاصل خیز بحر خزر غالباً در همه جا بجهت زراعت محتاج آب است و بیشتر همین مسئله سبب شده است که تاخت و تازهای مکرر که در این خاک شده اسباب نقصان حاصل و لاجرم سبب نقصان جمعیت گردیده است زیرا که خرابی قناتی چند که بزحمت و مخارج زیاد میساختند در اندک وقت دره خرم را بیابان بی آب و علف و باغ ابرها نمونه قاع صاف می نمود و از آنچه ملاحظه شد معلوم میگردد که اگر این ملک در تحت حکومت ملی آبادی خواه و کاردانی باشد تا چه پایه معموری آن ترقی خواهد نمود. و همین خرابی رشتهای قنات سبب شده که نیکوترین و وسیعترین صحاری آن که تا هنوز بقایای شهرها و قری در جمع اطراف آن نمایان است بایلیات صحرا نشین و بیابان گرد و اگذار شده که گله و رومه خود را میچرانند و در مسافت سی و سی و پنج فرسخ که در ایام سلف در زیر زراعت بوده است حال فقط قطعات زراعت دیده میشود بقدریکه نان قبیله و خصیل سالیانه اسبان ایشان را بدهد و هنوز هم شخص مسافر در اغلب نقاط مملکت قناتها و بندهای خراب شده می بیند و در جمع ازمه مردم ایران در بناکردن قنات و کهریز مهارت تام داشته اند.

مسئله بی آبی مخصوصاً در نجد مرکزی ایران محسوسست و معهدا نجد مزبور دارای رودهای چند است ولی تمام این رودها بی مخرج هستند یعنی پس از مسافت کم یا زیادی وارد ریگ زار میگردد و فقط بزحمت زیاد زارعین مختصر آبی از آترا باعانت سد و بند یا احداث کاریز و قنات جمع آوری نموده و در نهایت امساک و صرفه جوئی بمصرف زراعت میرسانند و مهم ترین این گونه رودهایی که آبهایشان در ریگ زارها تلف میشود عبارت است از: زاینده رود که از چهل چشمه بختیاری جاری شده و بباتلاق شوره زار گاوخانی در نزدیکی اصفهان میریزد، رود جام و کشف رود در خراسان که وارد ریگ زار و خلیج بلخان ترکستان میشود، جاجرود در حوالی طهران و کرج در مغرب بلوک شهریار و فشافویه که وارد باتلاق

شوره زار مجاور دریاچه حوض سلطان میشود. واضح است که اگر بجاوانت بندها و انهار مصنوعی و غیره آب رودخانه‌های مزبور را نگذارند بیهوده در زمین فرو رود و از آن استفاده نمایند تا بجه درجه بر آبادانی و حاصلخیزی مملکت افزوده خواهد شد.

مهمتر رود خانه ایران رود کارون است که در جنوب غربی مملکت واقع شده و آن از زرد کوه بختیاری خارج میشود و از شوشتر و اهواز گذشته وارد دشت باتلاق زار عربستان میشود و قسمتی از آن بواسطه ترعه بهمشر مستقیماً بخلیج فارس و قسمت دیگر در نزدیک عمیره داخل شط العرب میگردد. رود کارون یک ذرع عمق دارد و قایق تا ۲۰۰ کیلومتری (بیشتر از ۴۰ فرسنگ) مصب آن سیر مینماید هم ممکن است بواسطه اصلاح آبشیرها و تمیر سد و بندهای اهواز در کمال خوبی قابل سیر سفاین بخار گردد.

از قدیم الایام برای آب یاری نمودن اراضی حوضه کارون اقدامات زیاد بعمل آمده، سدها و بندهای متعدد ساخته اند، ترعه‌ها حفر نموده اند چنانکه در قرن چهارم پیش از هجرت شاپور اول ساسانی شادروان شوشتر را بنا نهاد و آن سدی بود برای برگرداندن آب کارون. و در آثرمان بواسطه اصول بسیار ممتاز آبیاری حوضه کارون (ایالت عربستان) بسیار حاصلخیز بود ولی امروز از حاصل آن بسیار کاسته و سبب آن خرابی سدهای قدیمی است که ویران گردیده و از نیم قرن باینطرف همواره در باره ترمیم آنها اقدامات بی نتیجه بعمل آمده و حتی مظفرالدین شاه مخصوصاً یک مهندس از هلاند بایران خواست و او را مأمور بر آورد مخارج ترمیم بندها و ترعه‌ها نمود و او هم مأموریت خویش را انجام داد و مخصوصاً از جمله توجیهاتی که برای قرض اول از روس (۱۳۱۸) در روزنامه رسمی ایران در آن تاریخ داده بودند اقدامات چندی بود راجع بفواید عامه و مخصوصاً بستن سد اهواز ولی مخارج مسافرت مظفرالدین شاه بفرنگستان امان بان کار نداد و مهندس هلاندی تا سالهای اخیر موجب خود را میگرفت و هنوز هم بعنوان مستمری در هلاند میگردد.

۵ - ایجاد جنگلهای مصنوعی

دیگر از اصلاحات لازمه که بحال مملکت بسیار مفید است ایجاد جنگلهای مصنوعی است: جنگل مهم ایران تقریباً منحصر بچنگلهای ایالات مازندران و گیلان است و از پس از سال ۱۲۸۷ مدام مقدارهای زیاد سالیانه چوبینه از آنها صادر شده و در بعضی سالها قیمت صادرات به ۲۵۰،۰۰۰ تومان بالغ گردیده است. مبلغ مهمی از چوب آن جنگلها را هم برای عمل آوردن زغال میسوزانند و گاهی هم یک دامنه بزرگ جنگل را آتش میزنند برای اینکه زمین آنرا صاف نموده و برنج بکارند و تا بحال هیچوقت از این اقدامات جلوگیری نشده و بجای درختانی که از میان رفته درخت و قلمه تازه هم نکاشته اند و آشکار است که بدین ترتیب دیری نخواهد گذشت که دیگر در ایران جنگلی نخواهد ماند و تا از طرف دولت یک اداره مخصوص بچنگلها تأسیس نشود غدهای گاه گاهی مفید واقع نخواهد گردید.

جنگلهای بلوط کردستان و لرستان و ولایت بختیاری مخصوصاً با سرعت هر چه تمامتر رو باضمحلال می‌رود.

در سال ۱۳۱۸ قدیمی بطرف اصلاح برداشته شد و از ادارات جنگلی پروس (آلمان) یک نفر متخصص را دولت ایران بخدمت خود آورد ولی بدبختانه او را بسرکشی خالصجات دولتی مازندران مأمور نمودند و اثری که از او باقی ماند فقط جنگل کوچکی است که در درّه جاجرود (شکارگاه شاهی در شرق طهران) ایجاد نموده است.

علاوه بر آنکه باید جنگلهای موجود را حمایت نمود و ترقی داد باید از روی اصول علمی جدید در اغلب اراضی بایر ایران کم کم ایجاد جنگلهای مصنوعی نیز نمود و از آنجائیکه آب و هوای جنگلی بالذات موجد آب است بوسیله ایجاد جنگل مصنوعی میتوان وسایل آبیاری بسیاری از اراضی بی آب و علف را نیز تأمین نمود.

فصل یازدهم

تشبّات^(۱)

از نیم قرن باینطرف بدفعات کارخانجات مختلفه ومتوّعه در ایران ایجاد گردیده چه بدست خود ایرانیان وچه بدست خارجیان وعلاوه بر ایجاد کارخانه تشبّات تجارّتی عدیده نیز بعمل آمده ولی اغلب بملاحظه بی تجربگی وبی ثباتی ومخصوصاً رقابت واشکال ترانی دو همسایه نامیمون (روس وانگلیس) نتیجه که مطلوب بوده بدست نیامده است وما در ذیل بعضی از آن تشبّات را بشمار میآوریم:

۱- کارخانها

۱- کارخانه ریمان ریسی در سال ۱۲۷۵: این کارخانه واقع بود در قرب قصر قاجار نزدیک طهران. چرخ بخار واسباب لازمه آن بمبلغ ۹۰ هزار تومان بتوسط محمود خان ناصر الملک از مسکو خرید شده بود وبعد از چندی کار کردن معطل ماند وبعد عمارت آن در ابتدا مخزن تدارکات حریبه شد وبعد ضرابخانه دولتی واسباب بخار و اشیاء آن بمبلغ ۱۰ هزار تومان بتوسط میرزا علینقی خان حکیم الممالک بفروش رفت.

۲- کارخانه تفنگ سازی در طهران در سال ۱۲۷۶: این کارخانه در ماهی هزار قبضه تفنگ دنگی بساخت.

۳- کارخانه کاغذ سازی در طهران.

۴- کارخانه شکر ریزی در مازندران.

۵- کارخانه جلوار بافی در نزدیکی طهران.

۶- کارخانه بلور سازی در حدود سال ۱۲۸۵ در طهران ساخته شد وبمعلی موسیو ولائز نام بلور بسیار اعلی بعمل آورد ولی بعدها بملاحظه نقصان مواد لازمه بهم خورد وبعد در حوالی ۱۳۰۵ حاج محمد حسن امین دارالضرب کارخانه دیگری احداث نمود ودر سال ۱۳۰۹ «کمپانی بلژیکی بلور سازی در ایران»^(۲) کارخانه را راه انداخت ولی باز بسته شد.

۷ - کارخانه چینی سازی حاج محمد حسن امین دار الضرب در طهران و کارخانه حاجی عباسعلی وحاجی رضا در تبریز که بواسطه دسایس روسها بهم خورد و قریب ۱۳۰ هزار تومان بمشار الیها ضرر وارد آورد.

۸ - کارخانه شمع ریزی در طهران.

۹ - کاغذ گری در اصفهان و طهران.

۱۰ - کارخانجات جبه خانه در طهران و اصفهان.

۱۱ - کارخانه نساجی اقمشه کتانی در اصفهان که قشون مسعودی ظلّ السلطان از آن منسوجات لباس داشتند.

۱۲ - کارخانه ابریشم تابی در گیلان بدست حاج محمد حسن امین الضرب. این کارخانه را با اسباب وآلات کامل از لیون (فرانسه) و از کارخانه برتو^(۱) بایران آورده بودند.

۱۳ - کارخانه ابریشم تابی در برکاده نزدیک رشت با سرمایه روسی و بدستاری آقا محمد محسن رشتی ساخته شد ولی بملاحظات سیاسی و سوء اداره چندی بعد تعطیل شد.

۱۴ - کارخانه باروط کوبی با چرخهای بخار اروپائی که دولتی بود.

۱۵ - کارخانه چاشنی سازی که در سال ۱۲۷۸ برپا شد.

۱۶ - کارخانه گاز که در سال ۱۲۹۷ با ۳۰ هزار لیره مخارج بمشارت حاجی میرزا حسین خان قزوینی سه سالار در طهران برقرار شد ولی بملاحظه نبودن زغال تعطیل شد و چند سال بعد یک نفر ایرانی به ۱۰ هزار لیره او را خرید و در سال ۱۳۰۹ فروخت بیک کپانی بلژیکی موسوم به «کپانی عمومی بلژیکی روشنائی و حرارت در ایران»^(۲) این کپانی هم پس از آنکه ماشینهای زیادی آورد کارش پیشرفت نمود و کارخانه بسته شد.

۱۷ - کپانی بلژیکی سوّم موسوم به «کپانی بلژیکی قد سازی در ایران»^(۳) با سرمایه بزرگی بایران آمد و در زمستان ۱۳۱۳ شروع بمقتدر کاری نمود ولی مواد خام گران و خرجهای اتفاقی مجبور شد نمود که در سال ۱۳۱۷ کارخانه را ترک نماید و این کارخانه واقع است در کهریزک در جنوب غربی طهران.

۱۸ - کارخانه کبریت سازی که در سال ۱۳۰۸ در نزدیکی طهران در خرازین بایک سرمایه ابتدائی ۲۰ هزار لیره بتوسط کپانی روسی ایجاد شد ولی نتوانست با کبریت اتریش و سوئد رقابت نماید و بسته شد.

۱۹ - کارخانه ریسمان رسی که در سال ۱۳۱۲ بتوسط مرحوم مرتضی قلی خان صنیع الدوله با ماشینهای بسیار گران ایجاد شد و در ابتدا محصول آن اعلی بود ولی با مال التجاره خارجه از حیث قیمت نتوانست رقابت نماید و بسته شد.

(۱) Berthaud (۲) Compagnie générale belge pour Eclairage et Chauffage en Perse (۳) Société anonyme belge pour la Fabrication du Sucre en Perse

۲۰ - کارخانه ریمان ریسی در تبریز . این کارخانه را حاج رحیم آقای قزوینی پسر حاجی فتحعلی در حوالی ۱۳۲۶ بنا نموده و هنوز هم کار میکند .

۲۱ - دو کارخانه پنبه کاری حاج میرزا علیمحمد اصفهانی در سبزوار و پسناسکی^(۱) در نیشابور .

۲۲ - کارخانه چراغ برق در طهران که متعلق است بحاج حسین آقای امین الضرب این کارخانه تا بحال کار میکند و مغازها و خیابانهای مهم طهران را روشنی میدهد . این کارخانه در حوالی سال ۱۳۲۳ از آلمان واز «شرکت عمومی الکتریک»^(۲) بایران آورده شد و در سال ۱۳۲۵ شروع بکار نمود و تا ۴۰۰۰ چراغ میتواند روشنی بدهد .

۲۳ - کارخانه برق کوچک دیگری در طهران در خیابان ارک هست که عمارات دولتی را روشنی میدهد .

۲۴ - کارخانه چراغ برق در مشهد . این کارخانه را مرحوم حاجی محمد باقر میلانی معروف برضایوف از طرف مظفرالدین شاه در حوالی سال ۱۳۲۰ از روسیه بقیمت ۸ هزار تومان برای روشن کردن حرم مطهر حضرت رضا وارد نمود و علاوه بر حرم مطهر قسمت خیابان موسوم بخیابان بالارا هم که واقع است بین کارخانه و حرم مطهر روشنی میداد .

۲۵ - کارخانه چراغ برق در رشت ودر تبریز : کارخانه تبریز را قاسم خان امیر تومان پسر عالی خان والی با آنجا آورده است و ۱۲۵ اسب قوه دارد .

۲۶ - کارخانه آجر پزی در نزدیکی طهران متعلق است بحاج حسین آقای امین الضرب و مدتها است بسته شده .

۲۷ - کارخانه چلوار بافی در نزدیکی طهران که از زمان ناصرالدین شاه است .

۲۸ - کارخانه آجر پزی در اورمیه : این کارخانه را با یک آسیای بخاری در سال ۱۳۳۲ آلمانها در آنجا برپا نموده اند .

۲۹ - کارخانه صابون پزی نظافت در طهران که امتیازش در ۱۴ ذی القعدة ۱۳۲۸ بر بیع زاده و شرکا داده شد و صابون بسیار خوب بعمل آورد .

۳۰ - کارخانه آب جو سازی در طهران در حدود سال فوق .

علاوه بر کارخانهای مذکور از اوایل قرن دوازدهم هجری باینطرف کارخانهای بسیار دیگری هم در ایران برپا شده چنانکه نادر شاه افشار در حدود نیمه قرن مذکور در نزدیکی آمل یک کوره آهن سازی برپا نمود ودر آنجا مدتی گلوله و خپاره میریختند و نعل اسب میساختند و هم در آنجا اقدامات برای ساختن لنگرکشتی نمودند . پس از نادر عباس میرزای نایب السلطنه در نیمه اول قرن سیزدهم هجری در مدت

حکمرانی آذربایجان که بنای نظام جدید را در ایران گذاشت پس از آنکه ۴۰۰۰ قبضه تفنگ از انگلیس وارد نمود مقرر داشت که اسنادان تفنگ ساز ایران در جبهه خانه سرکاری بهمان ساخت و ترکیب تفنگ بسازند و در اندک وقتی ۲۰۰۰۰ قبضه تفنگ بسی اسنادان ایران موجود گردید و پس از آن هم مدتی باز مشغول کار بودند و سواى آن جنس تفنگ تفنگهای جوهر دار بطرز حسن جزایری و موسی و طرح قرم و نمونه سایر کارخانههای عثمانی که از ۷۰۰ قدم و ۱۰۰۰ قدم نشانه میزد میساختند و بملاوه باروط خانه نیز بوضع باروط خانه فرنگ ساخته و پرداخته گردید که روزی قریب سه خروار باروط در آنجا بعمل میآمد و نیز اسنادان از ایران بانگلیس فرستاد و مبالغی خطیر هر ساله در وجه مواجب آن جماعت تعیین شد و بعد از چهار سال و پنج سال مراجعت کردند و در ایران مشغول کار شدند و چخماق و تفنگ و سایر اسباب و آلات جنگ که از دستگاه آنان بیرون میآمد تکلف و برکاری آنها از کار انگلیس بیشتر بود. و نیز نایب السلطنه تویحان از انگلیس و فرانسه چون مسترلنزی^(۱) و غیر او آورد و بنای تعلیم گذاشتند و کوره توپ ریزی و چرخ سوراخ کردن بوضع فرنگ ساخته گردید و بنا بگفته عبدالرزاق بیک دنلی مؤلف تاریخ «مأثر سلطانی»^(۲) تا حدود سال ۱۲۴۰ قریب صد قبضه توپ صخره کوب از کوره بیرون آمده بود و آن توپها را برآدها سوار کرده بودند چنانکه توپ را که نادر شاه بر سر دره خار و ورامین برای جنگ افغان با صد نفر میبرد و با بیست و سی نفر پر کرده و خالی میکردند در عهد نایب السلطنه با پنج و شش نفر تویچی و چهار سر اسب در میدان دشمن بهر طرف که میخواستند میگرداندند و در یک دقیقه هفت بار توپ را پر کرده و خالی مینمودند و قریب ۷۰۰۰ نفر عملاً توپخانه میبوده است. علاوه بر کوره های مذکور نایب السلطنه برای لباس نظام و قشون خویش در خوی بنای ماهوت سازی را نهاد و اسباب و افزار آنرا از روس وارد نمود و هم وی اسباب باسمه و چاپخانه سربی از مسکو بتبریز وارد نمود.

ولی از آن همه کارخانه جز معدودی باقی نمانده و جهات این مسئله علاوه بر نکات مذکوره در ابتدای فصل یکی هم فقدان اشخاص بصیر و خیر در امور کارخانه و کارخانه سازی در ایران بود و البته اگر در ایران اشخاصی بودند که قبل از آنکه کارخانه بایران آورده شود میتوانستند صلاحیت یا عدم صلاحیت آنرا دریابند و در امور اقتصادی و ملکی و تجارتي مربوطه با کارخانه مزبور غور و دقت و تتبع بعمل آورند این همه کارخانه بیکار و بیحاصل نیفتاد. مثلاً وقتیکه میخواستند کارخانه کاغذگری وارد نمایند لازم بود مقدمه رجوع باشخاصی که در این فن خیره هستند بشود تا مشار الیه از روی قوانین علمی و اصول فنی ببینند کدام نقطه ایران برای این کار صلاحیت دارد، از کدام نقاط و بجه قیمتی میتوان مواد خام لازم را بدست آورد و آیا وقتیکه قیمت این مواد را با قیمت کرایه حمل و نقل و انبار داری و مزد عماله و کارگر و مخارج اتفاقی ترمیم و تعمیر کارخانه و مخارج کرایه محل و غیره جمع نمود قیمت حمل آوردن کاغذ چقدر میشود و در صورتیکه فلان مبلغ در صد منفعت را هم بمجموع مصارف و مخارج فوق بیفزاییم آیا قیمت این کاغذ

(۱) Bethune, Sir H. Lindsay

(۲) مطالب راجع بزمان نایب السلطنه از کتاب مأثر سلطانی طبع تبریز سال ۱۲۴۱ در اینجا نقل و اقتباس شده است.

با قیمت همان جنس کاغذ که از خارج یا از کارخانه داخلی دیگری بیرون می‌آید اقلای مساوی هست یا نه. علاوه بر نکات فوق شخص خبره باید نکات بسیار دیگری را هم در نظر بگیرد و از آن جمله نکاتی است که راجع می‌شود بآیندهای نسبتاً دور مثلاً باید پس از چندین سال که خیلی محتمل است ترقی علم و صنعت کارخانهای کاغذگری تازه بسازد که مخارجش کمتر باشد و کارگر کمتر لازم داشته باشد و در مدت کمتر کاغذ خوب‌تر و زیادتر بعمل آورد در اینصورت آیا صاحب کارخانه ما توانسته است در فلان مدت معین از منافع خود مبلغی باسب مبلغ احتیاطی کنار گذاشته باشد که بجای کارخانه کهنه و طرز قدیمی خود کارخانه طرز جدیدی وارد نماید. معلوم است در صورتیکه رعایت این نکته نشده باشد دیری نخواهد گذشت که کاغذی که محصول کارخانه تازه است میان می‌آید و بمناسبت بهتر بودن جنس و ارزان‌تر بودن قیمتش کاغذ کارخانه ما را از بازار میراند و تمام مشتری و معامله کاغذ را بخویش جلب مینماید. نکته دیگر که رعایتش قبل از وارد نمودن کارخانه لازم است مسئله رقابت با کارخانهای خارجی است و برای این مقصود باید قیمت محصول آن کارخانها را نه فقط در زمان حاضر در نظر گرفت بلکه از روی اطلاعات و تدقیقات صحیح فهمید که آن کارخانها در موقع چشم و همچشمی قیمت مال التجاره خود را تا بجه اندازه میتوانند پائین بیاورند و برای کشف این مسئله باید نکات چندی را در نظر گرفت که از آن جمله است کمک و همراهی که محتمل است دول خارجه برای رواج مال التجاره مملکتی خود از تجار و صاحبان کارخانه که رعیت و یا در تحت حمایت آنها هستند بنابند مثلاً حق کمرک را برای صادرات آنها و یا برای واردات آنها و یا هم برای صادرات و هم برای واردات آنها تخفیف بدهند و یا بکلی از آن صرف نظر نمایند. از طرف دیگر ممکن است در خود داخله هم کمک مواد خام و مزد کارگر و قیمت حمل و نقل و غیره گران‌تر شود و در اینصورت معلوم است قیمت مال التجاره هم بهمان نسبت قهراً گران‌تر خواهد شد آیا آنوقت با وجود ترقی قیمت در مقابل مال التجاره خارجی میتوان ایستادگی نمود و نگذاشت کارخانه بخوابد یا نه.

گمان نمیرود تمام اشخاصی که کارخانه بایران وارد نموده اند مراعات نکات مزبور و بسیاری از نکات دیگر را که ما در این رساله نمیتوانیم بذکر آنها پردازیم نموده باشند و البته یکی از جهات مهم عدم پیشرفت آنها هم همین بوده است.

بهترین راه جلوگیری از این مسئله هم بنظر ما فرستادن شاگردهاست بفرنگستان و مخصوصاً در مالکی که در امور صنعت و کارخانه مانند مملکت آلمان مهارت مخصوص دارند. شاگردهای مزبور باید اقلای هر دو نفرشان باهم در یک کار متخصص و ماهر بشوند و بهتر است که یک نفر آنها سعی کند که در امور اداره کارخانه هم سر رشته کافی بهم رساند. معلوم است آشنائی بحال صنعت و مخصوصاً فلان رشته مخصوص صنعت در مالک مختلفه و مخصوصاً مالک همسایه برای شاگردان مزبور اهمیت زیاد دارد چنانکه مذکور گردید.

۲ - شرکها

تشکیل و تأسیس شرکتهای مختلفه را نیز باید از تشبثات اقتصادی دانست که در ایران بعمل آمده و اگر چه شرح و شماره آنها بیرون از حد این رساله است با اینهمه ما بذکر بعضی از آنها بطور اجمال میردازیم:

۱ - کپانی امنیه که در حدود سال ۱۳۰۰ بدستکاری مشهدی کاظم امنیه در طهران برپا گردید و در آغاز کار شهرت زیاد حاصل کرد و معامله بسیار نیز نمود ولی بعدها ورشکست.

۲ - شرکت اتحادیه در تبریز در حدود سال ۱۳۰۵ بدستکاری حاج مهدی کوزه کنانی و برادران و حاج سید مرتضی صراف تأسیس گردید و مقصودش صرافی بود و در طهران نیز شعبه داشت که مدیر آن حاجی لطفعلی صراف تبریزی مشهور با اتحادیه بود و این شرکت قریب ۱۵ سال دوام نمود.

۳ - کپانی منصوریه در حدود سنه ۱۳۱۰ در یزد تشکیل گردید.

۴ - کپانی فارس در نخت ریاست حاجی عبدالرحیم شیرازی که در حدود سال ۱۳۱۵ ایجاد گردیده و هنوز هم مشغول کار است و چنان بامانت رفتار نموده که چکهای آن در شیراز و نواحی مانند اسکاس بانک شاهنشاهی رواج است و هر روز اسهام آن رو برقی می رود.

۵ - شرکت مسودیته در اصفهان که در اوایل سال ۱۳۱۶ بدستکاری حاج محمد حسین کازرونی معروف بحاج کاکا حسین در اصفهان برپا گردید. این شرکت هنوز هم دایر و مشغول تجارت خارجه و صرافی میباشد.

۶ - شرکت اسلامی که مقارن با شرکت مسودیته در اصفهان بدستکاری حاج محمد حسین کازرونی سابق الذکر تأسیس گردید. مقصود این شرکت رواج پارچهای وطنی بود و برای اجرای این مقصود زحمت بسیار کشید و دستگاههای پارچه بافی متعدد برپا نمود و مدتی کارش رواج زیاد داشت. اداره این شرکت در پنجشنبه ۲۶ شوال ۱۳۱۶ باز شد. سرمایه شرکت ۱۵۰،۰۰۰ تومان و عبارت بود از ۱۵،۰۰۰ سهم ده تومانی. علاوه بر حاج محمد حسین کازرونی که رئیس شرکت بود چهار نفر تاجر اصفهانی ذیل نیز وکلای آن بودند: حاجی میرزا محمد مشکلی، حاج محمد جعفر، حاج میرزا اسدالله مشهور بنقشینه و حاجی محمد کاظم منقالی. اداره شرکت موکول بود بحاج میرزا علی نقشینه. مقصود شرکت مزبور داد و ستد منسوجات اصفهان و داخله ایران و مهیا نمودن کارخانه ریسمان بافی بود. تاریخ نظامنامه شرکت ذی القعدة ۱۳۱۶ است.

۷ - شرکت عمومی ایران که در تاریخ ۱۳۱۸ بدستکاری هفده نفر از تجار بایتخت تشکیل یافت و سرمایه آن بالغ بر ۲ کرویر تومان گردید و بیست هزار سهم پنجاه تومانی داشت که بمر و امضای مؤسسين بود و مقصود شرکت تجارت داخله و خارجه و صرافی بود. در سال اول ریاست اداره با حاج سید محمد تاجر معروف بصراف بود و در آن سال ۶۰۰،۰۰۰ تومان پول در شرکت جمع شد ولی بعد بمناسبت

مداخلات و بی قانونی حاجی محمد کاظم ملک التجار اطمینان مردم از شرکت سلب گردید و کار شرکت در حدود سال ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ برهم خورد.

یکی از اثرات مهمه شرکت عمومی تأسیس شرکی بود با اسم « شرکت راه آستارا و اردبیل » و اسهام آن هر کدام صد تومان بود و مقدار زیادی از این اسهام را خود شرکت عمومی خریداری نمود و مدت یک سال و اندی مشغول ساختن راه مزبور بودند تا راه باز شد و منافع آن زیاد گردید چنانکه با وجود آنکه در آن راه بیش از یک صد هزار تومانی خرج نشده بود مشتری از تبعه داخله پیدا شد که در سال صد هزار تومان حاضر بود آنرا اجاره نماید ولی باز بمناسبت خلاف کاری ملک التجار مزبور این راه در مقابل سالی ۳۶،۰۰۰ منات بیک نفر روسی باجاره داده شد.

۸ - شرکت کشتی رانی ناصری که در دوره سلطنت ناصرالدین شاه تأسیس گردیده و مؤسسین آن چند تن از تجار معتبر شیراز و بوشهر میباشند. در حدود سال ۱۳۳۰ عده کشتیهای شرکت مزبور ۱۸ عدد بوده و از آنجمله است: مظفری، هایون، خسرو، اسلامی، رحمان، حسینی و غیره. کشتیهای مزبور منظمآ بین بوشهر و جدّه در زیر بیرق انگلیس در رفت و آمد هستند و مخصوصاً در مواقع حج مسافر بسیار حمل و نقل میدهند. اغلب ناخداهای کشتیهای مزبور انگلیسی و چند نفری هم هندی میباشند و در هر کشتی چند تنی نیز پارسی بسمت منشی‌گری و مترجمی هست.

۹ - کپانی کشتی رانی شوشترها که در همین اواخر در زمان جنگ در بمبئی بدستباری حاجی سلطانعلی صاحب شوشتری و شرکاء وی ایجاد گردیده است. کپانی مذکور تا اوایل ربیع الثانی ۱۳۳۵ چهار کشتی با ب انداخته است که از آنجمله است « سردار » و « شوشتر » و « پرسیا »؛ قیمت « سردار » بتنهائی معادل است تقریباً با ۳۰۰،۰۰۰ تومان (۷ لک روپیه) و محل اداره شرکت بقیمت ۸۵،۰۰۰ تومان (۲ لک روپیه) خریداری شده است.

علاوه بر چند شرکت فوق شرکتهای دیگری نیز در ایران تأسیس گردیده ولی اغلب آنها بجهت مذکوره در فوق و مخصوصاً بمناسبت سعایت و بد خواهی دو همسایه شمال و جنوب که چشم ندارند اساسی را که ممکن است بمنافع و طمع آنها در ایران خدشه برساند برپا بینند بجائی نرسید و عمر کوتاه داشت ولی کینه دو همسایه مزبور بالنسبه با آنچه ممکن است مایه ترقی و دستگیری ایران گردد در دو مسئله ذیل مخصوصاً بطور غریبی محسوس گردید:

۱ - مسئله قند سازی مرحوم میرزا علی خان امین الدوله بود در حدود سال ۱۳۱۶ و ۱۷: مشار الیه با زحمت و مصارف زیاد در کهریزک در جنوب طهران کارخانه برپا نمود و مشغول چقدر کاری گردید و قند بسیار ممتاز که از قند روسی بهتر بود بعمل آورد و از همین جهت بقند روسی شکست وارد آمد ولی روسها که چنین دیدند با شدت تمام بنای همچشمی را نهاده و هر روز قیمت قند خود را تنزل دادند تا آنکه قیمت هر من تبریز آن بجهل و پنج شاهی رسید و این مبلغ از قیمت عمل آوردن خود قند هم کمتر

بود ولی روسها برای شکست بازار متاع ایران تحمل این ضرر را بر خود هموار نمودند و چنان در این راه پستی بخرج دادند که قند ایران با وجود مساعی و کوشش بسیار مرحوم امین الدوله نتوانست دوامی پیدا نماید و دولت مستعجل گردید.

۲ - مسئله بانک ملی است که در دوره اول مجلس شورای ملی در شوال ۱۳۲۴ مطرح مذاکره گردید و موجب این مذاکرات مسئله قرضی شد که دولت در صدد بود از خارجه بنیاد ولی مجلس این مسئله را تصویب ننمود و بنا شد یک بانک ملی تأسیس شود و دولت از بانک مذکور پول قرض نماید لهذا جمعی از رجال محترم و تجار تشکیل بانک مزبور را در صدد برآمدند و سرمایه فعلی آنرا سی کرور تومان معین نمودند که بعدها در صورت لزوم بیک صد کرور تومان بالغ گردد. عده مؤسسين بانک صد نفر بود که هر کدام از پنج الی پنج هزار تومان بنا بود وجه سرمایه بدهند و اسهام بانک هر کدام ۵ تومان بود. من جمله از فصول مهم قرار نامه بانک ملی یکی این بود که تمام واردات دولت بایستی در این بانک وارد شود و خزانه دار بحواله دولت از بانک در یافت نماید، دیگر آنکه بنا بود پس از افضای مدت امتیاز بانک شاهنشاهی (۲۷ جادی الاولی ۱۳۶۶) امتیاز آن ببانک ملی تعلق بگیرد.

کار بانک مذکور بزودی رونق زیاد گرفت و عاظمه ملت از خرد و بزرگ با آن خیال همراهی و مساعدت بسیار بمنصه ظهور رسانیدند و علاوه بر صد نفر مؤسسين مذکور که هر کدام حاضر شدند دست کم پنج هزار تومان بصندوق بانک پردازند متمولین و اعیان هم اظهار همراهی زیاد نمودند و از آنجمله شاهزاده مسعود میرزای ظلّ السلطان پتهائی ۷۰ هزار تومان و مرحوم میرزا نصرالله خان مشیرالدوله ۳۰ هزار تومان ببانک دادند و اعیان دیگر نیز خیلی کمک نمودند و خیلی جای امید بود که بزودی کار بانک سرو سامان صحیحی بگیرد ولی از آنجائی که استحکام کار آن خرابی کار بانکهای روس و انگلیس در ایران بود ایشان در صدد مشکل تراشی و ایجاد موانع برآمدند و کار را بجائی رساندند که از بیم آنکه ایرانیان وجوه خود را از بانکهای آنها در آورده و در بانک ملی بگذارند در تأدیه وجوه بنای سخت گیری را گذاشته و چندان اسباب شکنی و وسیله تراشهای گوناگون نمودند که عاقبت کار بانک ملی سرنگرفت و داعی بر دل ایران پرستان بماند.

۳ - امتیازات

دولت ایران از پنجاه سال باینطرف امتیازات بسیاری چه باتباع داخله و چه برعابای خارجه داده و میتوان گفت امتیازاتی که بخارجها داده شده بطور عموم عبارت از امتیازاتی است که اغلب در مقابل حيله و فشار و ترور بدو همسایه ناهیمون شمالی و جنوبی داده شده است و امتیازاتی که باتباع دول دیگر از قبیل آلمان و فرانسه و بلژیک داده شده بالنسبه دارای اهمیت زیاد نیست. و ما در ذیل مجملآ بذكر بعضی از این امتیازات که هنوز موعده آنها تمام نشده میپردازیم:

۱ - امتیازاتی که بروسها داده هنوز هم در دست آنها باقی است:

۱ - امتیاز ساختن راه خلیج اترلی تا قزوین: این امتیاز در دؤم ذی الحجّه ۱۳۱۰ از طرف ناصر الدین شاه بشرکت روسی «بیجه حمل ونقل در ایران» داده شده است. بنا بقرار داد شرکت مزبور بایستی شرکت تازه مرکب از روسی و ایرانی تشکیل داده و با سرمایه ایرانی و روسی راه مزبور را بسازد. مدت امتیاز ۹۹ ساله است و در عرض این مدت مقرر است که دولت ایران بهیچ اسم و رسمی مطالبه مالیاتی از شرکت مذکور ننماید. عرض راه نباید کمتر از سه متر باشد و شرکت حق دارد در جاهائی که مقتضی است عرض آنرا بیشتر نیز بنماید. شرکت مزبور متعهد بود که راه را دو ساله بانجام رساند و الا حق ساختن راه از او سلب میشد و همچنین شرکت میبایستی یک ماه پس از تاریخ عقد امتیاز نامه شروع بعملیات مقدماتی نموده و پس از شش ماه دست بکار تسطیح شده باشد و الا دولت حق میداشته که او را از این امتیاز محروم دارد. در امتیاز نامه مقرر است که اگر منافع خالص شرکت از صدی ۱۲ تجاوز شد همه ساله نصف مبلغی که از میزان صدی ۱۲ تجاوز است بدولت ایران پرداخته شود. و همچنین در امتیاز نامه قید شده که اگر بعدها بنا شود راهی بین طهران و قزوین و ساحل دریای خزر ساخته شود حق ترجیح با شرایط مساوی با شرکت مزبور باشد.

شرکت مزبور در حوالی سال ۱۳۱۰ دایره امتیاز خود را وسعت داده و امتیاز ساختن و شوسه نمودن راه طهران بقزوین و قزوین بهمدان را نیز بدست آورد و اکنون مدتی است که دو راه مزبور ساخته و پرداخته شده است. مدت این امتیاز دؤم ۷۰ ساله است و شرایط آن برای دولت ایران بسیار نامساعد چنانکه حق استخراج معادن دو طرف راههای مزبور نیز تا مسافت معین بنا بماده از مواد امتیاز بشرکت مزبور متعلق گردیده است.

مادر فصل ششم راجع براههای ایران (صفحه ۴۸) صورت راهداریهای را که شرکت راه شوسه از مسافر و عابر میگیرد ثبت داشتیم و اینک محض مزید بصیرت خوانندگان در ذیل صورتی نیز از عمل کرد یک ساله ۱۹۱۰ فرنگی مطابق سال ۱۳۲۸ شرکت مذکور در فوق میدهم:

دخل: عایدی از بابت وجوهات حق العبور راه	۳۵۴٬۰۲۷	منات	۱۷	کپک
خرج	} عملیات منضمه برای اصلاح راه	۲۲۰٬۰۰۰	»		
		۲۸۵٬۳۰۰	منات	۲۷	کپک
		۳۰۷٬۳۰۰	»	۷۷	»

منفت خالص ... ۴۶٬۶۷۱ منات ۴۰ کپک که

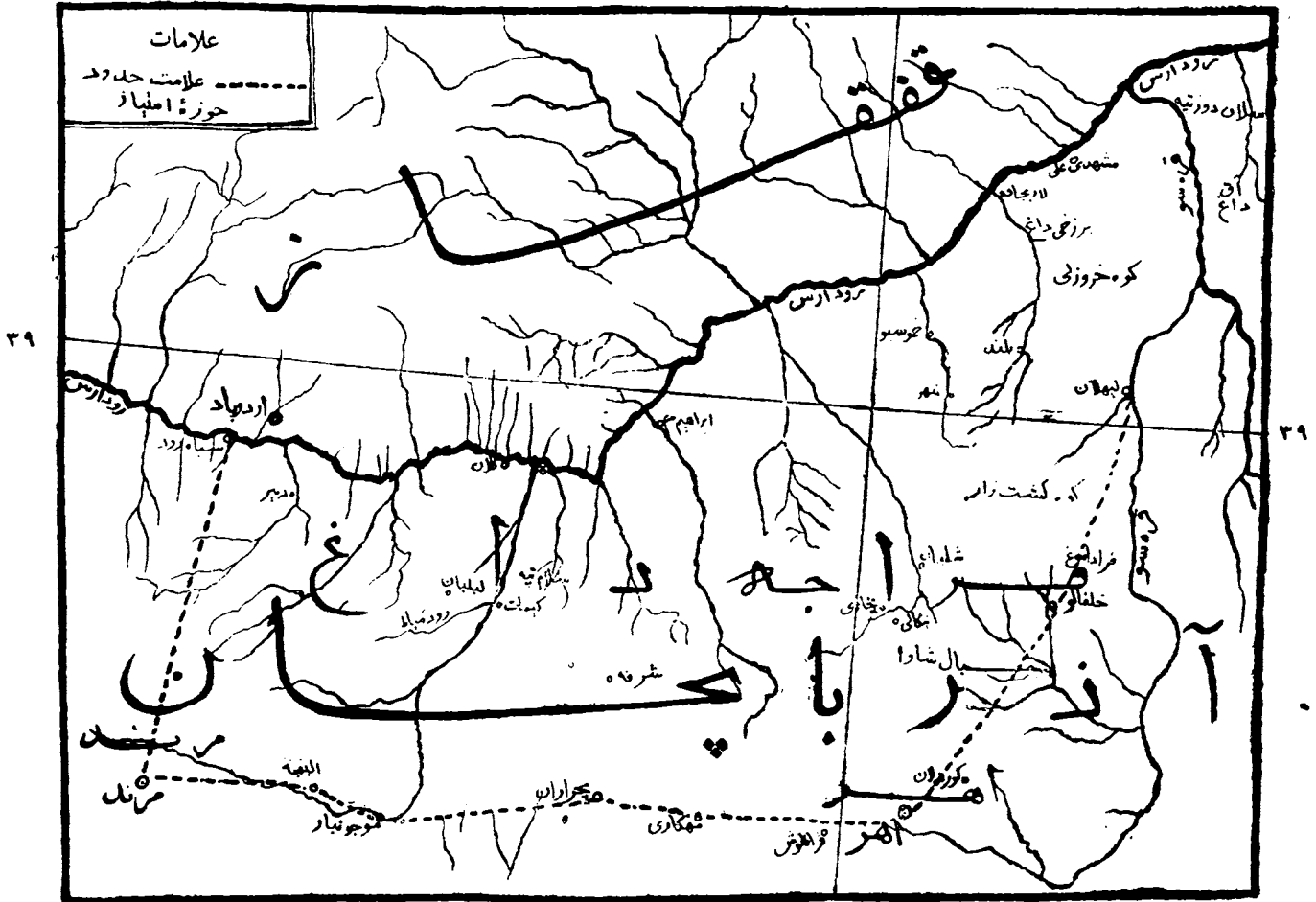
معادل میشود تقریباً با

۲۶٬۰۰۰ تومان پول ایران.

ب - امتیاز استخراج معادن قراجه داغ در آذربایجان: این امتیاز در دهم جمادی الاولی ۱۳۱۶ از طرف دولت ایران بشرکت معادن روس که نماینده آن در این عمل نیکولا کورماکوف مهندس روسی بود

داده شده است. مدت امتیاز ۷۰ ساله است و از غرة ذیقعده ۱۳۱۶ (اول مارس ۱۸۹۹ روسی) شروع میشود. تاریخ امتیاز نامه که دارای امضای مرحوم میرزا نصرالله خان مشیرالدوله که در آن وقت وزیر امور خارجه بوده و میرزا نظام الدین خان مهندس الممالک وزیر معادن وقت است دهم جمادی الاولی ۱۳۱۶ میباشد. حوزه امتیاز از طرف شمال محدود است برود ارس و از طرف مغرب بخط مستقیمی که از قره

۴۷

مقیاس ۱:۱۰۱۳۷۶۰

۴۷

حوزه امتیاز معادن قرابه داغ

سیاه رود واقع در ساحل جنوبی ارس و روبروی اردوباد روس شروع میشود و بطور مستقیم میآید تا مرند، و از طرف جنوب بخطی که از مرند شروع و بطرف مشرق تمتد شده و پس از عبور از قراء الینجه و موجونبار و بخراران و زرمکان میرسد باهر، و از طرف مشرق بخطی که از اهر بطرف شمال روان گشته و پس از عبور از کوه شاوا و قراء خلفالو و صفرآباد و بیلاق بنقطه اتصال قره سو و ارس منتهی میشود.

شرکت مزبور تا ده سال حق تجسس در قطعه مزبور میداشت و تمام معادنی را که در ظرف این مدت پیدا نمود باستانی معادن فلزات پر قیمت و جواهر آلات و نمک خوراکی و معادنی که سابقاً در اجاره یا امتیاز و یا تصاحب اشخاص دیگر میبود بشرکت تعلق گرفت. شرکت باید ۱۶ درصد از منفعت خالص سنگهای معدنی که از معادن دولتی بیرون آمده و در ایران آب شده بدولت ایران پردازد و اگر معادن متعلق باهالی باشد فقط ۵ درصد حق دولت است و اینگونه معادن را باید مقدمه شرکت از صاحبان آن خریداری نموده باشد.

شرکت مزبور برای حمل سنگهای معادن آهن بخارج ایران برای هر هزار پوتی (۵۰ خروار) ۲ منات ونیم (قریب ۱۵ قران) و برای ذغال سنگ پنج منات (تقریباً ۳ تومان) باید بدولت ایران بدهد. شرکت مزبور حق دارد در حوزه امتیاز راههایی را که برای پیشرفت کارش لازم است بسازد و همچنین میتواند از جنگلهای محلی بقدر احتیاج چوب و هیزم قطع کند. از آنجائیکه معادن واقعه در قراجه داغ و مخصوصاً معادن مس و سرب نقره دار و آهن و نفت آنجا دارای اهمیت بسیار میباشد در صفحه مقابل نقشه از حوزه امتیاز مذکور رسم نمودیم.

در سال ۱۳۲۷ که مدت ۱۰ ساله حق تفتیش معادن سر آمده بود روسها از دولت ایران مطالبه کردند که چون کار تفتیشات کامل نشده ۳ سال دیگر مدت آنرا تمدید کنند و بموجب راپرتی که صاحبان امتیاز با نقشه کاملی بوزارت معادن تقدیم کرده بودند در ظرف مدت تفتیش ۸ نوع معدن مختلف در قریب ۷۰ محل کشف و بکار انداخته شده بود.

تبصره = نواحی قراجه داغ معادن بسیار دارد و در زمانهای سابق هم در استخراج آن معادن اقداماتی چند بعمل آمده است. از آن جمله در سال ۱۲۴۱ عباس میرزای نایب السلطنه یک نفر معدن شناس انگلیسی را که مونتیت (۱) نام داشت مأمور نمود که در خصوص معادن آذربایجان تحقیقاتی بعمل آورد و نتیجه آنرا بنظر نایب السلطنه برساند. مشار الیه پس از امتحاناتی چند یقین حاصل نمود که معادن بسیار پریشتی در کمبره در جلوی رود ارس و مسارود واقع است و هم وی گفته که هیچ کجای دنیا گمان نمیروید باندازه کوههای قراجه داغ آهن داشته باشد و در این ناحیه در مسافت چندین فرسخ بنظر میآید که زمین سر تا سر از آهن باشد. بعدها در سال ۱۲۵۲ لندزی (۲) سابق الذکر دستگاه بخار و کارگرهای ماهر و سرمایه زیاد از انگلیس آورد که معادن قراجه داغ را استخراج نماید ولی نتیجه مطلوب بدست نیامد.

ج - امتیاز جنگلهای مازندران به کوسس روسی از قرار سالی ۲۰ هزار تومان.

د - امتیاز شیلات سواحل دریای خزر به لیانازوف (۳) از سال ۱۲۸۵. این امتیاز تا بحال چندین بار تجدید شده است و آخرین دفعه آن در ماه صفر ۱۳۲۴ و در دوره صدر اعظمی سلطان عبد الحمید میرزای عین الدوله بود که بمدت ۲۰ ساله و سالیانه بقریب ۶۰ هزار تومان بامتیاز داده شده است و سه

سال آن هم پیشکی پرداخته شده است. ماهی و خاویار تمام سواحل دریای خزر ورود خانهای که بدان دریاچه میرزد در جزو این امتیاز میباشد و خاویار روسی که شهرت زیاد دارد همان خاویاری است که از آبهای ایران بدست میآید.

۴ - امتیاز بانک استقراضی^(۱): وقتیکه دولت ایران بنای قرض نمودن را از دولت روس نهاد روسها داشتن بانگی را در ایران لازم دیدند و امتیاز آنرا از دولت ایران گرفتند. موجب تأسیس این بانک را باید قصد حکومت روس بتوسعه نفوذ خود در ایران دانست چنانکه در اول کار ممتها کار بانک منحصر بدسیسه در راه رقابت با بانک شاهنشاهی که انگلیسی است و با نفوذ انگلیسها در ایران بود و در این راه و در راه تقویت نفوذ روس بانک استقراضی اصراف زیاد نمود و مبالغ کثی بدرباریان و اعیان و ارباب نفوذ و علما قرض داد و چه بسا که مبلغ قرض چند برابر از اعتبار مالیه طرف زیادتر بود و در این راه بانک مزبور چنان بافراط رفتار نمود که در ذی الحجه ۱۳۲۲ وقتیکه وزارت مالیه روس جلوی اعتبار سیاسی بانک را گرفت معلوم گردید که از ۳۰ میلیون منات سرمایه اولیه بانک فقط ۳ میلیون منات در صندوقهای آن باقی مانده بود و بقیه در محلهای بی اعتبار در قرض اعیان و تجار و علمای ایرانی بود و در شهر طهران تنها طلب بانک از مردم ۱۶ میلیون منات بود. و باید دانست که بانک استقراضی شعبه از مالیه روس است.

ترقی و پیشرفت بانک مزبور را باید مخصوصاً از فرط جد و جهد و کوشش گروبی^(۲) دانست که در آن تاریخ رئیس بانک در طهران بود. بعدها که کار بانک استقراضی در ایران بالا گرفت دولت روس در ایران ایجاد یک وزارت بانک نمود و از طرف وزارت مالیه روس یک مأموری بایران آمد که مدیر کل بانک استقراضی در طهران و مدیرهای شعبهای آن در ایالات و ولایات در تحت نظارت و حکم او بودند. اول نماینده که دارای منصب مزبور گردید اوستروگلودسکی^(۳) بود که کار بانک را استحکام زیاد بخشود. بانک استقراضی یک شعبه بانک رهنی^(۴) نیز دارد که بموجب امتیاز نامه خصوصی ایجاد گردیده و مرکزش در مسکو است و عمل کرد بسیار دارد.

و - امتیاز راه شوسه جلفا و تبریز بوعده ۹۹ ساله. این راه ممتها ست تمام شده و مخارج ساختن بالغ بر ۱۰ میلیون منات بوده است.

ز - امتیاز راه آهن از جلفا بتبریز و مضافات آن با شعبه از تبریز بکنار دریاچه اورمیه با تفویض معادن طرفین راه تا ده فرسنگ حریم. این امتیاز نیز در سال ۱۳۳۱ در ۲۶ ماه صفر در موقع تعطیل مجلس شورى (رجوع شود بصفحه ۸۹) بیانک استقراضی روس داده شد. خط از جلفا بتبریز در سال ۱۳۳۴ تمام شد ولی تاکنون منحصر بحمل و نقل نظامیان روسی و لوازم جنگی میباشد.

ح - قزاقخانه - مسئله تشکیل قزاقخانه را نیز باید از جمله امتیازاتی دانست که از طرف دولت ایران بروسیه داده شده است. تشکیلات بریگاد قزاق در ایران از آثار دوره ناصر الدین شاه است (۱۲۹۷). اکنون ماهانه مبلغ ۳۰ هزار تومان مخارج مقررۀ آنست که از عایدات گمرکات پرداخته میشود و علاوه بر مبلغ مزبور اغلب دولت ایران مجبور میشود که در مقابل مطالبۀ سرهنگ بریگاد و یا سفارت روس از بابت مخارج فوق العادۀ اردوگنی و اسماهای بی مسماای دیگر مبالغ غیر معین دیگری نیز پردازد و چه بسا که این مخارج فوق العادۀ دو برابر و سه برابر مبلغ مقرری معمولی میگردد چنانکه در موقعیکه شوستر^(۱) امریکائی در ایران سمت مستشاری در وزارت مالیه داشت (۱۳۲۹) تنها مجموع مخارج فوق العادۀ مذکور در فوق از هفتاد هزار تومان متجاوز بوده است. و ما در ذیل صورتی از بودجۀ سال ۱۳۲۴ قزاقخانه بنظر خوانندگان خود می‌رسانیم^(۲).

بودجۀ سال ۱۳۲۴ قزاقخانه از روی صورتی که در شماره ۱۶ روز نامه تمدن مورخه ۲ ربیع الثانی

۱۳۲۵ درج شده است :

تومان	موجب سرهنگ روسی	۵'۵۲۰
	موجب یاور روسی	۲'۷۶۰
	موجب دو سلطان روسی	۴'۶۰۰
تومان	موجب شش نفر قزاقبانی و بیطار روسی	۲'۳۱۲
۱۵'۱۹۲	مجموع موجب صاحبنصبان روسی	۱۵'۱۹۲
۳۶'۵۴۹	مجموع موجب صاحبنصبان ایرانی	
۱۲'۲۷۶	از بابت مستمری	
۲۸'۴۸۹	از بابت موجب اشخاص خارجی که در خدمت قزاقخانه هستند	
۳۶۰	از بابت موجب دو نفر مباشر	
۵۶۰	از بابت مزد خیط و سراج و غیره (۶ نفر)	
۳۳'۰۰۰	از بابت موجب ۱۵۰۰ نفر تاین از قرار ۲۲ تومان	
۵'۴۱۲	از بابت خوراک صاحبنصبان	
۲۷'۳۷۵	از بابت مصارف اردوگنی تاین	
۷۵۶	از بابت علیق صاحبنصبان روسی	
۱'۸۰۰	از بابت علیق ۵۰ نفر توچی	
۳۶'۰۰۰	از بابت علیق تاین	

(۱) W. Morgan Shuster

(۲) این صورت منقول است از کتاب انگلیسی پرفسور برون مشهور انگلیسی موزوم به «شورش ایران».

تومان	
۱۷'۴۷۰	از بابت لباس و غیره (۱۵۰۰ نفر)
۱'۹۰۰	از بابت روشنایی و سوخت
۳۰۰	از بابت نعلبندی
۸۰۰	از بابت مخارج مرخصخانه
۱۳۰	از بابت تعمیر اسلحه و غیره
۸۶۰	از بابت مصارف انبار و لوازم
۲'۰۰۰	از بابت تعمیر قلاع اردو و غیره
۵۴۰	از بابت مخارج اداری
۱'۱۲۰	از بابت مخارج فوق العاده
۱'۴۴۰	از بابت نعلبندی ۱۲۰۰ سراسب از قرار ۱۲ قران سالی
۲۴۰	از بابت اسبهای وازده
۱۲۰	از بابت دوا برای اسبها
۳۰۰	از بابت کسری عوض کردن اسبها
۷۵۰	از بابت کسری اسبهای توپخانه
۶۰۰	از بابت مخارج اردوگاه و غذای صاحبمنصبان
۱۰۰	از بابت نشان و هدایائی که بصاحبمنصبان داده شده
۱'۰۰۵۸	از بابت کمک خرج باعضای قزاقخانه
۱'۵۰۰	از بابت نشان و هدایائی که بقزاقها در موقع سان داده شده
۲۳۰'۱۰۲	مجموع

ولی باید دانست که صورت فوق بودجه قزاق خانه است در وقتی که عده تاین آن فقط ۱۵۰۰ نفر بوده ولی این عده متدرجاً زیاد گشته و بهمان نسبت بودجه نیز سنگین تر گردیده است چنانکه در سالهای اخیر فقط مخارج معمولی و مقرری آن در سال ۳۶۰'۰۰۰ تومان میشده و مخارج فوق العاده گاهی بدو یا سه برابر مخارج معمولی بالغ میگردد است. در سال ۱۳۳۰ یک شعبه از قزاقخانه در تبریز و در سال ۱۳۳۴ شعبه دیگر در اصفهان تأسیس گردید و اکنون در رشت و بارفروش و مشهد هم شعبات دارد.

ط — امتیاز خط تلگراف بین جلفا و طهران از راه تبریز بکمپانی انگلیسی و تلگرافات هند و اروپا (۱) مقیم مسکو که در تحت حمایت دولت روس است. طول این خط تقریباً ۱۱۵ فرسنگ (۶۹۰ کیلومتر) است و سه سیم دارد که دو تای آن متعلق است بکمپانی مزبور و سومی بدولت ایران.

ی - امتیاز معادن نفت ایالات شمالی (آذربایجان، گیلان، مازندران، استرآباد، خراسان). این امتیاز در سال ۱۳۳۴ داده شده است.

۲ - امتیازاتی که در دست انگلیسها میباشد:

۱ - امتیاز نفت وموم طبیعی که در سال ۱۳۱۹ داده شده است. مواد مهمه این امتیاز نامه از قرار ذیل است: دولت ایران اجازه تفتیش و پیدا کردن واستخراج وبسط دادن وحاضر کردن برای تجارت ونقل وفروش محصولات گاز طبیعی ونفت وقیر و موم طبیعی را بمدت ۶۰ سال به ویلیام دارسی^(۱) استرالیائی^(۲) میداد وصاحب امتیاز حق کشیدن لولههای لازمه از سرچشمهای معادن تا خلیج فارس و همچنین حق ساختن کارخانه وحوض وغیره وآنچه که لازمه کار است میداشت وچون معادن نفت شوشتر وقصر شیرین ودالکی وبندر بوشهر که در آن وقت سالیانه مبلغ دو هزار تومان جمع دیوانی داشت متعلق بدیوان بود آنها را نیز دولت بطاحب امتیاز واگذاشت بشرط آنکه علاوه بر صدی ۱۶ که از کلیه عایدات خالص حق دولت است صاحب امتیاز همه سال مبلغ ۲۰۰۰۰ تومان هم از بابت معادن مذکوره علاوه کار سازی دارد.

حوزه این امتیاز نامه معادن نفت کلیه ایران است بجز ایالات شمالی ولی دولت هیچکس حق نخواهد داد که لولههای نفت بطرف رود خاها وسواحل جنوبی ایران تأسیس نماید. تمام اراضی که صاحب امتیاز بموجب حقی که دارد استملاک خواهد نمود وتمام محصولاتی که بخارجه حمل میشود از هر نوع مالیات و عوارض معاف است ولوازم کار هم در حین دخول بایران حق گمرکی نمی پردازد. صاحب امتیاز حق دارد که محض انتفاع از امتیاز هرچند شرکتی که بخواهد تأسیس نماید ولی یک ماه بعد از تاریخ تأسیس رسمی شرکت اول صاحب امتیاز متعهد است که مبلغ ۲۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی نقد و ۲۰۰۰۰۰ لیره دیگر از سهام شرکت مزبور بدولت ایران بدهد وعلاوه بر آن باید از منافع خالص سالیانه خود هم صدی ۱۶ بدولت ایران پردازد. بعد از انقضای مدت معینه این امتیاز تمام اسباب وابینه وادوات موجوده شرکت متعلق بدولت ایران خواهد بود. تاریخ این امتیاز نامه ۹ صفر ۱۳۱۹ است.

چنانکه در فوق مذکور گردید صاحب امتیاز در اول کار یک نفر استرالیائی بوده است ولی شرکت اولیه مذکور که بنا بفصل ۱۶ مقرر بود که در مدت دو سال بعد از تاریخ امتیاز نامه تأسیس گردد شرکت موسوم به «شرکت استخراجات اولیه»^(۳) بود که شرکتی بود انگلیسی باین معنی که دارسی امتیاز خود را بشرکت انگلیسی مزبور واگذاشت و بدیغلاخطه ما این امتیاز را از جمله امتیازات انگلیسی بشمار آوردیم.

(۱) W. Knax D'arey

(۲) بنا بمقاله ژورس (J. Jaures) در روز نامه هومانته (Humanité) ویلیام دارسی فرانسوی بوده ولی بنا بمقاله شیفر

(C. A. Schaefer) در شماره اول مجله شرق جدید (Der neue Orient) مشار الیه استرالیائی بوده است.

First exploitation Company Limited (۳)

در خصوص عملیات راجعه باین امتیاز ما در فصل هشتم (صفحه ۷۰) معلومات چندی داده‌ایم در اینجا نیز محض مزید بصیرت اطلاعات دیگری بنظر خوانندگان میرسانیم. معادن نفت میدان نفتون روز بروز بیشتر کسب اهمیت مینماید چنانکه بنا بر ابرتی که از طرف هیئت اداری شرکت در خصوص عمل کرد یکساله آن در ۱۴ ربیع الاول ۱۳۳۵ در لندن در مجمع شرکاء قرائت گردیده در آن وقت سرمایه شرکت به ۴,۰۰۰,۰۰۰ لیره انگلیسی بالغ بوده و ۲,۰۰۱,۰۰۰ لیره آن از بابت اسهامی است که دولت انگلیس از ۲۹ جمادی الآخره ۱۳۳۲ بدست آورده است. بنا بر ابرت مذکور مجموع منافع خالص یکساله شرکت تا ۲۵ جمادی الآخره ۱۳۳۴ مطابق بوده با ۸۵,۷۶۸ لیره انگلیسی (قریب ۴۷۲,۰۰۰ تومان) در صورتیکه سال پیش از آن ۹۰,۴۳۱ لیره (قریب ۴۹۸,۰۰۰ تومان) بوده است و جهت این تنزل این است که در مدت سال مذکور شرکت بمناسبت اغتشاشات جنگ و غیره مجبور شد که ۴ ماه ونیم دست از کار بکشد چونکه لولها در بعضی جاها در موقع زد و خورد عثمانیا و انگلیسها در آن نقاط در اواسط ربیع الثانی ۱۳۳۳ مقطوع و خراب گردیده بود و حتی بنا بتخمین خود شرکت معادل ۵۱۰,۰۰۰ لیره انگلیسی هم عساکر عثمانی نفت و غیره از آن حدود برده‌اند و باسم جبران خسارات مذکوره شرکت از دولت ایران ادعای ۱۶۰,۰۰۰ لیره مینماید! باری با وجود چهار ماه ونیم بی کاری و غیره مجموع نفت خامی که در مدت یک سال مذکور بدست آمده معادل بوده است تقریباً با ۴,۸۲۵,۰۰۰ خروار (۱,۴۴۰,۰۰۰ تن) و اگر بنای تلمبه و غیره چنانکه باید گذاشته شود میتوان در سال از معادن مذکور معادل ۲۰ کرور خروار (۳ میلیون تن) نفت خام استخراج نمود. رئیس حالیه شرکت موسوم است به گرینوی^(۱). وی در مجمع شرکاء مذکور در فوق در موقع صحبت از معادن نفت ایران گفته است که مسئله نفت ایران برای دولت انگلیس دارای اول درجه اهمیت است. و هم در این مجمع گفته شده که معادن مذکور میتوانند دولت انگلیس را از بابت نفت از مالک دیگر بی نیاز دارند.

باید دانست که در آغاز کار در سال ۱۳۳۱ «شرکت استخراجات اولیه» در قصر شیرین وحوالی و پس از آن شرکت هندی مهم موسوم به «شرکت نفت بورمه»^(۲) در اهواز بنای تجسسات را گذاشتند و «شرکت نفت انگلیس و ایران» بعدها در سال ۱۳۲۷ تأسیس گردید. سرمایه این شرکت ۲,۰۰۰,۰۰۰ لیره انگلیسی تعیین شد و قسنت مهم اسهام این مبلغ را «شرکت نفت بورمه» خریداری نمود. رئیس شرکت در این موقع لرد استرسکنه^(۳) بود که تا هنگام مردنش در اوایل ۱۳۳۳ هم رئیس بود. شرکت نفت انگلیس و ایران برای حفظ و حراست لولها و غیره متعلقه بشرکت با خوانین بختیاری و شیخ خزعل خان قرار دادی گذاشته و موافق آن ۳ در صد اسهام شرکتها و ۳,۰۰۰ لیره انگلیسی در سال باید بآنها برسد.

پس از مذاکراتی که در ۱۲ شعبان ۱۳۳۱ و ۴ و ۱۹ ربیع الثانی ۱۳۳۲ در جلسات پارلمان انگلیس در باب نفت بیمان آمد دولت انگلیس هیئتی بریاست ادمن سلید^(۴) که معاون در یابگی بود برای باز دید معادن نفت جنوبی ایران فرستاد. هیئت مذکور در ۲۹ جمادی الآخره ۱۳۳۲ با «شرکت نفت انگلیس

Edmond Slade (۴)

Lord Strathcona (۳)

Burmah Oil Co. (۲)

C. Greenway (۱)

و ایران، قرار دادی گذاشت که مطابق آن «شرکت نفت انگلیس و ایران» بطور نیم رسمی شرکت دولتی انگلیس میگردد و در عوض دولت انگلیس بر سرمایه شرکت که تا آن تاریخ ۱۰۹۹۹۰۰۰ لیره انگلیسی بود ۲۰۰۱۰۰۰ لیره دیگر میافزود و از اینرو سرمایه کل معادل گردید با ۴۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی از این قرار:

۲۰۰۱۰۰۰ لیره انگلیسی از بابت سهام دولت انگلیس
۱۰۹۹۹۰۰۰ لیره انگلیسی از بابت سهام مختلفه و مخصوصاً سهام شرکت نفت بورمه .

مجموع ... ۴۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی

اکنون از طرف دولت انگلیس دو نفر مدیر بسمت نمایندگی وزارت بحریه و مالیه بر قرار هستند که حق امر و نهی در تمام عملیات شرکت دارند. یکی از این دو نفر همان سلیل مذکور است و دیگری لرد اینچکپ (۱).

چنانکه در فصل هشتم (صفحه ۷۱) مذکور است تصفیه خانه در عبادان ساخته اند که بتوسط لوله‌های آهنی با منابع نفت میدان نفتون مربوط میگردد. اولین این لوله‌ها که یک قسمت آن دو گره و نیم و قسمت دیگر سه گره و نیم قطر دارد در رمضان ۱۳۳۳ تمام شد. لوله دیگر که ۴ گره قطر دارد در ربیع الاول ۱۳۳۵ تمام شده است. علاوه بر تصفیه خانه مذکور تصفیه خانه دیگری هم بناست در همین سال ۱۳۳۵ تمام شود و از بابت ساختن این تصفیه‌خانه و لوله‌ها تا ۲۵ جمادی الاولی ۱۳۳۴ معادل ۱'۰۵۴۴'۸۴۹ لیره انگلیسی مخارج شده بوده است. از جمله جاهای مکشوفه چاهی است که در عمق ۱۳۵ ذرع نفتی دارد که ۷۳ در صد دارای بنزین میباشد.

ب - امتیاز «بانک شاهنشاهی ایران»: (۲) پس از آنکه ۱۶ سال بین دولت ایران و بارون زولیوس دو رویتر (۳) در خصوص امتیاز مهمتی که در ۱۹ جمادی الاولی ۱۲۸۹ (۲۵ ژوئیه ۱۸۷۲) بمشار الیه داده شده بود (۴) گفتگو و مرافعه میبود بالاخره در عوض خسارت‌هایی که وی ادعا مینمود از طرف ناصر الدین شاه محض ختم گفتگو امتیاز ایجاد بانک مزبور بومی الیه داده شد و از جمله خسارت‌هایی که رویتر ادعا میکرد ۴۰۰۰۰ لیره انگلیسی وجه الضمانه بود که در موقع ساقط شدن اعتبار امتیاز مشهور ۱۲۸۹ ضبط دولت ایران گردیده بود. امتیاز نامچۀ بانک در ۲۷ جمادی الاولی ۱۳۰۶ در طهران بامضا رسید و مواد عمده آن از قرار ذیل است:

بارن مذکور یاشرکاء و عاملین او در ایران حق احداث یک بانک دولتی موسوم به «بانک شاهنشاهی ایران» دارند.

طول مدت امتیاز از تاریخ امضای امتیاز نامچۀ ۶۰ سال است.

مرکز و مقر بانک در طهران است و میتواند در شهرهای داخله و بمالک خارجه شعبه‌ها هم داشته باشد.

(۱) Lord Incheape (۲) Imperial Bank of Persia (۳) Baron Julius de Reuter (۴) رجوع شود

بانک شاهنشاهی ایران گذشته از اعمال راجع بصرافی میتواند بخرج خود یا بخرج ثالثی اقدام در تمام کارهای محاسبه و صنعتی و تجارتي که برای این مقصود نافع بداند بنماید بشرط آنکه قبلاً اطلاع بدولت ایران داده شود.

بانک حق ندارد در ایران اموال غیر منقوله از قبیل املاک و اراضی و دهات و غیره خریداری نماید مگر برای یک بنا در طهران و شعبات در ایالات. سرمایه بانک ۲۰۰ کرور فرانک یعنی ۸ کرور لیره انگلیسی خواهد بود و این سرمایه را بانک بوسیله نشر اسهام گرد خواهد آورد و هر وقت که تقبل قسمت اول سرمایه یعنی ۵۰ کرور فرانک امضا شد بانک مذکور تشکیل شده ملاحظه خواهد گردید ولی بانک هر وقت بخواهد حق دارد که باتفاق دولت ایران سرمایه و عدد اسهام خود را زیاد کند. بانک چون دولتی است حق انحصاری نشر اسکناس بی اسمی را داراست که هرگز مقدار آن منجاوز از ۴۰ کرور فرانک (۸۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی) نباید باشد مگر با اطلاع دولت و محض تمجید جریان مسکوکات نقره و ازدیاد نشر مسکوکات طلا بانک من حیث القاعده در مدت ده سال اول تشکیل قبول وضع عیاری نمود مبنی بر تومان طلا معیناً نظر باقتضای وضع مسکوکات آن تاریخ بنا بود نشر اسکناسهای بانک بدو مبنی بر بنای قران نقره باشد. بانک متعهد میشد که در دو سال اول شروع بکار اقل نصف قیمت اسکناسهای منتشر شده خود را و پس از انقضای دو سال اقل ثلث قیمت آنها را تقدماً موجود داشته باشد و تفاوت بین وجه نقد موجودی و جمع اسکناسهای منتشر شده بتوسط اسناد منقولات و غیر منقولات متعلق ببانک که آنها را در ایران موجود خواهد داشت ضمانت کرده میشود.

در اول بانک حق نداشت اسکناس کمتر از ۲ تومانی نشر کند ولی بعدها در ۲۲ رجب ۱۳۰۷ از دولت ایران اجازه نشر اسکناس یکتومانی را هم بدست آورد.

بانک و زمینهای شعباتش بکلی از هر نوع حق واردات و مالیات معاف است ولی اگر در ایران مالیات تمبر برقرار شود بانک حق ندارد هیچ سند و برات بی تمبر قبول نماید.

بانک باید ۶ در صد منافع خالص سالیانه خود را بدولت ایران بدهد و حد اقلی که بانک از این بابت باید بدولت ایران بدهد ۱۰۰،۰۰۰ فرانک (۴،۰۰۰ لیره انگلیسی) است و پس از تشکیل بانک باید ۲ کرور فرانک (۴۰،۰۰۰ لیره انگلیسی) بمدت ۱۰ ساله از قرار تنزیل ۶ در صد بشاه قرض بدهد و اصل و فرع این تنخواه بموجب میل شاه از بابت ۶ در صدی که از منافع خالص بانک باید بایران پرداخته شود محسوب خواهد گردید.

علاوه بر مبلغ مذکور بانک بایستی تمام وجوه مساعده و استقراضاتی را که دولت ایران لازم داشته باشد بدهد و در خصوص هر فقره وجه قرار داد های لازمه بین دولت و بانک داده خواهد شد و دولت نیز باید وجوهات مذکوره را در سر وعده مقرر ادا نماید و مجموع تنزیلها نیز منظمأ در آخر هر سال مالیاتی ایران یعنی در آخر حوت (۲۰ مارس) باید پرداخته شود.

اولین این وجوه مساعده که غیر از ۲ کرور فرانک سابق الذکر میباشد تدریجاً تا ۱۰ کرور فرانک (۲۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی) با تنزیل ۸ در صد خواهد بود.

بانک در ۶۰ سال مدت این امتیاز نامه امتیاز انحصاری قطعی دارد که در تمام وسعت مملکت ایران معادن آهن و سرب و مس و زینق و زغال سنگ و نفت و غیره باستانی فلزات قیمتی و جواهر آلات را که منطبق بدیوان باشد و قبل از وقت بدیگران واگذار نشده باشد دایر نماید.

وهرگاه از تاریخ این امتیاز نامه تا مدت ۹ ماه بانک دایر نشود ۴۰،۰۰۰ لیره انگلیسی که از بابت وجه الضمانه بدولت ایران تسلیم شده بآن دولت منتقل خواهد گردید و خود امتیاز نامه از درجه اعتبار ساقط خواهد بود و چنانکه بانک در مدت معین دایر گردید دولت ایران همان ۴۰،۰۰۰ لیره وجه الضمانه را از بابت قرض ۲ کرور فرانک قرض اولیه که بانک باید بدولت ایران بدهد حساب خواهد نمود.

بعدها بتدریج بعضی قراردادهای دیگر نیز ضمیمه امتیاز نامچه مذکور گردید و از آن جمله یکی همان اجازه نثر اسکناس یک تومانی بود چنانکه در فوق بدان اشاره شد دیگر قرار دادی است که در ۲۸ ذی القعدة ۱۳۰۶ (۲۷ ژوئیه ۱۸۸۹) گذاشته شده و بموجب آن بانک باید اقلاً ثلث وجه اسکناسهای منتشر شده را نقد داشته باشد و دو ثلث از این وجه نقد میتواند قرض طلا و نقره باشد و تفاوت مابین موجودی نقدی و وجه اسکناسهای منتشر شده هرگز نباید زیاده از وجه سرمایه ادا کرده باشد ولی این قرار داد نیز بعدها در حدود سال ۱۳۱۰ در زمان وزارت امور خارجه حاج شیخ محسن خان مشیر الدوله تبدیل یافت و حقی که دولت ایران در باب سرکشی و نظارت امور اسکناس بانک شاهنشاهی داشت از میان رفت. و علاوه بر ۴۰،۰۰۰ لیره انگلیسی که قرار بود بانک بدولت بدهد استقراضات و مساعده های دیگر را بانک از پس از قرار داد ۲۸ ذی القعدة ۱۳۰۶ بدون ضمانت کافی نخواهد داد و وجوه کل این مساعده ها و استقراضات هیچوقت نباید زیاده از ثلث وجه سرمایه ادا کرده بانک باشد.

ج - امتیاز معادن گل ایران - چنانکه در فوق در موقع امتیاز نامه بانک شاهنشاهی ایران مذکور گردید موافق فصل ۱۱ آن در مدت ۶۰ سال امتیاز تمام معادن ایران بجز معادن فلزات قیمتی و جواهر آلات و معادنی که قبل از آن تاریخ بدیگری واگذار شده باشد متعلق به باریون رویتر میگردد و مقرر بود که از منافع خالص تمام معادنی که بانک دایر نماید ۱۶ در صد عاید دولت ایران گردد و همچنین در انقضای مدت امتیاز نامه کلیه ابنه و ادوات و متعلقات معادن مذکور بایران تعلق خواهد گرفت. و بانک حق دارد که معادن مذکور را بکسی یا بکسان دیگر بفروشد و یا واگذار بشرط آنکه آن اشخاص را بدولت ایران معرفی نماید و اجازه دولت شرط است و همچنین بانک باید ضمانت قسمت حساب و رساندن حقوق دولتی را که ۱۶ درصد منافع خالص است بنماید و موافق این قرار داد در تاریخ ۱۳ جمادی الاولی ۱۳۰۷ دولت ایران بنا بقضاضنامه مورخه ۱۱ جمادی الاولی ۱۳۰۷ (۳ ژانویه ۱۸۸۹) رابینو^(۱) رئیس بانک

شاهنشاهی اجازه داد که معادن مذکور بیک کمپانی انگلیسی بمدیری یکی از رؤسای بانک شاهنشاهی داده شود ولی بعدها این مسئله بجائی نرسید.

د - امتیاز خطوط تلگرافی اولاً بین خاقین و طهران و بوشهر ثانیاً بین طهران و بوشهر و ثالثاً بین طهران و سرحد بلوچستان (بم).

امتیاز خط تلگراف بین خاقین و طهران و بوشهر در حدود رمضان ۱۲۸۰ داده شد و در اواسط ۱۲۸۱ یک سیم با ستونهای چوبی از خاقین و از راه کرمانشاه و همدان و طهران و اصفهان و شیراز کشیده شد و این سیم برای مخابرات داخله و خارجه هر دو بود ولی بعد در ۳ رجب ۱۲۸۲ (۲۳ نوامبر ۱۸۶۵) قرار داد تازه برای کشیدن سیم دومی داده شد که مختص بمخابرات اروپا باشد و در این موقع بود که عده انگلیسهائی که در ایران مأمور خطوط تلگرافی مذکور بودند معین شد و مقرر گردید که حد اکثر آنها در ایران ۵۰ نفر باشد و مدت خدمتشان نیز که بنا بقرار داد سابق ۵ ماه بود به ۵ سال بالا رفت و حتی که در آن تاریخ از بابت خطوط تلگرافی عاید ایران میگردد ۳۰,۰۰۰ تومان و مخابرات داخلی هم مجانی بود و مقرر بود که پس از انقضای مدت امتیاز تمام سیمها و ستونها و عماراتی که بنا شده بدولت ایران تعلق بگیرد.

در سال ۱۲۸۴ اداره زمینس^(۱) آلمانی و برادران امتیاز خطی را گرفت که از لندن و از راه آلمان و روسیه مستقیماً بطهران میرود و منحصر بمخابرات هند است و در ۲۸ شوال ۱۲۸۶ این خط باز شد و زمینس امتیاز خود را بیک کمپانی انگلیسی واگذاشت که مرکزش در مسکو است و موسوم است به دکپانی تلگرافات هند و اروپا^(۲). پس از آن باز در غرة شوال ۱۲۸۸ قرار داد دیگری بین دولتین ایران و انگلیس بنابندگی میرزا سعید خان وزیر امور خارجه وقت و کفیل سفارت انگلیس در طهران زنالد تمسن^(۳) گذاشته شد برای آنکه سیم نالی بین طهران و بوشهر بنا شود و مخارج آن بعهده انگلیس باشد. از این پس سیم اولی که در سال ۱۲۸۱ ساخته شده منحصر است بمخابرات داخلی و دو سیم دیگر بمخابرات خارجی. ستونهای این سیم آهنی است و دولت انگلیس بنا بود سالی ۵۰۰ عدد از این ستونها را نصب نماید و دولت ایران متعهد میشد که از بابت مخارج این ستونها مبلغ ۱۰,۰۰۰ تومان به ۱۰ قسط سالیانه بدولت انگلیس تادیه نماید.

بنا بر این قرار داد تازه تمام عایدات داخلی متعلق بدولت ایران است و مواجب مستحفظین و ادای حقوق رئیس آنها و مرمت سیم و غیره راجع بانگلیس است و دولت ایران بعنوان کمک سالی ۱۰۰۰ تومان برئیس انگلیسی خواهد داد. مدت این قرار نامه تا ۴ رجب ۱۳۱۲ مطابق با غرة زانویه ۱۸۹۵ مسیحی است و در انقضای این مدت تمام سیمها با ستونهای آهن بدولت ایران منتقل خواهد شد و دولت انگلیس دیگر حق مداخله نخواهد داشت مگر آنکه در بین قرار دادی شده باشد ولی بعدها این مدت تا اول سال ۱۹۰۵

مسیحی مطابق با ۲۴ شوال ۱۳۲۲ تمدید شد. دولت ایران سالیانه مبلغ ۱۲۰۰۰ تومان از بابت حق الارضی که بواسطه عبور تلگرافات خارجه از جلغا بپوشهر داشت دریافت مینمود وحق مزبور عبارت بود از ۲ فرانک برای هر ۲۰ کلمه و در خصوص مخبرات بین المللی که مبداء یا منتهای آن در ایران است دولت ایران متعهد میشد که مدت سه سال عایدات این قبیل مخبرات را بدولت انگلیس واگذار نماید و دولت انگلیس هر ساله از این بابت مبلغ ۲۰۰۰ تومان بدولت ایران کار سازی نماید و پس از انقضای این مدت دولت ایران مختار خواهد بود که هر ساله مبلغی معادل با $\frac{۲}{۳}$ عایدات متوسطه مخبرات مذکور یا $\frac{۲}{۳}$ عایدات حقیقی آنها مطالبه نماید.

واز آنجائی که قرض ایران بدولت انگلیس از بابت مخارج احداث سیم دوم واول تا آخر سال ۱۸۶۹ مسیحی مطابق با ۲۴ رمضان ۱۲۸۶ معادل با ۱۱۵۰۰۹۷.۸ تومان (۷۲۴۷ لیره انگلیسی) بود مقرر گردید که دولت انگلیس این مبلغ را بدون مراجعه در ۲۴ سال به ۲۴ قسط مساوی از کپانی هند و اروپا دریافت دارد.

امتیاز دیگر راجع بخطوط تلگرافی بین دولین ایران و انگلیس در تاریخ سلخ ربیع الثانی ۱۳۱۹ (۱۶ اوت ۱۹۰۱) برقرار شده است. این امتیاز راجع است باحداث خطی تلگرافی مرگب از سه سیم بین طهران و سرحد بلوچستان. خط مذکور از کاشان شروع شده و پس از گذشتن از کرمان و یزد بسرحد بلوچستان منتهی میگردد. دولت انگلیس آنچه تیر و سیم و غیره برای این کار لازم بود بقیمت عادله برای دولت ایران تحصیل نمود و پول خود را از این بابت و از بابت حمل اشیا بنا شد بدون مراجعه دریافت دارد. این خط متعلق بدولت ایران است و دولت ایران استعمال و عایدات مخبرات خارجه بخارجها از خط ایران با اداره تلگرافی هند و اروپا واگذار مینماید و در عوض سالیانه مبلغی که عبارت از ۴ درصد مخارج ساخت و مصالح آن باشد دریافت میدارد. دولت انگلیس $\frac{۳}{۴}$ از این مبلغ سالیانه را در عوض وجوهی که بطور مساعده تادیه کرده است نگاهداشته و $\frac{۱}{۴}$ دیگر آنرا که کمتر از ۲۵۰۰۰ فرانک نباید باشد به ۲ قسط ۶ ماهه بدولت ایران خواهد پرداخت و اگر ربع مذکور که متعلق بدولت ایران است زیاده از ۲۵۰۰۰ فرانک شد فاضل هم باز متعلق بدولت ایران خواهد بود. از ۳ سیم خط مذکور یک سیم آن برای مخبرات داخلی و راجع با اداره تلگراف ایرانی خواهد بود و دو سیم دیگر برای مخبرات بین المللی. از بابت مخبرات بین المللی $\frac{۲}{۳}$ عایدات مخبرات از ایران بخارج یا از خارجه بایران حق دولت ایران است.

و هم در همین موقع سیم دیگری بسیمهای موجوده بین طهران و کاشان بخرج دولت ایران اضافه گردید.

مدت این امتیاز نامچه تا هجری الآخره ۱۳۴۳ (غرة زانویه ۱۹۲۵ مسیحی) است و پس از آن تا وقتیکه دولت ایران قرض خود را از بابت کشیدن این خط پرداخته است مرعی و مجری خواهد بود.

بعدها باز در سال ۱۳۲۷ در زمان استبداد صغیر قرار داد تلزه بین دولین ایران و انگلیس بنامندگی میرزا جواد خان سعد الدوله و جارج بارکله^(۱) گذاشته شد که مدت امتیاز خطوط تلگرافی را که در دست حکومت هند است تا سال ۱۳۶۳ مطابق با ۱۹۴۵ مسیحی تمتد نمود.

۵ - امتیاز خط آهن محمره تا خرم آباد - این امتیاز در ۲۹ صفر ۱۳۳۱ به شرکت خط آهن ایران^(۲) در موقعی که امتیاز خط آهن جلفا و تبریز ببانک استقراضی روس داده شد (۲۶ صفر ۱۳۳۱) داده شده است و علاوه بر آن دولت ایران شرکت انگلیسی مزبور را اجازه داد که نقشه چندین خط آهن را در جنوب بکشد. شرکت مذکور که مهمترین اعضای آن لینیچ معروف و سلیمان^(۳) و گرینوی^(۴) بودند در ابتدا صورتی از مقاصد خود در خصوص ساختن رشته خط آهنی در جنوب بدولت ایران پیشنهاد نمود که مواد مهمه آن از این قرار است:

۱ - نشر بلیطهای اشتراک از جانب دولت ایران برای ساختن خط مزبور که همان خود خطوط وعایدات آن و همچنین عایدات گمرک وعایدات دیگر دولتی بنا بتعین شرکت ضامن آنها خواهد بود.
۲ - ساختن خطوط ذیل:

- ۱ - از محمره یا خور موسی تا خرم آباد یا بروجرد.
- ۲ - از بندر عباس بکرمان.
- ۳ - از بندر عباس بشیراز.
- ۴ - از بندر عباس بمحمره.

۳ - حق ساختن بنادر در هر یک از شهرهای ساحلی فوق الذکر.

۴ - حق انتخاب در خصوص امتداد خطوط مذکور یا هر خط دیگری در جنوب ایران.

و - امتیاز انحصار ادخال تنباکو بخاک عثمانی - این امتیاز در ۴ ربیع الاول ۱۳۱۰ بین دولت ایران و یک کمپانی انگلیسی برقرار گردید. شرایط این امتیاز برای دولت ایران مساعد بود چنانکه در ذیل دیده میشود:

کلیه خریداری کمپانی در ایران باید بتوسط تبعه مسلمان ایرانی باشد و در صورت تساوی قیمت کمپانی باید تاجر ایرانی را برای خرید بر دیگران مقدم دارد. مدت امتیاز ۲۰ سال است و دولت ایران متعهد میشود که در این مدت از تنباکوئی که وکلای کمپانی از ایران بیرون میبرند بیش از ۵۰ درصد حق گمرک نگیرد. کمپانی از ابتدای ۲۰ سال مدت این انحصار مبلنی بموجب تفصیل ذیل بدولت ایران کار سازی خواهد کرد:

۳ سال اول سالی	لیره انگلیسی که جمعاً	۴۰،۵۰۰	لیره انگلیسی میشود
۶ سال دوم سالی	لیره انگلیسی که جمعاً	۹۰،۰۰۰	لیره انگلیسی میشود
۱۶ سال سوم سالی	لیره انگلیسی که جمعاً	۳۲۰،۰۰۰	لیره انگلیسی میشود
جمع کل		۴۵۰،۵۰۰	لیره انگلیسی

تاریخ ابتدای قسط از ۶ رمضان ۱۳۱۰ (۴ آوریل ۱۸۹۳ فرنگی) بود و این پول را بنا بود بتفصیل ذیل همه ساله بدو قسط از اسلامبول یا از لندن بوجه پیشکی هر ۶ ماه به ۶ ماه کپانی بهر کس که دولت ایران حواله نماید تأدیه نماید. نصف قسط هر سال در چهارم ماه فرنگی آوریل آن سال و نصف دیگر در چهارم ماه اکتبر همان سال پیش قسط داده خواهد شد.

ولی این شرایط مساعد بواسطه ضمیمه که در ۲۹ شوال ۱۳۱۲ (۲۵ آوریل ۱۸۹۵) بامتیاز مذکور افزوده گردید تا حدی نقصان حاصل نمود. چونکه از این تاریخ بعد کپانی میتواند تنباکورا در ایران بتوسط وکلای خود خریداری نماید و در صورت تشکیل انحصار دخانیات در ایران با تساوی شروط حق ترجیح بانجمن مذکور داده خواهد شد.

انجمن تنباکو تا مدت انحصاری که در ممالک عثمانی دارد از این پس حقوق ذیل را بدولت ایران خواهد پرداخت:

ده باره طلا (ربع غروش عثمانی) برای هر کیلوگرام تا ۴ کرور کیلوگرام و برای هر کیلوگرام زیاده بر ۴ کرور کیلوگرام مذکور ۱۵ باره طلا.

انجمن تنباکو از اول هر سال پیشکی مبلغ ۶،۰۰۰ لیره عثمانی بدولت ایران خواهد داد و در موقع حساب آخر سال اگر باز دولت ایران از بابت حقوق مقرره طلب کار باشد فوراً پرداخته خواهد شد و اگر کسر داشته باشد از ۶،۰۰۰ لیره سال آینده کم خواهد شد.

بنابضیمه مذکور از فصل درو آن سال از بابت باج تنباکوی داخله از قرار هر کیسه ۴ قران گرفته خواهد شد.

۳ - امتیازاتی که در دست تبعه فرانسه است:

۱ - امتیاز استخراج آثار عنقهر در شوش دیولافوای^(۱) فرانسوی در حدود سال ۱۳۰۰-۱۳۰۱ با مساعدت سفیر فرانسه در ایران از ناصر الدین شاه تحصیل نمود و مطابق این امتیاز نامه تمام جواهر آلات و نیمه اشیاء مکشوفه حق دولت ایران است. دیولافوای مذکور با زوجه خود و همدهستهای دیگر از قیل باین^(۲) و هوسه^(۳) مدت دو سال در شوش مشغول کار بود و اشیاء زیادی کشف نمود و بیاریس حمل نمود.

پس از وی دولت فرانسه در حدود سنه ۱۳۱۴-۱۳۱۵ امتیاز انحصاری تفتیش آثار عتیقه‌را در تمام خاک ایران بدست آورد. مطابق این امتیاز خرابیهای ایران‌را که مهمترین آنان خرابیهای شوش و تخت جمشید وری و اکباتان و غیره است بدو قسمت تجزیه نموده و بین شوش و سایر خرابیها در باب شرایط امتیاز تفاوتی منظور داشتند با این معنی که در آنچه که راجع بغير از شوش است بقرار داد امتیاز اولیه رفتار خواهد شد یعنی نصف اشیاء مکشوفه و تمامی جواهر آلات حق دولت ایران است ولی در مورد شوش هر چه بدست آید متعلق بصاحب امتیاز است و ایران‌را از آن حقی نخواهد بود. آنچه که در این امتیاز خیلی جالب دقت و فوق العاده بنظر میاید مسئله مدت امتیاز است که الی الابد است و بیانی بر آن منظور نگردیده است.

پس از گرفتن این امتیاز دولت فرانسه یکی از علمای علم باآثار قدیمه‌را که موسوم بود به کنت د مرگان^(۱) و در آن موقع در مصر مشغول تفتیشات بود مأمور ایران نمود. مشار الیه که خود مدتها بود در باب گرفتن امتیاز آثار عتیقه ایران اصرار میورزید فوراً در سال ۱۳۱۶-۱۳۱۷ بشوش رفت و از جمله همراهان او کشیش شیل^(۲) بود که در تاریخ قدیم و آثار عتیقه ایران و مخصوصاً زبان عیلامی مهارت زیاد دارد. کنت د مرگان از سال ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۰ در شوش مشغول تفتیشات گردید و نقبهای دالان مانندی حفر نمود که در آنجا قریب ۱۲۰۰ نفر عمه کار میکرد. مشار الیه در موقع نمایش عمومی^(۳) آخری در پاریس در سال ۱۳۱۸ نتیجه کاوشهای شوش خودرا در قصر بزرگی عرضه داشت و اشیاء مذکوره فوق العاده مورد توجه علمای فن گردید چنانکه بعدها آنها را در موزه مشهور لوور^(۴) در تالار بزرگی موسوم بتالار ایران بقرار داشتند و از آن پس مایه آفرین تماشاچیان است. دمرگان از اشیاء عتیقه تل شوش ۵۰۰۰ قطعه در ۱۸۳ صندوق بیاریس برد و در میان آنها مهم تر از همه ستون^(۵) هامورابی پادشاه کلد و عیلام است که قوانینی بیده آن مسطور میباشد که قریب ۳۰ قرن قبل از هجرت در ایران معمول و مجری بوده است.

۴ - امتیازات مختلفه:

علاوه بر امتیازات مذکوره دولت ایران در سی سال اخیر امتیازات بسیار دیگری نیز داده است که عموماً بملاحظات مختلفه بجائی نرسیده و موعده آنها سر آمده و از درجه اعتبار ساقط گردیده‌اند و از این قبیل است: ۱ - امتیازاتی که «بانک آلمانی شرقی^(۶)» در سال ۱۳۲۵ از دولت ایران گرفت. و بموجب آن بانک مذکور حق داشت یک شعبه بانک با ۴ ملیون مارک سرمایه ابتدائی در ایران تأسیس نماید و علاوه بر اراضی که در تبریز و بوشهر برای بنای بانک مجتاًناً از طرف دولت ایران داده میشد مساعدات و امتیازات مختلفه دیگر هم جزو امتیاز مذکور بود و مسئله این امتیاز با وجود تهدیدات سخت دولتی روس

Obélique (۵) Louvre (۴) Exposition (۳) Scheil (۲) J. J. M. de Morgan (۱)
Deutsche Orient Bank (۶)

وانگلیس در دوره اول مجلس گذشت ومن جمله از مواد این امتیاز ماده بود که مطابق آن اداره تمام معادن مکشوفه ایران که متعلق بدولت بود ببانک مزبور تعلق میگرفت. ولی از آنجائیکه مدت این امتیاز که دو سال بود منقضی شد ودر این باب اقدامی بعمل نیامد حق بانک باطل گردید.

ب - دیگر از امتیازاتی که ذکرش لازم است امتیاز انحصار خرید و فروش و ساختن دخانیات ایران از تنباکو و توتون وافیله در داخله و خارجه بود. این امتیاز اگر چه سرنگرفت ولی از آنجائیکه در بیداری حسیات عامه مدخلیتی داشته ما در اینجا بذکر آن می پردازیم. ناصرالدین شاه در مراجعت از سفر سوم فرنگستان (۱۳۰۷)^(۱) در ۱۶ رجب همان سال وعده امتیاز مذکور را بیک شرکت انگلیسی موسوم به «هیئت شاهنشاهی دخانیات در ایران»^(۲) داد ودر ۲۸ رجب ۱۳۰۸ امتیاز نامچه بامضا رسید. صاحب امتیاز موسوم بود به «تالبوت»^(۳). مدت امتیاز ۵۰ سال بود ومقرر بود که شرکت مزبور سالی ۱۵۰۰۰۰ لیره انگلیسی بعلاوه یک ربع منافع خالص بدولت ایران پردازد. از طرف دیگر دولت ایران متعهد میگردد که در مدت ۵۰ سال مزبور مالیات و عوارض ورسوم گمرک را که در آن تاریخ وجود داشت علاوه نماید. سرمایه شرکت معادل بود با ۶۵۰،۰۰۰ لیره انگلیسی ومنافع خالص به یک کرویر لیره تخمین شده بود. شرکت مزبور با جدیت کامل بنای کار را نهاد و نمایندگان وعمال باغلب شهرها وقصبات فرستاد و مخارج زیاد نمود ولی مردم از این بابت خوشدل نبودند ومخصوصاً اشخاصی که شرایط این امتیاز را با امتیاز انحصاری دخانیات عثمانی مقایسه مینمودند بخوبی مضرات کار دستگیر شان میگردد چه با آنکه توتون مملکت عثمانی کمتر از محصول تنباکو و توتون ایران است ومدت امتیاز در آن مملکت فقط ۳۰ ساله است وتوتونی هم که بخارج میرود از قید انحصار آزاد است با اینهمه سالیانه ۷۰۰،۰۰۰ لیره عثمانی و پنج یک منافع عاید دولت میگردد. از طرف دیگر عملیات شرکت دخانیات در ایران بنظر عامه ملت مظنون آمد وگمان رفت که در زیر کاسه تجارت نیم کاسه سیاست پنهان باشد خلاصه آنکه در جمادی الاولی ۱۳۰۹ علما وملت برضد این کار شورش سخت نموده ورؤسای روحانی در حرمت استعمال دخانیات احکام متعدده صادر نمودند وعاقبت شاه مجبور شد که در ۴ جمادی الآخره امتیاز را لغو نماید ومعادل ۵۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی از بابت خسارت بکمپانی انگلیسی پردازد و برای پرداختن این مبلغ دولت ایران مجبور گردید که از بانک شاهنشاهی در ۲۸ رمضان ۱۳۰۹ مبلغ مزبور را از قرار صد شش در سال قرض نماید. واین اول قرضی بود که دولت ایران از خارجه مینمود.

(۱) سفر اول: حرکت از طهران شنبه ۲۱ صفر ۱۲۹۰، مراجعت بطهران سلخ رجب ۱۲۹۰.

سفر دوم: حرکت از طهران پنجشنبه سلخ ربیع الاول ۱۲۹۵، مراجعت بازنی ۲۵ رجب ۱۲۹۵.

سفر سوم: حرکت از طهران شمان ۱۳۰۶، مراجعت بطهران ۲۴ صفر ۱۳۰۷.

G. F. Talbot (۳) The Imperial Tobacco Corporation in Persia (۲)

فصل دوازدهم

مالیه ایران

مقصود ما در این فصل بیان عایدات و مخارج دولتی ایران است و برای حصول بمقصود اول بشرح عایدات و بعد بمخارج خواهیم پرداخت :

۱ - عایدات دولتی ایران

عایدات دولتی عبارت از وجوهات نقدی و جنسی است که از رهگذرهای مختلفه داخل صندوقهای یک دولت میگردد و مهم ترین سرچشمهای عایدات دولتی ایران از قرار ذیل است :

۱ مالیات مستقیم	۶ تذکره
۲ مالیاتهای غیر مستقیم	۷ خالصجات
۳ اداره گمرک	۸ معادن
۴ ضرابخانه	۹ حق تمبر و ثبت اسناد
۵ پست و تلگراف	۱۰ امتیازات و وجه الاجاره ها

وما در ذیل صورتی از کلیه عایدات دولتی در ازمته مختلفه میدهم :

(کلیه عایدات ایران)

در سال ۱۲۵۵ از هر حیث	۳۴'۵۲۶'۱۵۰	قران بوده است
در سال ۱۲۶۸ بدون مالیات جنسی	۲۸'۲۵۷'۸۲۴	» » »
در سال ۱۲۷۰ از هر حیث . . .	۳۳'۶۶۵'۵۸۰	» » »
در سال ۱۲۹۳	۵۰'۷۰۰'۰۰۰	» » »
در سال ۱۳۰۲	۵۰'۸۰۰'۰۰۰	» » »
در سال ۱۳۰۴ بدون مالیات جنسی	۴۸'۲۰۱'۵۳۰	» » »
در سال ۱۳۰۶ از هر حیث	۵۴'۶۸۷'۶۳۰	» » »

در سال ۱۳۰۸ از هر حیث	۶۰'۰۰۰'۰۰۰	قران بوده است
» » »	۸۰'۰۰۰'۰۰۰	در سال ۱۳۲۵
» » »	۱۱۹'۲۵۳'۷۹۹	در سال ۱۳۳۰
» » »	۱۳۰'۶۸۹'۲۵۰	در سال ۱۳۳۱

شوستر^(۱) در کتاب خود موسوم به «خفه کردن ایران»^(۲) مینویسد که در زمانیکه او در ایران مستشار مالیه بوده (۱۳۲۹) تمام مالیات نقدی و جنسی ۵۰۰'۰۰۰'۰۰۰ قران بوده است و اگر تمام این مبلغ عاید میشده بودجه ایران باز ۶ میلیون تومان کسر میداشته است.

مرنار^(۳) بلژیکی که پس از شوستر فوق الذکر در تاریخ ۸ جمادی الآخره ۱۳۳۰ بسمت ریاست خزانه داری کل ایران منصوب گردید در ۱۵ ربیع الاول ۱۳۳۰ در وقتی که هنوز رئیس گمرکات بوده صورتی بسفیر انگلیس سیر زرر بارگه^(۴) نوشته که در کتاب آبی انگلیسی (نمره ۱ - ۱۹۱۳) ثبت است و در آنجا عایدات حتمی متوسط ایران را در سالهای اخیر به ۴۰ میلیون قران تخمین نموده و توضیحاً گفته که این مبلغ را بملاحظه انقلابهای گوناگون چند سال آخر باید دست کم عایدات حساب نمود و یقین دانست که اگر وسایل امنیت آماده گردد و در باب مالیات تنظیمات لازمه بعمل آید عایدات ایران از مبلغ مذکور خیلی زیادتیر خواهد گردید. و این مبلغ ۴۰ میلیون قران فقط مجموع دست کم عایدات اداراتی است که در آن تاریخ راجع به مرنار بوده و آلا عایدات کل خیلی بیشتر از اینهاست چنانکه وقتی مشار الیه خزانه دار کل شد صورتی از عایداتی که باید بتوسط او در سال مالیه سیچقان ٹیل (۱۳۳۰ - ۱۳۳۱) وصول شود نوشته شده که عایدات مزبور را در ظرف سال مذکور بین ۷۰ میلیون و ۱۰۷ میلیون قران تخمین نموده و این صورت در کتاب آبی انگلیسی (نمره ۱ - ۱۹۱۳) ثبت است و ما در ذیل ترجمه آنرا بنظر خوانندگان خود میرسانیم:

صورت تخمینی عایدات ایران در سیچقان ٹیل (۱۳۳۰ - ۱۳۳۱)

عایداتی که وصول آن راجع باداره خزانه داری کل میباشد:

۱ - ازبابت اداره گمرک و ضرابخانه و تذکره و مالیاتهای غیر مستقیم تریاک و الکلیات و روده و نمبر و معادن مختلفه و رزی تنباکو و توتون و امتیاز معادن نفت:

دست کم	۴۵'۰۰۰'۰۰۰	قران
دست بالا	۵۷'۰۰۰'۰۰۰	قران

۲ - از بابت مالیاتهای زمینی و عایدات املاک دیوانی:

دست کم	۲۵'۰۰۰'۰۰۰	قران
دست بالا	۵۰'۰۰۰'۰۰۰	قران

Jacques Joseph Mornard (۳)

The Strangling of Persia (۲)

W. Morgan Shuster (۱)

Sir G. Barclay (۴)

مجموع } دست کم ۷۰۰۰۰۰۰۰۰۰ قران
 دست بالا ۱۰۷۰۰۰۰۰۰۰۰۰ قران

سال بعد از آن در دوّم جوزای (۲۷ رجب) اودئیل (۱۳۳۱-۱۳۳۲) از طرف کیسیون بودجه راپرتی بهیئت دولت تقدیم ودر جراید محلی منتشر گردید ودر آنجا کلیّه عایدات سال مزبور و مخارج یکساله را بنا بصورتی که از خزانه داری کلّ دریافت داشته مطابق با نظریات مرناز خزانه دار بشرح ذیل تعیین نموده:

کلیّه عایدات یکساله ۱۳۰٬۶۸۹٬۲۵۰ قران
 مخارج پیش بینی شده ۱۵۷٬۰۳۰٬۰۲۰ قران

ولی عایدات ایران را از مبلغ فوق یتز باید افزون دانست چیزی که هست هر ساله بمناسبت انقلابات گوناگون که اغلب از سرچشمهای فساد شمالی و جنوبی ترشح مینماید قست مهمتی از عایدات ایران سوخت میگردد و آنچه هم وصول میشود اغلب بملاحظه بی نظمی ادارات و مخصوصاً مطلق البعانی مستشارهای خارجی مالبه که دست نشانده دشمنان ایران هستند کماکان بکیسه دولت داخل نمیشود و قست مهمتی از آن در بین از میان میرود.

خلاصه کلام آنکه امروز میتوان مقیاس عایدات کلّ دولت ایران را بین ۱۳۰ و ۱۵۰ ملیون قران دانست در صورتیکه خارجیان در وصول آن اشکالاتی برینگیزند.

اکنون باید مهمترین منابع عایدات مذکوره را یکایک در مدّ نظر گرفته و متدرّجاً بشرح و تفصیل اجمالی آن پردازیم:

۱ - مالیات مستقیم

در ایران اساس مالیات مالیاتهای مستقیم زمینی است که باملاک مختلفه تحمیل میشود ولی علاوه بر این مالیات از اغنام واحشام وعوامل نیز عموماً مالیاتی گرفته میشود وهمچنین در بعضی جاها باسم سرانه بر اشخاص نیز مالیاتی قرار میگردد. ولی سرانه عمومیت ندارد وعموماً مختصّ بدهات است. از آنجائیکه اساس مالیات در اسلام اعشار است در ایران هم مدتها مالیات اعشاری بوده یعنی از ده واحد عایدات یک واحد حقّ دولت بوده است چنانکه سعدی میگوید:

چو دشمن خر روستائی برد
 ملک باج ده یک چرا میخورد؟

و تا پیش از زمان فتحعلی شاه (۱۲۱۲-۱۲۵۰) هم همین مالیات ده یک اساس مالیات بوده ولی مشار الیه در دوره سلطنت خود آرا مضاعف نمود و پایه مالیات در ایران به ۲۰ در صد قرار گرفت ولی در عمل بسا میشد که به ۳۰ و ۳۵ در صد نیز میرسید.

منشأ مالیات در همه جای ایران بیک طرز نیست و در ولایات و ایالات مختلف است و حتی در همه نقاط یک ایالت هم بیک منوال و ترتیب نیست. و از اینرو بسیار سخت است که در این خصوص معلوماتی داد که بتوان آنها را منشأ و مبنای مالیات در ایران دانست و این مسئله را مثال ذیل روشن تر مینماید: در آذربایجان بملاحظه اراضی حاصلخیز آن قسمت عمده مالیات بر زمین و محصولات زمینی تعلق میکرد در صورتیکه در ولایات دیگر مالیات بگاوهائی تعلق میگردد که برای شخم اراضی بکار میروند و در امکان دیگر مالیات هم بر اراضی و محصولات ارضی و هم بگاوهائی تعلق میشود و بالاخره در نواحی دیگر مبنای مالیات سرشماری است و علاوه بر این بر اسب و ماده گاو و خر و گوسفند نیز تعلق میشود.

از طرف دیگر همانطور که در منشأ و مبنای مالیات اختلافات زیاد هست در مبلغ و اندازه آن نیز اختلافات بسیار وجود دارد چنانکه مثلاً در ایالت آذربایجان اگر مالیات از اراضی گرفته شود حق دولت ده یک حاصل است و اگر سرشماری باشد از قرار ۴ قران از هر نفر مرد بالغ و ۲٫۲۵ قران از زنان و بچگان میباشد و اگر از گاو باشد از قرار ۲ قران از هر جفت گاو است. و در گیلان مبنای مالیات جریب میباشد و سابقاً هر جریب برنج کاری و توت کاری و تنباکو و نی شکر در سال ۱۵ قران مالیات میداده است ولی بعدها حکام بنا بر آداه خویش زیاده تر از مبلغ مزبور گرفتند و دولت هم همان میزانی را که حکام مقرر کرده بودند منشأ قرار داد و مالیات بعضی زمینها از هر جریبی سه تومان رسید تا آنکه در دوره مشروطه در چهارم صفر ۱۳۲۸ میزان مالیات ارضی ۲۰ در صد مقرر گردید^(۱).

مالیاتی که بایلات بسته میشود عموماً براغنام و احشام تعلق میشود چونکه ایلات در عوض مالیات ارضی خدمت نظامی دارند و از اینرو مبداء مالیات بر گوسفند و غیره است: از قرار هر بز و گوسفندی پانزده شاهی تا یک قران و هر خر و گاو یک تومان.

مالیاتی که بدکان دار و اهل تجارت و حرفت بسته میشود نیز انواع مختلف دارد و گاهی از روی سر شماری است و گاه دیگر از روی عایدات و منافع.

و علاوه بر اینها مالیاتهای مختلفه دیگری نیز در خیلی از جاهای ایران وجود دارد یا میداشته است چنانکه مثلاً در ولایات گروس و کردستان معمول بوده که رعایا در موقع تغییر محلّ و نقل مکان از ملکی بملکی دیگر مجبور بودند مبلغی از ۳۴ قران تا هشت تومان باختلاف بعنوان مطلق الفسانی و آزاد بودن بحکومت یا پیشکار مالیه پرداخته و ورقه اجازه نامه باسم تعلیقه در یافت دارند و بدون ورقه مذکور هیچیک از رعایا حقّ تغییر محلّ نداشت بعدها در آغاز مشروطیت چون مالیات مزبور مخالف با آزادی شخصی بود وزارت مالیه با اجازه مجلس در سال ۱۳۳۳ آنرا نسخ نمود. و بهمچنین در سایر ولایات چندین قسم مالیات است که در همه جای ایران نیست مانند مالیات سرکله در قاینات و غیره.

مالیات مستقیمی که گرفته میشود منقسم بدو قسمت میشود که عبارت است از نقدی و جنسی و مالیات جنسی عموماً عبارت است از غله (گندم و جو) و شلتوک و کاه و نخود و بریشم و قصیل و غیره.

(۱) نقل از کتاب راینو موسوم به «زراعت برنج در گیلان» صفحه ۱۹. (Culture du Riz en Guilan: H. L. Rabino)

مالیات کلّ ایران من جمیع الجهات در سال ۱۲۶۸ که چهارمین سال سلطنت ناصرالدین شاه است بطریق ذیل بوده:

صورت جمع دستورالعمل کلّ ولایات ممالک ایران در تنگوز ئیل ۱۲۶۸

۱ - نقد	۲۸'۲۵۷'۸۲۸	قران	
} ۲ - جنس	۱ - غله	۲۳۵'۲۹۸	خروار
	۲ - شلتوک	۸'۱۹۴	خروار
	۳ - کاه	۱۳۶'۵۲۵	خروار
	۴ - نخود	۷۵	خروار
	۵ - قصیل	۱'۵۰۰	خروار
	۶ - ابریشم	۱	من

و در صفحه مقابل ما صورتی نیز از مالیات نقدی و جنسی سال اودئیل (۱۳۰۶) بنظر خوانندگان میرسانیم. ولی باید دانست که از مبلغ ۴۷'۰۱۶'۹۵۷ قران که مجموع مالیاتهای نقدی است باید مبلغی معادل با ۵'۰۶۰'۰۰۰ قران تفریق نمود و این مبلغ قسمتی است از عایدات گمرک که جزو دستور العمل مالیات نوشته میشد و مجموع کلّ عایدات گمرک ۸'۰۰۰'۰۰۰ قران بوده است ولی در مقابل باید مبلغی معادل با ۱۰'۱۰۰'۹۸۳ قران بدان مجموع افزود و این مبلغ قیمت قسمتی است از مالیات که بجنس وصول میگردد از این قرار:

قران	۴۷'۰۱۶'۹۵۷
» -	۵'۰۶۰'۰۰۰
<hr/>	
» جمع مالیات نقدی	۴۱'۹۵۶'۹۵۷
» +	۱۰'۱۰۰'۹۸۳
<hr/>	
» جمع کلّ مالیات (نقد و جنس)	۵۲'۰۵۷'۹۴۰

ولی مبلغی که عموماً باسم مالیات در کلیت ایران گرفته میشود خیلی بیشتر از اینها است و مبالغی که در صورتهای فوق داده شده مبالغی است که در دفترهای مالیاتی دولتی ثبت است ولی در موقع عمل مبلغ مأخوذ بتوسط حکام و مأمورین مخصوص خیلی زیادترا از مبالغ مذکوره است. و اختلاف این دو مبلغ را تفاوت عمل مینامند. و موجب اصلی تفاوت عمل ترقی و آبادانی بعضی از اراضی و قری است مثلاً فلان دهکده در موقع صورت بندی مالیات در عهدهای سابق دارای پنجاه خانوار بوده و مالیاتی که بر آن قرار گرفته و در دفتر دولتی ثبت شده عبارت از ۵۰ تومان است بعدها دهکده مزبور ترقی بسیار نمود و عده خانوارش به ۱۵۰ رسیده ولی در مالیات آن رسماً تفاوتی حاصل نشده و مبلغی که سالیانه از بابت مالیات آن

[جدول نمرة ۳۳]

صورت دستور العمل کل مالیات ایران در اود تیل ۱۳۰۶:

تقدی	جنس					اسم ایالت و قصبه
	غله	کاه	شاتوک	نخود	ابریشم	
(قران)	(خروار)	(خروار)	(خروار)	(خروار)	(من)	(خروار)
۴'۲۳۸'۷۲۰	۲۹۳	۹۱	۲'۲۵۰	۷۵	—	۱'۵۰۰
۷'۸۶۱'۴۲۰	۵۴'۸۷۳	۴'۹۶۰	۲۲۹	—	—	—
۵'۰۸۲'۶۸۶	۶۰'۱۲۳	۱۱'۶۹۹	۷۲۵	—	—	—
۶'۴۲۰'۴۰۲	۷'۷۰۰	—	—	—	—	—
۳'۷۹۱'۲۰۲	۸'۸۵۵	۶'۰۰۰	—	—	—	—
۲'۲۱۵'۳۴۳	۱۹'۷۰۳	۱۸'۵۵۸	—	—	—	—
۱'۴۲۷'۳۵۹	۱'۶۰۰	۸۰۰	—	—	—	—
۳'۴۵۰'۰۰۰	—	—	—	—	—	—
۱'۳۹۳'۴۷۰	—	—	—	—	—	—
۶۷۳'۴۵۷	—	—	—	—	—	—
۵۹۴'۲۵۳	۵'۲۶۸	۱'۹۵۶	—	—	—	—
۷۲۷'۳۵۷	۱۷'۴۰۵	۲'۲۲۸	—	—	—	—
۶۰۹'۵۷۳	۴'۸۶۷	۱'۰۴۰	—	—	—	—
۱'۷۹۴'۹۲۰	—	—	—	—	—	—
۹۳۶'۹۳۵	۱۰'۱۷۰	۳'۸۰۰	—	—	—	—
۸۱۹'۸۸۸	۱۰'۵۴۰	۹۰۰۰	—	—	—	—
۹۵۳'۰۱۸	۱۱'۹۷۲	۶'۸۰۰	—	—	—	—
۱۷۱'۸۹۹	—	۸'۹۸۴	—	—	۱	—
۹۳'۳۶۶	۳'۵۴۲	۳'۸۲۷	—	—	—	—
۲۸۰'۷۲۸	۲'۵۹۲	۱'۰۹۳	—	—	—	—
۲۹۳'۶۲۰	۳'۷۵۴	—	—	—	—	—
۷۱۲'۰۰۶	۱'۰۵۲	۹۲۱	—	—	—	—
۲۲۵'۸۱۱	۱'۷۶۷	۲۱۶	—	—	—	—
۹۱'۰۴۱	۱'۸۳۹	—	—	—	—	—
۱۲۹'۹۶۵	۱'۹۸۲	—	—	—	—	—
۶۷۳'۶۳۵	۹'۳۰۶	—	—	—	—	—
۵۰۴'۷۰۹	۶'۳۷۱	۸۷۰	—	—	—	—
۲۸۰'۳۰۳	۷'۳۱۷	۴'۹۴۱	—	—	—	—
۲۱۱'۵۸۹	—	—	—	—	—	—
۲۳'۴۳۵	۲'۵۷۲	—	—	—	—	—
۷۳'۳۰۲	۹۶	—	—	—	—	—
۹۴'۷۰۴	۶'۰۶۴	۴۷۷	—	—	—	—
۵۱'۱۰۲	۱'۴۶۷	—	—	—	—	—
۲۲'۹۱۰	۱'۴۴۷	—	—	—	—	—
۴۸'۳۵۰	—	—	—	—	—	—
۱۷'۶۷۱	۵۲۷	۱۵۹	—	—	—	—
۱۵'۷۱۶	۱۹۷	—	—	—	—	—
۱۰'۸۹۲	۴۸	—	—	—	—	—
۴۷'۰۱۶'۹۵۷	۲۶۵'۳۰۶	۸۳'۶۴۳	۱۲'۶۶۵	۷۵	۱	۱'۵۰۰

مجموع

حاصل دولت میگردد همان ۵۰ تومان اولیه است چیزیکه هست حاکم محلّ که ملتفت مسئله است عوض ۵۰ تومان از دهکده مزبور ۱۵۰ تومان میگردد و فقط ۵۰ تومان آترا بحساب دولت میآورد.

در دوره اول مجلس (شعبان ۱۳۲۴ تا جمادی الاولی ۱۳۲۶) از جمله اصلاحاتی که درباره مالیات بعمل آمد و عایدات دولتی را مبلغی افزون نمود یکی هم دفتری نمودن همین تفاوت عمل بود در ۹ صفر ۱۳۲۵ چنانکه پس از آن تاریخ بحساب دولت گرفته میشود و نکته ذیل اهمیت این مسئله را آشکار میدارد: در آن تاریخ مالیات کرمان ۴۴ هزار تومان بود در صورتیکه تفاوت عمل تنها عبارت از ۱۷۰ هزار تومان یعنی تقریباً چهار برابر خود مالیات بود و همچنین بلوچستان که ۱۸ هزار تومان مالیات و بیشتر از ۴۰ هزار تومان تفاوت مالیات آن بود.

دیگر از اصلاحاتی که در آن موقع درباره مالیات بعمل آمد مسئله نسخ تسعیر بود در ۱۱ صفر ۱۳۲۵ (۱) و تسعیر عبارت بود از اینکه صاحب مالیات که بایستی مبلغی نقد و مقداری جنس بدهد از روی قیمتی که در عهدهای سابق معین شده بود عوض جنسی که باید بدولت تحویل بدهد قیمت آترا میپرداخت بدون آنکه توفیر نرخ را که بعدها بسیار زیاد شده بود منظور دارند. و قیمت جنس باختلاف محلّ مختلف بود چنانکه در بعضی جاها گندم را از قرار خرواری ۱۵ قران و جورا یک تومان و در بعضی جاهای دیگر گندم را ۳ تومان و جورا ۲ تومان حساب میکردند. همچنین قیمت متوسط شلتوک از قرار خرواری ۲ تومان بوده است. بهر حیث در موقع اصلاحات مالیات مقرر شد که از پس از آن تاریخ صاحبان مالیات عین جنس را تحویل دولت بدهند و از این راه نیز مبلغی بعایدات دولتی افزوده گردید.

مالیات اصناف — در اواخر سال ۱۳۳۲ در دوره سوم مجلس خزانه داری کلّ تهیه و وضع نظامنامه برای مالیات اصناف نمود و در ذی الحجه همان سال نظامنامه مزبور پیشنهاد هیئت وزرا گردید. نظامنامه مالیات اصناف دارای ۱۵ ماده است و مواد اصلی آن از قرار ذیل است:

- ۱ -- برای صاحبان پیشه و صنعت و تجارت و اصناف مالیاتی مقرر خواهد شد.
- ۲ -- علما و مستخدمین دولتی و معلمین و مدیران مدارس از این مالیات معاف هستند.
- ۳ -- مالیات مزبور زیاده از صدی پنج و کمتر از صدی نیم نسبت بعایدات خالص مؤدیان تحمیل نخواهد شد.

مرنار خزانه دار در صورتی که از عایدات دولتی ایران در اواخر سال ۱۳۳۰ بسفیر انگلیس فرستاده و در کتاب آبی انگلیسی (نمره ۱-۱۹۱۳) ثبت است حدّ اقلّ مالیات را (باحاصل خالصجات) ۵۰ کرور و حدّ اکثر آترا ۱۰۰ کرور قران قلمداد مینماید.

عقیده ما بر این است که اگر در باره مالیات ترتیب و نظم صحیحی در میان باشد عایدات آن از ۱۰۰ کرور قران هم خیلی زیاد تر خواهد شد و دلیل این مدعا یکی آنکه در سال ۱۳۰۶ یعنی در سی

(۱) تبول نیز در همین تاریخ بدولت برگشت نمود.

سال پیش از این که در مسئله تفاوت عمل و تسعیر چنانکه در فوق مذکور گردید اقدامی برنفع دولت بعمل نیامده بود مالیات آذربایجان از بابت نقد و جنس با عایدات گمرک قریب به ۲۰ کرور قران بوده (۹۰۶۶۶۶۶۶۵ قران) و بعدها در سال ۱۳۳۰ قبل از آنکه بلژیکها در مالیه آنجا داخل شده باشند بنا بر ابرت قونسولگری انگلیس مورخه ۱۷ ربیع الاول ۱۳۳۱ (۲۴ فوریه ۱۹۱۳) تنها مالیات مستقیم ایالت مزبور ۲۲ کرور قران بوده است در صورتی که عایدات گمرک هم از آن موضوع و بخودی خود قریب ۱۳ کرور قران (۶۴۰۱۰۹۹۳ قران) بوده است. و در صورتیکه فقط در یک ایالت مالیات این همه ترقی نموده باشد معلوم است که مالیات کل مملکتی نیز باید بهمان نسبتها ترقی زیاد نموده باشد و در صورتیکه مجموع مالیات کل (نقد و جنس) در سال ۱۳۰۶ پیش از ۱۰۴ کرور قران بوده ممکن نیست که حالا با وجود ترقیات و اصلاحاتی که در کار مالیات حاصل گردیده حد اکثر مالیات فقط ۱۰۰ کرور قران باشد. چیزی که هست احتمال دارد میزانی را که سرنارد معین نموده میزان مبلنی باشد که فعلاً با وجود عدم انتظامی که موافق دلخواه باشد وصول میشود و البته این مقدار مالیات با بودن امنیت و موجبات کار بسیار زیاد تر خواهد شد بشرطی که دست دراز بیگانگان در کشور ما کوتاه باشد که املاک زید و عمر را در دست خویش نگرفته و مانع از مالیات دادن آنها نگردند.

بنابصورت بودجه سال مالیه ۱۳۳۰ که از طرف خزانه داری داده شده و در شماره ۱۶ روز نامه رعد طهران مورخه ۲ ذی الحجه ۱۳۳۳ ثبت است عایدات دولتی از بابت مالیات مستقیم (بدون خالصجات) معادل بوده است با ۱۰۰،۰۷۰،۰۱۰ قران. ولی باید دانست که بحسب معمول مبلغ مذکور جمع کل مالیات نیست و فقط مبلنی است که در ظرف سال مزبور عاید دولت گردیده است و علاوه بر آن مبلنی نیز میباشد که سالهای بعد عاید میگردد چنانکه از این ۱۰۰،۰۷۰،۰۱۰ قران هم معادل با ۹۰،۷۰۳،۰۸۸ قران مبلنی بوده که در سال مذکور از بابت بقایای سنوات پیش عاید شده بوده است.

۲ - مالیات غیر مستقیم

میتوان گفت که تا پیش از طلوع سلطنت مشروطه در ایران (۱۳۲۴) مالیات غیر مستقیمی در ایران وجود نداشته ولی پس از تاریخ فوق که کسر بودجه و افزونی مخارج دولتی بر عایدات آن معلوم گردید هیئت دولت و وکلای ملت در صدد یافتن سرچشمهای تازه برای تزئید عایدات برآمدند و متدرجاً بعضی مالیاتها وضع نمودند چنانکه شرح آن در ذیل مرقوم است:

۱ - نمک - قانون انحصار نمک بدولت در سوم ربیع الاول ۱۳۲۸ در مجلس وضع گردید و مطابق آن استخراج و فروش نمک در سر معدن اعم از سنگی و آبی در کلیه ایران منحصر بدولت گردید. و برای اداره کردن معادن نمک وزارت فواید عامه در طهران ایجاد اداره مرکزی و در ولایات ایجاد شعبها نمود و قیمت نمک را نیز در سر معدن از قرار یک هزار مثقال یک هزار دینار معین نمودند. و همچنین مقرر بود که

عایدات خرج در رفته اداره نمک در سر هر ماه با صورت حساب مرتب تسلیم وزارت مالیه گردد. ولی بعد از آنکه عیوب و عدم صلاحیت مالیات مذکور محسوس گردید قانون انحصار نمک درست پس از چهارده ماه در سوم جمادی الآخره ۱۳۲۹ بنا بتصویب مجلس الفاکر گردید. ویکی از علل الغای این مالیات این بود که مالیات نمک تحمیل بر چیزی میشد که طرف احتیاج عموم بود و بسلاوه مخارج اداری که در مدت آن ۱۴ ماه از قرار ۸۰ در صد عایدات بود نیز ممد الغای مالیات مزبور گردید.

ب - تجدید تریاک - قانون این مالیات در ۱۲ ربیع الاول ۱۳۲۹ در ۶ ماده از مجلس گذشت. بنابر این قانون از پس از تاریخ فوق از هر مثقال تریاک مالیده سیصد دینار مالیات دریافت میشود. و محض جلوگیری از زیان استعمال شیره سوخته تریاک در تمام ایران سوخته تریاک باید بمأمورین مالیه تسلیم شود و اشخاصی که سوخته تریاک را تسلیم مینمایند برای هر مثقال ۳ شاهی حق دارند بگیرند. و مأمورین مالیه باید در آخر سال با اطلاع وزارت مالیه مقدار سوخته را که جمع شده تلف نمایند. و از اول سال سوم تا آخر سال هفتم بعد از وضع قانون مذکور هر سال بهر مثقال تریاک مالیده یکصد و پنجاه دینار بر مالیات سال قبل و قیمت مثقال شیره سوخته (که مأمورین مالیه محض ضرورت اجازه فروش آنرا تا مقدار معین دارند) یکصد و پنجاه دینار بر قیمت سال پیش افزوده میشود و از اول سال هشتم یعنی ۱۳۳۶ استعمال شیره کلّیه و استعمال تریاک غیر از آنچه برای دوا لازم است ممنوع خواهد بود.

تریاک که بعنوان تجارت از مملکت خارج میشود از ادای این مالیات معاف است.

بعدها در ۲۱ ذی القعدة ۱۳۳۱ مجلس قرار گذاشت که از تاریخ ۲۷ ذی القعدة ۱۳۳۳ مأمورین مالیه در مقابل هر مثقال شیره سوخته که بانها تسلیم میشود بجای ۳ شاهی یک شاهی با آورنده بدهند. و در اواخر هم در ۲۵ محرم ۱۳۳۵ هیئت وزرا نظر باینکه مقصود اصلی قانون ۱۲ ربیع الاول ۱۳۲۹ حاصل نگردیده بود و ترقی قیمت تریاک عده متعادلین را تنزل نداده و نظر باینکه قانون مزبور در خصوص غدغن کلی استعمال تریاک در ۱۲ ربیع الاول ۱۳۳۶ منقضی خواهد گردید و جلوگیری از استعمال تریاک بعد از انقضاء مدت مزبوره یک مرتبه ممکن نخواهد بود اخذ مالیات را تا ۱۲ ربیع الاول ۱۳۴۱ تمدید دادند و مقرر داشتند که از اول سال سوم تاریخ این تمدید همه ساله مثقالی یکصد دینار بر مالیات مقررده افزوده گردد.

عایدات تریاک کلّیه ایران را در ربیع الثانی ۱۳۳۵ دولت سه ساله از قرار سالی ۸۰۰,۰۰۰ تومان بتجارخانه طومانیانس^(۱) واگذار نمود و بتجارخانه مزبور پس از تحویل گرفتن اداره و مراجعه بدفاتر آن در اواخر ماه مذکور در فوق وسایل اداری را تکمیل نموده و مشغول بعملیات گردیده است.

مابتناسبت صحبت از تریاک در ذیل صورتی از صادرات تریاک از بندر عباس و بندر بوشهر از سال ۱۲۸۸ تا ۱۳۱۴ و از حاصل تریاک (و ابریشم) ایالت گیلان از سال ۱۰۴۷ تا ۱۳۰۸ در دو جدول میدهم:

[جدول نمرة ۳۴]

صورت صادرات تریاک از بندر عباس و بندر بوشهر
از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۱۴

قیمت تقریبی لیره بران	قیمت تریاک صادره		سال
	قران (تخمینی)	لیره انگلیسی	
۲۳	۱'۵۴۲'۱۰۴	۶۷'۰۴۸	۱۳۸۸
۲۳	۲'۴۴۱'۸۱۸	۱۰۶'۱۶۶	۱۳۸۹
۲۵	۳'۷۲۹'۰۰۰	۱۴۹'۰۰۰	۱۳۹۰
۲۵	۳'۷۴۷'۰۲۵	۱۴۹'۸۸۱	۱۳۹۱
۲۷	۴'۱۳۸'۲۳۷	۱۵۳'۲۳۱	۱۳۹۲
۲۷	۴'۳۳۴'۳۳۶	۱۹۷'۵۶۸	۱۳۹۳
۲۷	۱۱'۰۶۳'۸۷۶	۴۰۹'۷۳۶	۱۳۹۴
۲۸	۱۳'۶۲۲'۱۱۲	۴۸۶'۵۰۴	۱۳۹۵
۲۹	۱۴'۷۱۲'۱۶۴	۵۰۷'۳۱۶	۱۳۹۶
۲۸	۱۹'۷۱۳'۹۰۴	۷۰۴'۰۶۸	۱۳۹۷
۳۵	۹'۶۵۷'۰۶۰	۲۷۵'۹۱۶	۱۳۰۵
۳۶	۸'۳۸۷'۰۷۲	۲۶۰'۷۵۲	۱۳۰۶
۳۴	۱۶'۹۰۸'۹۸۲	۴۹۷'۳۳۳	۱۳۰۷
۳۵	۱۱'۶۲۲'۵۲۶	۳۳۲'۰۷۲	۱۳۰۸
۳۴	۱۲'۷۸۰'۳۹۶	۳۷۵'۸۹۴	۱۳۰۹
۳۹	۹'۴۵۶'۹۵۴	۲۴۲'۴۸۶	۱۳۱۰
۳۹	۱۱'۴۰۱'۶۵۰	۲۹۳'۳۵۰	۱۳۱۱
۴۹	۱۰'۳۷۸'۳۳۹	۲۳۲'۲۱۱	۱۳۱۲
۵۲	۱۲'۲۳۴'۰۷۵	۲۴۹'۶۷۵	۱۳۱۳
۴۹	۱۲'۶۷۶'۶۹۲	۲۵۸'۷۰۸	۱۳۱۴

ج - الکلیات - علاوه بر تریاک بر الکلیات نیز از اواسط سال ۱۳۲۷ از هنگام ایجاد دواير
ثلاثه مالیاتی تحمیل میشود که باختلاف جنس مقدار آن مختلف است و بطریهای مشروبی که بدون باندرول
دولت باشد ضبط و فروشنده آن جریمه میشود.

عایدات دولت از منابع فوق بنا بقیده مرئوس سابق الذکر از ۷۰۰'۰۰۰ تا ۱'۴۰۰'۰۰۰ تومان
است و ما در اینجا نیز آنچه را در باره مالیاتهای مستقیم گفته ایم تکرار مینمائیم که با ترتیب و تشکیلات صحیح
و مفتشی کامل عایدات دولت از بابت مالیاتهای غیر مستقیم هم خیلی میتواند ترقی نماید.

[جدول نمبر ۳۵]

صورت حاصل تریاک (وابریشم) ایالت گیلان

از سال ۱۰۴۷ تا سال ۱۳۰۷

سال	من تبریز	لیرة انگلیسی	بناکفنه	املائی فونگی اسماء
۱۰۴۷	۲۶۷'۰۰۰	۴'۵۰۰'۰۰۰	اُلتاریوس	Oléarius
۱۰۸۱	۴۲۵'۲۰۰	از ۲۰ تا ۲۴ کروڑ	شاردن	Chardin
۱۱۵۷	۲۶۰'۰۰۰	۱'۰۴۰'۰۰۰	هانوه	Hanway
۱۱۸۵	۱۴۰'۰۰۰	۵۶۰'۰۰۰	گملن	Gmelin
۱۲۳۸	۱۲۹'۴۳۰	۵۰۸'۳۰۰	فریزر	Fraser
۱۲۵۲	۲۶۲'۰۰۰	۸۴۸'۰۰۰	فولر	Fowler
۱۲۵۵	۳۲۳'۰۰۰	۹۶۹'۰۰۰	خودزکو	Khodzko
۱۲۵۶	۲۲۰'۰۰۰	۶۶۰'۰۰۰	»	"
۱۲۵۹	۲۰۰'۰۰۰	۶۰۰'۰۰۰	هلمیس	Holmes
۱۲۶۰	۱۶۰'۰۰۰	۴۵'۰۰۰	شیل	Sheil
۱۲۸۱	۳۲۲'۰۰۰	۱'۰۰۰'۰۰۰	»	"
۱۲۸۲	۱۸۷'۲۰۰	۶۶۷'۰۰۰	»	"
۱۲۸۳	۶۱۲'۱۶۶	۷۴۳'۰۰۰	اشتلز و آندریاس	Stolze & Andréas
۱۲۸۴	۱۲۷'۸۰۰	۵۰۷'۰۰۰	»	"
۱۲۸۵	۱۰۱'۱۳۳	۴۵۱'۰۰۰	»	"
۱۲۸۶	۱۰۷'۹۳۳	۳۰۲'۰۰۰	»	"
۱۲۸۷	۱۳۹'۳۶۶	۳۹۹'۰۰۰	»	"
۱۲۸۸	۱۱۶'۸۰۰	۲۸۶'۰۰۰	»	"
۱۲۸۹	۹۵'۵۳۳	۲۲۱'۰۰۰	»	"
۱۲۹۰	۱۱۵'۸۰۰	۲۲۵'۰۰۰	»	"
۱۲۹۱	۲۱۴'۹۰۰	۳۳۰'۰۰۰	»	"
۱۲۹۲	۸۱'۸۰۰	۱۰۵'۰۰۰	»	"
۱۲۹۳	۸۷'۳۳۳	۲۱۵'۰۰۰	»	"
۱۲۹۴	۳۲'۳۶۰	۱۲۳'۰۰۰	چرچیل	Churchill
۱۲۹۵	۱۰۸'۵۰۰	۱۳۵'۰۰۰	»	"
۱۳۰۰	۵۹'۰۰۰	۱۳۰'۰۰۰	اشتلز و آندریاس	Stolze & Andréas
۱۳۰۳	۶۹'۲۰۰	۱۲۰'۰۰۰	بٹرامن	Benjamin
۱۳۰۴	۴۶'۵۰۰	۸۰'۰۰۰	هربر	Herbert
۱۳۰۷	۳۰'۰۰۰	۶۰'۰۰۰	کورزن	Curzon

د - مالیاتهای مختلفه - علاوه بر مالیاتهای فوق بعضی مالیاتهای دیگر هم در ایران وجود دارد که بعضی از آنها مثل نواقل مجری و بعضی دیگر فقط از مجلس گذشته ولی تا بحال بموقع اجرا گذاشته نشده است مثل مالیات بردخانیات و مستغلات :

۱ - مالیات بر وسایط نقلیه - وضع این مالیات بنا بقانونی است که در ۵ ربیع الاول ۱۳۲۸ از مجلس گذشته و بنا بر آن برای مصارف بلدی در بلاد ایران مالیاتی هر ماهه از وسایط نقلیه گرفته میشود. مالیاتهای مزبوره بتوسط مباشرین اداره بلدیة وصول شده و بر طبق دستور العملهای انجمن بلدی و در تحت نظارت انجمن بلدی خرج خواهد شد. وسایط نقلیه ذیل از مالیات معافند :

۱ - وسایط نقلیه مخصوص سلطنت	۳ - وسایط نقلیه عسکریه
۲ - وسایط نقلیه مخصوص مامورین	۴ - وسایط نقلیه راجع بصحبه دولت
سیاسی دول خارجه	۵ - وسایط نقلیه مخصوص بخدمات بلدیة

عایدات اداره مرکزی از بابت این مالیات که مشهور به «نواقل» است در سال مالیه ۱۳۲۹ معادل بوده است با ۶۵۹،۲۹۸،۴۰ قران و در سال ۱۳۳۰ با ۲،۲۱۸،۵۹۷،۳۰ قران.

۲ - دخانیات - قانون مالیات بر دخانیات در تاریخ چهارشنبه ۱۸ ذی القعدة ۱۳۳۳ از مجلس گذشت و بنا بر این قانون از برگ توتون و تنباکوی ایران مالیاتی معادل با ۲۰ در صد قیمت گرفته خواهد شد.

بموجب احصائیات وزارت مالیه بمقدار محصول سالیانه برگ توتون و تنباکوی ایران معادل ۳،۴۱۵،۰۰۰ من تبریز است و چنانکه این مقدار را از قرار منی ۵ قران حساب نمائیم میشود ۱۷،۰۷۵،۰۰۰ قران و مالیات ۲۰ در صد آن در سال میشود ۳،۴۱۵،۰۰۰ قران. و اگر مالیات دخانیات بر تنباکو و توتون حاضر و مهیا شده که قیمت آن یک بر پنج و شش تا هفت از قیمت برگ افزون است وضع میشد بدیهی است که مالیات آن هم بهمان تناسب افزوده میگردد و هرگاه میزان و قیمت توتون و تنباکوی حاضر شده و سیکارت را منی ۱۵ قران حساب نمائیم (و این حد اقل قیمت است چون قیمت توتون سیکار و چپوق منی تا هفت تومان هم میرسد) کلیه ۲۰ در صد مالیات دخانیات در سال ۱۰،۲۶۵،۰۰۰ قران خواهد گردید. قانون دخانیات مقدار تنباکو و توتون را که بعنوان صادرات تجارتي از ایران بیرون میرود از مالیات فوق معاف میدارد.

چنانکه در فوق مذکور گردید مقدار تخمینی محصول تنباکو و توتون ایران به ۳،۴۱۵،۰۰۰ من تبریز برگ خشک بالغ میشود بشرح ذیل :

ایالت آذربایجان باستانای آستارا و اردبیل	۳۵۰۰۰۰۰	من تبریز
آستارا و اردبیل	۵۰۰۰۰۰	» »
استرآباد و مازندران	۱۰۰۰۰۰	» »
ولایت بروجرد	۱۵۰۰۰۰	» »
ایالت فارس	۱۰۰۰۰۰۰	» »
ولایت گیلان	۶۰۰۰۰۰۰	» »
ولایت اصفهان	۵۰۰۰۰۰۰	» »
خراسان و قاینات و سیستان	۱۰۰۰۰۰۰	» »
ولایت کرمانشاهان	۱۹۰۰۰۰۰	» »
ولایت کردستان	۳۰۰۰۰۰۰	» »
یزد و کاشان	۳۰۰۰۰۰۰	» »
جمع کل		۳۴٬۴۱۵۰۰۰۰	من تبریز

از این مقدار سالیانه بیشتر از ۶۰۰۰۰۰۰ من به قیمت ۵ تا ۶ کرور قران بخارجه حمل میشود.

۳ مستغلات لایحه قانونی این مالیات در اواخر ربیع الثانی ۱۳۳۳ از طرف وزیر مالیه وقت آقای میرزا حسن خان محتشم السلطنه بمجلس شورای ملی پیشنهاد گردید و در جلسات دهه اول شوال سال مذکور از مجلس گذشت. قانون مالیات مستغلات دارای ۱۹ ماده است و اساس آن بر این است که از دو ماه بعد از تصویب مجلس قانون مذکور بموقع اجرا گذاشته میشود و از املاک ساختمانی و متعلقات آن در شهرها و قصبات عمده یک خمس عایدات خالص بعنوان مالیات گرفته خواهد شد. مقصود از قصبات عمده آنهایی هستند که اقلاً دارای ۱۰۰۰ خانوار باشند و عایدات خالص نیز عبارت از کلیه عایدات است منهای یک خمس آن که برای تعمیر و مواظبت ملک لازم است. مستغلات دولتی و حمامها و املاک بیحاصل و بی فایده از مالیات مزبور معافند.

باید دانست که مالیات مستغلات پیش از تاریخ فوق هم در بعضی ایالات و ولایات بطور غیر منظمی معمول بوده است ولی قانون فوق آن مالیات را در تمام ایران عمومیت داد و میزان آنرا نیز معین نمود. عایداتی که از این راه حاصل میشود عموماً بمصرف ادارات نظمی و بلدیة محلی میرسد.

۳ - گمرکات

سرچشمه سوم عایدات دولتی گمرکات است و در این خصوص در فصول پیش (فصل ۵ صفحه ۴۸) مفصلاً صحبت داشته ایم در اینجا همینقدر متذکر میشویم که گمرکات ایران را تا پیش از سال ۱۳۱۷ دولت باشخاص مختلف باجاره میداد و مثلاً وجه الاجاره گمرکات آذربایجان سالیانه ۱۲۰ هزار تومان بوده است.

ما در ذیل صورتی از عایدات گمرکی از بابت وجه الاجاره مذکور در سال مالیه (۱۲۸۳-۱۲۸۴) و ۱۹ سال پیش از نسخ اجاره گمرکات میدهیم:

[جدول نمرة ۳۶]

عایدات از بابت وجه الاجاره گمرکات در مدت ۲۰ سال قبل از نسخ اجاره.

قران	سال مالیه	قران	سال مالیه
۸'۰۰۰'۰۰۰	(۱۳۰۶-۱۳۰۷)	۵'۳۶۶'۶۰۰	(۱۲۸۳-۱۲۸۴)
۸'۰۰۰'۰۰۰	(۱۳۰۷-۱۳۰۸)	۶'۰۶۴'۰۰۰	(۱۲۹۶-۱۲۹۷)
۸'۲۰۰'۰۰۰	(۱۳۰۸-۱۳۰۹)	۷'۰۸۶'۲۹۰	(۱۲۹۷-۱۲۹۸)
۸'۳۰۰'۰۰۰	(۱۳۰۹-۱۳۱۰)	۷'۸۵۲'۹۰۰	(۱۲۹۸-۱۳۰۰)
۸'۵۰۰'۰۰۰	(۱۳۱۰-۱۳۱۱)	۸'۰۷۷'۷۰۰	(۱۳۰۰-۱۳۰۱)
۸'۵۰۰'۰۰۰	(۱۳۱۱-۱۳۱۲)	۸'۱۴۰'۰۰۰	(۱۳۰۱-۱۳۰۲)
۹'۳۰۰'۰۰۰	(۱۳۱۲-۱۳۱۳)	۸'۰۶۰'۰۰۰	(۱۳۰۲-۱۳۰۳)
۱۲'۵۰۰'۰۰۰	(۱۳۱۳-۱۳۱۴)	۸'۳۸۰'۰۰۰	(۱۳۰۳-۱۳۰۴)
۱۳'۵۰۰'۰۰۰	(۱۳۱۴-۱۳۱۵)	۷'۵۰۰'۰۰۰	(۱۳۰۴-۱۳۰۵)
۱۲'۵۰۰'۰۰۰	(۱۳۱۵-۱۳۱۶)	۸'۲۰۰'۰۰۰	(۱۳۰۵-۱۳۰۶)

مبالغ مذکور در جدول فوق را میتوان از قرار میزان اکثر ۸۰ در صد عایدات حقیقی گمرک دانست و ۲۰ در صد دیگر میزان اقل منفعت صاحب اجاره بوده است.

میزان نرخ حق گمرک بسته بملیت تاجر و صاحب مال بود چنانکه از اتباع ایران صدی ۳ و از اتباع خارجه صدی ۵ حق گمرک گرفته میشد و این حق نه فقط از واردات بلکه از صادرات نیز گرفته میشد.

میرزا علی خان امین الدوله در سال ۱۳۱۵ سه نفر بلژیکی (نوس^(۱) پریم^(۲) انگلس) را برای اصلاح عمل گمرک و ضرابخانه بایران آورد و در ذی القعدة ۱۳۱۶ آنان مأمور رسیدگی بگمرکات تبریز و کرمانشاه نیز گردیدند.

اداره گمرکی ایران در طهران بیکی از آن سه نفر (نوس) محول گردید. مشار الیه نیز متدرجاً بگمرکات نقاط دیگر ایران دست اندازی نمود و گمرکات کرمانشاه ورشت و اتزلی را نیز در زیر اداره خویش آورد و خود رئیس کل گمرکات ایران گردید و با وجود آنکه عدم مسئولیت خود را غنیمت شمرده و چنانکه معلوم هر ایرانی است در بی حسابی و بد حسابی هیچ فروگذار نمود ولی باز باید شالوده نظام و اداره گمرکات حالیه ایران را از او دانست.

بعدها در ۵ شوال ۱۳۲۱ نیز ۶ نفر بلز یکی دیگر بایران وارد گردیدند.

امروزه گمرک یکی از سرچشمهای مهم عایدات مطمئنه دولت است و هر روز هم بر اهمیت خود میافزاید چنانکه از احصائیات سالانه گمرک آشکار میگردد و امروز میتوان حد وسط عایدات خالص گمرک را ۴۰ میلیون قران دانست.

از هشت سال باین طرف عایدات گمرکات جنوب که شامل تمام بنادر جنوبی ایران از بلوچستان تا دزفول است نسبتاً تنزل نموده در صورتیکه گمرکات شمال برعکس ترقی محسوس نموده است و علت این مسئله این است که تجارت اروپا با ایران از راه باطوم و طریزون سهل تر است تا از راه خلیج فارس و باین مناسبت قسمت مهم مال التجاره اروپا با کلی پستال از راه مذکور بایران میروند و از گمرکات شمال میگردد و رویهمرفته میتوان گفت که عایدات گمرکی بنادر جنوب تقریباً سه دهم عایدات گمرکات شمال است.

چنانکه این مسئله را در سال ایت ثیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹) و اود ثیل (۱۳۳۱-۱۳۳۲) صورت ذیل آشکار میدارد:

۱ - عایدات کل گمرکات در ایت ثیل (۱۳۲۸ - ۱۳۲۹)	۳۴٬۰۰۲٬۹۰۵٬۴۴ قران
سهم عایدات گمرکات شمال	۲۶٬۶۴۷٬۲۵۸ قران
سهم عایدات گمرکات جنوب	۷٬۳۸۲٬۲۸۶ »
مجموع	۳۴٬۰۰۲٬۹۰۵٬۴۴ قران

۲ - عایدات کل گمرکات در اود ثیل (۱۳۳۱ - ۱۳۳۲)	۴۲٬۰۵۷٬۷۴۶ قران
سهم عایدات گمرکات شمال	۳۳٬۴۳۹٬۲۲۷ قران
سهم عایدات گمرکات جنوب	۹٬۱۱۸٬۵۱۹ »
مجموع	۴۲٬۰۵۷٬۷۴۶ قران

چنانکه در پیش اشاره گردید عایدات گمرکات ایران در مقابل قرضهای دولتی بدولتین روس و انگلیس و بعضی تحمیلات دیگر از قبیل مخارج قزاقخانه و مقرری شاه مخلوع محمد علی میرزا در گرو آن دو دولت است. و میتوان گفت که رویهمرفته ۳ عایدات گمرک از بابت مخارج و تحمیلات مذکوره انتزاع میشود و فقط ۱ آن عاید دولت ایران میگردد و این مسئله در موقع صحبت از قروض در صفحات آتیه تشریح خواهد گردید.

۴ -- تلگرافخانه

اولین بار که تلگراف در ایران کشیده شد در سال ۱۲۷۴ بود که بحکم ناصر الدین شاه از عمارت سلطنتی طهران تا باغ لاله زار سیم کشیدند و سال بعد در ۱۲۷۵ بمباشرت علیقلی میرزای اعتضاد السلطنه تا خطه سلطانیه و چمن قفر الگ امتداد یافت. و پس از آن متدرجاً خواه بتوسط حکومت هند و کبانی

تلگرافات هند و اروپا و خواه بدست خود دولت ایران خطوط تلگرافی چندی در ایران کشیده شد و در فصل ۱۱ در ضمن امتیازات شرح این مسئله مذکور گردیده است .
 وجوهی که از بابت تلگرافخانه عاید دولت ایران میگردد از دو قبیل است یکی از عایدات محابرات داخلی است و دیگری از بابت حقی است که دولت ایران از حکومت هند و «اداره تلگرافات هند و اروپا» از بابت خطوط تلگرافی که در دست آنها است میگیرد چنانکه در فصل راجع بامتیازات مذکور گردید .
 عایدات مذکور معاً بنا بصورت تقریبی که مرتباً خزانه دار کل از بابت عایدات ایران در سال مالیّه سیچقان ثیل ۱۳۳۰ - ۱۳۳۱ بسفارت انگلیس داده و در کتاب آبی (نمره ۱ - ۱۹۱۴) درج است قریب ۲۰۷۵۰۰۰۰۰ قران (۵۰۰۹۰۰ لیره انگلیسی) بوده است . و مخارج اداری و غیره از بابت تعمیر و خرید لوازم در همان سال قریب ۱۰۵۶۰۰۰۰۰ قران (۲۸۰۸۶۰ لیره انگلیسی) بوده است و بنابر این عایدات خالص قریب ۱۲۰۰۰۰۰۰۰ قران (۲۲۰۴۰ لیره انگلیسی) میشود از این قرار :

عایدات خرج در نرفته ..	۲۰۷۵۰۰۰۰۰ قران
مخارج اداری	۱۰۵۶۰۰۰۰۰ -
عایدات خالص	۱۰۱۹۰۰۰۰۰ قران

تخمین فوق در خصوص عایدات خرج در نرفته و مخارج اداری تلگرافخانه خیلی کم تخمین شده چنانکه صورت بودجه دو سال مالیّه ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰ که از طرف همین خزانه داری کل داده شده و در روز نامه رعد (شماره ۱۶ دؤم ذی الحجه ۱۳۳۳) طبع است این مسئله را آشکار میدارد :
 صورت عمل کرد اداره تلگرافخانه در دو سال مذکور از قرار ذیل است :

۱ - سال مالیّه ۱۳۲۹	۲ = سال مالیّه ۱۳۳۰
عایدات خرج در نرفته = ۵۰۳۳۰۰۷۶۶ قران	عایدات خرج در نرفته = ۵۰۷۲۴۰۸۴۱ قران
مخارج اداری = ۳۰۷۹۰۰۳۵۳ -	مخارج اداری = ۴۰۳۶۱۰۷۵۵ -
عایدات خالص = ۱۰۵۴۰۰۴۱۳ قران	عایدات خالص = ۱۰۳۶۳۰۰۸۶ قران

ولی بدیهی است که این عایدات نمیتواند ثابت باشد بلکه هر سال نسبت بکم و زیادای محابرات تلگرافی تغییر مینماید .

اداره تلگرافخانه ایران تا اوایل مشروطه در دست خانواده مرحوم علیقلی خان مخبرالدوله بود و سالبانه از بابت آن ۲۰ هزار تومان بدولت میدراختند ولی مقارن آن احوال ولی خان سپهدار آنرا بمبلغ ۲۳۰ هزار تومان اجاره نمود .

در سال ۱۳۰۶ عایدات دولت ایران رویهمرفته از بابت تلگرافخانه داخله و خارجه ۲۱۰۰۳۴۸ قران بوده است از قرار ذیل :

- از بابت تلگرافخانه داخله ۱۰۰۰۰۰۰ قران
 » از بابت تلگرافخانه جاسک و کوادر ۳۰۰۰۰۰
 » از بابت مقاطعه کمپانی تلگرافات هند و اروپا ۸۰۰۳۴۸
 مجموع ۲۱۰۰۳۴۸ قران

اکنون تلگرافخانه داخله را دولت ایران مستقیماً خود اداره مینماید.

۵ - پستخانه

احداث پستخانه را در ایران باید از سال ۱۲۶۷ که چهارمین سال جلوس ناصر الدین شاه بتخت است دانست. تا آن تاریخ ارسال مرسولات بوسیله قاصد بود و یامچی. ناصر الدین شاه از سال مذکور بنای ایجاد چاپار خانها و یاخانها نهاد چنانکه در سال ۱۲۶۸ بمباشرت فیروز میرزای نصره الدوله پانزده باب چاپار خانه در خط چاباری فارس و در سال ۱۲۶۹ در ساری و اشرف و در ۱۲۷۵ در خوی و عرض آن راه و در ۱۲۸۳ بدست سلطانمراد میرزای حسام السلطنه در جنب رباط زعفرانی در ایالت خراسان بنیاد نمود. در سال ۱۳۰۴ هفتاد و در حدود سال ۱۳۱۰ صد و هفتاد و دو باب چاپار خانه در ایران وجود میداشته است.

تا سال ۱۲۹۰ اداره پستخانه جزو وزارت طرق و شوارع و در دست یک نفری بود که لقب چاپارچی باشی گری داشت ولی در سال مذکور ناصر الدین شاه پستخانه را با وزارت رسایل بمیرزا علی خان امین الدوله^(۱) مفوض داشت. وی در سال ۱۲۹۱ یک هیئت اتریشی را برای تنظیم اداره پست بایران آورد و از آن جمله ریڈر^(۲) نامی بود که قبلاً در پستخانه اتریش مأمور بود. مشار الیه در سال بعد (۱۲۹۲) تنظیمات را از طهران شروع نمود و در کمتر از یک سال اولین پست سواره منظم ایرانی را هفته یک بار بین طهران و تبریز و جلفا با شعبه از قزوین برشت ایجاد نمود و در سال بعد (۱۲۹۳) بریاست کل پستخانه ایران منصوب گردید ولی در سال بعد (۱۲۹۴) از سمت خویش منفصل گردید و یک نفر روسی موسوم به استال^(۳) بجای وی منصوب گردید که دکتور آندراس^(۴) را مفتش کل اداره چاپار خانه ایران نمود. وهم مقارن این احوال در ۱۹ شوال ۱۲۹۵ دولت ایران داخل در اتحاد عمومی پست بین المللی گردید. طولی نکشید که استال و آندراس از کار افتادند و چندی امور چاپار خانه مختل ماند تا بالاخره دوباره کار پست سر و صورتی گرفت و هفته دوبار از راه رشت و باکو و تبریز و تفلیس بین ایران و اروپا و همچنین هفته یکبار بین ایران و هند از راه بوشهر و بین طهران و مشهد و یزد و کرمان و شیراز و کرمانشاه

(۱) آنوقت این لقب را نداشت فقط در همان وقت لقب امین الملکی گرفت و بعدها در سال ۱۲۹۹ دارای لقب امین الدوله گئی گردید.

پست بنای رفت و آمد را گذاشت. بنا باحصائیة سال ۱۳۰۲ در ظرف این سال چاپارخانه ایران ۳۱۰۶۸'۸۳۵ کاغذ و ۲۰۰۵۰ ورقه پستی و ۷۰۴۴۵ نمونه و ۱۷۳'۹۹۵ بسته امانتی تقریباً بقیمت ۹۵۰'۰۰۰ تومان (۳۰۴'۷۲۰ لیره انگلیسی)^(۱) رد و بدل کرده بوده است و عایدات خرج در نرفته آن معادل بوده است تقریباً با ۴۳۰'۰۰۰ تومان (۱۳'۷۶۴ لیره انگلیسی) و مخارج اداری با ۱'۵۰۰ تومان (۱۳'۲۹۸ لیره انگلیسی). و از استقرار عایدات خالص معادل بوده با ۱'۵۰۰ تومان (۴۶۶ لیره انگلیسی).

اداره پستخانه چنانکه مذکور گردید در سال ۱۲۹۰ میرزا علی خان امین الدوله موکول شده بود. مشار الیه تا سال ۱۳۰۶ دو بار وزیر پست گردید و در بین مدتی مهدیقلی میرزا پسر محمد ولی میرزا که وی نیز پسر فتحعلی شاه بود وزیر پست گردید و پیش از میرزا علی خان امین الدوله اشخاص ذیل برتیب از سال ۱۲۶۷ بعد چاپارچی باقی بوده اند: شفیع خان، اسمعیل خان، حاج حسینخان شهاب الملک (نظام الدوله)، میرزا تقی خان. در سال ۱۲۹۷ اداره مزبور جزو وزارت و ظایف که مشتمل بر اوقاف هم بود گردید و میرزا علی خان امین الدوله بوزارت مزبور منصوب گردید. در آن وقت دولت سالیانه مبلغی نقد بوزارتخانه مزبور برای تعمیر و تدارک لوازم چاپار خانهای راههای حکومتی و مبلغی نیز جنس از بابت علق اسبهای چاپار خانه میپرداخت. در سال ۱۳۰۸ مواجی که از طرف دولت بهر چاپارخانه پرداخته میشده معادل بوده است با ۲۰ تومان نقد و ۱۰ خروار غله و ۱۰ خروار کاه. هر یک از راههای پستی از طرف وزیر پست در مقابل مبلغی سالیانه بیک نفر مقاطعه داده میشد و تدارک خدمه و حیوانات برای هر منزل در عهده این شخص بود.

اداره پستخانه تا سال ۱۳۱۲ با میرزا علی خان امین الدوله بود و در این سال که وی از کارها کناره گرفت اداره مذکور را بیسر خود میرزا محسن خان معین الملک سپرد. وی از بابت پستخانه سالی ۱۰۰'۰۰۰ تومان بدولت میپرداخت و بعدها آن اداره مدام در دست آن خانواده بود تا در سال ۱۳۱۶ که مرتضی قلیخان صنیع الدوله وزیر پست گردید. وی در عوض ۱۰۰'۰۰۰ تومان مزبور ۲۰۰'۰۰۰ تومان سالیانه بدولت میپرداخت. و بیگلرگی (سردار منصور) که پس از وی در حدود ۱۳۱۸ وزیر پست شد سالی ۶۰۰'۰۰۰ تومان بدولت میداد.

میرزا علی خان امین الدوله پس از آنکه در اوایل دوره مظفرالدین شاه در رمضان ۱۳۱۴ رئیس هیئت وزرا و وزیر داخله و در ربیع الاول ۱۳۱۵ صدر اعظم گردید چند نفر بلژیکی برای تنظیم امور اداره گمرک بایران آورد و از آن جمله نوس سابق الذکر بود که اول رئیس اداره گمرک در طهران و سپس رئیس کل گمرکات ایران و در حدود ۱۳۲۱ وزیر گمرک و پست ایران گردید و با آنکه مشار الیه در کارهای راجعه بخود چندان بامانت و درستی رفتار نکرد و از اغتشاشات امور دولتی ایران هر چه توانست استفاده نمود ولی تشکیلات حالیه پستخانه را باید از او و هموطنان دیگر او دانست که

(۱) از قرار لیره ۳۱ تا ۳۲ قران.

ریاست پستخانه و گمرک اغلب ولایات مهم را در دست داشتند ولی از نوروز ۱۳۲۵ از دست آنها بیرون آمد و با تلگرافخانه وزارت مستقلی تشکیل داد. چیزیکه هست تنها یک نفر بلژیکی ریاست اداره پستخانه باقی ماند و از ۱۸ محرم ۱۳۲۶ هم یک نفر دیگر بمقتضی پستخانه ایالات منصوب گردید و رئیس کنونی اداره پست موسوم است به کامیل مولتر.

۱ - خلاصه صورت عمل کرد اداره پستخانه در سال (۱۳۳۰ - ۱۳۳۱):

قران	۳'۸۴۰'۶۵۰ عایدات متعارف و عیزه
»	۳'۶۶۳'۸۱۰ مخارج متعارف و عیزه
<hr/>		
قران	۱۷۶'۶۴۰ عایدی خالص
قران	۳'۶۸۷'۵۹۰ فقط عایدات متعارف
»	۳'۲۶۷'۸۲۲ فقط مخارج متعارف
<hr/>		
قران	۴۱۹'۷۶۸ عایدات خالص

۲ - صورت جزو عمل کرد اداره پست در اودتیل (۱۳۳۱ - ۱۳۳۲):

(عایدات)

عایدات متعارف:

قران	۳'۲۱۸'۷۸۹	۱ - از بابت فروش تمبر و سایر اوراق (بافضام تمبر بلیتهای مسافرین)
»	۱۰۰'۴۲۹	۲ - از بابت حمل مراسلات
»	۶۵۱'۸۳۷	۳ - از بابت کرایه حمل و نقل امانات پستی بین المللی در داخل مملکت
»	۲۰۰'۰۰۰	۴ - از بابت فروش تمبر باطله برای جنگهای تمبر (۱)
»	۵۴۰'۴۶۴	۵ - از بابت سهمی دریافتی از ادارات اتحاد پستی از بابت امانات وارده بمملکت ایران
»	۳۰'۴۲	۶ - از بابت جرایم
»	۴۰'۸۰	۷ - از بابت کرایه بعضی از امانات پستی
»	۱۰۹'۵۵۱	۸ - از بابت حقوق حتمالی
»	۱'۹۰۲	۹ - از بابت حق العمل برای گمرک کردن امانات و غیره
»	۶۹۰	۱۰ - از بابت صدور برانهای پستی
»	۲'۸۶۶	۱۱ - از بابت قسمت اداره پست عثمانی در مخارج حمل و نقل پستهای که در یازید و خاقین مبادله شده است
»	۵'۱۲۱	۱۲ - از بابت عایدات متفرقه (بافضام صرف و منافع وجوهات)
<hr/>		
قران	۴'۵۶۸'۷۷۱ جمع عایدات متعارف

(مخارج)

مخارج متعارفی :

۱ -	مواجب و مدد معاش اجزاء	۱۱۶۰۸۰۶۹۶	قران
۲ -	صرف تحریر	۷۶۰۳۷۶	»
۳ -	کرایه و تعمیرات دفاتر	۷۲۰۱۱۸	»
۴ -	مخارج مسافرت	۳۲۰۸۸۲	»
۵ -	اثاثیه	۴۲۰۴۲۶	»
۶ -	مخارج تلگراف و تلفون	۶۰۶۲۷	»
۷ -	مخارج متفرقه	۱۳۵۰۳۸۸	»
۸ -	مخارج حمل و نقل و همراهی و لقای بندی پستها	۱۰۹۰۵۰۷۰۲	»
۹ -	کرایه و تعمیرات چاپار خانها	۳۲۰۲۵۴	»
۱۰ -	حق العبور مراسلات پستی بین الملل	۵۸۰۹۸۱	»
۱۱ -	مخارج ضعیف و تدارک تمبر و سایر اوراق دولتی	۴۱۰۹۳۳	»
۱۲ -	اشتراک دولت ایران در مخارج دفتر بین الملل اتحاد پستی عمومی	۱۰۰۷۹	»
۱۳ -	سهمی ادارات اتحاد پستی از بابت امانات صادره از ایران	۴۸۰۶۶۵	»
جمع مخارج متعارفی		۴۰۶۳۰۱۲۷	قران

ولی اداره پستخانه علاوه بر عایدات و مخارج متعارفی مذکور در فوق بعضی عایدات و مخارج متفرقه دیگر نیز دارد و مجموع این نوع عایدات در سال مرقوم در فوق معادل بوده است با ۱۱۹۰۲۸۰ قران و مجموع مخارج آن با ۲۸۱۰۸۹۸ قران. خلاصه آنکه در صورتیکه صرف نظر از عایدات و مخارج غیر متعارفه بنائیم عایدات خالص اداره پست در سال مزبور معادل میشود با ۵۰۵۰۶۴۴ قران و اگر عایدات و مخارج مذکوره را نیز منظور داریم عایدات خالص معادل میشود با ۲۴۳۰۰۲۶ قران از قرار ذیل:

$$\left. \begin{array}{l} \text{عایدات متعارفه و غیره} \dots\dots\dots ۴۰۶۸۸۰۰۵۱ \text{ قران} \\ \text{مخارج متعارفه و غیره} \dots\dots\dots ۴۰۴۴۵۰۰۲۵ - \end{array} \right\} - ۱$$

$$\text{عایدی خالص} \dots\dots\dots ۲۴۳۰۰۲۶ \text{ قران}$$

$$\left. \begin{array}{l} \text{فقط عایدات متعارفی} \dots\dots\dots ۴۰۵۶۸۰۷۷۱ \text{ قران} \\ \text{فقط مخارج متعارفی} \dots\dots\dots ۴۰۶۳۰۱۲۷ - \end{array} \right\} - ۲$$

$$\text{عایدی خالص} \dots\dots\dots ۵۰۵۰۶۴۴ \text{ قران}$$

آشکار است که مأخذ عایدات حقیقی پستخانه عبارت است از همان عایدات متعارفی منهای مخارج متعارفی که در سال مالیّه (۱۳۳۰ - ۱۳۳۱) بیشتر از ۴۰۰۰۰ تومان و در سال بعد از آن بیشتر از ۵۰۰۰۰ تومان بوده است.

قانون پستی حایه قانونی است که در تاریخ ۲۵ جمادی الاولی ۱۳۳۱ از تصویب هیئت دولت شاهزاده میرزا محمدعلی خان آذربایجانی علاء السلطنه گذشته و موقتاً بموقع اجری گذارده شده بود و در اوایل جمادی الآخره ۱۳۳۳ از طرف هیئت دولت بمجلس شورای ملی تقدیم و در جلسه پنجشنبه ۲۱ جمادی الآخره اول بار مطرح شد اگره گردید. و در این تاریخ وزیر پست و تلگراف دکتر اسمعیل خان کمال مؤدب السلطنه و رئیس الوزرا شاهزاده عبدالحمید میرزای عین الدوله بود.

پستخانه ایران علاوه بر حمل و نقل مکتوبات و مرسولات و امانات پستی امتیاز انحصاری حمل و نقل منظم مسافری و بینه مسافری را هم بتوسط دستگاههای پستی فوق العاده داراست.

۶ -- خالصجات

مقصود از خالصجات یا املاک دیوانی املاکی است که متعلق بدولت است و منافع آن عاید دولت میگردد. تاریخ این بنا را باید از دوره نادر شاه (۱۱۴۸-۱۱۶۰) دانست. و شرح آن از این قرار است که پیش از زمان نادر در عهد صفویه طبقه علما و روحانیون اقتدار و دارائی زیاد پیدا نموده بودند و مخصوصاً در عهد شاه سلطان حسین (۱۱۰۶-۱۱۴۰) از مالیات مملکت بهره میبردند ولی چون نادر بسطنت رسید همت بر رفع و تحقیر طایفه مزبور گماشت و جمیع اموال و اوقاف متعلقه بمساجد را ضبط نمود. و پس از او آقا محمد خان قاجار (۱۲۰۰-۱۲۱۱) باملاک مزبور مالیاتی املاک دیگر از راه ضبط و جرم املاک اشخاص مغضوب و پیشکش بیفزود و پس از وی نیز روز بروز دامنه املاک خالصه وسعت پیدا نمود. در زمان ناصر الدین شاه در حدود سال ۱۳۰۴ قسمتی از خالصجات را دولت فروخت و جهت این مسئله یکی تنگدستی دولت بود و یکی آنکه در باب املاک خالصه مراقبتی بعمل نیامد و غالباً رو بخوابی میرفت. تا پیش از طلوع مشروطه در ایران (۱۳۲۴) شاه املاک خالصه را غالباً بموجب قبایله و فرمان در مقابل رسومی چند باشخاص مختلف منتقل مینمود. در کاغذی که در حدود سال ۱۳۱۷ روزنامه کاسپی روسی از لرد کرزن مشهور درج نموده است و صورت آن در نمره ۷۱، ۴ روزنامه اطلاع طهران طبع است و در نمره ۳۲ تریا هم بدان اشاره شده است مذکور است که «دولت از ده یا نژده سال قبل (از آن تاریخ) چندین کرور تومان املاک و دهات خالصه خود را در مقابل قلیل وجهی و قلیل منالی که از پیش بر آن اموال مقرر بوده است بعنوان ملکیت بر رجال مملکت و رعیت منتقل نموده است». چنانچه مثلاً مظفر الدین شاه قصبه سیاه دهن را که در شش فرسخی غربی قزوین در راه زنجان واقع است و دارای ۲۰۰۰ خانه و ۱۰ مسجد و ۸ حمام و ۴ کاروانسرا و ۸۰ باب دکان است و سالیانه ۲۰۰۰ تومان نقد و ۱۰۰۰ خرواز غله و ۴۵۶ من کاه مالیات داشت از باب مصارف آبدار خانه شاهی بامین حضرت آبدار باشی واگذاشته بود. اشخاص مذکور هم اغلب باسهم تخفیف و غیره در صدد بودند که سهمی را که از عایدات املاک خالصه حق دولت بود روز بروز تخفیف دهند و در این راه وسیله تراشیهای رنگارنگ مینمودند. در اول مشروطه تخفیفات مذکور بر حسب حکم مجلس برگشت کرد و پس از کشمکش زیاد در حدود سال ۱۳۳۱

از طرف دولت مقرر گرديد که از بعضی خالصجات که بقدر منال ديوانی عايدات ندارند نصف مالیات مقررہ گرفته شود ولی در عمل دیده شد که این قرار داد نیز منافع دولت را تأمین ننماید لهذا در سال ۱۳۳۳ دولت در صدد فروش املاک خالصه برآمد و در ۳ ذی القعدة سال مزبور وزیر مالیه میرزا حسن خان وثوق الدوله لایحه قانونی در خصوص فروش خالصجات از املاک ومستغلات و باغات و اراضی وقوات واقعہ در نقاط مختلفه مملکت ایران باستانی آنچه در حوزه طهران واقع است بمجلس شوری تقدیم نمود. و در ۲۱ ذی القعدة همان سال مطرح مذاکره گرديد ولی تصویب نگردید و بموقع دیگر گذاشته شد. و هم مقارن تاریخ فوق در ۹ ذی القعدة ۱۳۳۳ لایحه قانونی دیگری در ۶ ماده راجع بتبدیل مالیات املاک خالصه انتقالی بمالیات املاک اربابی از طرف کمیسیون قوانین مالیه بمجلس شوری تقدیم گردید. ولی نظر پیش آمدهای سیاسی که در غرة محرم سال ۱۳۳۴ عده از وکلای مجلس را مجبور بترک طهران نمود مسئله فروش خالصجات و تبدیل مالیات املاک خالصه انتقالی بمالیات املاک اربابی در بوطة اجمال بماند. بحالہ دولت هر ساله محصولات خالصجات دور دست را از قبیل املاک سیستان و اهواز وغیره در مرکز بقیمتهای نازل در محل میفروشد و در سال از این بابت تخمیناً ۳۰۰ تا ۳۵۰ هزار تومان عاید دولت میگردد. خالصجات مرکز نیز سالیانه ۳۰ تا ۴۰ هزار خروار غله حاصل دارند که در انبارهای دولتی جمع میگردد و برای حفظ موازنه نرخ آذوقه از تعدی انبار دارها وسیله بسیار خوبی است.

پیش از تاریخهای فوق در دوره دوم مجلس وزیر مالیه وقت میرزا اسمعیل خان ممتاز الدوله در ۲۲ جمادی الآخره ۱۳۲۹ قانونی از مجلس گذراند که موافق آن وزیر مالیه میتواند با تصویب خزانه داری کتلی و بطور مزایده خالصجات اطراف طهران و خاررا باجاره دهد و موافق این قانون در صورت تساوی شرایط حق تقدم در اجاره با رعایای محل است و مدت اجاره نیز باید در هر صورت از ۵ سال تجاوز ننماید.

موافق بودجه رسمی سال تنگوزیل ۱۳۲۹ و سیچقانیل ۱۳۳۰ عايدات خرج در ترقه خالصجات ایالات (باستثنای حوزه طهران) در سال اول ۴۲۵۰۹۵۹ تومان و در سال دوم ۶۳۲۰۰۴۹ تومان بوده است.

ولی مخارج اداری بنا باظهاراتی که در موقع شور پیشنهادات فوق الذکر در مجلس شده خیلی زیاد است و قسمت مهم عايدات صرف مخارج مذکور میگردد. بهر حیث باید دانست که خالصجات بملاحظه عدم مراقبت دولت و فقدان اداره و نظایات روز بروز ویران تر میگردد. در صورتیکه با حسن اداره و مراقبت کافی دولت میتواند از این راه عايدات بسیار مهم بدست آورد. در خصوص سهمی که از خالصجات عاید دولت میگردد ملکم^(۱) که در سال ۱۲۱۵ و ۱۲۲۵ در دوره فتحعلی شاه در ایران مسافرت نموده در کتاب «تاریخ ایران» مشهور خود مینویسد: «املاک خالصه را در هر جا هست دهاقین همانجا زراعت میکنند بطوریکه مناسب بحال زارع است. گویند که این قرار از زمان انوشیروان

عادل است و شگ نیست که خیلی قدیم است. اول حاصل را که هنوز ایستاده است تخمین میکنند و شخصی مخصوص بجهت این کار معین است. پس از تخمین و تعیین اگر تخم از طرف دیوان است بر میدارند و رد میکنند و بعد ده یک آترا وضع میکنند بجهت کسانی که درو خرمن میکنند و اشخاصی که خرمن را کوبیده و کاه را از دانه جدا میسازند. و آنچه باقی میماند بین پادشاه و زارع بالسویه قسمت میشود و در بعضی جاها زارع دو ثلث حاصل را بیادشاه میدهد.»

۷ - ضرابخانه

ضرابخانه نیز برای دولت سرچشمه عایداتی است که میزان معینی ندارد و باختلاف سال متفاوت است چنانکه در جدول ذیل دیده میشود:

| جدول نمرة ۳۷ |

صورت عمل کرد ضرابخانه در تنگوز ئیل (۱۳۲۹-۱۳۳۰) و سیچقان ئیل (۱۳۳۰-۱۳۳۱)

عایدات خالص	مخارج اداری	عایدات خرج در نرفته	سال
قران ۳۰۱۷۵'۷۵۳	قران ۶۱۸'۰۷۷	قران ۳'۷۹۳'۸۳۰	تنگوز ئیل (۱۳۲۹-۱۳۳۰)
۱'۴۴۵'۴۰۹	۴۹۳'۵۰۳	۱'۹۳۷'۹۱۲	سیچقان ئیل (۱۳۳۰-۱۳۳۱)

ولی بمبلغ ۱'۴۴۵'۴۰۹ قران که عایدات خالص ضرابخانه در سال (۱۳۳۰-۱۳۳۱) است باید مبلغی معادل با ۶۱۸'۰۷۷ قران دیگر هم از بابت بقایای سالهای سابق افزود که رویمرفته معادل میشود با ۲'۰۶۳'۴۸۶ قران. ولی باید دانست که عایدات ضرابخانه میتواند از اینها خیلی بیشتر باشد چنانکه مرناز بلژیکی خزانه دار در صورتی که در ۱۵ ربیع الاول ۱۳۳۰ از اوضاع مالیة ایران بسفیر انگلیس در طهران سیر بازگله داده است گفته است که عایدات ضرابخانه به ۵'۰۰۰'۰۰۰ قران هم بالغ میشود. در سال ایت ئیل ۱۳۲۸ مقدار نقره که وارد شده بوده بنا باظهار معاون وزارت مالیه در جلسه ۲۲ جادی الآخره ۱۳۲۹ مجلس معادل بوده است با ۴'۰۱۸۹'۰۰۰ تومان و کسری و از آن بابت ۶۸'۸۰۰ تومان عایدی دولت بوده است.

بنا گفته شاردن^(۱) فرانسوی که در دوره صفویه (شاه عباس دوم و شاه سلیمان) در سالهای ۱۰۷۶ و ۱۰۸۸ در ایران مسافرت نموده و سفرنامهائی را که بسیار مشهور است نوشته در آن زمان دستگاه چرخ

برای سکه زدن نبوده و سکه‌ها با چکش می‌زده‌اند. وهم وی مینویسد که حقی که از این بابت عاید پادشاه میگرددیده نسبتاً از هر مملکتی زیاد تر بوده یعنی معادل بوده است با هفت ونیم در صد از فلز مسلوک.

تا پیش از دوره ناصرالدین شاه هر یک از شهرهای عمده ایران ضربانخانه جداگانه داشت و دولت بهر کدام آنها یک نفر سرپرست بسمت معیبری میگماشت و لهذا اختلافات در نقش و عیار و غیره پدید می‌آمد. ولی ناصر الدین شاه در اوایل سلطنت لوازم کار را از اروپا وارد کرد و آقا محمد ابراهیم خان آبدار باشی امین السلطان را باداره و ریاست ضربانخانه گماشت. پس از مشار الیه از سال ۱۳۰۰ ریاست ضربانخانه بحاج محمد حسن اصفهانی امین دارالضرب تعلق گرفت. و در آن وقت عایدی سالیانه دولت از ضربانخانه معادل با ۲۵۰۰۰۰ تومان میبوده است. اداره ضربانخانه جزو وزارت مالیه و دارای ۷۰ نفر اجزاء میبوده است. بعدها پس از آنکه در سال ۱۳۰۷ «بانک شاهنشاهی ایران» در ایران برقرار گردید کم کم از طرف دولت ضربانخانه نیز که رشته از تقریباً ۴۰ رشته وزارت مالیه بود در دست بانک مزبور قرار گرفت. ولی در سال ۱۳۱۳ پس از جلوس مظفر الدین شاه (۱۸ ذی القعدة ۱۳۱۳) ضربانخانه جزو وزارت داخله گردید و با وزارت خزانه در سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ در دست مرتضی قلی خان صنیع الدوله بوده است.

میرزا علی خان امین الدوله چنانکه مذکور افتاد در سال ۱۳۱۵ سه نفر بلژیکی بایران آورد و یکی از آن سه نفر که موسوم به انگلس بود مأمور تنظیم و اداره ضربانخانه گردید و برخلاف هموطنان دیگرش درکار خود بدرستی و امانت رفتار نمود و اداره کنونی ضربانخانه از اثر همت اوست.

پس از مشروطه شدن ایران (۱۳۲۴) ضربانخانه جزو اداره خزانه گردید. در مدت استبداد صغیر که از ۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶ تا ۲۴ جمادی الآخره ۱۳۲۷ طول کشید محمدعلی شاه ریاست ضربانخانه را بحاج محمد اسمعیل آقای مشهور بمنغازه آذربایجانی داد. وی در ظرف یک سال ۱۲ کرویر تومان پول سکه زد. شوستر در کتاب خود مینویسد که ضربانخانه ایران میتواند ماهی ۷۰۰۰۰۰۰ تومان پول سکه بزند. امروز عایدات دولت از ضربانخانه همان از بابت ده در صد عیار مسکوکات است.

تا پیش از سال ۱۳۲۸ قرار ضربانخانه بر این بود که کسی می‌آمد با دولت برای حمل نقره قرار دادی میگذاشت و چون نقره وارد میشد ضربانخانه بکار میافتاد و الا کار نمیکرد. تا اینکه در سال مزبور بنا شد که حمل و نقل نقره و تعیین مقدار آن و مدت کار ضربانخانه منحصر بخود دولت باشد. دولت هم در همان وقت با بانک شاهنشاهی قرار دادی بست که از اوّل حمل ۱۳۲۸ تا آخر حوت ۱۳۲۹ وکالت انحصاری خرید نقره و حمل آن با بانک مزبور باشد و در ظرف آن یک سال بانک شاهنشاهی معادل ۱۲۰ کرویر مثقال نقره بقیمت ۱۰۰۱۴۰۰۰ لیره انگلیسی وارد نمود و بسکه رساند. و نفع دولت از این بابت ۷۵۰۰۰۰۰ تومان گردید بملاوه عایدات گمرکی مقدار نقره وارد مزبور که از قراره درصد قیمت است. بانک شاهنشاهی علاوه بر ۹ در صدی که از بابت تنزیل مبالغ لازمه خرید نقره میگرفت یک حق الصلی نیز معادل با ربع در صد قیمت نقره که میخردید مأخوذ میداشت.

پس از انقضای یک سال مقررّه دو باره بنا پیشنهاد وز یرمالتّه وقت میرزا اسمعیل خان ممتاز الدوله قرار داد مذکور با بانک شاهنشاهی یکساله تا آخر سال شمسی ۱۳۳۰ تجدید شد و در موقع تصویب آن در جلسه ۲۶ ربیع الاول ۱۳۲۹ مجلس بعضی تغییرات در موادّ قرار داد بعمل آمد که از آنجمله بود تبدیل نرخ تنزیل ۹ در صد به ۵ در صد و تعیین مقدار نقره هم که باید خریده شود بدولت تعلق گرفت که در هر ماه مقدار آنرا معین خواهد نمود. و این مقدار روپهمرفته نباید از ۱۲۰ کرور مثقال تجاوز نماید.

بعدها در ۱۰ شعبان همان سال (۱۳۲۹) با اجازه بانک مجلس تصویب نمود که علاوه بر مقدار مقررّه نقره که بانک بایستی وارد نماید آقا میرزا عبدالله معین الرعايا پسر مشیرالتجار که نماینده آذربایجان بود با همان شرایطی که با بانک شاهنشاهی در میان بود ۱۲ کرور مثقال نقره از قرار مثالی یک قران و نیم شاهی نقره خالص وارد و تسلیم نموده و پس از سکه قیمت آنرا قران مسکوک دریافت دارد. و در همان تاریخ نظیر همین قرار داد با میرزا محسن معتمد التجار که وی نیز نماینده آذربایجان بود برای ۸ کرور مثقال نقره بسته شد.

۸ - معادن

معادن ایران عموماً ملک دولت است و دولت باشخاصی که طالب استفاده هستند آنها را باجاره میدهد. ناصر الدین شاه در اوایل سلطنت خود محض تشویق اهالی قانونی گذاشت که مطابق آن هر کس در هر جا معدنی بیابد حاصل آن در مدت پنج سال مختصّ وی است و پس از آن منتقل بدولت میگردد. در دوره ناصرالدین شاه در حدود سال ۱۳۰۰ کلیّه عایدات دولت از بابت اجاره معادن معادل ۱۴۰۹۰۰ تومان بوده است.

کنلی^(۱) میگوید که وقتی که حسنعلی میرزا حکومت خراسان داشت معادن فیروزه نیشابور سالی ۱۰۰۰ تومان باجاره داده میشد. و بنا بگفته فریزر^(۲) در سال ۱۲۳۷ وجه الاجاره کلیّه معادن مزبور ۲۰۰۰ تومان خراسانی و وجه الاجاره معدن عمده ۱۳۰۰ تومان بوده است. استویک^(۳) میگوید که در سال ۱۲۷۹ وجه الاجاره مزبور فقط ۱۰۰۰ تومان بوده است. ولی ده سال بعد از آن هیئت سرحدی سیستان اجاره کلیّه معادن را ۸۰۰۰ تومان ذکر نموده است. در صورتیکه در سال ۱۲۹۱ بنا بگفته ناپیه^(۴) بیشتر از ۶۰۰۰ تومان نبوده است. وجه الاجاره مذکور تا سال ۱۳۰۰ معادل بود با ۸۰۰۰ تومان ولی در این سال ناصر الدین شاه معادن مزبور را ۱۰ ساله بعلیقلی خان مخبر الدوله که وزیر علوم و معادن و تلگراف بود اجاره داد از قرار ۹۰۰۰ تومان در سال اول و ۱۸۰۰۰۰ تومان سالهای دیگر. مخبر الدوله هم بدو بشراکت اعیان دیگر دست بکار گردید و هوشم شیندلر سابق الذکر را مدیر اداره مذکور نمود ولی بعدها مخبر الدوله و شرکاء معادن مزبور را سالی به ۱۰۰۰۰۰ تومان بحاج ابوالقاسم ملک التجار

برادر حاج محمد حسن امین الضرب اجاره دادند و فیروزه که در ظرف سال ۱۳۰۲ از آن معادن بدست آمده بود به ۸۰،۰۰۰ تومان تخمین شده بود. معادنی که از طرف دولت باجاره داده میشود بسیار است و ما محض مثال عدته از آنها را در ذیل بشمار میآوریم:

معادن مس واقعه در سبزوار که تا اول سال مالیه ۱۳۲۹ وجه الاجاره آن در سال ۴۳۰،۴ تومان بود و از آن تاریخ بعد وزارت فواید عامه آنها را بزمایده میگذارد، معدن نمک گروس که سالی ۶۰۰۰ تومان اخیراً در سال طالب داشته است، معادن زغال سنگ و سنگ کچ و سنگهای تراش قزوین از قرار ۱۵۸۰ تومان در سال، معادن نمک چشمهای واقعه نزدیک طالقان از قرار ۱۲۲۰ تومان سالی، معدن نمک نجم آباد از قرار ۵۶۰ تومان سالی، معدن مس و سرب انارک یزد از قرار ۲۰۰ تومان سالی، معدن سرب انگوران خسته از قرار ۲۳۰ تومان سالی، معدن گوگرد قریب دلازیان در ۴ فرسنگی جنوبی سمنان از قرار ۱۵۰ تومان سالی، معدن سرب بونه وردار سمنان از قرار ۱۰۰ تومان سالی، معدن زغال سنگ امام مهنک لار از قرار ۴۵ تومان سالی، معدن زغال سنگ گل زرد لار از قرار ۲۵ تومان سالی، معدن زغال سنگ تار و موج و دماوند از قرار ۵۰ تومان سالی، و غیره و غیره.

در مدت دو سال ۱۳۰۰ و ۱۳۰۱ وزارت فواید عامه مالیات معادن زغال سنگ اطراف طهران را دو ساله به ۳۰۰۰ تومان اجاره داد و مقرر بود که مستأجر از قرار ذیل مالیات بگیرد: از هر خرواری ۱،۲۰ قران، از هر بار الاغ ۰،۷ قران، از هر بار قاطر ۰،۵۰ قران و از هر بار شتر ۰،۶۰ قران. شاردن سابق الذکر در سیاحت نامه خود مینویسد که در دوره صفویه که وی در ایران بوده است (۱۰۷۶-۱۰۸۸) حاصل تمام معادن فلز و جواهرات و همچنین حاصل صید مروارید عاید پادشاه میگردد است ولی یک ثلث عایدات مخصوص مخارج معدن کاری و صید و مواجب مأمورین بوده است. اکنون عایدات دولت از بابت معادن یکی از راه اجاره معادن است چنانکه در فوق مذکور گردید و یکی هم از بابت ۱۶ در صد منافع خالص معادن قراجه داغ که در امتیاز شرکت روسی است (رجوع شود بصفحه ۱۰۱) و ۱۶ در صد منافع خالص معادن نفتی که در دست شرکت انگلیسی و ایران است (رجوع شود بصفحات ۷۰-۷۱). در خصوص عایدات معادن در آخر صفحه ۷۶ هم معلوماتی داده ایم.

۹ - عایدات منفزقه

علاوه بر عایدات مذکوره دولت عایدات دیگری نیز دارد که مهم ترین آنها تذکره و ذبایح و پوست بره است:

۱ - تذکره - تا قبل از سال ۱۲۶۷ تذکره عبور و مرور منظمی در ایران نبود فقط در سال مذکور تذکره (خط جواز) در ایران ایجاد گردید. در ناسخ التواریخ جلد قاجاریه مذکور است که در اوایل صدارت میرزا آقا خان نوری برای مسافری که از ایران بروسیه میرفته اند خط جوازی لازم بوده و از آنجا که بعد از انقضای مدت خط مزبور در روسیه مأمورین روسی مطالبه خط دیگری مینموده اند و در صورت نداشتن آن از مسافر ایرانی مبلغی پول میگرفته اند و گاهی هم آزار میرسانده اند میرزا آقا خان تجدید خط جواز ایران را بدست قونسول ایران باز گذاشت.

اکنون ایران مثل همه ملل متمدن دارای تذکره منظمی است که در یک ورق کاغذ بدو زبان فارسی و فرانسه میباشد و در اداره وزارت امور خارجه است و برای دولت نسبتاً منشأ عایداتی است چنانکه در سال (۱۳۲۹-۱۳۳۰) معادل ۱۰۳۹۸'۴۲۸ قران و در سال (۱۳۳۰-۱۳۳۱) معادل ۴'۱۴۴'۳۴۵ قران عایدات داشته است.

ب - ذبایح مطابق قانونی که در پنجشنبه ۱۷ ربیع الثانی ۱۳۲۸ از مجلس شورای ملی گذشت روده و کپون وزه متصل بروده کلیه ذبایح در تمام مملکت بعنوان مالیات متعلق بدولت و ترتیب جمع آوری و اداره کار با وزارت مالیه است. قیمت روده عموماً از قرار ذیل است: روده شسته هر هزار عددی از ۹ تا ۱۰ تومان ونشته ۴۰ تومان است. عمده عایدات دولتی از این بابت از ایالت کردستان است. بنا بر ابرت سال ۱۳۲۱ قونسولگری انگلیس در کرمانشاه زه و روده که در آن سال از ایالت کرمانشاهان صادر گردیده از ۲۰'۰۰۰ تا ۲۲'۴۰۰ عدد بوده است بقرار ذیل:

شهر کرمانشاه	۱۸'۰۰۰	تا	۲۰'۰۰۰
سنقر	۵۰۰	تا	۷۰۰
کنگاور	۷۰۰	تا	۸۰۰
اسد آباد	۸۰۰	تا	۹۰۰

مجموع ۲۰'۰۰۰ تا ۲۲'۴۰۰ عدد ب قیمت ۱۰'۰۰۰ تا ۱۳'۰۰۰ تومان.

عایدی دولت از بابت ذبایح در سال (۱۳۲۹-۱۳۳۰) معادل بوده است با ۲۳۶'۳۱۴ قران و در سال بعد از آن با بقایای سال پیش با ۸۸'۲۵۶ قران.

ج - پوست بره: عایدات پوست بره را در زمان استبداد صغیر (۲۳ جمادی الاولی ۱۳۲۶ تا ۲۴ جمادی الآخره ۱۳۲۷) محمد علی میرزا بعلی اف نامی از قرار سالی ۱۰۰۰'۰۰۰ تومان بامتیاز داد. ولی پس از آنکه دو باره مجلس شورای ملی باز گردید بنشاند که پوست بره را خود دولت در دست بگیرد و مقرر گردید که از باب خسارت و غیره دولت ایران در پنج سال مبلغی معادل با ۲۰۰'۰۰۰ تومان بعلی اف مزبور پردازد. و از آن تاریخ ب بعد پوست بره را خود دولت مستقیماً اداره میکند. عایدی دولت از این بابت در سال ۱۳۲۹ معادل بوده است با ۶۷'۴۰۰'۰۰۷ قران و در سال بعد با ۵۶۸'۰۸۳ قران.

این بود بطور مختصر مهم‌تر منابع عایدات دولتی ایران و محض مزید اطلاع در ذیل صورتی از عایدات دولتی در چند سال مختلف می‌دهیم:

[جدول نمرة ۳۸]

صورت عایدات دولتی در سالهای مایة ۱۳۲۹ (۱) و ۱۳۳۰

سال ۱۳۳۰		سال ۱۳۲۹ (۱)		محل
قران	دینار	قران	دینار	
۱ - عایدات وصول شده از بابت سالهای پیش:				
۱ - از بابت مالیات مستقیم				
۹'۷۰۳'۰۸۷	۹۵	۹۳۱'۱۵۹	۷۵	ا - از بابت خالصجات دولتی
۴۰'۸۰۶	۳۰	—	—	ب - از بابت رسومات
۱۳۸'۳۸۹	۷۰	۲۸۱'۸۵۲	۴۳	ج - از بابت ذبایح
۹'۷۳۱	۵۰	۱۹۴	۴۵	د - از بابت نواقل
۴۵۸	۶۵	۲۴'۱۵۵	۱۰	ه - از بابت گمرکات
—	—	۴'۶۱۳'۹۲۷	۱۵	و - از بابت جرایم گمرکی
—	—	۱۰۶'۹۸۱	۳۵	ز - از بابت عایدات پستخانه
—	—	۱۱۴'۸۰۳	۶۰	ح - از بابت عایدات تلگراف
—	—	۷۲۰'۵۷۴	۸۰	ط - از بابت عایدات ضرابخانه
۳۷۹'۰۱۰	۱۵	—	—	ی - از بابت عایدات متفرقه
۲۸۴'۱۸۷	۹۵	—	—	۲ - عایدات وصول شده از بابت سال حاضر:
۱ - از بابت مالیات مستقیم				
۳۱'۳۴۳'۹۲۱	۸۵	۳'۹۰۳'۹۹۱	۵۰	ب - از بابت خالصجات
۶'۳۲۰'۳۹۰	۹۰	۴'۲۵۹'۵۹۰	۷۵	ج - از بابت رسومات
۷'۸۴۳'۶۵۰	۴۰	۳'۹۳۶'۳۷۱	۷۰	د - از بابت پوست بره
۵۶۸'۰۸۳	—	۶۷۴'۰۰۷	۹۵	ه - از بابت نواقل
۱'۲۱۸'۵۹۷	۳۰	۶۵۹'۲۹۸	۴۰	و - از بابت ذبایح
۷۸'۵۲۵	۷۵	۲۳۶'۳۱۴	۷۵	ز - از بابت حقوق و عایدات گمرکی
۴۲'۶۱۹'۱۸۳	۲۰	۴۲'۹۷۰'۵۴۸	۲۰	ح - از بابت ضرابخانه
۱'۹۳۷'۹۱۲	۲۰	۳'۷۹۳'۸۳۰	۵۰	ط - از بابت پستخانه
۳'۶۸۹'۳۷۳	۴۰	۳'۴۲۲'۲۴۳	۵۵	ی - از بابت تلگرافخانه
۵'۷۲۴'۸۴۱	۵۵	۴'۶۱۰'۱۹۱	۳۵	ک - از بابت تذکره و حق امضا
۴'۱۴۴'۳۴۵	۲۵	۱'۳۹۸'۴۲۸	۱۰	ل - عایدات متفرقه
۲'۵۰۸'۳۰۲	۳۵	۲'۸۶۲'۷۸۰	۵۵	جمع کل
۱۱۹'۲۵۳'۷۹۹	۳۵	(۲)۷۹'۵۲۱'۲۴۶	۹۵	

(۱) در این سال جمع آوری کلیتاً عایدات تا ۲۳ برج جوزا که ماه سوم سال مالیه است مستقلاً بعهده وزارت مالیه بود. و در تاریخ مزبور مجلس شورای ملی قانون مالیه ۲۳ جوزا را تصویب نمود. و از آن تاریخ اختیارات اداره کردن و جمع آوری عایدات و تقنین مالیات بعهده شوستر خزانه دار وقت تفویض شد. و در ۱۷ محرم سال مالیه مزبور شوستر بمناسبت اتمام حجت ۷ ذی الحجه ۱۳۲۹ روس از کار افتاد و از آن تاریخ شغل خزانه داری کل بمرنار تفویض شد.

(۲) این مبلغ مشتمل بر عایدات دواير مالیه از اول نوروز تا ۲۳ جوزا که ۲ ماه و ۲۳ روز است و جمع آوری عایدات در آن مدت بعهده مستقیم وزارت مالیه بوده نیست.

بنا بصورت فوق عایدات سالیانه دولتی تقریباً ۲۴۰ کرور قران است که ۲۴ کرور تومان باشد. ولی این مبلغ مشتمل بر عایدات مالیاتهای دیگری از قبیل مالیات دخانیات و مستغلات که در دوره سوم مجلس وضع شده است نیست. عایدات دولتی ایران از چندی باین طرف بسیار ترقی نموده است چنانکه جدول ذیل که صورتی است از عایدات دولتی در سال مالیه ۱۳۰۳ این مسئله را آشکار میدارد و مینمایاند که در عرض مدتی کمتر از ۳۰ سال تقریباً ۴ برابر شده است در صورتی که وسایل وصول و جمع آوری مالیات بمناسبت اغتشاشات گوناگون که اغلب از منابع خارجی ترشح نموده بسیار نا مساعد بوده است. وشکی نیست که با ادارات منظم و برقراری امنیت و رفاه عایدات مذکوره خیلی بیش از اینها خواهد گردید.

[جدول نمرة ۳۹]

صورت عایدات تقدی دولتی در سال مالیه ۱۳۰۳

مبلغ		محل
قران	دینار	
۳۹'۰۰۰'۹۷۵۴	۷۵۰	۱ - مالیات تقدی
۸'۰۰۰'۰۰۰	—	۲ - گمرکات
		۳ - عایدات متفرقه:
۲۵۰'۰۰۰	—	۱ - ضرابخانه
۱۰۰'۰۰۰	—	ب - تلگرافخانه داخله
۱۲'۰۰۰	—	ج - بستخانه
۱۳۰'۲۰۰	—	د - تذکره ولایات
۳'۰۰۰	—	ه - وجه اجاره اسکله بندر عباس
۶'۰۰۰	—	و - مالیات راه شوسه قم
۱۰'۹۷۸	۱۰۰	ز - ایلات حوالی طهران
۵۰۰	—	ح - قهوه خانه دوشان تپه
۵'۰۰۰	—	ط - دار الطیبه
۳۰'۰۰۰	—	ی - تلگرافخانه کواثر و جاسک
۱۲۰'۰۰۰	—	ک - کوره بز خانه
۸۰'۳۴۷	۳۵۰	ل - مقاطعه کبانی تلگرافات هند و اروپا
۱۰'۰۰۰	—	م - حق التولیه مشهد مقدس
۶۵'۰۰۰	—	ن - اجاره باغات
۵'۰۰۰	—	س - ایل زرگر
۱۴۷'۵۰۰	—	ع - معادن
۱'۵۰۰	—	ف - اجاره معدن زغال سنگ
۸۰'۰۰۰	—	س - تفاوت عمل صابخانه
۱۶'۲۵۰	—	ق - بیشکش تکیه دولتی
۶۶'۰۰۰	—	ر - بیشکشهای دیگر
۵۲'۵۰۰	—	عید نوروز
	—	عید مولود
۴۸'۲۰۱'۵۳۱	۲۰۰	جمع کل

علاوه بر مجموع تقدی صورت فوق دولت از بابت مالیات جنسی هم سالیانه معادل ۱۰'۱۰۰'۹۸۳ قران وصول مینموده است که رویم رفته با عایدات تقدی معادل میشود با ۵۸'۳۰۲'۵۱۴،۲۰۰ قران.

۲ - مخارج دولتی

عمده مخارج دولتی ایران از دو بابت است: اول از بابت مخارج دواير دولتی دوم از بابت منفعت وقسط استهلاك قروض دولتی.

۱ - دواير دولتی

دواير دولتی مشتمل رشتهاي چندی است که صورت آنها در ذیل رسم است:

[جدول نمرة ۴۰]

صورت مخارج دولتی از بابت دواير وادارت مرکزی وایالتی در سال سیچقان ثیل ۱۳۳۰.

مبلغ		محل
قران	دینار	
-- دواير دولتی --		
۳'۱۸۷'۳۶۱	۵۵	۱ - دربار دولتی
۳۴۳'۵۰۰	—	۲ - نیابت سلطنت
۶۴'۳۹۲	۵۰	۳ - دارالشورای کبری
۲۴۴'۸۶۳	—	۴ - هیئت وزرا
۲۱'۱۷۷'۵۶۵	۵۰	۵ - وزارت جنگ بانضمام اداره قزاقخانه
۱۷'۴۹۱'۰۹۷	۹۰	۶ - وزارت داخله
۸'۴۱۳'۴۶۱	۹۵	۷ - ژاندارمری
۹۷۳'۲۱۹	۴۰	۸ - وزارت عدلیه
۱'۰۵۵'۷۱۴	۵۵	۹ - وزارت علوم
۵'۳۶۷'۸۰۶	۶۵	۱۰ - وزارت امور خارجه
۳'۶۴۹'۳۵۷	۵۵	۱۱ - اداره پستخانه
۴'۳۶۱'۷۵۷	۵۵	۱۲ - اداره تلگرافخانه
۳۰۶'۷۳۴	۵۵	۱۳ - وزارت مایه
۴۹۲'۵۰۳	۹۵	۱۴ - اداره ضرابخانه
۶۸۳'۱۳۶	۸۵	۱۵ - وزارت فواید عامه
-- دواير مرکزی --		
۳'۵۶۹'۰۸۷	۸۰	۱ - رسومات و مخارج حمل و نقل و خرید سوخته و روده و غیره
۴'۶۹۱'۲۴۵	۵۵	۲ - اداره گمرکات
۱'۸۳۵'۲۷۴	۲۰	۳ - مخارج مترقه که از صندوق گمرکات پرداخته شده
۱۱۸'۵۲۰	۳۵	۴ - اداره تقشیش تذکره
۵۰'۹۸۴	۸۵	۵ - اداره اتومبیل
		۶ - مخارجی که در جزو مخارج وزارتخانههای فوق منظور نشده و بحساب دواير مختلفه پرداخته شده
۷۵۲'۶۹۴	۳۵	
۹۲۸'۹۵۰	—	۷ - مخارج فوق العاده مملکتی
۹'۴۳۶'۳۳۹	۴۰	۸ - از بابت وظایف و مستمری
۵'۴۴۳'۴۳۱	۵۵	۹ - از بابت مساعده بانبار دولتی
۱۰۲'۴۲۹'۹۸۵	۸۵	جمع کل

در ذیل در خصوص بعضی از قلم‌های صورت فوق (مخارج دولتی) باره توضیحات می‌دهیم:

۱ - بودجه سلطنتی بنا بقانونی که در سال ۱۳۲۵ در موقع تعدیل خرج و دخل دولتی از مجلس گذشت بیک کروور تومان نقد و پنج هزار خروار غله و پنج هزار خروار کاه معین شده است.

ب - مقرری نیابت سلطنت ماهانه ۱۰,۰۰۰ تومان بود تا ۲۸ شعبان ۱۳۳۲ که اعلیحضرت احمد شاه تاج بر سر نهاد.

ج - بودجه دار الشورای ملی بنا بصورتی که در غره صفر ۱۳۳۰ از طرف اداره مباشرت که ریاست آن با ارباب کیخسرو شاهرخ زردشتی بود نشر گردیده است در دوره دوم از قرار ذیل است:

سال	بودجه مصوبه	مخارج
۱ - در تخاقوی تیل (۲۸-۱۳۲۷)	تومان ۱۰۸'۰۲۵,۹۳۵	تومان ۵۰'۲۰۳,۱۵۰
۲ - در ایت تیل (۲۹-۱۳۲۸)	» ۱۸۳,۳۸۴,۱۸	» ۱۳۲'۰۵۸,۸۶
۳ - در تنگوز تیل (۳۰-۱۳۲۹) ^(۱)	» ۱۱۳'۶۹۴,۶۴	» ۱۰۸'۵۹۲,۵۹۵
مجموع	تومان ۴۰۵'۱۰۵,۳۷۵	تومان ۲۹۰'۸۵۴,۶۰۵

مبلغی که کمتر از اعتبار خرج شده = ۱۱۴'۲۵۰,۷۷۰ تومان

د - اداره زاندارمری: مسئله آوردن صاحبان خارجی برای تشکیلات زاندارمری در ایران در جزو محبت آوردن مستشارها برای وزارتخانهها اول بار در اواخر سال ۱۳۲۸ در مجلس مطرح مذاکره گردید. اول بنا بود صاحبان مذکور از ایتالیا آورده شوند ولی پس از آنکه در ۲۶ ذی الحجه ۱۳۲۸ دولت ایتالیا مسئله مزبور را قبول نمود دولت ایران بتوسط سفیر خود در پاریس آقای صمد خان ممتاز السلطنه با دولت سوئد داخل مذاکره گردید و در غره محرم ۱۳۲۹ دولت سوئد اعزام یک هیئت صاحبان سوئدی را برای تشکیلات زاندارمری در ایران قبول نمود با شرایطی چند که از آن جمله این بود که تکفل امور صاحبان مزبور در ایران نباید با سفرای روس وانگلیس باشد. اول هیئت صاحبان سوئدی که عبارت از سه نفر (سرهنگ یالمارسن^(۲)، یاور جلد براند^(۳)، یاور پطرسن^(۴)) بود بریاست سرهنگ یالمارسون در ۱۹ شعبان ۱۳۲۹ بطهران وارد گردید. یالمارسن در اوایل سال ۱۳۳۰ از روی نقشه ذیل شروع بتشکیلات نمود: زاندارمری بدستجات ثابت و سیار منقسم میگردد. دستجات ثابت در راههای ذیل بر قرار میشوند: ۱ - راه اتزلی بقزوین و طهران تا قم. ۲ - راه قزوین وزنجان. ۳ - راه بوشهر تا شیراز و ایزدخواست.

(۱) تا سوم جدی (۳ محرم ۱۳۳۰) که تاریخ انفصال مجلس است.

(۲) Hjalmarson (۳) Skjoldebrand (۴) Peterson (۴)

دستجات سیار مثل سرباز گرفته و تربیت میشوند و در نقاط مرکزی مجتمع خواهند گردید و حتی المقدور در خارج از حدود خود خدمت نمیکند مگر آنکه بامر دولت باشد.

بالماسون بودجه سال اول را از روی تخمین ۳۰۰،۰۰۰ تومان و ۹ ماه بعدرا ۳۵۰،۰۰۰ تومان تعیین نموده بود.

بعلاوه بنا بود یک دسته ۱۵۰۰ نفری نیز در فارس تشکیل شود و مخارج آن هم در یک سال اول قریب ۱۱۲ هزار تومان و در ۹ ماه بعد قریب ۱۳۵ هزار تومان تخمین شده بود و برای اجرای این مقصود پترسن در ۱۲ صفر ۱۳۳۰ از طهران بطرف شیراز حرکت نمود.

پیش از آن در جلسه ۱۰ ربیع الاول ۱۳۲۹ مجلس در باب استخدام ۳ نفر صاحبمنصب سوئدی دیگر صحبت بمان آمد و در جلسه ۲۹ جمادی الاولی صحبت در خصوص حقوق آنها شد و بنا شد مواجب هر یک نفر سلطان از قرار سالی ۲۰،۰۰۰ فرانک و هر نفر نایب ۱۲،۰۰۰ فرانک باشد و تصویب شد که سه نفر صاحبمنصب مذکور را ۳ ساله اجیر نمایند. پس از آن هم در ۲۶ رمضان همان سال هفت نفر دیگر و در ۹ شوال بیست نفر دیگر را استخدام نمودند.

در اوایل سال ۱۳۳۲ عده زاندارم بشش تا هفت هزار نفر بالغ بود. بودجه زاندارم در سال مالیته ۱۳۳۰ معادل بوده است با ۸۴۱،۳۴۶،۲ تومان.

در سال بعد مطابق اظهارات وزیر داخله وقت میرزا صادق خان مستشارالدوله تبریزی در جلسه سلخ ربیع الثانی ۱۳۳۳ در مجلس بودجه اداره زاندارم معادل بوده است با دو کروور و نیم تومان (۱،۲۵۰،۰۰۰ تومان). و از آنجائیکه در تاریخ مذکور معادل ۳۲۵ هزار تومان از حقوق زاندارم عقب افتاده بود مقرر شد که کلیه عایدات تحدید تریاک و رسومات برای اداره مذکور تخصیص شود ولی مشکل تراشهای روس و انگلیس بتوسط پستخانه و گمرک ترتیبی فراهم آورده عایدات مزبور که میزان اقلش در سال ۲ کروور تومان بود بصد هزار تومان رسید. بعدها در ذی القعدة ۱۳۳۳ عده زاندارم به ۱۰،۰۰۰ نفر رسید و بودجه سال بارس نیل ۱۳۳۲ معادل بوده است با ۲،۱۳۵،۳۸۰ تومان.

اداره زاندارم ایران را میتوان پس از آنکه در اواخر سال ۱۳۳۳ از تحت اداره ادوال^(۱) در آمد و با نظارت مأمور نظامی انگلیس بزیر اداره نیستم^(۲) قرار گرفت منحل انگاشت.

ه - نظمیه: تشکیلات نظمیه کنونی ایران بدستباری صاحبمنصبان سوئدی یک سال پس از تشکیلات زاندارم شروع شد. وستدال^(۳) با سمت ریاست کل تشکیلات نظمیه و برگدال^(۴) ریاست اداره تأمینات و ارفاس^(۵) ریاست پلیس علی در ۲۴ صفر ۱۳۳۱ بطهران ورود نمودند و ه ماهی مشغول

تهیه مقدمات بودند تا آنکه در ۲۶ رجب ۱۳۳۱ رسماً زمام امور نظمی را بدست گرفتند و مشغول حاضر نمودن صاحبمنصب و بلیس شدند. مقارن همین اوقات ارتاس از شغل خود استعفا داد و اریکسن^(۱) بجای او برقرار گردید. مدت تشکیلات قریب یک سال و نیم طول کشید و بالاخره در ذی الحجه ۱۳۳۲ کاملاً موفق باتمام دوایر و شعب تشکیلات گردیدند و در همین ضمن یک عمارت عالی نیز برای اداره نظمیه بیان رساندند.

در سال ۱۳۳۳ مخارج سالیانه اداره نظمیه معادل بوده است با ۴۳۰٬۶۲۲ تومان از قرار ذیل:

۱ - مخارج معمولی	۳۲۰٬۹۳۲ تومان
۲ - مخارج فوق العاده ...	۷۵٬۰۰۰ د
۳ - مخارج محبس نظمیه ...	۳۴٬۶۹۰ د
جمع کل ...	۴۳۰٬۶۲۲ تومان

در سال مذکور عده افراد نظمیّه موجودی طهران عبارت بوده است از ۸۵۰ نفر پیاده و ۸۰ نفر سواره. اداره مذکور در رشت و اصفهان هم شعبات دارد.

کلیه افراد و صاحبمنصبان فقط پس از تحصیل و تربیت در مدرسه مخصوص نظمیّه مورد ارجاع خدمات میگرددند.^(۲)

و - مستمری: یکی از مخارج مهمّه دولت ایران از بابت وظایف و مستمری است. با وجود آنکه یک دفعه در اوّل دوره ناصر الدین شاه در موقعی که میرزا تقی خان فراهانی امیر اتابک و میرزا آقا خان توری اعتماد التوله تعدیل جمع و خرج دولت را نمودند یک ثلث مستمریها کسر شد و یک دفعه هم در اوایل دوره مشروطه در سال ۱۳۲۵ در موقع تعدیل بودجه که ۶ کرویر تومان کسر داشت معادل ۹۰۰٬۰۰۰ تومان از مبلغ مستمریها کسر شد شوستر در کتاب خود^(۳) مینویسد که دولت ایران در سال شش کرویر تومان به ۱۰۰٬۰۰۰ نفر ارباب حقوق میدهد. در مراسله هم که مرئوس خزانه دار در ۹ رجب ۱۳۳۳ (۲۳ مه ۱۹۱۵) بوزیر مالیه وقت حاجی عبدالله خان امیر نظام همدانی نوشته مذکور است که سالیانه قریب ۶ کرویر تومان تقریباً به ۴۶٬۰۰۰ نفر ارباب حقوق پرداخته میشود از قرار ذیل:

(۱) Eriksson

(۲) اغلب معلومات در باب نظمیّه از روزنامه رعد طهران شماره ۸۷ مورخه سلخ ربیع الثانی ۱۳۳۳ اقتباس و نقل شده است.

(۳) W. Morgan Shuster: The Strangling of Persia (۳)

مبلغ کل مستمری	عدهٔ موظفین	مقدار مستمری
قران ۳'۵۴۷'۹۳۵	قرهٔ تمبری ۲۴'۴۴۴	از ۱ قران تا ۲۵۰
» ۲'۷۸۶'۴۸۲	» ۷'۴۵۸	از ۲۵۱ » تا ۵۰۰
» ۲'۸۲۹'۸۰۰	» ۵'۱۶۰	از ۵۹۱ » تا ۱'۰۰۰
» ۴'۵۵۹'۷۲۲	» ۳'۱۵۵	از ۱'۰۰۱ » تا ۲'۰۰۰
» ۲'۶۵۲'۱۸۳	» ۱'۰۷۱	از ۲'۰۰۱ » تا ۳'۰۰۰
» ۱'۸۴۶'۴۶۹	» ۵۲۷	از ۳'۰۰۱ » تا ۴'۰۰۰
» ۱'۲۳۴'۹۶۴	» ۲۷۱	از ۴'۰۰۱ » تا ۵'۰۰۰
» ۳'۳۸۴'۶۴۵	» ۴۸۸	از ۵'۰۰۱ » تا ۱۰'۰۰۰
» ۵'۷۰۷'۹۸۴	» ۲۶۱	از ۱۰'۰۰۱ » تا ۱۳۰'۰۰۰
» ۱'۲۵۸'۸۹۹	» ۳'۶۳۲	منقره مجموع ...
قران ۲۹'۸۰۹'۰۸۳	قرهٔ تمبری ۴۶'۴۶۷	

چنانکه در فوق مذکور گردید در دورهٔ اول مجلس ۹۰۰'۰۰۰ تومان از مقدار مستمریها کسر شد. باید دانست که قریب ۵۰۰'۰۰۰ تومان این مبلغ فقط از بابت تخفیف مستمری ۱۳ نفر بود چنانکه مثلاً ملک منصور میرزای شاع السلطنه ۱۱۵'۰۰۰ تومان میرد و از آن بعد ۱۲'۰۰۰ تومان درحق وی تعیین شد و هم چنین ۱۲'۰۰۰ تومان درحق شاهزاده مسعود میرزای ظل السلطان که ۷۵'۰۰۰ تومان مستمری داشت و قس علیهذا.

۲ - قروض ایران

پس از قرضی که ناصر الدین شاه در ۲۸ رمضان ۱۳۰۹ برای پرداختن ۵۰۰'۰۰۰ لیرهٔ انگلیسی از بابت خسارت کیمانی انگلیسی دخانیات «دزی»^(۱) از بانک شاهنشاهی نمود دولت ایران یک سلسلهٔ مفصل قرضهای دیگر خواه از انگلیس یا از روس نموده است و جای آن دارد که بگوئیم همین سلسلهٔ قروض سلسلهٔ بندگی کشور ایران گردیده است و یک ملت بزرگ و قدیم را محکوم خواهشهای جابرانهٔ بیگانگان بر طمع و کم انصاف نموده است. باید دانست که مقروض بودن دولتی بدولت یا بدولتهای دیگری بخودی خود دارای اهمیتی نیست و میتوان گفت که امروزه دولتی نیست که در زیر بار قرضی نباشد چنانکه همین روسیه که بمناسبت چند کرور تومان سر تا سر وطن مارا ملک طلق خود میداند و یکا یک ما و هموطنان مارا از خرد و بزرگ و دارا و گدا بندهٔ زر خرید خود پنداشته و در پایتخت ما کوس ان الملکی میزند و در مقابل اندک جنبشی دارا بر سر پا مینماید و معابد مارا بتوپ و عزیزان مارا بشلاق و تازیانه می‌بندد در صفر سال ۱۳۳۱ مطابق با اول سال ۱۹۱۳ مسیحی بنا باحصائیهٔ رسمی سالنامهٔ گتا^(۲) ۸'۸۴۱'۷۲۳'۹۱۱ منات که معادل است تقریباً با ۸'۸۵۰ کرور تومان قرض داشته است و بعد از آن در اول سال ۱۹۱۷ مسیحی (ربیع الثانی ۱۳۳۵) مقدار قرض دولت مذکور به ۲۵'۲۲۰'۹۳۶'۸۹۵ منات که معادل است

(۱) رجوع شود بصفحهٔ ۱۱۷. (۲) Almanach de Gotha (1915)

تقریباً با ۲۵،۲۵۰،۰۰۰ کرور تومان بالا رفته بوده است. و همچنین خود دولت انگلیس هم که از حیث تمویل مشهور است مبلغها مقروض این و آن است. چیزیکه هست شرایط قروض متفاوت است و گاهی چنانکه در ایران دیده میشود شرایط مذکوره منتهی بسلب اختیارات اساسی از یک دولت و ملت میگردد و نکته مهم هم همین است و در تفصیلاتی که ما در ذیل از قروض ایران خواهیم داد این نکته تا حدی آشکار خواهد گردید:

[جدول نمرة ۴۱]

صورت قروض دولتی ایران تا ۶ شعبان ۱۳۳۱

نمبره	مبلغ	تاریخ	دهنده	مدت
		سال		
۱	۲۲'۵۰۰'۰۰۰ منات (طلا)	۱۳۱۸	روس	۷۵ ساله
۲	۱۰'۰۰۰'۰۰۰ منات (طلا)	۱۳۲۰	روس	۷۵ ساله
۳	۳۱۴'۲۸۱ - ۱۶ - ۴ لیره انگلیسی (طلا)	۱۳۱۸	هند	۱۵ ساله (ابتدا از ۱۳۳۲)
۴	۱'۱۱۱'۱۰۰ لیره انگلیسی (قره) (۶۰'۰۰۰'۰۰۰ قران)	۱۳۲۹	روس	۱۵ ساله
۵	۱۲۵۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی (طلا)	۱۳۲۹	انگلیس	۵۰ ساله (ابتدا از ۲۴ صفر ۱۳۳۴)
۶	۱۴۰'۰۰۰ لیره انگلیسی	۱۳۳۰	هند و انگلیس	بدون تعیین مدت
۷	۲۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی	۱۳۳۱	روس	۳ ساله
۸	۲۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی	۱۳۳۱	انگلیس	۲ سال وینسه (از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳)
۹	۱۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی	۱۳۳۱	انگلیس	بدون تعیین مدت

تفصیل - قرض (۱) - تاریخ قرض ۱۳۱۸ - مدت ۷۵ ساله - اولین تاریخی که قابل تأدیة خواهد شد ۱۹ ذی الحجه ۱۳۲۷ - مبلغ قرض ۲۲'۵۰۰'۰۰۰ منات طلا - تنزیل ۵ در صد - قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل و فرع ۱'۱۵۶'۲۸۸ منات - باقی مانده در قرض دولت ایران تا ۶ شعبان ۱۳۳۱ معادل با ۲۲'۰۰۰'۰۰۰ منات.

جزئیات: این قرض بتوسط بانک استقراضی از دولت روسیه بعمل آمده است و ضمانت شده روی عایدات گمرکات ایران باستثنای گمرکات فارس و بنادر خلیج فارس - تمام عایدات مذکور باید در طهران تسلیم بانک استقراضی بشود و پس از آنکه بانک قسط استهلاک مقرر را مأخوذ داشت مابقی را پس از مدت شش ماه بدولت ایران می‌پردازد - در صورتی که عایدات گمرکی مرتباً ببانک پرداخته نشود دولت روسیه گمرکات را در زیر تفتیش و در صورت لزوم در زیر اداره خود خواهد آورد - دولت ایران مادامی که از بابت این قرض مبلغی مقروض باشد حق ندارد بدون رضای دولت روس قرض خارجی بنماید

– نزول ۸۵ در صد است – اسهام منتشره باضمانت دولت روس است – حق العمل بانک استقراضی ربع در صد است از مبلغی که برای قسط استهلاك اصل ومنفعت در بانک جمع میشود.

قرض (۲) – تاریخ قرض ۱۳۲۰ – اولین تاریخی که قابل تأدیه میشود ۱۱ محرم ۱۳۳۰ – مبلغ قرض ۱۰،۰۰۰،۰۰۰ منات طلا – قسط استهلاك سالیانه از بابت اصل وفرع ۱۴،۰۰۰،۰۰۶ منات و ۲۰ کیک – باقی مانده در قرض دولت ایران تا ۶ شعبان ۱۳۳۱ تخمیناً معادل ۱۰،۰۰۰،۰۰۰ منات – بقیه شرایط و جزئیات از قرار قرض (۱) است. (۱)

قرض (۳) – تاریخ قرض ۱۳۱۸ – مدت ۱۵ ساله – اولین تاریخی که قابل تأدیه خواهد شد نوروز ۱۳۴۶ – مبلغ قرض ۳۱۴،۲۸۱ لیره انگلیسی و ۱۶ شلینگ و ۴ پنس طلا – تنزیل ۵ در صد – قسط استهلاك سالیانه از بابت اصل وفرع ۳۰،۲۷۸ لیره و ۱۲ شلینگ و ۷ پنس – باقی مانده در قرض دولت ایران در ۶ شعبان ۱۳۳۱ معادل است با خود مبلغ قرض.

جزئیات: بتوسط بانک شاهنشاهی از حکومت هند وضمانت شده است اولاً روی عایدات شيلات دریای خزر ثانیاً عایدات پستخانه و تلگرافخانه و بالاخره عایدات گمرکات فارس و خلیج فارس بانضمام اهواز و محتمره – بدون رضای طرفین تغییری در ترتیب تأدیه نمیتوان داد – بدون نزول – عجله سالیانه از بابت منفعت ۱۵،۷۱۴ لیره و یک شلینگ و ۱۰ پنس پرداخته میشود و در موقع مقرر استهلاك اصل هم افزوده خواهد گردید.

قرض (۴) – تاریخ قرض ۱۳۲۹ – مدت ۱۵ ساله از رجب ۱۳۲۸ – اولین تاریخ تأدیه ۵ جمادی الآخره ۱۳۴۳ – مبلغ قرض ۱،۱۱۱،۱۰۰ لیره انگلیسی نقره (۶۰،۰۰۰،۰۰۰ قران) – تنزیل ۷ در صد – قسط استهلاك سالیانه از بابت اصل وفرع ۱۲۰،۸۰۰ لیره انگلیسی (۶،۵۲۴،۵۵۹ قران) – باقی مانده در قرض دولت ایران از بابت اصل وفرع در ۶ شعبان ۱۳۳۱ معادل است با ۹۷۸،۱۰۰ لیره و از بابت اصل تنها در نوروز ۱۳۳۱ تخمیناً با ۱۳۵،۰۰۰ لیره.

جزئیات: توسط بانک استقراضی – ضمانت شده است روی عایدات گمرکات کلیه ایران باستثنای گمرکات فارس و خلیج فارس. این ضمانت در مرتبه بعد از دو قرض (۱) و (۲) و همچنین بعد از مقرری قزاقخانه و شاه مخلوع که رویهمرفته ۱۰۲،۰۰۰ لیره انگلیسی میشود میآید – پس از عایدات گمرک عایدات ضرابخانه هم در مقابل این قرض در گرو است – بدون نزول.

قرض (۵) – تاریخ قرض ۱۳۲۹ – مدت ۵۰ ساله که شروع میشود از ۲۴ صفر ۱۳۳۴ – اولین تاریخ تأدیه ۷ ربیع الاول ۱۳۳۵ – مبلغ قرض ۱،۲۵۰،۰۰۰ لیره انگلیسی طلا – تنزیل ۵ در صد –

(۱) مجموع دو قرض (۱) و (۲) معادل است با ۳۲،۵۰۰،۰۰۰ منات که بجزان ۹،۴۵ منات یک لیره انگلیسی ۳،۴۳۹،۰۰۰ لیره انگلیسی میشود و مبلغ استهلاك سالیانه از بابت اصل ومنفعت جمعاً معادل است با ۱،۶۷۰،۲۹۴ منات و ۲۰ کیک که بجزان لیره انگلیسی معادل میشود با ۱۷۶،۷۰۰ لیره. و از این مبلغ در سال ۱۳۳۱ معادل ۶۵،۰۰۰ لیره از بابت اصل بوده است و مبلغی که تا ۶ شعبان ۱۳۳۱ از بابت کلیه دو قرض فوق در قرض دولت ایران باقی بوده معادل ۳،۳۷۴،۰۰۰ لیره انگلیسی بوده است و در آن تاریخ میزان قیمت لیره انگلیسی ۵۴ قران بوده است.

قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل و فرع ۶۸'۴۷۰ لیره - باقی مانده در قرض دولت ایران در ۶ شعبان ۱۳۳۱ معادل است با خود مبلغ قرض .

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی - ضمانت شده است روی عایدات گمرکات خلیج فارس با شمول بوشهر، بندر عباس، لنگه، محمیره، اهواز - عایدات فوق باید بالتمام ببانک شاهنشاهی تسلیم شود و دولت تنها میتواند مخارج اداری را کسر بگذارد. بانک پس از تفریق حساب خود باقی مانده را ماه به ماه بدولت میپردازد. پس از عایدات گمرک عایدات تلگرافخانه نیز تا شعبان سال ۱۳۴۷ در گرو این قرض است - نزول ۸۷¼ در صد - تا ۷ ربیع الاول ۱۳۳۰ تنها از بابت منفعت سالیانه ۶۲'۵۰۰ لیره پرداخته میشده است .

قرض (۶) - تاریخ قرض ۱۳۳۰ - بعنوان مساعده - بدون تعیین مدت - مبلغ قرض ۱۴۰'۰۰۰ لیره انگلیسی - بدون تعیین قسط استهلاک - باقی مانده در قرض دولت ایران در ۶ شعبان ۱۳۳۱ خود مبلغ (تا نوروز ۱۳۳۱ تنها منفعت پرداخته شده بوده است) - تنزیل ۷ درصد .

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی نصف از دولت انگلیس نصف از حکومت هند - ضمانت شده روی عایدات گمرکات جنوب - باید از اولین قرضی که دولت ایران میتواند تأدیه شود و تا آنوقت هر چه از عایدات گمرکات جنوب پس از وضع اقساط استهلاک قرضهای (۳) و (۵) باقی بماند از بابت استهلاک این قرض برداشته خواهد شد تا حساب آن پاک شود^(۱) .

قرض (۷) - تاریخ قرض جمادی الآخره ۱۳۳۱ - مدت ۳ ساله - مبلغ قرض ۲۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی - تنزیل ۷ درصد - قسط استهلاک از بابت اصل و نفع تخمیناً ۷۵'۰۰۰ لیره - باقی در قرض دولت ایران در ۶ شعبان ۱۳۳۱ خود مبلغ قرض .

جزئیات: بتوسط بانک استقراضی - مساعده دولت روس بنات (بمیزان ۹'۴۵¼ منات یک لیره انگلیسی) - ضمانت شده است روی عایدات گمرکات ایران باستانی گمرکات فارس و خلیج فارس - باید در ۶ قسط ۶ ماهه پرداخته شود .

قرض (۸) تاریخ قرض جمادی الآخره ۱۳۳۱ - مدت ۲ سال و نیم از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ - مبلغ اصلی ۲۰۰'۰۰۰ لیره انگلیسی - تنزیل ۷ درصد - قسط استهلاک سالیانه از بابت اصل و فرع ۹۲'۵۰۰ لیره - باقی در قرض ایران در ۶ شعبان ۱۳۳۱ خود مبلغ .

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی - مساعده دولت انگلیس - ضمانت شده روی عایدات گمرکات جنوب و از قرض آینده باید تأدیه شود. و اگر دولت ایران تا ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ قرضی نمود مساعده حاضر باید بتوسط اقساط استهلاک ۶ ماهه ۲۵۰'۰۰۰ تومانی تأدیه شود و این مبلغ از زیادی عایدات گمرکات

(۱) یک مساعده روسی ۱۲۵'۰۰۰ لیره هم با همین شرایط در سال مالیه ۱۳۳۰ بعمل آمده و پاک پرداخته شده است و در نوروز ۱۳۳۱ هیچ عقب افتاده نمی داشته است .

جنوبی و در صورت عدم کفایت عایدات گمرکات جنوب از سایر عایدات دولتی تأدیه می‌شود - تا ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ تنها از بابت منفعت سالیانه ۱۴،۰۰۰ لیره باید پرداخته شود.

قرض (۹) - تاریخ قرض جمادی الآخره ۱۳۳۱ - بدون تعیین مدت - مبلغ قرض ۱۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی - تنزیل ۷ در صد - قسط استهلاك سالیانه از بابت اصل و فرع ۴۶،۳۰۰ لیره - اولین تاریخ تأدیه اول شوال ۱۳۳۶ -

جزئیات: توسط بانک شاهنشاهی ایران - مساعدۀ دولت انگلیس برای مصارف اداره ژاندارمری - ضمانت شده است روی عایدات گمرکات جنوبی و از اولین قرضی که دولت ایران میباید باید تأدیه شود و چنانچه قرضی نشد پس از پاک شدن حساب دو مساعدۀ (۶) و (۸) (۱۴۰،۰۰۰ لیره و ۲۰۰،۰۰۰ لیره) که مجموعاً ۳۴۰،۰۰۰ لیره است از زیادی عایدات گمرکات جنوب باید پرداخته شود.

در آخر زوئن ۱۹۱۳ مطابق با ۲۴ رجب ۱۳۳۱ مجموع قروض مذکور در فوق ۶،۷۵۴،۰۰۰ لیره انگلیسی میشده که بحساب پول ایران معادل ۳۶،۴۷۲،۰۰۰ تومان بوده است و از این مبلغ ۴،۷۵۰،۰۰۰ لیره آن قرض دولت ایران بروس و ۲،۰۰۴،۰۰۰ لیره دیگر قرض دولت ایران با انگلیس بوده است. و مبلغی که دولت ایران سالیانه از بابت استهلاك اصل و فرع میرداخته ۵۶۳،۶۰۰ لیره انگلیسی بوده است. علاوه فاضل گمرکات جنوب تا وقتیکه دو فقره قرض آخری از انگلیس (۳۴۰،۰۰۰ لیره) پاک شود. میزان ۴ فقره از قروض مزبور که معاً ۵،۰۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی میشود طلاست و منفعت آنها از قرار پنج در صد است با مواعدی معین و نسبتاً طولانی. میزان ۱،۱۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی دیگر از آن قروض نقره است و منفعت آنها از قرار هفت در صد و موعد هم پانزده ساله است. بقیۀ قروض عبارت از مساعدۀ های موقتی است از قرار ۷ در صد منفعت که در موقع خود باید یک کاسه شود.

ولی علاوه بر قروض مذکوره دولت ایران بعضی قرضهای دیگر هم دارد که مهمترین آنها در تاریخ ۱۵ ربیع الاول ۱۳۳۰ (۴ مارس ۱۹۱۲) بنا بصورتی که مهران خزانه دار بسفیر انگلیس در طهران بارکله (۱) فرستاده است از قرار ذیل بوده است (۲):

طلب شنیدر فرانسوی (از بابت خرید اسلحه) ..	۱۲،۰۰۰،۰۰۰	قران
طلب بانک شاهنشاهی ایران	۳،۳۰۰،۰۰۰	»
طلب بانک استقراضی	۱،۱۲۰،۰۰۰	»
از بابت جبران دزدیهای یشی	۲،۰۰۰،۰۰۰	»
طلب طومانیانس	۵۰۰،۰۰۰	»
طلب جشیدیان	۴۰۰،۰۰۰	»
از بابت ادعای جبران خساراتی که در انگلیس	۷،۰۰۰،۰۰۰	»
موقع شورش برعایای خلجی رسیده. (روس	۱۸،۰۰۰،۰۰۰	»
جمع کل ...	۴۴،۳۲۰،۰۰۰	قران

چنانکه در پیش مذکور گردید عایدات گمرکات ایران در مقابل قروض دولتی از روس و انگلیس در نزد دولتین مزبور در ضمانت است یعنی گمرکات شمال در ضمانت دولت روس و گمرکات جنوب در ضمانت دولت انگلیس.

مقصود از گمرکات جنوب تمام بنادر جنوبی است از بلوچستان تا دزفول و بقیه هر چه هست جزو گمرکات شمال است.

مرنار در مرسله مذکور در فوق میگوید که عایدات گمرکات شمال برای مطالبات خارجی و بعضی تحمیلات سالیانه دیگر (از قبیل مخارج قزاقخانه و مقرری محمد علی میرزا شاه مخلوع که رویهمرفته در سال بالغ به ۹۰،۰۰۰ لیره انگلیسی میشود) کافی است و بعلاوه مبلغی هم که میزان متوسط آن ۵۰۰،۰۰۰ تومان است برای دولت ایران باقی میماند. اما عایدات گمرکات جنوب پس از استهلاك قرض ۱۳۲۹ تا سال ۱۳۳۳ معادل ۵۴،۰۰۰ لیره و بعد از این تاریخ ۴۹،۰۰۰ لیره زیاد خواهد آورد ولی مساعدت ۱۳۳۰ (۱۴۰،۰۰۰ لیره) تمام این تفاضل را نیز جلب خواهد نمود. و برای استهلاك مساعدت ۱۳۳۱ (۲۰۰،۰۰۰ لیره) دولت ایران مجبور خواهد شد که از عایدات دیگر خود سالیانه ۳۵،۰۰۰ لیره بردارد. در سالهای مابینه ۱۳۲۹ و ۱۳۳۰ دولت ایران از بابت استهلاك قرضهای خود مبالغ ذیل را برداشته است:

سیچقان ژیل ۱۳۳۰	تنگوز ژیل ۱۳۲۹
قران	قران
از بابت اقساط سالیانه قروض ۲۰'۷۱۷'۲۱۴,۴۵	از بابت قسط سالیانه ۲۰'۳۸۵'۱۷۱,۴۰
از بابت تصفیه محاسبات جاریه	از بابت استرداد اصل استقراض ۷ در
مختلفه ۵'۵۳۲'۹۵۱,۹۰	صد بانک شاهنشاهی ۳۲'۲۵۱'۸۷۷,۲۰
مجموع ۲۶'۲۵۰'۱۶۶,۳۵	از بابت قروض متفرقه بعلاوه منافع قرض جاری ۹'۷۶۴'۱۷۶,۹۵
	مجموع ۶۲'۴۰۱'۲۲۵,۵۵

پس از شروع جنگ عمومی کنونی هیئت وزرای آقای میرزا حسن خان مستوفی الممالک آشتیانی که از ذی القعدة ۱۳۳۲ تا ۲۴ ربیع الثاني ۱۳۳۳ (۱۱ مارس ۱۹۱۵ مسیحی) بر سر کار بود از دولتین روس و انگلیس درخواست استمهال^(۱) برای اقساط فرع و اصل قروض تا خاتمه جنگ بعمل آمده که ۲۰۰،۰۰۰ تومان قرانی که ماهانه در بانکها از بابت اقساط مذکوره جمع میشد بجزانته دولت ایران واگذار شود که بمصرف مخارج دولتی برسد. پس از مدتی چون و چرا بالاخره مسئله استمهال در اواخر ذی الحجه ۱۳۳۳ خاتمه یافت و دولتین مزبور در قبول تکلیفی که بآنها شده بود موافقت نمودند. ولی قرار شد که عوض اینکه عین آن ۲۰۰،۰۰۰ تومان را که بقران است بجزانته ایران بدهند ماهانه ۳۰،۰۰۰ لیره انگلیسی برات لندن از روی مظنه وقت کارسازی دارند.

فصل سیزدهم

بودجه دولت ایران

میتوان گفت که پس از دوره ناصر الدین شاه (۱۳۱۳) مخارج دولتی ایران همواره زیاده‌تر از عایدات بوده است. برای تعدیل جمع و خرج از هفتاد سال باینطرف چندین بار اقداماتی بعمل آمده است و از آنجمله است اقدامات میرزا تقی خان فراهانی امیر اتابیک و میرزا آقا خان نوری اعتماد الدوله که در اوایل سلطنت ناصر الدین شاه (۱۸ شوال ۱۲۶۴ تا ۱۷ ذی القعدة ۱۳۱۳) چنانکه در «المآثر والآثار» مندرج است خراج مملکت را با خرج موازنه کردند یک میلیون تومان فاضل خرج بود بر دخل و در این خصوص تدبیراتی بعمل آمد تا بعد از سالی چند جبران این کسر شده و کم دخل و خرج مساوی گردید. بعدها در دوره مظفر الدین شاه (۱۸ ذی القعدة ۱۳۱۳ تا ۲۳ ذی القعدة ۱۳۲۴) همواره فاضل خرج بر دخل بتوسط قرض‌های خارجی پر میگردد تا آنکه در سال اول مجلس (۱۳۲۵) مشهود گردید که عایدات دولتی معادل ۱۵ کرور و مخارج معادل ۲۱ کرور تومان است یعنی بودجه دولتی ۶ کرور تومان کسر دارد. لهذا در صد تعدیل بودجه برآمدند و چنانکه سابقاً در صفحه ۱۲۴ مذکور گردید از راه دفتری نمودن تفاوت عمل مالیات و موقوف داشتن تسعیرات و تخفیف مستمریها و برگشت تیول تعدیل بودجه را بعمل آوردند. ولی طوبی نکشید که مجدداً موازنه دخل و خرج بهم خورد و باز بودجه دولتی مبالغی کسر پیدا نمود چنانکه صورت ذیل که صورت مخارج و عایدات تخمینی سال مالیة ایت ثیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹ است این مسئله را مینمایاند:

[جدول نمرة ۴۲]

بودجه تخمینی سال مالیة ایت ثیل ۱۳۲۸-۱۳۲۹

مبلغ کل	مبلغ جزو	اعتبارات
قران	قران	بند اول: مخارج استمراری
		قسمت (۱)
		۱- مخارج دربار همایون و غیره:
	۵'۰۰۰'۰۰۰	۱- دربار همایون
	۱'۰۰۰'۰۰۰	ب- افساط مقرری محمد علی میرزا
۶'۰۰۰'۰۰۰	۶'۰۰۰'۰۰۰	
۱'۸۰۰'۰۰۰		۲- مخارج مجلس شورای ملی از قرار ماهی ۱۵۰'۰۰۰ قران ...
۷'۸۰۰'۰۰۰		مجموع قسمت اول ...

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران	قران	
۷'۸۰۰'۰۰۰		نقل از صفحهٔ پیش . . .
		قسمت (۲): مخارج وزارتخانهها
		۱- وزارت مالیه (۱)
		۱- مخارج وزارت:
	۱'۰۰۰'۰۰۰	۱- دایرهٔ وزارت و ادارات مرکزی
	۶'۰۰۰'۰۰۰	ب- مخارج مأمورین وصول و ایصال مالیات از قبیل پیشکاران مالیه و تحصیلداران و مباشرین و تحویلده اران و غیره از قرار یک ده یک از مأخذ مالیات
	۹۰۰'۰۰۰	ج- حقوق مستخدمین اروپائی که از ادارهٔ گمرک دریات مینمایند سوای آنچه جزو عمل وزارت امور خارجه و وزارت فواید عامه علیحده منظور شد
۷'۹۰۰'۰۰۰	۷'۹۰۰'۰۰۰	
		۲- قروض دولتی:
		قروض بدولت روس و بیانکهای روس و انگلیس:
	۹'۵۰۰'۰۰۰	۱- اقساط قروض ۱۳۱۸ و ۱۳۲۰ که بر حسب ترقی و تنزل قیمت منات در سنوات مختلف میشود
	۳'۶۰۰'۰۰۰	ب- اقساط طلب بانک شاهنشاهی موافق قرار داد مخصوص تخمیناً
	۶'۳۰۰'۰۰۰	ج- اقساط طلب بانک روس تخمیناً
		سایر قروض:
	۲'۰۰۰'۰۰۰	۱- از بابت قرض کمیانی شنیدر تخمیناً
	۴۰۰'۰۰۰	ب- از بابت قرض پوست بره
	۱'۵۰۰'۰۰۰	ج- از بابت قروض متفرقه از قبیل حاج فرج صراف، حاج باقر صراف، طومانیانس، عدل السلطنه و غیره
۲۳'۳۰۰'۰۰۰	۲۳'۳۰۰'۰۰۰	
۳۹'۰۰۰'۰۰۰		

(۱) مواجب مستخدمین و اجزاء و مصارف داخلی ادارهٔ گمرک از عایدات گمرک موضوع شده است.

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران	قران	
۳۹'۰۰۰'۰۰۰		قل از صنعه بیش ...
		۳- مواجب و مستمریات شخصی ارباب حقوق :
		۱- حقوق نقدی { خرج ولایات ۲۱'۷۲۵'۰۰۰ قران } { خرج رکاب ۶'۰۷۵'۰۰۰ } > ۲۷'۸۰۰'۰۰۰ قران
		ب- حقوق { غله { خرج ولایات ۸۱'۰۰۰ خروار } { خرج رکاب ۵۰۰ } > مقررأ مسترا جنسی { گاه { خرج ولایات ۱۲'۴۰۰ } { خرج رکاب ۱۰۰ } > ۲'۲۰۰'۰۰۰
		جمع ... ۳۰'۰۰۰'۰۰۰
		منها از بابت اربابان حقوقی که در ادارات دولتی مستخدم هستند و از حقوق اداری آنها که در بودجه وزارت خائفاً قید است از قرار تقریباً صدی بیست مستمریات موضوع میشود ... ۵'۰۰۰'۰۰۰
	۲۵'۰۰۰'۰۰۰	باقی ... ۲۵'۰۰۰'۰۰۰
	۵۰۰'۰۰۰	ج- برقراری جدید از بابت مستمریات علما و ورثه شهدا و مقتولین و غیره
۲۵'۵۰۰'۰۰۰	۲۵'۵۰۰'۰۰۰	
	۵۶'۷۰۰'۰۰۰	جمع کل مخارج وزارت مالیه ...
		۲- وزارت داخله
	۷۲۰'۰۰۰	۱- دایره وزارت و ادارات مرکزی یکماهه ۲۰'۰۰۰ قران، سالیانه
		۲- حق الحکومه و مخارج فرمانفرمایان و حکام و معاونین ایالات و ولایات و اجزاء آنها بر حسب تخمین ... ۵'۲۰۰'۰۰۰
		۳- ادارات نظمیة طهران و ولایات از بابت پلیس و ژاندارم و غیره موافق بودجه که تازه تهیه کرده اند تخمیناً :
	۱۶'۳۲۰'۰۰۰	{ یکماهه ۷۷۰'۰۰۰ قران } { سالیانه ۳'۲۴۰'۰۰۰ } > ایالات { یکماهه ۱'۰۹۰'۰۰۰ } > و ولایات { سالیانه ۱۳'۰۸۰'۰۰۰ } >
	۷'۵۰۰'۰۰۰	۴- مخارج سوار امنیه بانضمام قیمت جنس تخمیناً ...
۲۹'۷۴۰'۰۰۰	۲۹'۷۴۰'۰۰۰	
۹۴'۲۴۰'۰۰۰		

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران	قران	
۹۴'۲۴۰'۰۰۰		نقل از صفحه یش...
	۱۰۰'۰۰۰	۵- مخارج اتفاقیه
	۲۵۰'۰۰۰	۶- اخراجات قرنطینه‌های سرحدات بتوسط اداره گمرک
	۷۷۰'۰۰۰	۷- مخارج ۸ فروند کشتی
	۱۶۰'۰۰۰	۸- مواجب تفکجهای جنوب
۱'۲۸۰'۰۰۰	۱'۲۸۰'۰۰۰	
	۳۱'۰۲۰'۰۰۰	جمع کل مخارج وزارت داخله...
		۳- وزارت جنگ
	۷۶۰'۰۰۰	۱- دایره وزارت وکلیه دواير مرکزی
		۲- مصارف قشونی مرکزی:
	۶'۰۰۰'۰۰۰	۱- یک دیویزیون قشون مرکزی تقدأ و جنساً
	۱'۰۰۰'۰۰۰	ب- ۵۰۰ نفر بختیاری از قرار ماهی ۱۵۷ قران تقریباً
	۴۷۰'۰۰۰	ج- ۳۰۰ نفر سوار مجاهد از قرار ماهی ۱۳۰ قران تقریباً
	۴۴۰'۰۰۰	د- ۴۰۰ نفر مجاهد پیاده از قرار ماهی ۹۰ قران تقریباً
	۳'۵۰۰'۰۰۰	ه- بریگاد قزاق سوی آتیجه جزو مأمورین ولایات نوشته میشود
	۱۸۰'۰۰۰	و- مصارف تفتیش از قرار ماهی ۱۵۰'۰۰۰ قران
	۲۷۰'۰۰۰	ز- مخارج اجزاء و ادارات قشون و قورخانه و ذخیره مرکز از قرار ماهی ۲۲'۵۰۰ قران
	۲'۵۰۰'۰۰۰	ح- تدارک سایر مصارف قشون
۱۵'۱۲۰'۰۰۰	۱۵'۱۲۰'۰۰۰	
		۳- مصارف قشونی ولایات:
	۴۸۰'۰۰۰	۱- رؤسای قشون و لشکر نویسان
	۳۶۰'۰۰۰	ب- رؤسای ذخایر و قورخانه‌های ولایات
	۱'۱۰۰'۰۰۰	ج- قزاق مأمور ولایات
	۱'۰۰۰'۰۰۰	د- توپخانه
	۵۰۰'۰۰۰	ه- اصطلیل توپخانه تقدأ و جنساً
	۶'۰۰۰'۰۰۰	و- سوار
	۷'۷۰۰'۰۰۰	ز- پیاده نظام
۱۷'۱۴۰'۰۰۰	۱۷'۱۴۰'۰۰۰	
۱۲۷'۷۸۰'۰۰۰		

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران	قران	
۱۲۷۰۷۸۰۰۰۰		نقل از صفحهٔ پیش ...
	۳۰۰۰۰۰۰۰	۴ - تفاوت محلی افواج و سوار تخمیناً ۶ ماهه
	۳۰۰۰۰۰۰۰	۵ - خرید اسلحه از بابت قسط یکساله
	۶۰۰۰۰۰۰۰	۶ - حقوق سرداران ملی و اتباع آنها تخمیناً
۶۰۶۰۰۰۰۰۰	۶۰۶۰۰۰۰۰۰	
	۳۸۱۸۶۰۰۰۰۰	جمع کل مخارج وزارت جنگ ...
		۴ - وزارت امور خارجه
		۱ - از بابت مقرری دایرهٔ وزارت و اجزاء مرکزی و مقرری سفارتخانهها و جنرال قونسولگری و سایر مأمورین خارجه و داخله بانضمام حقوق اجزاء منتظر خدمت و مستمریات
	۷۰۵۱۵۰۵۰۰	
		۲ - از بابت مصارف و مخارج ایاب وذهاب مأمورین و صرف و اخراجات و طبع اوراق و دفاتر و قیمت نشان و غیره
	۳۱۴۰۴۵۰	
۷۰۸۳۰۰۰۰۰	۷۰۸۳۰۰۰۰۰	
		۵ - وزارت عدلیه
		۱ - دایرهٔ وزارت و ادارات مرکزی و محاکم دیوانخانهٔ طهران ...
	۳۰۴۰۰۰۰۰۰	
		۲ - شعب عدلیه و محاکم ولایات تخمیناً
	۹۰۶۰۰۰۰۰۰	
۱۲۰۰۰۰۰۰۰	۱۳۰۰۰۰۰۰۰	
		۶ - وزارت معارف و اوقاف و فواید عامه
		۱ - ادارهٔ معارف
	۴۵۶۰۰۰۰	
		۲ - ادارهٔ اوقاف
	۳۴۰۰۰۰۰	
		۳ - معادن و جنگل و غیره
	۴۵۰۰۰۰۰	
		۴ - ابنیه و باغات دولتی
	۸۰۰۰۰۰۰	
		۵ - مخارج مدرسهٔ آلمانی
	۱۲۰۰۰۰۰	
		۶ - مخارج مریضخانهٔ دولتی
	۱۲۰۰۰۰۰	
۸۵۵۰۰۰۰	۸۵۵۰۰۰۰	
۱۵۵۰۰۶۵۰۰۰۰		

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران ۱۵۵'۰۶۵'۰۰۰	قران	تقل از ضفحةٔ بیش
۲۴۰'۰۰۰	۲۴۰'۰۰۰	۷ - وزارت تجارت
۱۴۷'۵۰۵'۰۰۰		۱ - مواجب و مخارج یکماهه ۲۰'۰۰۰ قران سالیانه
۱۵۵'۳۰۵'۰۰۰		مجموع قسمت (۲)
		جمع بند اول
		بند دوم: مخارج فوق العاده
		۱ - کسر جمع ولا وصول مالیات که من باب انقلاب مملکت و اختلافات مبیزی و تسعیر و غیره تخمیناً بمآخذ صدی بیست از کل مالیات منظور میشود ۱۲'۰۰۰'۰۰۰
		۲ - بقایای حقوق و مستمریات ۱۰'۰۰۰'۰۰۰
		۳ - بنائی و زارنخانها و ادارات دولتی ۳'۰۰۰'۰۰۰
		۴ - مخارج فوق العادهٔ غیر مترقبه ۱۰'۰۰۰'۰۰۰
۳۵'۰۰۰'۰۰۰	۳۵'۰۰۰'۰۰۰	جمع کل بند دوم
۱۹۰'۳۰۵'۰۰۰		جمع کل مخارج دولتی
		عایدات تخمینی
		بند اول: مالیات استمراری
		قسمت ۱: مالیات مستقیم - خالصجات - طوایف
		۱ - مالیات و تفاوت عمل ولایات بانضمام خالصجات و طوایف که در حشو دستور العملها ابواب جمعست:
		۱ - مالیات نقدی ۴۹'۱۱۱'۲۲۰
		۲ - مالیات جنسی
		فله ۳۳۷'۹۹۳'۵۸ خروار شلتوک ۴۷۹۰'۸۰ » قصیل ۱۵۰۰ » یونجه ۵۶ »
		۳۴۴'۳۴۰'۳۸ خروار فی ۳۰ قران ۱۰'۳۳۰'۲۱۲ قران
		گاه ۱۴۹'۰۸۹'۹۵ خروار فی ۳ قران ۴۴۷'۲۶۸ قران
۱۰'۷۷۷'۴۸۰	۱۰'۷۷۷'۴۸۰	
۵۹'۸۸۸'۷۰۰	۵۹'۸۸۸'۷۰۰	

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران	قران	
۵۹'۸۸۸'۷۰۰		نقل از صفحه پیش ...
۲۷۱'۳۰۰		ب - معادن و جنگل و غیره جزو عمل وزارت فواید عامه
۹۰'۰۰۰		ج - ابنیه و بناهای دولتی
۱'۵۰۰'۰۰۰		د - جزیره هرمز از بابت حق امتیاز
۱'۸۶۱'۳۰۰		قسمت ۲ : مالیات غیر مستقیم
۲۹'۰۰۰'۰۰۰		۱ - وجوه گمرک و سایر عایدات متفرقه که جزو گمرک معامله میشود از قرار حد متوسط معامله سه سال پیش بعد از وضع مخارج اداری از قبیل مواجب مستخدمین و اجزاء و مصارف داخلی اداری
۷۲۰'۰۰۰		ب - تحدید تریاک
۶۰۰'۰۰۰	-۱۲۰'۰۰۰	مخارج -
۳۰۰'۰۰۰	-۴۲۰'۰۰۰	ج - قیام
	-۱۲۰'۰۰۰	مخارج -
۲۴۰'۰۰۰		د - رسومات
۱۷۰'۰۰۰	-۷۰'۰۰۰	مخارج -
۸۴'۰۰۰		ه - حراج
۶۴'۰۰۰	-۲۰'۰۰۰	مخارج -
۲۲۰'۰۰۰		و - فخاری و کوره پزخانههای طهران جزو عمل وزارت فواید عامه
۵۰۰'۰۰۰		ز - مالیات پوست بره تخمیناً
۳۰'۸۵۴'۰۰۰		جمع قسمت ۲ ...
۶۰۰'۰۰۰		قسمت ۳ : حقوق تمبر - ثبت اسناد
۲۰۰'۰۰۰		۱ - عایدات وزارت عدلیه طهران تخمیناً
۱'۰۰۰'۰۰۰		ب - عایدات محاکمات وزارت خارجه تخمیناً
		ج - عایدات تذکره بعد از وضع مخارج تخمیناً
۱'۸۰۰'۰۰۰		جمع قسمت ۳ ...
۱۰'۰۰۰'۰۰۰		قسمت ۴ : انحصارات - امتیازات
۱'۰۰۰'۰۰۰		۱ - ضرابخانه موافق معامله حالیه (۲۹-۱۳۲۸)
۵'۰۰۰		ب - تلگرافخانه بعد از وضع مخارج و مخابرات مجانی و غیره
		ج - حق امتیاز کپانی حمل و نقل که از وزارت خارجه معامله میکند
۱۱'۰۰۰'۰۰۰		جمع قسمت ۴ ...
۳۰'۰۰۰		قسمت ۵ : عایدات مختلفه
۵۰'۰۰۰		۱ - حق الارض سیم جاسک و کواتر
		ب - اجاره سیم کرمان و بلوچستان
۸۰'۰۰۰		جمع قسمت ۵ ...
۱۰۵'۴۸۹'۶۰۰		مجموع ...

مبلغ کل	مبلغ جزو	
قران	قران	
۱۰۵'۴۸۹'۰۰۰		نقل از صفحهٔ پیش ...
		ج - محلّهائی که در سال اودئیل بملاحظاتی عایدات نداشته :
		۱ - رژی مصر که بواسطهٔ اختلاف با صاحب امتیاز چیزی عاید نشده
		۲ - ادارهٔ نمک
		۳ - قیمت روده که در سال اودئیل (۲۹-۱۳۲۸) جزو مالیات دولت شد
		۴ - اجارهٔ شیلات که تا چند سال تنزیل شده.
		بند دوم: عایدات فوق العاده
	۴'۳۷۰'۵۱۰	۱ - از بابت وجوه اعانه بموجب قلمدادی آقا شیخ محمد تقی وکیل الرعايا ...
۳۴۲'۸۰۰	۴'۰۲۷'۷۱۰	- در سنهٔ ماضیه دریافت شده ...
۷۲۰'۰۰۰		ب - از بابت حقوق دولت از منافع بانک شاهنشاهی
۱'۰۶۲'۸۰۰		جمع بند دوم ...
۱۰۶'۵۵۱'۸۰۰		جمع کل عایدات ...
۸۳'۷۵۳'۲۰۰		کسر بودجه ...

خلاصه صورت دخل و خرج تخمینی دولت در سال ۲۹-۱۳۲۸	
قران	مخارج
۶'۰۰۰'۰۰۰	۱ - مخارج دربار همایون وغیره
۱'۸۰۰'۰۰۰	۲ - مخارج مجلس شورای ملی
۵۶۷'۰۰۰'۰۰۰	۳ - وزارت مالیه
۳۱'۰۲۰'۰۰۰	۴ - وزارت داخله
۳۸'۸۶۰'۰۰۰	۵ - وزارت جنگ
۷'۸۳۰'۰۰۰	۶ - وزارت خارجه
۱۲'۰۰۰'۰۰۰	۷ - وزارت عدلیه
۸۵۵'۰۰۰	۸ - وزارت معارف و اوقاف و قواید عامه
۲۴۰'۰۰۰	۹ - وزارت تجارت
۳۵'۰۰۰'۰۰۰	۱۰ - از بابت کسر ولا وصول مالیات و مخارج فوق العاده
۱۹'۰۳۰'۵۰۰	جمع ...
	عایدات
۱۰۶'۵۵۱'۸۰۰	- مالیات ولایات و وجوه گمرک و سایر عایدات دولتی
۸۳'۷۵۳'۲۰۰	باقی که بلا محل است ...

از روی صورتهای فوق معلوم میگردد که کسر بودجه ایران در سال تقریباً ۱۷ کرور تومان است ولی از آنجائی که بنای صورتهای مذکور در اغلب قلمها تخمین و قیاس محض است نباید آنها را مبنا قرار داد چنانکه بودجه خرج و دخل توشقان ثیل ۱۳۳۰-۱۳۳۱ که خلاصه صورت آن در روزنامه رعد طهران شماره ۱۶ دوم ذی الحجه ۱۳۳۳ مندرج است این مسئله را ثابت مینماید و بنا بر این صورت کسر بودجه در سال مذکور فقط ۴ کرور تومان است در صورتیکه مبالغی را هم که از بابت بقایای سنوات قبل در این سال عاید شده و مجموعاً بیشتر از دو کرور تومان میشود بحساب نیاوریم. خلاصه صورت بودجه این سال از قرار ذیل است:

[جدول نمرة ۴۳]

صورت خلاصه جمع و خرج ایران در سیچقان ثیل (۱۳۳۰-۱۳۳۱)

مخارج		عایدات	
قران		قران	
۱۰۲'۴۲۹'۹۸۵	دوایر دولتی و مملکتی	۱۰'۵۵۵'۶۷۲	بقایای سالهای گذشته
۲۶'۱۵۱'۱۶۶	انساط و منفعت قروض داخلی و خارجی	۱۰۸'۶۹۸'۱۲۷	از بابت سال حاضر
۱۲۸'۵۸۱'۱۵۱		۱۱۹'۲۵۳'۷۹۹	از بابت موجودی صندوق در آخر سال گذشته
		۷'۳۹۵'۶۳۶	مساعده از بابت مالیات سال آینده ..
۱۶'۵۶۹'۷۷۷	موجودی صندوق در آخر سال	۲۰۷'۴۴۴	از بابت قروض و مساعدات
۱۴۵'۱۵۰'۹۲۸	مجموع کل	۱۸'۳۹۳'۸۴۹	جمع کل

کسر بودجه در صورت فوق عبارت است از ۱۸'۳۹۳'۸۴۹ قران قلم قروض و مساعدات و ۲۰۷'۴۴۴ قران مساعده از بابت مالیات سال آتیه که تقریباً رویهمرفته ۴ کرور تومان میشود چنانکه در فوق بدان اشاره شد.

پس از آن در سال بارس ثیل ۱۳۳۲-۱۳۳۳ جمع و خرج دولت بطور تقریب از قرار ذیل بوده است:

مخارج	۱۳۵'۰۴۰'۰۰۰ قران
عایدات	۱۱۶'۱۲۰'۰۰۰
کسر بودجه	۱۸'۹۲۰'۰۰۰ قران که باز تقریباً همان ۴ کرور تومان میشود.

از این قرار میتوان گفت که کسر بودجه ایران معمولاً در سال ۴ کرور تومان است و این در صورتی است که دولت ایران سالیانه بیشتر از ۶ کرور تومان باید از بابت اقساط اصل و فرع قروض خارجی خود پردازد^(۱). و البته اگر این مسئله در میان نبود عایدات ایران بخوبی کفاف مخارج را میداد. در اواخر سلطنت ناصر الدین شاه در سال ۱۳۰۶ خراج و دخل دولت ایران از قرار ذیل بوده است:

۱ - مالیات نقدی و جنسی (مطابق صورت علیحدّه صفحه ۱۲۲-۱۲۳)	۵۲'۰۵۷'۹۴۰	قران	} ۱ - عایدات
۲ - قسمتی از ۸'۰۰۰'۰۰۰ قران عایدات گمرک که در جزو دستور العمل مالیات قلمداد نگردیده	۲'۹۴۰'۰۰۰	»	
۳ - عایدات مختلفه موافق صورت علیحدّه (صفحه ۱۴۶)	۱'۱۹۱'۷۷۶	»	
مجموع	۵۶'۱۸۹'۷۱۶	قران	
۱ - حقّ الحکومه و توقیفات و حقّ تمبغ	۲'۶۳۳'۴۷۲	قران	} ۲ - مخارج
۲ - قشون	۱۸'۰۰۰'۰۰۰	»	
۳ - بحریه	۱۰۰'۰۰۰	»	
۴ - وزارت امور خارجه	۱'۰۰۰'۰۰۰	»	
۵ - مواجب محصلین مالیات و منشیان و محاسبین و دفترنویسان و علما و سادات	۱'۵۰۰'۰۰۰	»	
۶ - مدارس	۴۰۰'۰۰۰	»	
۷ - وزرا و ارکان سلطنت	۸'۰۰۰'۰۰۰	»	
۸ - اعیان ایرانی و افضالی	۲'۰۰۰'۰۰۰	»	
۹ - خوانین قاجاریه	۶۰۰'۰۰۰	»	
۱۰ - شاهزادگان خانواده سلطنتی	۳'۰۰۰'۰۰۰	»	
۱۱ - دربار شاهی و پول جیب و حرم سرا و قراول و قیره	۵'۰۰۰'۰۰۰	»	
مجموع	۴۲'۲۳۳'۴۷۲	قران	
فاضل عایدات بر مخارج	۱۳'۹۵۶'۲۴۴	»	

ولی از آنجائیکه مالیاتها منظمّاً وصول نمیشد میتوان از این بابت تخمیناً ۸'۰۰۰'۰۰۰ قران از فاضل فوق موضوع نمود و زاید دخل را بر خراج تخمیناً ۵ تا ۶ میلیون قران گرفت. ولی از این مبلغ هم فقط مختصری بگن بود عاقبت در خزانه بماند چونکه علاوه بر مخارج منظمه مذکوره در فوق دولت سالیانه مبالغی هم مخارج فوق العاده از بابت ایجاد بناهای تازه و تعمیر بناهای قدیم و مخارج مسافرت و جشن و پذیرائی و خرید اسلحه جنگی و شکاری و غیره داشت و چه بسا که عایدات دولتی کفاف این مخارج را نمیداد و با بعضی پیشکشهای اختیاری و جبری جای آنها را پر مینمودند.

(۱) رجوع شود بصفحه ۱۵۵.

فصل چهاردهم

اوزان و مقادیر و مسکوکات

۱ - اوزان

اصول اعشاری در باره اوزان و غیره هنوز در ایران معمول نشده و اساس صحیح و علمی در میان نیست. اوزانی که امروز متداول است بسیار قدیمی است و مبنای آن بر این است که گندم را مأخذ قرار داده و اوزان دیگر را از روی آن تعیین نموده اند از قرار ذیل:

گندم (۰,۰۴۸ گرام)

- ۴ گندم مساوی است با یک نخود (۰,۱۹۲ گرام)
- ۲۴ نخود مساوی است با یک مثقال (۴,۶۳۵ گرام)
- ۱۶ مثقال مساوی است با یک سیر (۷۳,۷۲۸ گرام)
- ۱۰ سیر مساوی است با یک چارک (چهاریک) (۷۳۷,۲۸۱ گرام)
- ۴ چارک مساوی است با یک من تبریز (۲,۹۴۹۱۲ کیلوگرام)
- ۱۰۰ من تبریز مساوی است با یک خروار (۲۹۴,۹۱۲ کیلوگرام)

از این قرار من تبریز ۶۴۰ مثقال میشود ولی علاوه بر من تبریز که بیشتر در طهران متداول است اقسام دیگر من نیز در نقاط دیگر معمول است و از آن قبیل است:

- ۱ - من شاه که دو برابر من تبریز است (۱۲۸۰ مثقال) و بیشتر در اصفهان و کاشان ورشت و آباد متداول است.
- ۲ - من نه عباسی که ۷۲۰ مثقال است و در شیراز و بوشهر رواج است.
- ۳ - من بندر عباس ۸۴۰ مثقال.
- ۴ - من تبریز حقیقی آذربایجان ۱۰۰۰ مثقال.
- ۵ - من مراغه ۱۲۵۰ مثقال.
- ۶ - من استراباد (۱۸ عباسی) ۱۴۴۰ مثقال.

- ۷ - من شوشتر (۱۸ عباسی) ۱۴۴۰ مثقال .
 ۸ - من ری کوچک (۳۲ عباسی) ۲۵۶۰ مثقال .
 ۹ - من ری بزرگ ۳۰۰۰ مثقال .
 ۱۰ - من هاشمی ۱۶ من ۹ عباسی .
 ۱۱ - من شیراز ۷۲۰ مثقال .

ایجاد من تبریز را برشید الدین فضل الله وزیر غازان خان و مؤلف جامع التواریخ در حدود سنه ۷۰۰ هجری نسبت میدهند و مزیت من مزبور بر منهای دیگر عبارت است از آنکه آنرا میتوان سهولت باوزان کمتر از من و کسور آنها تقسیم نمود.

همینطور که من مختلف است خروار هم متفاوت است چنانکه خروار معمولی که خروار دیوانی هم نامیده میشود ۱۰۰ من تبریز و خروار استراباد ۹۰ من تبریز و خروار اسی ۲۰ من شاه است.

علاوه بر اوزان فوق بر حسب جنس و ماهیت مال التجاره اوزان دیگری هم متداول است و از آنجمله است قیراط برای وزن نمودن جواهر آلات و قیراط معادل $\frac{۱}{۳۳}$ مثقال و $\frac{۱}{۱۶}$ قیراط هم موسوم بانه است. گلاب و آب لیمو و غیره در قرابه خرید و فروش میشود (قرابه مساوی است عموماً با ۱۳،۶ لیتر). روغن و ماست و پنیر را در خیک میفروشند و در مازندران و استراباد یک نوع خیکی متداول است که معادل ۱۰ من تبریز ظرفیت دارد. در سواحل بحر خزر برای برنج قوطی معمول است که ۹ من تبریز باشد (۵۷ لیور انگلیسی). بعضی مال التجاره ها در صندوق داد و ستد میشود و از آن قبیل است نیل که در صندوقهای ۲۰ من (من ۹ عباسی) و قد در صندوقهای ۲۴ منی و جای در صندوقهای ۸ تا ۱۰ منی خرید و فروش میشود.

۲ - مقادیر

واحد طول ذرع است یا گِر و در ایران سه نوع ذرع متداول است: ۱ - ذرع شاهی که معادل است با ۱،۱۲ متر و بیشتر در تبریز متداول است. ۲ - ذرع مقصر که از ذرع شاهی کوتاهتر است و مساوی است با ۱،۰۴ متر و در طهران و شیراز معمول است. ۳ - ذرع نیشابور که دو برابر ونیم ذرع شاهی است. بعلاوه در شمال و شمال غربی آرشین (روسی) متداول است که مساوی است با ۰،۷۱۱ متر. ذرع از قرار ذیل قسمت میشود:

- ۱ ذرع شاه مساوی است با ۴ چارک (چهاریک)
 ۱ چارک شاه مساوی است با ۴ گره
 ۱ گره شاه مساوی است با ۲ بهر
 ۱ بهر شاه مساوی است با ۰،۰۳۵ متر

برای اندازه گرفتن ماهوت و منسوجات پنبه «توپ» متداول است که ۶ ذرع شاه باشد (۶,۷۲ متر).
و همچنین «ذراع» و «وجب» هم در بعضی مواقع بکار می‌رود و ذراع عموماً از نیم ذرع کمتر است و وجب تقریباً ۲۲ در صد ذرع است.

برای اندازه گرفتن مسافت «فرسنگ» متداول است که اصولاً معادل ۶۰۰۰ ذرع شاه است (۶,۰۷۲ کیلومتر) ولی در بعضی نقاط کوتاه‌تر است و عموماً مساوی است با ۶,۲۴ کیلومتر. فرسنگ هم قسمت می‌شود بچهار «میدان».

برای سطوح و اراضی واحد اندازه در ولایات و ایالات مختلف است ولی عموماً جریب متداول است و آن عبارت می‌باشد از ۱۰۶۶ ذرع مربع ولی در اصفهان و آبداه فقط ۱۰۰۰ ذرع مربع است (۱۰,۴۰۴ متر مربع).

عموماً جریب را بده «قفیز» قسمت می‌نمایند. و قفیز هم عبارت است از چهار چارک (چهاریک) یا «چهل». چارک هم بده «نی» یا «نیزه» قسمت می‌شود.

ولی اندازه سطح در اغلب ایالات و حتی در نقاط مختلفه هر ایالتی مختلف است چنانکه در گیلان جریب ۱۰,۰۰۰ ذرع مربع است و مساوی است با ۱۰ قفیز و قفیز با ۱۰ «دهو» و دهو با ۱۰ «درز». در کرگانرود «لته» معمول است که تقریباً عشر جریب است و در اسلام «کردو» که خمس جریب است. در لنگرود و قصبه رانیسکوه چندین اندازه برای سطح معمول است و از آنجمله است «هزار» یا «دهصدی» که عبارت است معمولاً از ۱۰,۰۰۰ ذرع مربع. ولی خود «هزار» هم انواعی دارد بطریق ذیل:

- هزار ۱۰ قبضه که معادل است با $\frac{۵}{۴}$ جریب (۱۰,۰۰۰ ذرع مربع).
- هزار ۱۲ قبضه که معادل است با ۱ جریب (۱۰,۰۰۰ ذرع مربع).
- هزار ۲۰ قبضه که معادل است با $۱\frac{۲}{۳}$ جریب (۱۰,۰۰۰ ذرع مربع).
- هزار ۲۴ قبضه که معادل است با ۲ جریب (۱۰,۰۰۰ ذرع مربع).
- هزار ۴۸ قبضه که معادل است با ۴ جریب (۱۰,۰۰۰ ذرع مربع).

در تنکابن جریب عبارت است از ۱۰۰ درز ۲۴ قبضه که ۲,۰۰۰ ذرع مربع می‌شود و غیره و غیره.

۳ - مسکوکات:

- اساس پول کنونی ایران تفره است و واحد مقدار آن قرآن است.
- یک قران معادل است با بیست شاهی.
- و هر شاهی معادل است با پنجاه دینار.
- دو شاهی را صد دینار می‌خوانند و چهار شاهی را یک عباسی.

ده قران مساوی است با یک تومان .

در بعضی ولایات ایران بیست و پنج شاهی را که یک قران و پنج شاهی باشد یک ریال میخوانند و ده شاهی را که نیم قران باشد پهن آباد (پناه آباد) .

یک شاهی هم معادل است با دو پول و با پنج قاز ولی در اغلب نقاط ایران پول و قاز دیگر وجود خارجی ندارند .

مسکوک کنونی نقره ایران عبارت است از سکه‌های یک قرانی و دو قرانی و پنج قرانی . از یک قران پائین تر سکه نقره منحصر است بنیم قرانی که قیمتش ده شاهی است و به «پنه باد» مشهور است ولی علاوه بر نیم قرانی دو نوع مسکوک کوچک نقره هست موسوم به شاهی سفید که قیمتش از سه شاهی است تا یک عباسی و ربی که قیمتش عموماً پنج شاهی است ولی این دو سکه چندان رواجی ندارد و فقط در بعضی مواقع استعمال میشود مثلاً برای عیدی و غیره . مسکوکات خرد تقریباً در تمام ایران از سال ۱۳۱۹ باینطرف نیکل است و سکه‌های آن منحصر بسکه‌های یک شاهی و صد دیناری است .

علاوه بر نقره و نیکل بعضی مسکوکات طلائی نیز هست ولی قیمت معینی ندارند و موسوم هستند بدواشرفی و اشرفی و پنج هزاری و دو هزاری . دواشرفی از همه بزرگتر است و قیمتش چهار تا چهار تومان و نیم است . اشرفی قیمتش معمولاً دو تومان تا بیست و پنج هزار است . پنج هزاری قیمتش از یک تومان است تا ۱۲ قران . دو هزاری قیمتش پنج قران تا پنج قران و ده شاهی است .

قیمت پول ایران بپول خارج همیشه در تغییر و تبدیل است ولی رویهمرفته تا قبل از جنگ عمومی همواره رو بتزلزل بوده و ما در ذیل صورتی از قیمت قران از چند سال پیش میدهم :

یک لیره انگلیسی در سال ۱۲۸۰ معادل با	۲۱ قران بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۲۸۳ معادل با	۲۵ » بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۰۹ معادل با	۳۶ » بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۱۰ معادل با	۳۸ » بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۱۲ تا ۱۳۱۸ معادل با	۵۰ قران بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۱۷ معادل با	۵۱٫۸۰ قران بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۱۸ معادل با	۵۰٫۴۰ » بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۱۹ معادل با	۵۲٫۵۰ » بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۲۰ معادل با	۵۵ » بوده است
یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۲۳ معادل با	۵۹ » بوده است

یک لیره انگلیسی در سال ۱۳۲۴ معادل با ۵۵ قران بوده است^(۱)

قیمت لیره انگلیسی در سالهای اخیر قبل از جنگ عموماً ۶۰ قران بوده است ولی پس از جنگ بسیار تنزل نموده چنانکه در صفحات بعد دیده خواهد شد.

در سال ۱۳۲۴ حدّ وسط قیمت قران ۰,۴۶۲۹، فرانک بوده یعنی ۲۱۶ قران معادل با ۱۰۰ فرانک بوده است.

در سال ۱۳۲۵ حدّ وسط قیمت قران ۰,۵۰۲۷، فرانک بوده یعنی ۱۹۹ قران معادل با ۱۰۰ فرانک بوده.

در سال ۱۳۲۶ قیمت قران بیک میزان نبود و قیمت هر ۲۰۰ تا ۲۲۴ قران صد فرانک بوده است.

در سال ۱۳۲۷ حدّ وسط قیمت قران ۰,۴۵۶۳۶، فرانک و در سال ۱۳۲۸ ۰,۴۶۰۱۳، فرانک بوده است.

در سالهای اخیر قبل از خنک حدّ وسط قیمت قران ۰,۴۲۶، فرانک بوده یعنی ۲,۳۵ قران عموماً معادل بوده با یک فرانک.

در اوایل سلطنت ناصر الدین شاه وزن قانونی قران ۲۸ نخود بوده است که یک مثقال و یک سدس مثقال باشد (۵,۳۶۷ گرم) و نقره خالص آن (عیار) تقریباً ۹۵ در صد بوده است و از اینقرار میزان متوسط قیمت قران بحساب فرانک ۱,۱۴، فرانک بوده است. ولی بملاحظه نقره خالص زیادی که داشت قران بمقدارهای بسیار زیاد راه هندوستان را پیش گرفت و سگّه نقره تقریباً در بازارهای ایران نایاب گردید. لهذا دولت در صدد جلوگیری برآمده و قرانهای کهنه را جمع کرده و قرانهای تازه سگّه زد که بنا بود ۲۵ نخود وزن (۴,۸ گرم) و معادل ۱,۰۲، فرانک قیمت ذاتی داشته باشد. ولی بنابا متحاناتی که در سال ۱۲۹۲ در وینه و در سال ۱۲۹۴ بتوسط پشان^(۲) در طهران در باره قرانهای کهنه یعنی قرانهای مسکوک از سال ۱۲۷۸ تا ۱۲۹۴ بعمل آمد معلوم شد که میزان متوسط وزن قران ۴,۹۰۱ و نیم قران ۲,۴۱۲ گرم است در صورتیکه سگّه‌های یک قرانی ۸۶ در صد و سگّه‌های نیم قرانی ۹۲¼ در صد نقره خالص میداشته است و از اینقرار میزان متوسط قیمت سگّه‌های یک قرانی ۰,۹۴، فرانک و دو سگّه نیم قرانی ۰,۹۵۸۴۲، فرانک بوده است یعنی قیمت خالص ۱۰۰۰ قطعه یک قرانی و ۲۰۰۰ قطعه نیم قرانی که باید مساوی باشد ۱۸,۴۲، فرانک اختلاف داشته است. تنها بین قرانها قران سگّه طهران ۱,۰۰۴، فرانک ارزش داشته است در صورتیکه قیمت قران ایالات دیگر تماماً از یک فرانک کمتر بوده است و مخصوصاً قران همدان (۰,۸۳۶، فرانک) و قران تبریز

(۱) برای دانستن قیمت لیره بقران در سالهای دیگر رجوع شود بصورتی که در صفحات آخر کتاب در بابت نرخ قران و تنزل آن داده شده است.

(۲) Pechan مستشار در ضربخانه ایران.

(۸۹۲۶، فرانک) خیلی قیمتشان پائین بود. و علت این مسئله هم چنانکه در فصول سابق در موقع صحبت از ضربانخانه (صفحه ۱۴۰ و ۱۴۱) بدان اشاره شده است این بود که تا اواسط سال ۱۲۸۷ علاوه بر طهران در شهرهای دیگر مثل تبریز و قزوین ورشت و بارفروش و استراباد و مشهد و قم و کاشان و اصفهان و همدان و کرمانشاه و شیراز و کرمان و گاه گاهی هم در سکوه (سیستان) و هرات دستگاه منگنه برای سکه زدن پول وجود داشت و این حق متعلق بحکام بود در مقابل مبلغ معینی که سالیانه برپیش کلّ ضربانخانه می پرداختند و از اینرو هر حاکمی برای کسب منفعت هر چه می توانست عیار قران را کمتر از حدّ مقرر مینمود و از همین جهت ۲۰ درصد از قیمت قران همدان و مشهد و استراباد در معامله کسر مینمودند. بعلاوه اشکال و قطر قرانها مختلف و متفاوت بود و از این بابت هم در معامله تولید اشکالات میگردید. از طرف دیگر هم از آنجائیکه دولت قرانهای مستعمل را هیچوقت جمع نینمود اشخاصی که دارای اینگونه قرانها بودند مجبور بودند آنها را بزرگها برای نقره کاری بفروشند و روز بروز مقدار قران کمتر میشد. ناصر الدین شاه در سال ۱۲۸۲ بسفیر ایران در پاریس حسنعلیخان گروسی که بعدها وزارت فواید عامه و لقب امیر نظامی یافت امر داد که لوازم ضربانخانه بطرز جدید خریدند و بایران بفرستند. آلات مذکوره پس از رسیدن بایران مدتها بمناسبت عدم وسایل حمل بطهران در انزلی ماند و اول بار که میسر گردید در ضربانخانه تازه که بدستکاری پشان سابق الذکر بالأخره در سال ۱۲۹۴ در طهران برپا شده بود پول سکه شود در همین سال ۱۲۹۴ بود.

پشان مذکور بدولت ایران پیشنهاد نمود که وزن قران را ۵ گرام قرار دهند و عیار آنرا هم از قرار میزان ۹۰ درصد معین نمایند و قیمت آن هم با فرانک مساوی باشد. بنا باین پیشنهاد در ضربانخانه طرز جدید در سال ۱۲۹۰ یک مقداری قران سکه زدند که در یک طرف آن شیر و خورشید ایران بود و در دور آن یک حاشیه که نصف آن برگ بلوط و نصف دیگر برگ خرزهره و در بالای آن تاج کیانی بود و در پائین مبلغ و تاریخ ضرب و در طرف دیگر آن اسم و رسم شاه در وسط یک حاشیه برگ بلوط و محلّ (طهران) ضرب ولی در خصوص قیمت قران پیشنهاد پشان عمل نشد و عیار را هم از آنچه بود کمتر نمودند. این قرانهای تازه سکه بمناسبت اسم آقا محمد ابراهیم خان امین السلطان که در آن تاریخ ریاست ضربانخانه را داشت بقرانهای امین السلطانی مشهور شد و آنها را قران چرخ می نامند. وزن سکه طلا (اشرفی) که معادل ده قران ۲۸ نخودی بود هم تا پیش از ۱۲۹۴ بنا بقانون بایستی ۱۸ نخود باشد (۳،۴۵۶ گرام) و ۹۰ درصد طلای خالص داشته باشد و از اینرو قیمت اشرفی ۱۱،۴۰ فرانک میشد ولی چون در موقع سکه زدن وزن طلای آنرا عموماً کمتر از میزان می گرفتند قیمت متوسط اشرفی درست ۱۰ فرانک میشد و بملاحظه این اختلاف در وزن و قیمت عموماً قبل از معامله سکه طلا را با ترازو میکشیدند. ولی در سال ۱۲۹۴ پشان بعضی اشرفیها بسکه رساند که تقریباً ۱۷ نخود (۳،۲۰۶ گرام) وزن و ۹۰،۵۰ درصد طلا داشت و قیمتشان درست ۱۰ فرانک بود. در همین تاریخ مقداری هم پنججزاری طلا (نیم اشرفی) بسکه رسید.

پول خرد ایران اول از مس بود و منحصر بود بشاهی و نیم شاهی. ضربخانه مرکزی هم در اوایل بیشتر پول مس سکه میزد چنانکه در مدت ۹ ماه از رجب ۱۲۹۴ تا اول حمل (۱۷ ربیع الاول) ۱۲۹۵ معادل ۱۲ کرور پول مس سکه زد. ولی اکنون چند سالی است (۱۳۱۹) که مسکوکات مسی تقریباً در عموم نقاط ایران متروک شده و سکه‌های یکشاهی و صد دیناری نیکل جای آنرا گرفته است. قران را بدو هزار مینامیدند و هزار ده یک تومان بود که اصلاً کلمه مغولی است و معنای آن ده هزار است (ده هزار دینار). کلمه قران هم که اول صاحبقران بود از سال ۱۲۴۲ که فتحعلی شاه بمناسبت سال سیام سلطنت صاحبقران خوانده شد متداول گردید.

در زمانهای قبل بعضی اسامی و اصطلاحات بوده که امروز متروک گردیده است چنانکه بعضی از آنها در ذیل اشاره میشود:

باجاقلی اسم دوکای^(۱) هلندی است که بمقدار زیاد در زمان فتحعلی شاه از روسیه بایران آمده بود و سکه‌های طلای ایرانی آن عهد هم بهمان اسم نامیده میشد.

بیستی (۲۰ دینار) مذکور است که در سال ۹۷۴ سکه بوده نقره و در زمان نادر رواج داشته و در اوایل قرن سیزدهم سکه بوده مسی و در اواخر و قتیکه شاهی مسی تنزل کرد و هر پنج شاهی مس معادل ۲ شاهی نقره گردید شاهی مس را در تبریز بیستی نام دادند.

دینار کلمه ایست اصلاً لاتینی^(۲) و سکه بوده از طلا که وزن آن از ۱۸ تا ۲۵ نخود بوده است و در قرن اول هجرت بایران وارد شد و تا قرن نهم رواج داشت. در عهد شاه طهماسب اول (۹۳۰-۹۸۴) سکه بوده مسی بوزن یک مثقال. بعدها کم از قیمتش کاست و واحد تقسیمی^(۳) شد چنانکه اکنون ۱۰۰۰ دینار یک قران است. و مقصود از واحد تقسیمی پولی است که مثل دینار کنونی بخودی خود وجود خارجی ندارد ولی در حساب بکار میرود.

درهم اصلاً کلمه ایست یونانی^(۴) که از زمان اسکندر بزرگ (۹۸۳-۹۵۰ قبل از هجرت) تا قرن دهم واحد پول نقره در ایران بوده است.

چندک پولی بوده است مسی مساوی با ۱۲ دینار و نیم و در خراسان رواج داشته است و پس از سال ۱۳۱۹ که سکه‌های نیکلی بمان آمد از میان رفت.

قرا پول در عهد فتحعلی شاه مساوی نیم شاهی بوده و تا سال ۱۲۵۶ هم رایج بوده است.

قاز در عهد فتحعلی شاه واحد تقسیمی بوده مساوی با ۵ دینار و در گیلان هنوز هم نیم شاهی را پتقازی (پنج قازی) میگویند. در بوشهر قاز ۱۰ دینار است.

قاز بک مساوی ۵ دینار و در عهد شاه عباس بزرگ (۹۹۶-۱۰۳۸) و تا سال ۱۲۰۴ هم رواج می‌داشته ولی در سال ۱۲۲۴ متروک شده بوده است.

خدا بنده در سنه ۱۰۴۷ در موقع سیاحت الیاریوس^(۱) که در هینتی که از جانب دوک هلشتین^(۲) بایران رفت سمت منشی گری داشت رواج بوده و قیمتش نیم عباسی نقره بوده است.

کشورستان اسم سکه طلائی بوده بوزن ۱۸ نخود که در اواخر سلطنت فتحعلی شاه راجح بوده است. لاری عبارت از یک مقول دو تا شده سکه دار نقره خالص بوده که تا اوایل قرن دوازدهم متداول و عموماً معادل ۲ شاهی و نیم بوده است.

محمودی بقیمت صد دینار تا اوایل قرن سیزدهم راجح بوده است و در جنوب ایران سکه بوده بقیمت پنجشاهی.

مهر اشرفی در سال ۱۱۵۲ بواسطه نادر شاه از هند بایران داخل شد و با طلای هند بوزن ۲ مثقال و ۹ نخود بسکه رسید و تا جلوس آغا محمد خان قاجار (۱۱۹۳) نیز متداول بوده است.

نادری بقیمت ۵۰۰ دینار در دوره نادر شاه (۱۱۴۸-۱۱۶۰) اسم رویه در ایران بوده است. پیتی در طهران و حوالی نام سکه بوده مسین بقیمت نیم شاهی.

پول بسیار قدیمی است و الیاریوس سابق الذکر در کتاب خود^(۳) اسم آنرا ذکر نموده است. در عهد فتحعلی شاه و جانشینان وی پول سکه بود مسی بقیمت نیم شاهی یا ۲۵ دینار. پس از آنکه در سال ۱۳۱۹ سکه های ینکلی بمیان آمد پول متروک شد.

نبل اسمی است که چهل پنجاه سال قبل در تبریز بشاهی میداده اند.

ریال کله ایست اصلاً اسپانیولی و از زمانی مانده که پرتغالیها با ایران روابط تجارتی زیاد داشتند یعنی از نیمه دوم قرن نهم که البوکرک^(۴) جزایر خلیج فارس را بتصرف در آورد تا زمان سلطنت شاه عباس بزرگ در سال ۱۰۳۱ که دو باره جزایر مذکور بایران برگشت نمود. در عهد فتحعلی شاه سکه ریال اول دو مثقال و شش نخود و بعدها دو مثقال وزن داشت و بالأخره در سال ۱۲۴۲ متروک شد و قران جای آنرا گرفت.

از آنجائیکه خود ایران معادن نقره که بکار افتاده باشد ندارد همواره برای مسکوکات خود مجبور بوده است که نقره را از خارج بیاورد. ولی در جزو غنایمی که نادر شاه افشار در مراجعت از هند بایران (۱۱۵۲) آورد و مقدار آن بگفته مورخین قریب ۸۰۰ کرور و باقل تخمین ۳۰۰ کرور تومان پول

حالیّه میشده مقداری شمش نقره وطلا بود که تا مدتی ضرّابخانهای ایران را از بابت فلز بی نیاز داشت^(۱). ولی بعدها کم کم بمناسبت نقره که بکار زرگری میرفت از طرفی و از طرف دیگر بملاحظه انبوه نمودن بی حاصل نقره و طلا در خزانه دولتی (مخصوصاً پس از سال ۱۲۶۵ که ناصر الدین شاه قرار بر آن گذاشته بود که سالیانه مبلغی معادل با یک کرور تومان از عایدات دولتی را در خزانه نگاه دارد) هر ساله مقدار مهمتی مسکوکات از جریان بیرون آمد و برای ضرب سکه ضرّابخانهها محتاج نقره وطلاّی خارج گردیدند. علاوه بر اینها از آنجائیکه اغلب مال التجاره صادره ایران جواب مال التجاره وارده را نمیداد ناچار فاضل واردات را بر صادرات مسکوک نقره و طلا پر مینمود و از این راه نیز احتیاج ایران بنقره و طلاّی خارج روز بروز زیاده تر میگردد. و از اینرو در بعضی نقاط ایران مسکوک ایرانی تقریباً بکلی ناپدید شد چنانکه ابوت^(۲) قونسول انگلیس در تبریز در راپرت سال ۱۲۹۷ خود مینویسد: «نقصان مسکوک وحتی میتوان گفت فقدان کامل مسکوک در این ایالت (آذربایجان) بکار تجارت و داد و ستد سکنه بزرگ وارد آورده و مایه خسارت فاحش تجار گردیده است. مسکوکات ایالت در عوض ابریشمی که ایالت گیلان بتجار آذربایجان میفروشد متدرّجاً بگیلان جلب شده و از آنجا هم عاقبت راه طهران را پیش خواهد گرفت. همین مسئله باعث شده است که پول نقره روسی (۲۰ و ۱۰ و ۱۰ کپک) در آذربایجان رواج مخصوصی پیدا نموده است... نظر بملاحظات مذکوره تجار فرنگی مجبور شدند که یا ترک تجارت با ایران بنهند و یا خودشان در صدد علاج درد برآیند و لهذا بنای آوردن شمش را بایران نهادند و در دو ماه اخیر معادل ۴۰۰۰۰ لیره انگلیسی شمش نقره از انگلیس بتبریز و از تبریز بطهران وارد شده است که در ضرّابخانه بسکه برسد و البته اگر نتایجی که مطلوب است بدست آید بعدها باین مسئله بیشتر از اینها توسعه داده خواهد شد».

در جنوب هم نظیر همین مشکلات در میان بوده است. چنانکه قونسول روس در بوشهر در راپرت سال ۱۲۹۴ خود مینویسد «نقصان پول طلا و نقره و مس ایرانی مانع مهمتی برای معاملات تجاری گردیده و اگر علاجی نیابد ممکن است یکباره چرخ تجارت را از کار باز دارد. طلا بکلی از میان رفته و نقره هم با شتاب تمام دارد مانند طلا از میان می رود و مس هم با سختی بسیار بدست می آید. گمان می رود که بهترین علاج هم تأسیس یک ضرّابخانه در بوشهر باشد».

(۱) بنا بتخمین هانوه (Sir Jonas Hauway) تاجر انگلیسی که از سال ۱۱۵۶ تا ۱۱۶۱ در ایران بوده است و کتاب (Historical Account of British Trade over the Caspian) در باره روابط تجاری انگلیس در بحر خزر از اوست مقدار کلیه غنایم نادر شاه از هند معادل است با ۱۷۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰ مارک و از آنجمله ۷۵۰۰۰۰۰۰۰۰ مارک شمش بوده است و بقیه جواهر آلات و در میان جواهر آلات تحت طاوس پنهانی اقل ۲۲۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰ مارک قیمت دارد. (از آنجائیکه این مطلب از کتاب آلمانی اشتلس و آندر آس در باره تجارت ایران (F. Stoltze & F. C. Andreas: Die Handelsverhältnisse Persiens) اقتباس و نقل شده مقادیرها بحساب مارک ذکر شده است.)

Abbott (۲)

امروز هم این قبیل مشکلات تا حدی در میان هست و سالیانه بنسبت مسکوکی که از ایران بمالک خارج برده میشود دولت مجبور است مقادیرها نقره و طلا وارد نموده و بسکه برساند چنانکه در فصول پیش (صفحه ۱۴۱-۱۴۲) بدان اشاره شد.
جدول ذیل تا اندازه مطالب مذکوره در فوق را مینمایاند.

[جدول نمرة ۴۴]

صورت صادرات و واردات ایران از مسکوک طلا و نقره و شمش نقره و طلا (وطلای سفید) در ۶ سال از سال مائتة ۱۳۲۵ بعد.

سال مائتہ	شمش نقره وطلای وارده	مسکوکات نقره و طلا		
		صادر	وارد	فاضل صادر بر وارد
(۱۳۲۵-۲۶)	قران ۹'۹۳۷'۹۹۹	قران ۱۵'۱۰۵'۵۶۶	قران ۹'۰۵۶'۰۰۰	۶'۰۴۹'۵۶۶
(۱۳۲۶-۲۷)	قران ۲۱'۷۵۹'۳۸۱	قران ۳۷'۴۵۹'۴۵۶	قران ۵'۴۲۸'۴۳۹	۳۲'۰۳۱'۰۱۷
(۱۳۲۷-۲۸)	قران ۴۰'۶۸۱'۳۵۰	قران ۳۴'۰۰۸'۲۴۴	قران ۱۴'۵۸۴'۳۷۶	۱۹'۴۲۳'۸۶۸
(۱۳۲۸-۲۹)	قران ۴۲'۴۶۷'۴۱۱	قران ۳۳'۰۸۵'۰۵۱	قران ۱۱'۹۲۷'۰۵۹	۲۱'۱۵۷'۹۹۲
(۱۳۲۹-۳۰)	قران ۶۶'۲۰۰'۹۵۶	قران ۳۷'۶۴۵'۵۴۸	قران ۱۲'۸۶۰'۰۴۹	۲۴'۷۸۵'۴۹۹
(۱۳۳۰-۳۱)	قران ۵'۵۵۰'۶۶۵	قران ۲۷'۴۲۹'۳۹۰	قران ۱۲'۱۴۷'۴۰۰	۱۵'۲۸۱'۹۹۰

از صورت فوق چنین برمیآید که در مدت ۶ سال مذکور میزان متوسط قریب ۶۰ کرور قران (۶ کرور تومان) سالیانه مسکوک نقره وطلای ایران بخارج رفته و در عوض فقط ۲۰ کرور قران وارد شده است. قسمت مهمّ و میتوان گفت کلیتہ مبلغ مذکور پول نقره است که بیشتر از همه جا بروسیه و کئی هم بهند و عمان رفته است. و همچنین میتوان گفت که شمش هم که بایران وارد میشود بالتامام نقره است و مقدار بسیار مهمی از آن از انگلستان و یک جزئی نیز از روسیه میآید. و علت اینکه در سال مائتة (۱۳۳۰-۳۱) واردات طلا و نقره شمش دفعه از ۶۶'۲۰۰'۹۵۶ قران به ۵'۵۵۰'۶۶۵ قران تنزل نموده این است که در سال مذکور قیمت نقره بسیار ترقی نمود و بعلاوه چنانکه در پیش (صفحه ۱۴۱-۱۴۲) شرح آن گذشت از تاریخ ۲۶ ربیع الاول ۱۳۲۹ دولت تعیین مقصدار نقره را که باید از خارج خریده شود و بسکه برسد بر خلاف سابق مستقیماً خود در دست گرفت.

خلاصه آنکه وضع مسکوکات ایران بسیار معشوش است و دولت و ملت از این بابت دوچار مشکلات و خسارات زیاد هستند و یکی از اولین تکالیف مفیده هیئت دولت همانا منظم نمودن مسکوکات ایران است از روی قواعد علمی که امروزه در اغلب ممالک دنیا مجری است.

چنانکه در صفحات پیش اشاره شد پس از جنگ عمومی کنونی و مخصوصاً از اوایل سال سوم پول ایران بنای ترقی را گذاشت و از قیمت پول خارج در ایران بسیار کاست چنانکه جدول ذیل این مسئله را آشکار میدارد.

[جدول نمرة ۴۵]

نرخ مسکوکات ممالک خارجه نسبت بقران در سالهای جنگ عمومی

۱۷ ربیع الاول ۱۳۳۵		۳ ربیع الاول ۱۳۳۵		ذی الحجة (۱) ۱۳۳۳		مسکوک
قران	دینار	قران	دینار	قران	دینار	
۴۶	—	۴۸	—	۵۸	۲۵۰	لیرة عثمانی
۴۲	۵۰۰	۴۴	—	۶۱	۳۰۰	لیرة انگلیسی
۲۵	—	۴۵	۵۰۰	—	—	برات لیرة انگلیسی
۱	۴۲۵	۱	۳۲۵	۳	۷۰۰	منات کانفد
۴	۱۷۵	۴	۱۷۵	۵	—	منات طلا
۱ (فرانک طلا)	۴۰۰	۱	۱۰۰	۲	۹۰۰	برات فرانک
۱۸۳	—	—	—	—	—	صد رویه

(۱) در این تاریخ نرخ قران عموماً همان نرخ پیش از جنگ است.

فصل پانزدهم

پست و تلگراف و تلفون

۱ - «پست»

(پست داخله^(۱))

خطوط پستی مجموعاً قریب ۲'۴۱۰ فرسخ (۱۵۰'۰۰۰ کیلومتر) میشود و عبارت است:

- ۱ - از راههای شوسه درشکه رو ،
- ۲ - راههای غیر شوسه درشکه رو ،
- ۳ - راههای پیاده رو وسواره رو .

پست را در راههای شوسه و غیر شوسه درشکه روگاری چهار اسبه حمل و نقل مینماید و در راههای قاطر رو قاطر واسب و در راههای پیاده رو که رویهمرفته چندان اهمیتی ندارد قاصد .

راههای گاری رو	۶۹۲	فرسخ طول دارند
راههایی که با اسب و قاطر پیوده میشود	۱'۰۴۴	فرسخ طول دارند
راههایی که بتوسط قاصد پیوده میشود	۵۸۲	فرسخ طول دارند
جمع	۲'۳۱۸	فرسخ

در عرض سال سیچقان ٹیل (۳۱-۱۳۳۰) رویهمرفته ۴۶۲'۰۴۱ فرسخ (۲'۸۸۳'۱۴۰ کیلومتر) و در سال اودٹیل (۳۲-۱۳۳۱) ۴۹۶'۴۴۰ فرسخ (۳'۰۹۷'۷۷۰ کیلومتر) در ایران پست راه پیوده است . تا سال (۳۲-۱۳۳۱) اداره پست ایران دارای ۱۵۸ دفتر و ۱۵ شعبه و ۲۶۳ منزل و ۲'۳۷۰ اسب و ۶۳۲ عرابه (درشکه و کالسکه و دلیجان و گاری) و ۲۶۰ سوار (قاصد و غلام) بوده است .
عایدات و مخارج اداره پستخانه در سالهای اخیر از قرار ذیل بوده است :

۱ - تنگوز ٹیل (۳۰-۱۳۲۹): عایدات	۳'۴۱۸'۰۴۰,۵۰	قران
مخارج	۳'۱۱۷'۴۲۱,۵۰	»
عایدات خالص ..	۳۰۰'۶۱۹,۵۰	قران

(۱) نقل از احصائیات تجارتی ایران سیچقان ٹیل (۳۱-۱۳۳۰) که بتوسط اداره گمرک ایران در بروکسل بطبع رسیده است .

۲ - سیچقان ٹیل (۳۱-۱۳۳۰): عایدات	۳'۶۸۷'۵۹۰ قران
.	۳'۲۶۷'۸۲۲ د
عایدات خالص ..	۴۱۹'۷۶۸ قران

- راههای عمده پستی از قرار ذیل است: ۱ - از طهران برشت . ۲ - از طهران بمشهد .
 ۳ - از طهران بتبریز (از طریق زنجان) . ۴ - از طهران بکرمانشاه (از راه قم وسلطان آباد وملایر) .
 ۵ - از طهران بهمدان . ۶ - از طهران بشیراز (از راه اصفهان) . ۷ - از اصفهان بکرمان . ۸ - از مشهد بعشق آباد . ۹ - از مشهد بگون آباد .

دفترهای پستی در نقاط مهم همه روزه کاغذ میدهند و میگیرند ولی در نقاط دیگر عموماً قبول وتوزیع مکاتیب منحصر بهمان روز رسید وحركت پست است . از طهران عموماً پست هفته دو مرتبه برای نقاط مهم حرکت میکند .

کاغذ: سیصد دینار و برای هر مثقال که زاید بر وزن معمول باشد ۳ شاهی . ورقه پستی: صد دینار . مطبوعات: صد دینار هر ۱۰ مثقالی . نمونه تجارتنی: صد دینار هر ۱۰ مثقالی . بسته پستی: بر حسب بجه ومسافت از ۱۰ شاهی تا ۳ قران هر ۱۰۰ مثقالی . بجه عموماً نیم تا یک ونیم در صد قیمت است .	تعرفه پستی در داخله
---	------------------------

(پست خارجه)

عموماً از بنادر مهم بحر خزر پست هفته دو بار ودر زمستان یک بار باروپا حرکت میکند . ودر جنوب از بنادر مهم خلیج فارس از راه بمبئی هفته یک بار بهند واروپا میرود . تعرفه پستی ایران با ممالک خارجه که جزو اتحاد عمومی پست بین المللی هستند از قرار ذیل است:

کاغذ: ۱۳ شاهی برای هر ۱۵ گرام . ورقه پستی: ۶ شاهی . مطبوعات: ۳ شاهی برای هر ۵۰ گرام . کاغذ سفارشی: ۲۶ شاهی .	تعرفه پستی خارجه
---	---------------------

مدت معمول رسیدن پست باروپا از طهران ببرلن ۱۱ روز، از رشت ببرلن ۹ روز، از تبریز ببرلن ۷-۸ روز، از مشهد ببرلن ۱۰ روز، از اصفهان ببرلن ۱۴-۱۶ روز، از شیراز ببرلن ۲۱ روز، از کرمانشاه ببرلن ۲۰ روز است .

ماندای پستی «ارسال وجه بتوسط پست» فقط بین فرانسه و ایران مجری است و آنهم فقط با مشهد و تبریز. نرخ این گونه ارسالات از قرار ۲ در صد وجه مرسوله است و تعیین وجه نیز باید بحساب فرانک باشد. (۱)

۲ - تلگراف.

در ایران رویهمرفته تا سال اودنیل (۳۲-۱۳۳۱) قریب ۱۵۶۰ فرسخ (۹۷۳۰ کیلومتر) رشته خطوط تلگرافی بوده با قریب ۲۵۰۰ فرسخ (۱۵۰۶۲ کیلومتر) سیم تلگرافی. از این مقدار خط یک قسمت در دست خود ایران است و مجموع سیم آن قریب ۷۴۰ فرسخ (۴۶۰۰ کیلومتر) است. قسمت دیگر یا متعلق است بدولتها و شرکتهای خارجه و یا آنکه متعلق است بدولت ایران ولی اداره و استعمال آن با دول و شرکتهای خارجه است. و ما در ذیل صورت کلی خطوط تلگرافی موجوده ایران را در سال ۱۳۲۸ می‌دهیم:

۱ - سیم اصلی

(متعلق بکمیانی تلگرافات هند و اروپا (۲))

از جلفا بطهران: جلفا - مرند - تبریز - میانج - زنجان - قزوین - طهران
طول خط: ۱۱۰ فرسخ (۶۹۰ کیلومتر) است و دارای سه سیم است و فقط یک سیم آن متعلق بدولت ایران ولی در دست کمیانی مزبور است.

۲ - سیم اصلی

(ایرانی)

جلفا و تبریز: جلفا - مرند - تبریز - میانج - زنجان - قزوین - طهران
طول: تقریباً ۱۱۰ فرسخ (۶۹۰ کیلومتر).

شعبات:

(ایرانی)

۱ - تبریز باورمیه: تبریز - مرند - خوی - دیلمقان - اورمیه
طول: ۴۰ فرسخ (۲۵۰ کیلومتر)

ب - تبریز بساوجبلاغ: تبریز - دمخوارقان - مراغه - میاندواب - ساوجبلاغ
طول: ۳۵ فرسخ (۲۲۱ کیلومتر).

ج - تبریز بیله‌سوار: تبریز - اهر - کلیر - خداآفرین - حسنخانلو - بیله‌سوار.

د - اردبیل بمیانج: اردبیل - سراب - میانج
طول: ۱۰ فرسخ.

(۱) برای اطلاعات دیگر رایج براهها و پست رجوع شود بصفحه ۱۳۴ و بعد.

(۲) Indo European Telegraph Company

۳ - سیم اصلی
(ایران)

- ۱ - آستارا بخرم آباد: آستارا - شفارود - انزلی - رشت - رودسر - خرم آباد (ساحل بحر خزر)
طول: تقریباً ۴۴ فرسخ (۲۷۰ کیلومتر).
- ب - رشت بطهران: رشت - منجیل - قزوین (۲۶ فرسخ = ۱۶۸ کیلومتر) - طهران.
طول: تقریباً ۵۳ فرسخ (۳۳۰ کیلومتر)

۴ - سیم اصلی
(ایران)

مشهدسر بجاتلی: مشهدسر - بارفروش - ساری - اشرف - بندرگز - استرآباد - کادول - دامیان - گنبد قابوس - جاتلی
طول: قریب ۵۰ فرسخ

شعبات:
(ایران)

استرآباد بجاتلی: استرآباد - قدریولوم - جاتلی
طول: تخمیناً ۳۵ فرسخ.

۵ - سیم اصلی

(متعلق بدولت ایران و در دست کمیانی تلگرافات هند و اروپا)

طهران بمشهد: طهران - ایوانکیف - ارادان - سمنان - دامغان - شاهرود - میاندهشت - مزیشان - سبزوار - نیشابور - مشهد
طول: تقریباً ۱۴۰ فرسخ (۸۷۰ کیلومتر).
از طهران بشاهرود (۶۳ فرسخ) یک سیم ثانوی هم وجود دارد که متعلق بدولت ایران و در دست حکومت هند است.

شعبات:
(ایران)

- ۱ - سمنان بفیروزکوه: طول: ۱۱ فرسخ (۷۰ کیلومتر).
- ب - شاهرود بچکشلر: شاهرود - تاش - استرآباد - چکشلر
طول: تا استرآباد - قریب ۲۸ فرسخ (۱۷۰ کیلومتر). سیم از استرآباد تا چکشلر (۸ فرسخ) در دست دولت روس است.
- ج - بجنورد بسرخس: بجنورد - شیروان - قوچان - چناران - مشهد - باغبغو - سرخس ناصری.
طول: تخمیناً ۸۰ فرسخ.
- د - محمدآباد (دره جز) بمشهد: محمدآباد - کلات - مشهد
طول: تخمیناً ۲۰ فرسخ.

۶ - سیم اصلی
۱ - (در دست دولت روس)

مشهد بخاف : مشهد - بازمهور - تربت حیدری - رشخار - خواف

ب - (در دست اداره تلکرافات هند)

خواف بنصرت آباد : خواف - بوزن آباد - قاین - بیرجند - سریشه - نه - علی آباد - نصرت آباد
طول : کلیتاً خط ۱۴۱ فرسخ (۸۸۴ کیلومتر).

۷ - سیم اصلی
(ایران)

خاتقین بطهران : خاتقین - قصر شیرین - سرپل - کرند - کرمانشاه - کنگاور - اسد آباد - همدان - زرق - نوبران -
خانی آباد - طهران
طول : ۱۱۲ فرسخ (۷۰۴ کیلومتر).
این خط را انگلیسها در سال ۱۲۸۰ ساخته اند و اول در دست آنها بود و بعدها بدولت ایران
منتقل شد و اولین خط تلگرافی است که انگلیسها در ایران ساختند.

شعبات
(ایرانی)

۱ - بیجار همدان : بیجار - قروه - همدان.
طول : تخمیناً ۲۰ فرسخ

ب - سنندج بقروه :

طول : ۱۴ فرسخ.

ج - همدان بقم : همدان - دولت آباد - سلطان آباد - ولاسجرد - قم.
طول : تقریباً ۴۵ فرسخ (۲۸۰ کیلومتر).

د - بروجرد بدولت آباد : بروجرد - نهاوند - دولت آباد.

طول : تقریباً ۳۱ فرسخ (۲۰۰ کیلومتر).

ه - بروجرد بسلاطین آباد :

طول : ۱۴ فرسخ (۹۰ کیلومتر).

و - بروجرد بشوشتر : رازان - خرم آباد - نصیر آباد - نجف آباد - قلمرزه - دزفول - شوشتر.

طول : ۵۱ فرسخ (۳۴۰ کیلومتر).

ز - طهران بشاهزاده عبدالعظیم :

طول : تقریباً یک فرسخ و نیم (۸۷۰۰ متر).

۸ - سیم اصلی
(حکومت هند)

۱ - طهران بوشهر: طهران - قم - کاشان - اردستان - اصفهان - قش - آباه - دهید - شیراز - کازرون - برازجان - بوشهر.
طول: ۱۷۰ فرسخ (۱۰۹۰ کیلومتر).

ب - کاشان بيم: کاشان - اردستان - ناین - اردکان - یزد - انار - بهرام آباد - کرمان - بم (ملک سیاه کوه).
طول: ۱۸۰ فرسخ (۱۱۳۶ کیلومتر).
این دو خط هرکدام دارای سه سیم میباشد. دو سیم آن متعلق است ب اداره تلکرافات حکومتی هند و اروپا و یک سیم ثالث هم که متعلق بدولت ایران است در دست اداره مذکور است.

شعبات
(حکومت هند)

اصفهان بنائین: طول: تخمیناً ۲۶ فرسخ.

۹ - سیم اصلی
(ایرانی)

محمّره برازجان: محمّره - اهواز - رامهرمز - بهبهان - بندر دیلم - بندر ریگ - برازجان.
طول: ۷۰ فرسخ (۴۵۰ کیلومتر).

شعبات
(ایرانی)

دزفول باهواز: دزفول - شوستر - اهواز.
طول: تخمیناً ۲۵ فرسخ.

۱۰ - سیم اصلی
(حکومت هند)

جاسک کواتر: جاسک - چابهار - کواتر.
طول: تخمیناً ۲۵ فرسخ.

شعبات
(حکومت هند)

هنگام بندرعباس: طول: تخمیناً ۱۰ فرسخ.

برای معلومات دیگر رجوع نماید بصفحات ۱۱۲-۱۱۳-۱۱۴-۱۲۲-۱۳۳-۱۳۴.

۳ - « تلفون »

از چند سال باینطرف « شرکت تلفون در ایران »^(۱) در اغلب شهرهای مهم ایران تلفون کار گذاشته است و اکنون در شهرهای ذیل تلفون شرکت مزبور برپاست:

محل	عده دستگاه	نرخ ماهانه	
طهران	} ۳۸۰ دستگاه شهر بیرون شهر	قران ۲۰ تا ۲۵	
تبریز		» ۲۰۰	» ۵۰
مشهد		» ۱۰۰	» ۲۵
اورمیه		» ۴۰	» ۳۰
مراغه		» ۱۲	» ۲۵
همدان		» ۱۴	» ۲۵
کرمانشاه		» ۱۰	» ۲۵
قزوین		» ۳۰	» ۲۵
اصفهان		» ۸۰	» ۳۵-۲۰
شیراز		» ۵۰	» ۳۵-۲۰
رشت		» ۸۰	» ۲۵
پوشهر		} ۴۷ شهر بیرون شهر	» ۲۰
			» ۳۰

شرکت راه جلفا بتبریز واتزلی بطهران هم برای خود از جلفا تا تبریز و از اتزلی بطهران یک خط تلفون بنا نموده است .

اداره ماهگیری لیانازوف^(۲) هم از آستارا تا اتزلی و از بندرگز تا کش تپه تلفون دارد . شرکت نفت انگلیس و ایران هم از ججی سلیمان (محل اخراج نفت) تا عبادان خط تلفون مخصوصی کشیده است .

بین اورمیه و ساحل دریاچه هم دستگاهی ساخته شده و در ازای ۲ قران هر کس میتواند تلفون نماید . در مازندران و گیلان تأسیس تلفون موكول بتجارخانه حاج مهدی آقا است .

اداره ژاندارمری نیز قبل از اتفاقات محرم ۱۳۳۴ بدستاری سلطان فریک سوئدی در راه قزوین ۱۳ فرسخ سیم کشی برای تلفون نمود و تلفون خود را بهشتجرد (یک فرسخی ینگ امام) رسانید ولی بعدها بمناسبت انقلابات گوناگون خط مزبور از کار افتاد و ویران گردید .

فصل شانزدهم

زندگانی در طهران^(۱)

وبعضی اطلاعات مفیده

نمایندگان تجارتي که از اورپا بایران فرستاده میشوند اقلآ باید مواجیشان صد تومان باشد. در طهران یا در مهمانخانه (ماهی ۳۵ تومان) منزل مینایند و یا باید خانه کرایه نمایند (ماهی ۱۲ تا ۲۰ تومان). یک خانه ۳ تا ۵ اوطاق دارد بعلاوه آشپزخانه وزیر زمین. نرخ ارزاق معمولاً بطریق ذیل است:

نان	هر منی ۲ قران
گوشت کوسفند	» ۸
گوشت گاو	» ۴
برنج	» ۴
زغال چوبی	» ۱ قران ونیم
نفت	» ۲ قران ونیم
شراب	بطری ۲ قران

هنوز بطور عموم وسیله روشنائی در طهران نفت است.

زغال چوبی هر خروارش تقریباً هفت تومان است اما چون دوره زمستان کوتاهست احتیاج باتش باعث مخارج زیاد نمیشود.

یک نفر اروپائی که بقصد اقامت ایران سفر مینماید اگر بتواند مقدار معتدلی پیراهن ولباس وکفش وپارچه وغیره با خود بایران ببرد نفع مینماید ولی نباید اسباب خانه سنگین باخود بردارد چون قیمت حمل ونقل بسیار گران تمام میشود وانگهی در خود ایران اغلب لوازم واسباس خانه را بخوبی میسازند. نمایندگان تجارتي باید حتی المقدور از تجارت خانه که آنها را بایران میفرستد قرار داد کتبی بگیرند و اغلب این قرار داد نامها بوعده سه ساله است.

در طهران زبان فرانسه خیلی رواج دارد ودر آذربایجان زبان روسی ودر جنوب ایران مخصوصاً زبان انگلیسی رواجی دارد. در آذربایجان زبان ترکی آذربایجانی (آذری) که با ترکی عثمانی بی شباهت نیست خیلی بدرد میخورد.

(۱) نقل از روزنامه ایرانشهر نمره ۳ مورخه شعبان سال ۱۳۳۲ و از روی راپرت شوگون (Sangon) ترجمان سفارت فرانسه در ایران.

منات روسی در شمال وروپه در جنوب رواج دارد .
در ایران برای نمایندگان و مأمورین تجارقی هیچ گونه مالیاتی وجود ندارد و نمونهائی را که با خود
میاورند از ادای حق گمرک معاف است .

برای مسافرن تجارقی بهترین راهها چهار راه ذیل است :

۱ - برای مسافرت بطهران و حوالی طهران : از راه روسیه با تزی و رشت و قزوین و طهران و قم
و کاشان و اصفهان .

۲ - برای مسافرینی که میخواهند بنواحی جنوبی ایران بروند : مارسیل یا برندیزی - ترعه سوئز
- بمبئی - کراچی و از آنجا بوشهر و شیراز و یا بندر عباس و از آنجا یزد و کرمان .

۳ - برای مسافرینی که میخواهند باذربایجان بروند : تفلیس و جلفا و تبریز (با خط آهن) و از تبریز
بهر نقطه ایالت میتوان رفت .

۴ - برای مسافرت بنواحی غربی ایران : از قزوین و یا از طهران بهمدان و کرمانشاه و از
کرمانشاه میتوان ببغداد و سایر نقاط عثمانی هم رفت .

نرخ ارزاق و اجناس

از آنجائیکه ایران مملکتی است زراعتی نرخ ارزاق و اجناس عموماً در آن مملکت ارزان است
و مخصوصاً در ایام سابق که ایران با ممالک خارجه چندان تجارتی نداشت و محصولات ارضی از مملکت بیرون
نمیرفت نرخ ارزاق بسیار ارزان تر از امروز بوده و ما در ذیل صورتی از نرخ مذکور در سالهای
مختلف میدهم .

صورت نرخ اجناس و ارزاق در سالهای ۱۲۷۱ و ۱۳۳۳ و ۱۳۳۵ :

جنس	وزن	قیمت
کندم ساوجبلاغی	خروار	۲۳ قران
کندم شهری	»	» ۲۰
جو	»	» ۱۲
کاه	»	» ۶
زغال چوبی	»	» ۱۶,۲۵
نان	من	۱۰ پول
گوشت	»	۱۰۰۰ دینار
برنج	»	۱۰ شاهی و نیم
روغن	»	۲ ریال
هیزم	خروار	۸ قران
بنیر	من	۱ قران و ۱۰ پول

۱ - در سال ۱۲۷۱ (۱)

(۱) نقل از شماره ۲۰۰ وقایع اتفاقیه منطبه طهران و مورخه ۲ ربیع الاول ۱۲۷۱ منقول در شماره ۶۱ روزنامه
عصر جدید مورخه ۱۵ ربیع الثانی ۱۳۳۵ .

قیمت		وزن	جنس
قران ۱۳۵		خرواری	گندم حد وسط
» ۸۱		»	جو
» ۱۳		»	کاه
» ۴۰,۵۰		»	یونجه
» ۲۳۰		»	برنج
» ۶۴,۲۵۰		من ری	روغن
» ۹		»	نفت
» ۱۹,۶۵		دو من	قند
» ۹,۲۰۰		گیروانکه	چای
» ۸۰		خرواری	زغال
» ۳۵۰		»	نخود
» ۳۲		»	هیزم
» ۱۵۰		»	لوبیا
» ۸۱		»	ماش
» ۱۵۸		»	عدس
» ۳۵۰		»	له
» ۱۲۳		»	کشمش

۲ - در ۱۲ ذی الحجة ۱۳۳۳

قیمت		وزن	جنس
حد اقل	حد اکثر		
قران ۱۵۰	قران ۲۶۰	خروار	گندم
» ۱۷۰	» ۱۸۳	»	جو (۲)
» ۴۵	» ۵۰	»	یونجه
» ۱۶	» ۲۴	»	کاه
» ۱۹	» ۴۳	»	هیزم
» ۱۵,۵	» ۱۶	من ۴	برنج زردچه
» ۱۶	» ۱۸	»	برنج سفید
» —	» ۱۳	»	خرده برنج
» —	» ۱۲	»	برنج کرده
» ۸۵	» ۹۱	»	روغن
» ۸۴	» ۸۷	»	کره
» ۱۴	» ۱۸	تبریزی	عسل
» ۷,۵۰	» ۱۰	من ۴	نخود
» —	» ۸	»	لوبیا قرمز
» ۵	» ۵,۵۰	»	زغال جنگلی

۹ ربیع الثاني ۱۳۳۵ (۱)

قیمت		وزن	جنس	
حد اقل	حد اکثر			
قران ۸۲	قران ۶۰	خروار	سبب زمینی	} ۹ ربیع الثانی ۱۳۳۵
» ۳۵۰	» ۳۰۰	»	کشمش	
» ۱۳	—	۴ من	کشک لار	
» ۳۷	» ۲۷	»	پنیر پرچک	
» ۳۱	» ۲۹	»	مغزگردو	
» ۱۲	—	—	بلغور	
» ۱۲	» ۱۰,۵	۴ من	عدس	
» ۱۰	» ۹	»	لیه	
» ۱۲	» ۵	تبریزی	صابون	
» ۱۵	—	۱۰۰ دانه	تخم مرغ	
» ۱۷,۱	» ۱۷	۴ من	نفت	
» ۳۰	» ۲۵	تبریزی	قند	
» ۲۱	—	—	شکر	
» ۳۴	» ۲۸	تبریزی	چای	
» ۴۰	—	۴ من	پنیر خیسکی	
» ۶	—	»	ماست کوزه	
» ۵,۵	» ۵	»	بیاز	
» ۴	» ۳,۵	»	زغال باقی	

ضمیمه

تجارت ایران در سال اودئیل (۳۲-۱۳۳۱) که آخرین سال پیش از شروع جنگ است و سالهای بعد (بارس ئیل ۳۳-۱۳۳۲ و توشقان ئیل ۳۴-۱۳۳۳) بنا باطلاعات اخیره:

در اودئیل (۳۲-۱۳۳۱). کل تجارت ایران کمی بیشتر از ۱'۱۰۳'۰۰۰'۰۰۰ قران بوده است که بحساب تومان قریب ۲۲۱ کرور تومان میشود. از این مبلغ معادل ۶۴۷'۱۶۵'۰۰۰ قران از بابت واردات و ۴۵۵'۸۴۰'۰۰۰ قران از بابت صادرات است. از این قرار صادرات دو ثلث واردات بوده است. چه در واردات و چه در صادرات اولین مقام با روسیه است چونکه بیشتر از نصف مال التجاره که در این سال بایران وارد شده از آن مملکت آمده است و همچنین دو ثلث صادرات ایران هم فقط بروسیه رفته است. آلمان پس از انگلیس و هند در واردات ایران چهارمین مقام را دارد در صورتیکه از حیث صادرات فقط در مقام نهم میآید. جدول نمرة ۴۶ مقام دولی را که با ایران طرف تجارت هستند از حیث وارد و صادر بهتر مینمایاند.

بارس ئیل (۳۳-۱۳۳۲): در این سال که اولین سال جنگ عمومی است تجارت ایران بمناسبت جنگ خیلی تنزل نموده و این تنزل را به ۱۹ در صد تخمین نموده اند:

تجارت کل ... ۳۱۶'۸۸۷'۰۰۰ مارک (تخمیناً ۸۷۰'۴۳۹'۲۵۰ قران)^(۱)
 واردات ... ۱۷۶'۷۱۲'۴۰۰ () * () * ۴۸۵'۹۵۷'۱۰۰ * () *
 صادرات ... ۱۴۰'۱۷۴'۶۰۰ () * () * ۳۸۴'۴۸۲'۱۵۰ * () *

تجارت روسیه با ایران در این سال جمعاً از حیث واردات و صادرات ۱۹۲'۰۳۲'۰۰۰ مارک بوده که تخمیناً ۵۲۸'۰۸۸'۰۰۰ قران میشود. از این مبلغ ۹۹'۱۴۰'۴۰۰ مارک (تخمیناً ۲۷۲'۶۳۲'۱۰۰ قران) واردات از روسیه و ۹۲'۸۹۱'۶۰۰ مارک (تخمیناً ۲۵۵'۴۵۱'۹۰۰ قران) صادرات ایران بروسیه است. بعد از روسیه انگلستان میآید که کل تجارتش با ایران در این سال عبارت است از ۸۳'۶۶۴'۸۰۰ مارک (تخمیناً ۲۳۰'۰۷۸'۲۰۰ قران). از این مبلغ ۵۲'۴۰۲'۴۰۰ مارک (تخمیناً ۱۴۴'۱۰۶'۶۰۰ قران) واردات ایران است از انگلیس و ۳۱'۲۶۲'۴۰۰ مارک (تخمیناً ۸۵'۹۷۱'۶۰۰ قران) صادرات ایران است بآن

(۱) از قرار هر مارک ۲,۷۵ قران.

مملکت . تجارت آلمان با ایران نیز در این سال مخصوصاً خیلی تنزل نموده وبه ۴،۹۹۶،۸۰۰ مارک (تخمیناً ۱۳،۷۴۱،۲۰۰ قران) رسیده است .
 تجارت فرانسه هم نصف شده و ایتالیا هم از مقام ششم که در تجارت ایران داشت بمقام دوازدهم رسیده است .

توشقان ٹیل (۳۴-۱۳۳۳): در این سال تجارت ككل ایران عبارت بوده است از ۸۴۱،۲۰۰،۰۰۰ قران . از این مبلغ ۳۷۷،۱۰۰،۰۰۰ قران از بابت صادرات و ۴۶۴،۱۰۰،۰۰۰ قران از بابت واردات بوده است . تقریباً ۵۷ و نیم در صد واردات ایران از روسیه بوده و ۷۱ در صد صادرات ایران نیز بدان مملکت بوده است .

بعد از روسیه انگلستان و هند چه در واردات و چه در صادرات اولین مقام را دارا بوده اند . بنا بر مقام فوق تنزل تجارت ایران در سال ۳۴-۱۳۳۳ تقریباً ۳ در ده است .

[جدول نمرة ۴۶]

تجارت ایران در اود ٹیل (۳۲-۱۳۳۱)

ممالک	واردات	صادرات	جمع واردات و صادرات
افغانستان	۴،۸۸۶،۰۰۰	۲،۹۷۱،۰۰۰	۷،۸۵۷،۰۰۰
آلمان	۳۰،۳۷۳،۰۰۰	۲،۹۵۳،۰۰۰	۳۳،۳۲۶،۰۰۰
اتریش	۸،۹۲۲،۰۰۰	۷۱۸،۰۰۰	۹،۶۴۰،۰۰۰
بلژیک	۱۵،۳۹۲،۰۰۰	۲۲۴،۰۰۰	۱۵،۶۱۶،۰۰۰
چین	۵۳۴،۰۰۰	۱،۱۴۲،۰۰۰	۱،۶۷۶،۰۰۰
مصر	۱۳،۰۰۰	۵۰،۲۰۰،۰۰۰	۵۰،۴۳۰،۰۰۰
ممالک متحده امریکا	۲۲۴،۰۰۰	۱۰،۲۱۰،۰۰۰	۱۰،۴۳۴،۰۰۰
انگلستان	۹۷،۵۹۶،۰۰۰	۳۳،۳۱۹،۰۰۰	۱۳۰،۹۱۵،۰۰۰
هند (انگلیس)	۸۰،۳۵۸،۰۰۰	۲۳،۷۹۲،۰۰۰	۱۰۴،۱۵۰،۰۰۰
فرانسه و مستملکات	۱۹،۶۲۹،۰۰۰	۴،۵۸۹،۰۰۰	۲۴،۲۱۸،۰۰۰
ایتالیا	۵،۵۹۸،۰۰۰	۱۰،۴۷۴،۰۰۰	۱۶،۰۷۲،۰۰۰
هلاند و مستملکات	۱،۳۷۱،۰۰۰	۱۳،۷۶۵،۰۰۰	۱۵،۱۳۶،۰۰۰
روسیه	۳۵۵،۸۸۸،۰۰۰	۳۰۲،۰۶۰،۰۰۰	۶۵۷،۹۴۸،۰۰۰
سوئد	۶۹۰،۰۰۰	۶،۰۰۰	۶۹۶،۰۰۰
سوئیس	۹۰۰،۰۰۰	۵۸،۰۰۰	۹۵۸،۰۰۰
عثمانی	۲۲،۳۳۹،۰۰۰	۳۶،۸۶۷،۰۰۰	۵۹،۲۰۶،۰۰۰
مجموع (بافضام ممالک دیگر)	۶۴۷،۱۶۵،۰۰۰	۴۵۵،۸۴۰،۰۰۰	۱،۱۰۳،۰۰۵،۰۰۰

تاریخ بعضی از عهدنامه‌ها و قرار داد های ایران با ممالک خارجه از سال ۱۰۴۰ بعد:

سال	ماه	شرح
۱۰۳۲ -	-	اجازه ایجاد تجارتخانه انگلیسی در بندر عباس
۱۰۴۰ -	۵ رجب	عهدنامه تجارتي با هند
۱۱۲۰ -	-	عهدنامه تجارتي پنجساله با فرانسه
۱۱۲۷ -	۱۲ شعبان	عهدنامه دوستی و تجارت با فرانسه
۱۱۳۵ -	۱۲ ذی الحجه	عهدنامه دوستی با روسیه
۱۱۳۵ -	-	عهدنامه تجارتي با فرانسه
۱۱۴۱ -	۱۴ رجب	عهدنامه راجع بتحديد حدود با روسیه
۱۱۴۴ -	۲۳ رجب	عهدنامه دوستی و تجارت با روسیه
۱۱۵۹ -	۱۹ ذی الحجه	عهدنامه صلح با عثمانی
۱۱۸۶ -	۱۰ محرم	قرار داد و امتیاز بکمپانی هند شرقی
۱۲۰۳ -	-	فرمان جعفر خان زند در باره آزادی تجارت انگلیس در ایران
۱۲۱۵ -	۱۸ شعبان	عهدنامه تجارتي با انگلیس
۱۲۲۲ -	۲۵ صفر	عهدنامه اتحاد با فرانسه
۱۲۲۲ -	۲۲ ذی القعدة	عهدنامه تجارتي با فرانسه
۱۲۲۴ -	۲۵ صفر	عهدنامه مقتضای و دوستی با انگلیس
۱۲۲۸ -	۲۹ شوال	عهدنامه (گلستان) صلح و دوستی و تجارت با روسیه
۱۲۲۹ -	۱۲ ذی الحجه	عهدنامه قطعی با انگلیس
۱۲۳۸ -	۱۹ ذی القعدة	عهدنامه (ارزن الروم) صلح با عثمانی
۱۲۴۳ -	۵ شعبان	عهدنامه (ترکمن چای) صلح با روسیه
۱۲۵۲ -	۱۸ صفر	فرمان شاهی درباب تجارت انگلیس موافق قرار داد با روسیه
۱۲۵۴ -	۱۲ محرم	فرمان شاهی در باره روابط تجارتي با انگلیس
۱۲۵۷ -	۱۲ رمضان	عهدنامه تجارتي با انگلیس
۱۲۵۷ -	۲۲ جمادی الاولى	عهدنامه دوستی و تجارت با بلژیک
۱۲۵۷ -	۱۵ ذی الحجه	متمم عهد نامه دوستی و تجارت با بلژیک
۱۲۵۸ -	۲۰ محرم	عهدنامه تجارتي و دوستی با اسپانی
۱۲۵۹ -	۲۲ شوال	قرارنامه تجارتي با روسیه

	<u>سال</u>	<u>ماه</u>
قرار داد در بارهٔ محاکمات و مرافعات ورشگستی با انگلیس	۱۲۶۰ -	-
قرار داد در بارهٔ تذکر و اعادهٔ مجرمین و غیره با .. روسیه	۱۲۶۰ -	-
عهدنامهٔ تجارتي و قرار نامهٔ سرحدی با .. عثمانی	۱۲۶۳ -	۱۶ جمادی الآخره
فرمان در خصوص نسخ زر خریدی	۱۲۶۴ -	۱۰ رجب
فرمان در خصوص نسخ قطعی تجارت کنیز و غلام	۱۲۶۷ -	۱۸ شوال
شناختن ایران استقلال هرات را	۱۲۶۹ -	۱۵ ربیع الثانی
عهدنامهٔ دوستی و تجارت با .. فرانسه	۱۲۷۱ -	۲۷ شوال
اعلان جنگ حکومت هند با ایران بواسطهٔ مسئلهٔ هرات	۱۲۷۳ -	۳ ربیع الاول
عهدنامهٔ دوستی و تجارت با .. ممالک متحدهٔ امریکا	۱۲۷۳ -	۲۵ ربیع الثانی
عهدنامهٔ (پاریس) صلح با .. انگلیس	۱۲۷۳ -	۷ رجب
عهدنامهٔ (پاریس) دوستی و تجارت با .. ساردنی	۱۲۷۳ -	۲۰ شعبان
عهدنامهٔ (پاریس) دوستی و تجارت و کشتی رانی با .. اتریش	۱۲۷۳ -	۱۲ رمضان
عهدنامهٔ (پاریس) دوستی و تجارت با .. پروس	۱۲۷۳ -	۲۱ شوال
عهدنامهٔ (پاریس) دوستی و تجارت با .. نی با	۱۲۷۳ -	سلخ شوال
عهدنامهٔ (پاریس) تجارت با .. بلژیک	۱۲۷۳ -	۲۸ ذی القعدة
عهدنامهٔ (پاریس) تجارت با .. دانمارک	۱۲۷۳ -	۲ ربیع الثانی
عهدنامهٔ تجارت و کشتی رانی با .. عثمانی	۱۲۷۸ -	۲۳ ربیع الثانی
عهدنامهٔ دوستی و تجارت با .. ایتالیا	۱۲۷۰ -	۴ ربیع الثانی
عهدنامهٔ (پترسبورغ) دوستی و تجارت و کشتی رانی با آلمان	۱۲۹۰ -	۱۵ ربیع الثانی
دخول ایران در قرار داد ژنو ^(۱)	۱۲۹۱ -	۲۶ شوال
قرار داد گمرکی با .. روس	۱۳۱۹ -	رجب
حذف حقوق راهداری و قرار داد گمرکی با .. انگلیس	۱۳۲۱ -	ذی القعدة

(۱) مقصود از قرار داد ژنو (Convention de Genève) قرار دادی است در ده ماده که در ۱۹ ربیع الاول ۱۲۸۱ در شهر ژنو (سوئیس) گذاشته شده و اصولاً راجع بمرامات احترام و بیطرفی است نسبت بمریضانهای نظامی و اجزای آن در موقع جنگ و علامت آن صلیب احمر مشهور است.

بعضی صورتها و احصائیات مفیده:

- ۱ - مقایسه اوزان و مقادیر ایران با بعضی از ممالک خارجه .
- ۲ - صورت عملیات بانک شاهنشاهی ایران در مدت ۹ سال از سال ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۶ .
- ۳ - عملیات بانک شاهنشاهی ایران در سالهای اخیر بنا باطلاعات اخیره .
- ۴ - احصائیات راجع بجمینت و مذهب اهل ایران .

۱ - مقایسه اوزان و مقادیر

با انگلیسی	اسامی فارسی
وزن	
..... گریں (grain) = ۰,۷۴ گندم
..... » » = ۲,۹۶ = ۴ گندم نخود
..... » » = ۷۱ = ۲۴ نخود متقال
..... انس (ounce) = ۱۱۳۶ = ۱۶ متقال سیر
..... یوند = ۱۱۳۶۰ = ۱۰ سیر چارک
..... یوند (pound) = ۶,۴۹ = ۶۴۰ متقال = ۴۰ سیر من تبریز
..... » » = ۸,۵۰ = ۸۴۰ = ۵۲,۵ سیر من بندر عباس
..... » » = ۱۲,۹۸ = ۱۲۸۰ = ۲ من تبریز من شاه
..... » » = ۲۵,۹۶ = ۲۵۶۰ = ۴ من ری
..... » » = ۳۶ = ۳۵۲۰ = ۵ من و نیم تبریز
..... » » = ۱۱۶,۴۲ = ۱۱۵۲۰ = ۱۸ من تبریز من هاشمی
..... » » = ۶۴۹ = ۱۰۰ من تبریز خروار تبریز
..... » » = ۷۷۸,۸۰ = ۱۲۰ = خروار بندر عباس
..... » » = ۱۲۹۸ = ۲۰۰ = خروار شاه
مقیاس طول	
..... ۱ یارد و $\frac{1}{8}$ یارد = = ۱۶ کرم = ۳۲ بهر ذرع یا کز
..... میل انگلیسی = ۳,۸۷ = ۶۰۰۰ ذرع فرسخ
مقیاس سطح	
..... یارد مربع = ۱۳۲۶ = ۱۰۶۶ ذرع مربع جریب

ایران با بعضی از ممالک خارجه

فرانسوی و سایر ممالکی که سلسله اعشاری دارند	روسی
وزن	
<p>۵ صدم گرام ۱ دُلیا تقریباً (Dolia)</p> <p>۲۰ صدم گرام ۱/۴ » »</p> <p>۴ گرام و ۶۰ صدم گرام ۱ زُلتنیک (Zolotnik) و ۷ دُلیا</p> <p>۷۳ و ۶۰ » ۱۷ » »</p> <p>۷۳۶ » ۱۷۱ » »</p> <p>۲ کیلوگرام و ۹۴۴ گرام (تقریباً ۳ کیلوگرام) ۷ فونت یا لیور و ۳۱ زلتنیک و ۷۶ دلیا</p> <p>۳ و ۸۶۴ » ۹ » » »</p> <p>۵ و ۸۸۸ » ۱۴ » » »</p> <p>۱۱ و ۷۷۶ » ۲۵ » » »</p> <p>۱۶ و ۱۹۲ » ۱ بود</p> <p>۵۲ و ۹۹۲ » ۳ بود - ۹ لیور - ۳۸ دلیا</p> <p>۲۹۴ و ۴۸۰ » ۱ برکویتز (Berkovets) - ۷ بود - ۳۸ لیور - ۸۳ زلتنیک</p> <p>۳۵۳ و ۲۸۰ » ۲ برکویتز - ۷ بود - ۲۲ لیور - ۹ زلتنیک - ۱۷ دلیا</p> <p>۵۸۸ و ۹۶۰ » ۳ - ۵ - ۳۸ - ۲۳ - ۱۹ (تقریباً ۳۶ بود)</p>	<p>مقیاس طول</p>
<p>۱ متر و ۴ صدم متر ۱ ارشین و ۱۳/۳ پای روسی</p> <p>۶ کیلومتر و ۲۴۰ متر ۵,۵ ورست و ۱۶۸ ساژن (Sagène)</p>	<p>مقیاس سطح</p>
<p>۱۱۰۸,۶۴ متر مربع</p>	<p>۹ دسیاتین (déciatine) و ۲۱۰ ساژن مربع</p>

۲ - صورت عملیات بانک شاهنشاهی ایران

(از روی

معاملات: تزییل و قرض و غیره با خارج	برآتهای واصله و صادره بجساب شخصی بانک	اسکناس منتشره	سال از ۲۱ تا ۲۰ سپتامبر
پنس شلینگ لیره انگلیسی	پنس شلینگ لیره انگلیسی	پنس شلینگ لیره انگلیسی	
۱۲۱۸'۵۵۷ - ۹ - ۱۱	۴۵۸'۸۰۰ - ۸	- ۱۳۰۸
۷۹۷'۱۸۶ - ۲ - ۱	۶۶۶'۵۱۹ - ۱۰ - ۴	+ ۲۸'۳۳۴ - ۵ - ۸ ۱۳۰۹
۱'۱۲۲'۹۲۴ - ۱ - ۱۰	۴۷۰'۵۳۳ - ۸ - ۱	+ ۲۷'۱۱۶ - ۵ - ۹ ۱۳۱۰
۸۱۲'۴۳۱ - ۵ - ۲	۶۷۹'۲۳۲ - ۱ - ۷	+ ۳'۶۵۶ - ۱ ۱۳۱۱
۱'۰۷۲'۸۳۶ - ۱۷ - ۸	۵۱۰'۱۳۸ - ۱۷ - ۴	+ ۴۶'۸۰۸ - ۴ - ۹ ۱۳۱۲
۷۹۹'۷۲۶ - ۶ - ۳	۵۳۸'۲۷۷ - ۳ - ۳	- ۲۲'۸۴۶ - ۹ - ۱ ۱۳۱۳
۱'۱۶۸'۲۶۹ - ۱	۸۸۳'۹۹۴ - ۱۵ - ۱۱	+ ۹'۵۳۴ - ۱۴ - ۱۰ ۱۳۱۴
۱'۰۲۰'۷۳۳ - ۳	۵۹۱'۹۲۳ - ۱۸ - ۱۰	- ۴۴'۲۰۲ - ۱۷ - ۱۱ ۱۳۱۵
۱'۴۸۲'۵۲۵ - ۱۰ - ۳	۹۹۷'۰۱۷ - ۸ - ۹	+ ۳۴'۷۶۳ - ۲ - ۴ ۱۳۱۶
۹'۴۹۵'۱۸۹ - ۱۴ - ۵	۵'۷۹۶'۴۳۷ - ۴ - ۹	+ ۸۳'۱۶۳ - ۷ - ۴	... جمع
۱'۰۵۵'۰۲۱ - ۱ - ۱۱	۶۴۴'۰۵۹ - ۱۳ - ۱۰	+ ۹'۲۴۰ - ۶ - ۸	... میزان سالیانه

۳ - عملیات بانک شاهنشاهی ایران

(بجساب

عایدات بدون وضع مخارج	سال
۱۳۷'۰۰۰ ۱۳۳۰ - ۳۱
۱۲۵'۶۰۰ ۱۳۳۱ - ۳۲
۱۱۱'۳۰۰ ۱۳۳۲ - ۳۳
۱۲۲'۶۰۰ ۱۳۳۳ - ۳۴

درمَدت ۹ سال از سال ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۶
کتاب لرنی (۲)

سهمی که بین مشترکین قسمت شده	نفع خالص	مخرج اداری	عایدات بدون وضع مخرج
پنس شلینگ لیره انگلیسی	پنس شلینگ لیره انگلیسی	پنس شلینگ لیره انگلیسی	پنس شلینگ لیره انگلیسی
۰۱'۶۶۱ - ۱۳ - ۴	۶۷'۸۵۳ - ۱۶ - ۵	۳۰'۰۰۰	۹۷'۸۵۳ - ۱۶ - ۵
۰۰'۰۰۰	۴۷'۷۷۱ - ۱۳ - ۳	۴۰'۹۸۵ - ۲ - ۳	۸۸'۷۵۶ - ۱۹ - ۶
۰۰'۰۰۰	۷۱'۰۲۰ - ۳ - ۳	۴۵'۹۸۹ - ۱۴ - ۳	۱۱۷'۰۰۹ - ۱۷ - ۲
۰۰'۰۰۰	۳۸'۷۹۸ - ۱ - ۵	۵۴'۱۰۶ - ۱۶ - ۳	۹۲'۹۰۴ - ۱۷ - ۸
—	۲۹'۳۱۸ - ۱۳ - ۱۰	۴۸'۷۸۶ - ۳ - ۳	۷۸'۴۰۴ - ۱۷ - ۱
۳۵'۰۰۰	۲۹'۲۷۵ - ۶ - ۱۱	۳۸'۰۷۹ - ۱۵	۶۷'۳۵۵ - ۱ - ۱۱
۳۵'۰۰۰	۴۶'۲۲۰ - ۱۴ - ۹	۴۱'۹۰۶ - ۲ - ۷	۸۸'۱۲۶ - ۱۷ - ۴
۳۵'۰۰۰	۴۱'۷۷۳ - ۱۱ - ۷	۳۸'۷۸۱ - ۱ - ۵	۸۱'۵۵۴ - ۱۲ - ۱۱
۳۵'۰۰۰	۳۹'۲۶۶ - ۱۱ - ۷	۳۹'۷۸۳ - ۹	۷۹'۰۴۹ - ۱۹ - ۷
۳۴۱'۶۶۱ - ۱۳ - ۴	۴۱۱'۲۹۸ - ۱۳	۳۷۸'۴۱۸ - ۴	۷۹۱'۰۱۶ - ۱۹ - ۷
۳۷'۹۶۲ - ۸ - ۱ در سال = ۳,۵۰٪	۴۵'۶۹۹ - ۱۷	۴۲'۰۴۶ - ۹ - ۴	۸۷'۸۹۰ - ۱۵ - ۶

در سالهای اخیر بنا باطلاعات اخیره
لیره انگلیسی

سهم مشترکین از قرار	مبلغی که در ذخیره گذشته شده	عایدات خالص
۷,۷٪	۳۲'۱۰۰	۶۱'۸۰۰
۶,۶٪	۲۳'۳۰۰	۴۲'۲۰۰
۴,۶۲٪	۱۹'۱۰۰	۳۶'۷۰۰
۵,۴٪	۳۴'۳۰۰	۵۴'۲۰۰

۴ - احصائیات راجح بجمیعت

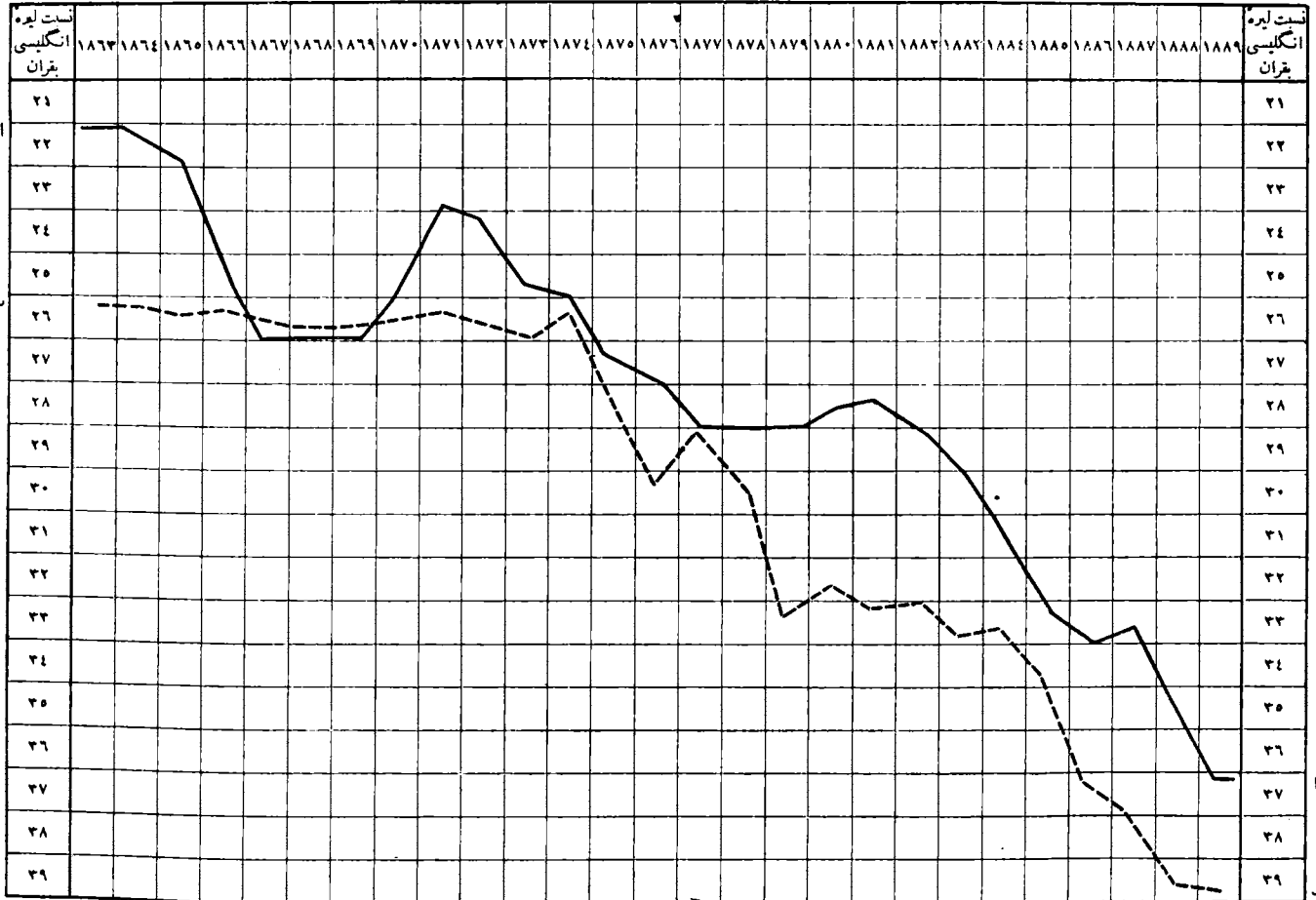
بناپتخمین زلوتارد (Zelotared) عضو هیئت جغرافیائی بطرسبورغ در سال ۱۳۰۶	بناپتخمین هوتم شیندلر (با مراعات نتایج تحطی سال ۱۲۸۸-۱۲۸۹) در سال ۱۳۰۲	بناپتخمین تمسن راپرت فونسلگری انگلیس در سال ۱۲۸۵	دستہ بندی
			تختہ قاپو:
۳'۰۰۰'۰۰۰	۵'۷۴۳'۸۰۰		در شهر
—	۱'۹۶۳'۸۰۰	۸۵۰'۰۰۰	در دھات و قری
—	۳'۷۸۰'۰۰۰	۱۵۰'۰۰۰	
			چادر نشین:
۳'۰۰۰'۰۰۰	۱'۹۰۹'۸۰۰		عرب
۶۰۰'۰۰۰	۲۶۰'۰۰۰	} ۱'۷۰۰'۰۰۰	ترک و تاتار
۶۰۰'۰۰۰	۷۲۰'۰۰۰		کرد و لک
} ۱'۵۰۰'۰۰۰	۶۷۵'۰۰۰	} ۱'۷۰۰'۰۰۰	بلوچ
	۲۰'۸۰۰		لر
	۲۳۴'۰۰۰		
۶'۰۰۰'۰۰۰	۷'۶۵۳'۶۰۰	۴'۴۰۰'۰۰۰	جمع کل جمعیت ...
			مذہب:
—	۶'۸۶۰'۶۰۰	—	شیعہ
—	۷۰۰'۰۰۰	—	سنی
—	۸'۰۰۰	—	زردشتی
—	۱۹'۰۰۰	—	یہود
—	۴۳'۰۰۰	—	ارمنی
—	۲۳'۰۰۰	—	کلدانی و نسطوری
۶'۰۰۰'۰۰۰	۷'۶۵۳'۶۰۰	۴'۴۰۰'۰۰۰	مجموع کل جمعیت ...

ومذهب اهل ایران

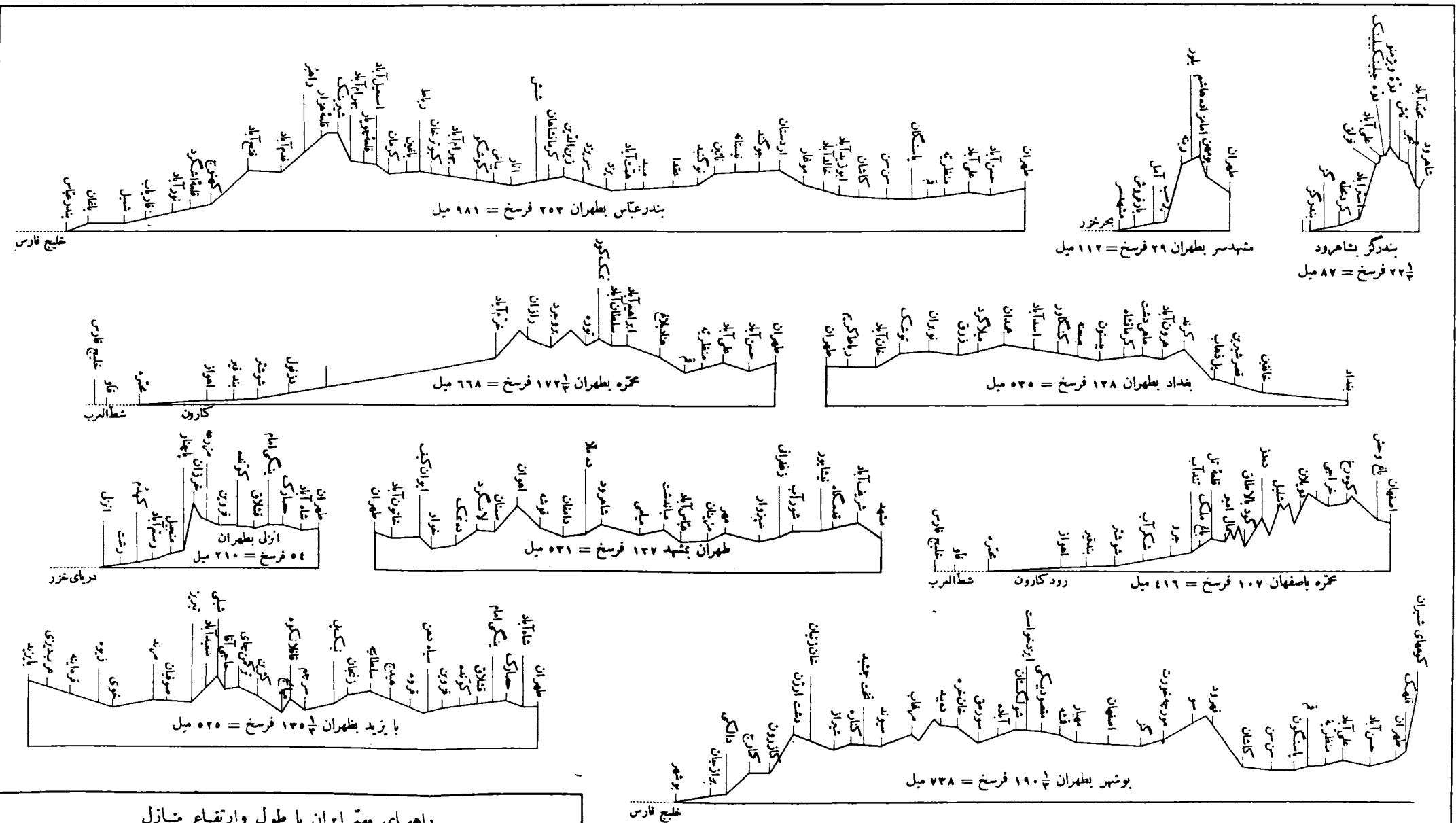
بنایتمین گریزی در سال ۱۳۱۷	بنایتمین ثانوی شیندلر در سال ۱۳۱۵	بنایتمین کرزن در سال ۱۳۰۹
۷'۱۹۳'۷۷۰	۷'۰۹۰'۲۰۰	۶'۰۴۱'۵۰۰
— 	— 	۲'۰۶۳'۰۰۰
— 	— 	۳'۹۷۸'۵۰۰
۲'۱۳۸'۲۳۰	۱'۹۰۹'۸۰۰	۲'۰۱۴'۰۰۰
۲۹۸'۲۵۰ 	۲۶۰'۰۰۰ 	۲۷۴'۵۰۰
۸۰۵'۵۰۰ 	۷۲۰'۰۰۰ 	۷۶۰'۰۰۰
۷۵۰'۹۳۰ 	۶۷۵'۰۰۰ 	۷۰۰'۵۰۰
۲۳'۲۲۵ 	۲۰'۸۰۰ 	۲۲'۰۰۰
۲۶۰'۳۲۵ 	۲۳۴'۰۰۰ 	۲۵۷'۰۰۰
۹'۳۳۲'۰۰۰	۹'۰۰۰'۰۰۰	۸'۰۵۵'۵۰۰
۸'۳۶۸'۸۲۰	۸'۰۰۰'۰۰۰	۷'۲۲۰'۷۸۰
۸۵۳'۰۰۰	۸۹۰'۰۰۰	۷۳۶'۷۵۰
۹'۶۵۰	۹'۰۰۰	۸'۴۲۰
۲۲'۱۷۰	۲۶'۰۰۰	۲۰'۱۰۰
۵۱'۳۳۰	۵۰'۰۰۰	۴۵'۲۵۰
۲۷'۰۳۰	۲۵'۰۰۰	۲۴'۲۰۰
۹'۳۳۲'۰۰۰	۹'۰۰۰'۰۰۰	۸'۰۵۵'۵۰۰

تیزل قران^(۱)

ا = میزان نرخ در لندن ب = میزان قیمت واقعی (ذاتی) قران از روی قیمت متوسط نقره در لندن .

(۱) منقول از روی صورتی که در کتاب «صرافی در ایران» رابینو مرسوم است J. Rabino: Banking in Persia

راههای مهم ایران با طول و ارتفاع منازل

مقیاس: خطوط افقی = هر اینچ انگلیسی مساوی است با ۰.۰۰۱ میل انگلیسی
 ارتفاع = هر اینچ مساوی است با ۰.۰۰۰۲۵ پا
 اینچ = ۲.۵۴ سانتیمتر (۱/۴ ذراع)
 میل انگلیسی = ۱۶۰۹.۳ متر (۱۰۴۸ ذراع)
 پا = ۳۰.۴۸ سانتیمتر (۴ گره کمی بیشتر)

نقل از کتاب رایینو، «سرافی در ایران» J. Rabino: Banking in Persia

فہرست اسامی

- ۱
- آبادہ - ۳۲، ۵۳، ۸۰، ۱۶۷، ۱۸۳
- آذربائیجان - ۲۱، ۲۴، ۳۶، ۳۸، ۳۹، ۵۹، ۷۰، ۷۲، ۷۳، ۷۸، ۹۶، ۱۰۱، ۱۰۷، ۱۲۱؛ (عہدنامہ)؛ ۱۲۱، ۱۰۷، ۱۰۱، ۹۶، ۷۸، ۷۳، ۷۲
- آمالی - ۰۴
- آمل - ۶۱، ۷۶، ۸۹
- آندراس (دوکتور) - ۱۳۴
- آنکلو یرشن اویل کمپنی - ۱۴
- آہواز - ۵۶، ۵۷، ۶۵، ۹۱، ۱۵۳، ۱۸۳
- ابو اسحق اصطخری - ۰۵
- ابوت (قونسول انگلیس) - ۱۷۵
- ابو منصور - ۰۶۹
- اتحادیہ (شرکت) - ۰۹۸
- اتریش - ۹، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۶۲، ۱۸۹؛ (عہدنامہ)؛ ۱۹۲
- احمد رازی - ۰۲۱
- احمدی وردان - ۰۷۰
- احمدی (راہ) - ۰۵۲
- اُدسا - ۰۶۶
- ادوال - ۱۴۹
- اردبیل - ۴۷، ۴۸، ۶۱، ۹۹، ۱۳۰، ۱۸۰
- اردستان - ۱۸۳
- اردگان - ۱۸۳
- اردوباد (روس) - ۰۲
- ارزروم - ۰۴
- ارمنی - ۰۱
- ارویا - ۴، ۶، ۲۰، ۲۱، ۲۷، ۴۵، ۵۸، ۵۹
- ۶۸، ۸۱، ۸۹، ۱۰۶، ۱۱۳، ۱۳۳، ۱۳۴
- ۱۷۹، ۱۸۵
- اریکسن - ۱۴۹
- اسالم - ۱۶۹
- اسپانی - ۱۹۱
- استرآباد - ۲۱، ۲۴، ۶۱، ۶۵، ۷۰، ۷۴، ۷۶
- ۸۰، ۱۰۷، ۱۳۰، ۱۶۸، ۱۸۱، ۱۸۲؛ (خلیج)
- ۴۹؛ (ضربانخانہ)؛ ۱۷۲؛ (مالیات)؛ ۱۲۳
- آسیا - ۲؛ (مرکزی)؛ ۴، ۶؛ (عثمانی)؛ ۲۷
- آقا خان (میرزا - نوری)؛ ۲۳، ۱۴۴، ۱۵۰، ۱۵۷
- آلکسیاندریوئل - ۰۸۹
- آلمان - ۳، ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۹، ۴۵، ۴۶، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۳؛ (گشتی)؛ ۶۴
- ۶۹، ۸۹، ۹۲، ۹۵، ۹۷، ۱۰۰، ۱۱۲؛ (مدرسہ)
- ۱۶۱، ۱۸۹، ۱۹۰؛ (عہدنامہ)؛ ۱۹۲
- آلتون - ۰۸۸
- آمالفی - ۰۴
- آندراس (دوکتور) - ۱۳۴
- آنکلو یرشن اویل کمپنی - ۱۴
- آہواز - ۵۶، ۵۷، ۶۵، ۹۱، ۱۵۳، ۱۸۳
- ابو اسحق اصطخری - ۰۵

- الجزیره (شرکت انگلیس و -) - ۵۸، ۶۶
الساندری (وینچتیو د -) - ۰۰
الباریوس (آدم) - ۳۵، ۱۲۸، ۱۷۴
امام مهنک - ۱۴۳
امریکا (ممالک متحدہ) - ۱۱، ۲۱، ۳۳، ۶۲، ۷۱
۷۷، ۹۰، ۱۸۹؛ (عہد نامہ) ۱۹۲
امید (دماغہ) - ۰۴
امیرتومان (قاسم خان) - ۰۹۰
امین الذولہ (میرزا علی خان -) - ۸۶، ۹۹، ۱۳۱
۱۳۴، ۱۳۵، ۱۴۱
انار - ۱۸۳
انارک - ۱۴۳
اندرو ویر وشرکا - ۰۶۶
انزلی - ۳۹، ۴۳، ۴۵، ۴۶، ۴۹، ۵۸، ۶۰، ۶۱
۸۳، ۸۴، ۱۱۷، ۱۸۱، ۱۸۴، ۱۸۶؛ (گمرکات)
۱۳۱
انگلستان - ۲، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۸
۱۹، ۲۱، ۳۱، ۳۳، ۳۷، ۳۸، ۴۱، ۵۹، ۶۱
۶۲، ۶۳، ۷۱، ۷۷، ۸۷، ۹۰، ۹۳، ۹۶، ۱۰۴
۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۱۷، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۴۱
۱۷۶، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۲؛ (گشتی) ۶۴
(تجارتخانہ) ۱۹۱؛ (کمپانی انگلیس و ایران) ۰۷۱
انگوران - ۷۶، ۱۴۳
انوشیروان - ۱۳۹
اورمیہ - ۳۵، ۳۹، ۴۷، ۶۰، ۶۱، ۸۱، ۱۸۰؛
(تلگراف) ۱۸۴
اورمیہ (دریاچہ) - ۲۱، ۳۶، ۶۵، ۷۵، ۷۸
۸۹، ۱۸۴
اوستروگلودسکی - ۱۰۴
اھر - ۶۱، ۷۴، ۱۰۲، ۱۸۰
- استال (آلمانی) - ۶، ۱۳۴
استراليا - ۱۰۷
استرسکونہ (لرد) - ۱۰۸
استویک - ۱۴۲
اسد آباد - ۱۴۴
اسداللہ (حاج) - ۰۹۸
اسکندر بزرگ - ۱۷۳
اسلامبول - ۸۷، ۸۹، ۱۱۵
اسلامی (اسم گشتی) ۰۹۹
اسمعیل (دوکتور - خان، کمال مؤدب السلطنہ) -
۱۳۸
اسمعیل (میرزا - خان، ممتاز الذولہ) - ۱۴۲
اشتولس و آندرآس - ۱۲۸، ۱۷۵
اشرف - ۱۸۱
اصطخری (ابو اسحق) - ۰۰
اصفہان - ۳، ۱۸، ۲۱، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۴
۳۵، ۳۶، ۵۳، ۵۴، ۵۶، ۵۷، ۶۱، ۶۲، ۷۴
۸۰، ۸۱، ۸۷، ۸۹؛ (دارالصرہ) ۸۹، ۹۰
۹۴، ۱۰۶؛ (تلگراف) ۱۱۲؛ (مالیات) ۱۲۳
۱۳۰؛ (وزن) ۱۶۷؛ (ضرائبخانہ) ۱۷۲، ۱۷۹
۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۶
اطلاع (روزنامہ طهران) - ۱۳۸
اف (علی) - ۱۴۴
افریقا - ۰۴
افشار (دہ) - ۰۷۶
افشار (نادر شاہ) - ۰۹۰
افشار (ایل) - ۰۵۲
افغانستان - ۶، ۱۱، ۳۴، ۴۶، ۷۳، ۱۸۹
اقلم (ہفت - کتاب) - ۰۲۱
البوکرک - ۱۷۴

- ایتالیا - ۴، ۵، ۱۱، ۲۶، ۲۷، ۶۱، ۶۲، ۶۳؛
 ۱۴۸، ۱۸۹، ۱۹۰؛ (عهدنامه) ۱۹۲.
- ایجرود (دشت) - ۳۵.
- ایران - ۴، ۵، ۶، ۱۰، ۱۳، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۲۰،
 ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۴۰، ۴۱، ۴۵، ۵۹،
 ۶۳، ۶۸، ۸۱، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۱،
 ۹۲، ۹۳، ۹۶، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵،
 ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۲۹، ۱۳۲، ۱۳۳،
 ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۵۱، ۱۵۷، ۱۷۴، ۱۷۷،
 ۱۷۸، ۱۸۳، ۱۸۵، ۱۹۰؛ (آب و هوا) ۳، ۶؛
 (اوضاع اقتصادی) ۸۶؛ (اهل) ۸۷؛ (بودجه)
 ۱۵۷؛ (حبوبات) ۸۲؛ (خاک) ۳، ۸۲، ۸۷،
 ۹۰؛ (چاپارخانه) ۱۳۴؛ (زراعت) ۸۲، ۸۳؛
 (عایدات) ۱۱۸؛ (گشتی) ۶۴؛ (گمرکات) ۱۳۰؛
 (گندم) ۸۷؛ (مالیه) ۱۱۸؛ (محصولات) ۸۲؛
 (موقع جغرافیائی) ۳، ۸۲.
- ایران (روزنامه رسمی) - ۹۱، ۱۸۷.
- ایران شهر (روزنامه) - ۷۰، ۱۸۵.
- ایران (مملکت و اهالی آن) - ۶۸.
- ایلات عرب - ۵۲.
- ایل افشار - ۵۲.
- ایل رودباری - ۵۲.
- اینچکپ (لرد) - ۱۰۹.
- ایوانکیف - ۱۸۱.
- باربارو (جوزافا) - ۵۰.
- بارفروش - ۴۹، ۶۱، ۱۰۶؛ (ضرابخانه) - ۱۷۲،
 ۱۸۱.
- بارکله (جورج) - ۱۱۴، ۱۱۹، ۱۴۰، ۱۵۰.
- بازهور - ۱۸۲.
- باطوم - ۴۵، ۱۳۲.
- باغ بغو - ۱۸۱.
- باقر (حاج محمد - میلانی) - ۹۵.
- باکو - ۴۵، ۴۹، ۶۰، ۷۲، ۱۳۴.
- بانک آلمان شرقی - ۱۱۶.
- بانک استقراضی روس - ۴۲، ۸۹، ۱۰۰، ۱۰۴،
 ۱۱۴، ۱۵۱، ۱۵۳، ۱۵۵.
- بانک دوپچ - ۸۹.
- بانک روس - ۴۱.
- بانک شاهنشاهی ایران - ۴۲، ۹۸، ۱۰۴، ۱۰۹،
 ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۵۱،
 ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۶۴.
- بایزید - ۴۵، ۴۶.
- بجستان - ۸۱.
- بجنورد - ۹۱، ۱۸۱.
- بختیاری - ۵۸، (راه) ۸۷؛ (چشمه) ۹۰، ۹۲.
- بخشایش - ۷۸.
- برازجان - ۱۸۳.
- برتو - ۹۴.
- برک - ۵۸.
- بزکاده - ۹۴.
- برگدال - ۱۴۹.
- برلین - ۱۷۹.
- برم - ۶۲.
- برندیزی - ۹۱، ۱۸۶.
- بابل - ۶۵.
- باین - ۱۱۵.
- باجگیران - ۳۹، ۴۶، ۵۰، ۶۰، ۸۷، ۹۳.

ب

• ۱۸۳ '۵۴ - بہمان	• ۱۱۴ '۸۹ '۸۰ '۳۲ '۳۰ - روجرد (مالیات)
• ۱۸۳ آباد بہرام	• ۱۸۲ '۱۲۳
• ۷۲ - بیارجند (دشت)	• ۲۷ - روسہ
• ۱۸۲ - بیجار	• ۱۰۰ - برون (پرفسور ادوار -)
• ۱۸۲ '۸۱ '۷۸ '۳۹ '۳۲ - بیرجند	• ۱۲۳ - بسطام
• ۱۸۰ - بیلسوار	• ۶۷ '۶۵ '۵۸ '۵۷ '۴۵ '۱۳ '۵ - بصرہ
• ۳۱ - بیلہور	• ۶۹ '۵۸ '۵۷ '۴۵ '۱۳ '۱۰ '۵ '۴ - بغداد
	• ۱۸۶ '۸۹
	• ۹۰ - بلخا (خلیج)
پ	• ۱۵۶ '۱۳۲ '۱۲۴ '۳۲ - بلوچستان (تلگراف)
• ۱۷۲ '۱۴۸ '۱۱۵ - پاریس	• ۱۱۳ '۱۱۲ (مالیات)
• ۲۵ - پاستور	• ۱۳۲ '۱۳۱ '۱۰۰ '۶۲ '۱۵ '۱۴ '۱۱ - بلژیک
• ۲۷ - پاسکالیدس	• ۱۹۲ '۱۹۱ '۱۸۹ '۱۴۱ '۱۴۰ '۱۳۶ '۱۳۵ - بلوکات (گذر)
• ۷۳ - پترسبورگ	• ۵۶ - بلموکات (گذر)
• ۸۹ - پتسدام	• ۱۸۳ '۱۱۲ - بم
• ۱۰۲ - پخراران	• ۱۸۶ '۱۷۹ '۹۹ '۶۶ '۶۵ '۶۳ '۶۲ '۶۱ - بمبئی
• ۴ - پرتغال	• ۱۸۱ '۶۱ '۶۰ '۴۹ '۴۳ '۳۹ - بندرجز (گر)
• ۱۹۲ '۹۲ - روس	• ۱۸۳
• ۱۳۱ - پریم	• ۶۱ '۶۰ '۵۳ '۵۲ '۴۳ '۳۹ '۳۶ - بندرعباس
• ۹۵ - پسنانسکی	• ۱۸۳ '۱۲۷ '۱۲۵ '۱۱۴ '۸۹ '۶۶ '۶۲ - پشاور
• ۱۷۲ '۱۷۱ - پشان	• ۱۹۴ '۱۸۹
• ۲۳ - پشاور	• ۱۲۸ - پترامن
• ۱۴۸ - پطرسن	• ۸۸ - بواتال
• ۸۸ - پلاسخفسکی	• ۱۸۲ - بوزن آباد
• ۷۵ '۷۲ '۶۸ - پلاک	• ۶۶ '۶۵ '۶۱ '۶۰ '۵۴ '۵۳ '۴۳ '۳۹ - بوشہر
• ۵۶ - پل شلو	• ۱۳۴ '۱۲۷ '۱۲۵ '۱۰۷ '۹۹ '۸۸ '۶۷ - بونہ وردان
• ۵۶ - پل گذر بلوکات	• ۱۴۸ '۱۷۳ '۱۸۳ '۱۸۴ '۱۸۶ (تلگراف)
• ۱۷۰ - پناہ آباد	• ۱۱۳ '۱۱۲
• ۵۸ - پوتمان	• ۶۶ - بوکنال و برادران
• ۴۵ - پوتی	• ۱۴۳ - بونہ وردان
• ۵۰ - پولو (مارکو)	

تنگه (زندانی) - ۵۲؛ (وردانی) ۵۲؛ (نوردانی)
۰۵۲؛ (زک) ۰۵۲
تویسرکان - ۰۱۲۳
تیتز - ۰۷۴

پی‌با - ۰۱۹۲

پیره بازار - ۰۴۸

پیزا - ۰۴

ج

جاجرود - ۰۹۲، ۰۹۰
جاسک - ۶۱؛ (تلگراف) ۱۳۴، ۱۸۳
جان (کارت‌ریت) - ۰۵
جان (سر - ملکم) - ۰۶
جدّه - ۰۶۷، ۰۹۹
جز (بندر) - ۰۳۹، ۰۴۳، ۰۴۹
جزفا (باربارو) - ۰۵
جعفر (آقا) - ۰۶۷
جغتای - ۰۷۳
جلد براند - ۰۱۴۸
جلفا - ۰۳۹، ۰۴۵، ۰۴۶، ۰۴۸، ۰۶۰، ۰۶۱، ۰۸۷، ۰۸۸
۰۸۹، ۰۱۰۴، ۰۱۰۶، ۰۱۱۳، ۰۱۱۴، ۰۱۳۴، ۰۱۸۰
۰۱۷۴، ۰۱۸۶
جشیدیان - ۰۱۵۵
جناس (هنوی) - ۰۲۱، ۰۲۵، ۰۱۲۸، ۰۱۷۵
جنو - ۰۵
جنوا - ۰۴
جواد خان (سعد الدوله) - ۰۱۱۴
جوشقان - ۰۷۳، ۰۷۵، ۰۷۹؛ (مالیات) ۰۱۲۳
جولامریک - ۰۷۴
جوین - ۰۷۳

ج

جا بهار - ۰۱۸۳
چارنوئا - ۰۷۲، ۰۷۴
چرچیل - ۰۲۲، ۰۱۲۸

ت

تار - ۰۱۴۳
تاریخ ایران (تالیف ملکم) - ۰۶، ۰۱۳۹
تاش - ۰۱۸۱
تالبوت - ۰۱۱۷
تایمس (روزنامه) - ۰۶
تبریز - ۰۲۰، ۰۳۰، ۰۳۹، ۰۴۳، ۰۴۶، ۰۴۷، ۰۴۸، ۰۶۱، ۰۷۲، ۰۷۶، ۰۷۸، ۰۸۱، ۰۸۷، ۰۸۸، ۰۸۹، ۰۹۴، ۰۱۰۴، ۰۱۰۶، ۰۱۱۴، ۰۱۱۶، ۰۱۳۱، ۰۱۳۴؛ (ضرابخانه)
۰۱۷۲، ۰۱۷۹، ۰۱۸۰؛ (تلفون) ۰۱۸۴، ۰۱۸۶
۰۱۹۴
تجارتخانه برگ پوتمان وکیانی - ۰۵۸
تخت سلیمان - ۰۷۶
تربت حیدری - ۰۴۶، ۰۹۱، ۰۱۸۲
ترتیاکف - ۰۸۹
ترکستان - ۰۹، ۰۶۵، ۰۹۰
ترک‌جای - ۰۳۸، ۰۶۳
تفت - ۰۸۱
تفلیس - ۰۴۵، ۰۴۶، ۰۱۳۴، ۰۱۸۶
تقی خان (میرزا - فراهانی امیر اتابیک) - ۰۱۵۰، ۰۱۵۷
تقی زن (میرزا) - ۰۱۳۵
تمدن (روزنامه) - ۰۱۰۵
شمس (رنالد) - ۰۱۱۲، ۰۱۹۸
شنکابن - ۰۷۰، ۰۱۶۹

- حلب - ۰۴
حمدالله (مستوفی قزوینی) - ۰۲۱
حوض سلطان - ۰۹۰

خ

- خار - ۹۶؛ (مالیات) ۰۱۲۳
خاف (خواف) - ۰۱۸۲
خاک سفید - ۰۷۴
خاقین - ۱۰، ۴۵، ۸۹، ۱۱۲، ۱۳۲
خان خودی - ۰۷۲
خانی آباد - ۰۱۸۲
خانیان - ۰۶۵
خانیکوف - ۰۷۳
خدا آفرین - ۰۱۸۰
خراسان - ۱۷، ۲۰، ۲۴، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۳۲
۳۳، ۳۵، ۳۶، ۳۹، ۶۱، ۶۵، ۷۰، ۷۲
۷۳، ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۸۱، ۹۰، ۱۰۷، ۱۲۳
۱۳۰، ۱۳۴
خرقان - ۳۲؛ (مالیات) ۰۱۲۳
خرم آباد - ۳۲، ۸۹، ۱۱۴، ۱۸۱، ۱۸۲
خفه کردن ایران (تالیف مرگان شوستر) - ۰۱۱۹
خلفانلو - ۰۱۰۲
خلیج فارس - ۳، ۴، ۵، ۱۳، ۳۹، ۵۹، ۶۰
۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۸۷، ۸۸، ۹۰، ۹۱
۱۰۷، ۱۳۲، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۷۴، ۱۷۹
خمسه - ۷۶، ۰۱۲۳
خیاکف - ۰۸۹
خواف (خاف) - ۰۱۸۲
خوانسار (خونسار) - ۳۰، ۳۵، ۷۴، ۷۶، ۸۰
۰۱۲۳

- چکشلر - ۰۱۸۱
چیا (کوه) - ۰۷۰
چمن قنقر الگ - ۰۱۳۲
چناران - ۰۱۸۱
چهار محال - ۰۴۵
چیل - ۰۴۲
چین - ۱۱، ۳۱، ۱۸۹؛ (هند و-) ۰۱۱

ح

- حاجی ترخان - ۰۲۹
حاجی (عباسعلی) - ۰۹۴
حسام السلطنه (سلطانمیراد میرزا) - ۰۱۳۴
حسن (حاجی محمد - امین الضرب) - ۸۵، ۸۹، ۰۹۴
حسنخانلو - ۰۱۸۰
حسن علی میرزا - ۰۱۴۲
حسن (میرزا - خان، محشم السلطنه) - ۸۳، ۰۱۳۰
حسن (میرزا - خان مستوفی الممالک آشتیانی) - ۰۱۵۶
حسن علی (خان گروسی) - ۰۱۷۲
حسن خان (میرزا - وثوق الدوله) - ۰۱۳۹
حسین (حاج کاکا -) - ۰۹۸
حسین (حاج - آقای امین الضرب) - ۰۹۵
حسین (حاج میرزا - خان) - ۰۹۴
حسین (حاج - خان، شهاب الملک) - ۰۱۳۵
حسین (حاجی محمد - کازرونی) - ۰۹۸
حسینقلی خان - ۰۷۹
حسین (شاه سلطان -) - ۰۱۳۸
حکیم الممالک (میرزا علیتی خان -) - ۰۹۳
حکوم - ۰۳۵

- خودزکو -- ۰۱۲۸
 خومان رود - ۰۶۵
 خور موسی - ۰۱۱۴
 خونسار (خوانسار) - ۰۳۰، ۰۳۵، ۰۷۴، ۰۷۶، ۰۸۰؛
 (مالیات) ۰۱۲۳
 خوی - ۰۳۹، ۰۴۵، ۰۴۶، ۰۴۷، ۰۶۱، ۰۸۱، ۰۱۸۰
- د
- دار الفنون - ۰۶۸
 داریسی - ۰۱۰۷، ۰۷۰
 دالاهو - ۰۳۲
 دالکی - ۰۱۰۷، ۰۷۰
 دامغان - ۰۴۹، ۰۷۶؛ (مالیات) ۰۱۲۳، ۰۱۸۱
 دامیان - ۰۱۸۱
 داممارک - ۰۱۹۲
 دجله - ۰۵۸
 دخانیات ایران - ۰۱۱۷، ۰۱۵۱
 درخش - ۰۷۸
 دره جز (گر) - ۰۶۱، ۰۱۸۱
 دریای خزر - ۰۵، ۰۴۵، ۰۶۲، ۰۶۳، ۰۶۴، ۰۶۵، ۰۷۰،
 ۰۸۵، ۰۸۹، ۰۹۰، ۰۱۰۴، ۰۱۵۳، ۰۱۶۸، ۰۱۸۱
 دریای سیاه - ۰۴، ۰۴۵
 دریای عثمان - ۰۵، ۰۴۵، ۰۹۳
 دریای وسطی (مدیترانه) - ۰۴
 دزفول - ۰۸۰، ۰۱۳۲، ۰۱۵۶، ۰۱۸۳
 دستگرد - ۰۷۲
 دشتاب - ۰۵۲
 دشت ایجرود - ۰۳۵
 دلازیان - ۰۱۴۳
 دماغه امید - ۰۴
- دماوند - ۰۷۵، ۰۷۶؛ (مالیات) ۰۱۲۳، ۰۱۴۳
 دمبره - ۰۱۰۳
 دوشک - ۰۴۵ - ۰۵۱
 دولابی - ۰۷۶
 دولت آباد - ۰۱۸۲
 دوپچه بانک - ۰۸۹
 دهبید - ۰۱۸۳
 دهخوارقان - ۰۱۸۰
 دیاربکر - ۰۴
 دیلم - ۰۶۳، ۰۱۸۳
 دیلمقان - ۰۱۸۰
 دینه‌ور - ۰۳۱
 دیولافوا - ۰۱۱۵
 دیون عمومیّه - ۰۸۳، ۰۸۴
- ر
- رئیس التجار (آقا رضا) - ۰۵۰
 رایینو (زوزف) - ۰۱۸، ۰۲۰، ۰۲۲، ۰۳۴، ۰۱۱۱، ۰۱۲۱
 رازان - ۰۱۸۲
 رازی (احمد) - ۰۲۱
 رالی - ۰۲۷
 رامهرمز - ۰۱۸۳
 رانیکوه - ۰۱۶۹
 رباط زعفرانی - ۰۱۳۴
 رحیم (حاج عبد الرحیم) - ۰۹۸
 رحیم (حاج - آقای قزوینی) - ۰۹۵
 رزاق (عبد الرزاق) - ۰۹۶
 رشت - ۰۵، ۰۲۷، ۰۳۵، ۰۴۸؛ (راه) ۰۴۹، ۰۵۸، ۰۶۱
 ۰۷۹، ۰۸۰، ۰۸۳، ۰۸۵، ۰۸۷، ۰۸۸، ۰۹۵، ۰۱۰۶
 ۰۱۳۱، ۰۱۷۲، ۰۱۷۹، ۰۱۸۱، ۰۱۸۴، ۰۱۸۵

- زرق - ۱۸۲
- زرقان - ۷۳
- زرمگان - ۱۰۲
- زک (تنگه) - ۵۲
- زنجان - ۱۷۹، ۱۴۸، ۱۳۸، ۸۰، ۷۶، ۶۱، ۳۵
- ۱۸۰
- زندان (تنگه) - ۵۲
- زنگبار - ۶۳، ۱۱
- زهاب - ۳۲، ۲۱
- زیدین - ۶۳
- زیگر (کپانی) - ۵۴
- زینس و برادران (شرکت آلمانی) - ۱۱۲
- ژ
- ژاپن - ۸۳، ۶۲، ۲۷، ۱۱
- ژاندارمری فارس - ۱۴۹، ۱۴۸، ۴۲
- ژرف (رابینو) - ۱۱۱، ۳۴، ۲۲، ۲۰، ۱۸
- ۱۲۱
- ژنو - ۱۹۲
- س
- ساردنی - ۱۹۲
- ساروق - ۷۸، ۷۶
- ساری - ۱۸۱، ۶۱، ۴۹
- سالنامه (گتا) - ۱۵۱
- ساجبلاغ - ۱۸۰، ۸۱، ۶۱، ۳۹، ۳۶
- ساوه - ۶۸
- سبزوار - ۱۸۱، ۱۴۳، ۹۵، ۷۳، ۷۲، ۶۱، ۵۱
- سراب - ۱۸۰، ۷۸
- سربیشه - ۱۸۲
- رشخار - ۱۸۲
- رشید الدین (- فضل الله) - ۱۶۸
- رضا (حاجی) - ۹۴
- رضا (آقا - رئیس التجار) - ۵۰
- رعد (روزنامه) - ۱۶۵، ۱۵۰، ۱۲۴
- رفسنجان - ۵۳
- رنگون - ۶۲
- رود ارس - ۱۰۳، ۱۰۲
- رودان (تنگه) - ۵۲
- رود بار - ۶۵
- رودسر - ۱۸۱
- روزنامه رسمی ایران - ۹۱
- روسکوی انجستو - ۵۱
- روسیه - ۱۸، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۱، ۱۰، ۹، ۱
- ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۶، ۲۷، ۲۹، ۳۴، ۳۵، ۳۷
- ۳۸، ۴۰، ۴۱، ۴۵، ۶۰، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۷۹
- ۸۲، ۹۳، ۹۵، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۱۲، ۱۱۶
- ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۴۵، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۷۶، ۱۸۷
- ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲
- روم - ۴۵، ۴
- رومانی - ۶۲
- رویتز (بارون ژولوس دو) - ۱۱۱، ۱۰۹، ۸۸، ۸۷
- ریتر - ۷۴
- ریش - ۸۹
- ریدر - ۱۳۴
- ریگ (بندر) - ۱۸۳، ۶۳
- ز
- زاینده رود - ۹۰
- زراعت برنج در گیلان (تالیف رابینو) - ۱۲۱
- زردکوه - ۹۱

- سیدروت - ۰۸۹
- سیرجان - ۰۵۲، ۳۲
- سیستان - ۰۱۷۲، ۱۴۲، ۱۳۰، ۵۲، ۵۱
- ش
- شاپور اول - ۰۹۱
- شاردن (زان) - ۰۱۴۳، ۱۴۰، ۱۲۸، ۲۴
- شاهرود - ۰۱۲۳، ۶۱، ۷۲، ۷۴؛ (مالیات)
- شاهزاده عبد العظیم - ۰۸۸
- شاوا (کوه) - ۰۱۰۲
- شبستر - ۰۷۸
- شرتسر (فُنْ -) - ۰۸۸
- شرفخانه - ۰۸۹
- شرکت (آلئون) - ۸۸؛ (- اتحادیه) ۹۸؛
- (- استخراج اولیّه) ۷۰، ۱۰۷، ۱۰۸؛
- (- اسکاتلندی) ۷۴؛ (- انگلیس فرات ودجله)
- ۵۸؛ (- انگلیس و الجزیره) ۵۸، ۶۶؛ (- انگلیس
- و ایران) ۷۰، ۷۱؛ (- امنیّه) ۹۸؛ (- اسلامیّه) ۹۸؛
- (- بلژیکی خط آهن و تراموای) ۸۹؛ (- بلژیکی قند
- سازی در ایران) ۹۴؛ (- تلفون در ایران) ۱۸۴؛
- (- جهازات عرب) ۶۶؛ (- حمل و نقل ایران)
- ۵۱؛ (- خط هامبورگ) ۶۶؛ (- خطوط آهن
- ایران) ۱۱۴؛ (- تلگرافات هند و اروپا) ۱۰۹،
- ۱۱۳؛ (- روسی و ایران) ۴۹؛ (- روسی
- گشتی رانی و تجارت) ۶۶؛ (- روسی بیمه
- حمل و نقل در ایران) ۱۰۱؛ (- روسی شوسه)
- ۸۷؛ (- راه آستارا و اردبیل) ۹۹؛ (- شبه
- جزیره و شرقی) ۶۱؛ (- عمومی بلژیکی روشنائی
- و حرارت در ایران) ۹۴؛ (- عمومی الکتریک)
- ۹۵؛ (- عمومی ایران) ۹۸؛ (- قفقاز و مرکوری)
- سرپل - ۰۱۸۲
- سرخس - ۰۱۸۱، ۷۸، ۶۱
- سرفیروز آباد - ۰۳۱
- سرمه (کوه) - ۰۷۴
- سفیدرود - ۰۶۵
- سکوهه (ضرابخانه) - ۰۱۷۲
- سلطان آباد - ۰۸۰، ۷۸، ۷۶، ۶۱، ۵۸، ۳۳، ۲۰
- ۸۷، ۱۷۹، ۱۸۲
- سلطانعلی (حاج - صاحب شوستری) - ۰۹۹
- سلطانمراد میرزا (حسام السلطنه) - ۰۱۳۴
- سلطانیّه - ۰۱۳۲، ۷۴
- سلماس - ۰۶۱، ۴۷
- سلید (ادمن) - ۰۱۰۹ - ۱۰۸
- سلیگمان - ۰۱۱۴
- سلیمان (شاه) - ۰۱۴۰
- سنان - ۰۷۳، ۶۱؛ (مالیات) ۱۲۳، ۱۴۳
- ۰۱۸۱
- سنجد - ۰۱۸۲، ۶۱، ۲۰
- سنقر - ۰۱۴۴
- سوریّه - ۰۵، ۴
- سوگون - ۰۱۸۵
- سولدوز - ۰۳۶
- سومبار (رود) - ۰۶۵
- سوئد - ۰۵، ۱۱، ۶۲، ۱۴۸؛ (صاحبمنصب) ۱۴۹
- ۰۱۸۹
- سوژ (تنگه) - ۰۱۹۲، ۱۸۹، ۷۱
- سویس - ۰۶۲، ۱۱
- سهند - ۰۷۲
- سیاهدهن - ۰۱۳۸
- سیاه رود - ۰۱۰۲

- ۵۱: (گشتی رانی جہازات ہند انگلیس) ۶۵؛
 (گشتی رانی خلیج فارس) ۶۶؛ (گشتی رانی
 شوشتریا) ۹۹؛ (لچ و برداران) ۵۴، ۵۵؛
 ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۶۷، ۸۷؛ (مسعودی آقا جعفر)
 ۶۷؛ (ناصری ایرانیان) ۵۵، ۵۶، ۶۷، ۹۹؛
 (نفت بورمہ) ۱۰۸؛ (نفت بختیاری)
 ۷۰، ۷۱؛ (نفت روس و ایران) ۷۲، ۱۰۸؛
 ۱۰۹، ۱۸۴؛ (ونکھوس) ۵۵؛ (ہند و
 انگلیس) ۵۸؛ (ہند شرقی) ۲ (رجوع شود
 بہ «کپانی»)
 شط العرب - ۵۸، ۶۵، ۷۱، ۹۱،
 شقارود - ۱۸۱،
 شفیع خان - ۱۳۵،
 شلو (پل) - ۵۶،
 شلبلی - ۵۶، ۶۵،
 شلیتر - ۷۳،
 شمخالہ - ۶۵،
 شنیدر (فرانسوی) - ۱۵۵،
 شوردار (تنگہ) - ۷۳،
 شورش ایران - ۱۰۰،
 شوستر (مرگان) - ۱۰۵، ۱۱۸، ۱۴۱، ۱۴۵،
 ۱۵۰،
 شوش - ۱۱۵، ۱۱۶،
 شوشن - ۵۶،
 شوستر - ۳۰، ۵۶، ۵۸، ۶۵، ۷۰، ۸۰، ۸۷، ۸۹،
 ۹۱، ۱۰۷، ۱۸۲، ۱۸۳،
 شہاب الملک (حسین خان) - ۱۳۵،
 شیراز - ۲۹، ۳۰، ۳۴، ۵۳، ۵۴، ۸۰، ۸۱، ۹۹،
 ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۳۴، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۶۸، ۱۷۲،
 ۱۷۹، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۶،
 شیروان - ۱۸۱،
 شیل - ۱۱۶، ۱۲۸،
 شیندلر (ہوتم) - ۶۹، ۷۲، ۱۴۲، ۱۹۸، ۱۹۹،
 ص
 صادق خان (میرزا - مستشار الدولہ) ۱۴۹،
 صفرآباد - ۱۰۲،
 صفویہ - ۷۸،
 صنع الدولہ (مرتضی قلی خان) ۹۴، ۱۳۵،
 صمد خان (ممتاز السلطنہ) ۱۴۸،
 صور - ۰۴،
 صوفیان - ۴۷، ۸۹،
 صیدا - ۰۴،
 ط
 طالقان - ۳۲؛ (مالیات) ۱۲۳؛ (نمک) ۱۴۳،
 طامسون - ۷۵،
 طاہری - ۶۳،
 طبرستان - ۲۳،
 طبیس - ۳۲،
 طبرزون - ۴۵، ۴۶، ۵۹، ۱۳۲،
 طومانیانس - ۱۲۶، ۱۵۵،
 طهران - ۴۳، ۴۶، ۴۸، ۴۹، ۵۳، ۵۴، ۵۷،
 ۵۸، ۶۱، ۶۵، ۶۸، ۸۲، ۸۷، ۸۸، ۸۹،
 ۹۰، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۴،
 (تلگراف) ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۲، ۱۱۳،
 ۱۱۷؛ (مالیات) ۱۲۳؛ ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۳۲،
 ۱۳۴، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۶۵،
 (وزن) ۱۶۷، ۱۶۸؛ (ضرائبخانہ) ۱۷۲، ۱۷۴،

- علی خان (میرزا - امین الدولہ) - ۱۳۱، ۹۹، ۸۶ - ۱۳۵، ۱۳۴
 علی خان (والی) - ۹۵
 علی (حاج میرزا - نقشینہ، ادیب التجار) - ۹۸
 علیقلی میرزا (اعتضاد السلطنہ) - ۱۳۲
 علیقلی خان (محب الدولہ) - ۱۴۲
 علینقی خان (حکیم الممالک) - ۹۳
 علی محمد (حاج - اصفہانی) - ۹۴
 عمان - ۱۱، ۱۷۶
 عین الدولہ (سلطان عبد المجید میرزا) - ۱۰۳

ف

- فارس - ۲۱، ۳۲، ۳۵، ۷۸، ۸۱؛ (مالیات) - ۱۲۳
 ۱۳۰، ۱۳۴، ۱۴۹
 فالکنہاگن (فُن -) - ۸۸
 فتحعلی شاہ - ۱۲۰، ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۷۳، ۱۷۴
 فرات - ۰۴
 فرامانہ - ۷۳
 فرانسه - ۹، ۱۱، ۱۵، ۲۶، ۹۶، ۱۰۰، ۱۸۹
 ۱۹۱، ۱۹۳
 فراہان - ۷۸
 فریدن - ۳۵
 فریزر - ۱۲۸، ۱۴۲
 فشنڈ - ۸۸
 فولر - ۱۲۸
 فومن - ۳۵، ۸۳
 فیروز کوه - ۱۲۳، ۱۸۱
 فیروز میرزای (نصرۃ الدولہ) - ۱۳۴
 فین - ۸۱

- ۱۷۵، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳
 (تلفون) ۱۸۴، ۱۸۶
 طہماسب اول (شاہ) - ۱۷۳

ظ

- ظَلّ السّاطان (مسعود میرزا) - ۹۴، ۱۰۰

ع

- عبّادان - ۷۱
 عبّاس آباد - ۷۲
 عبّاس بزرگ (شاہ) - ۱۷۴
 عبّاس دوّم (شاہ) - ۱۴۰
 عبّاس میرزا (نایب السلطنہ) - ۱۰۳، ۹۵
 عبداللہ (آقا میرزا -) - ۱۴۲
 عبداللہ (حاجی - خان امیر نظام ہمدانی) - ۱۵۰
 عبد الرزاق بیک (دنبلی) - ۹۶
 عبد العظیم (شاہزادہ) - ۱۸۲
 عبد المجید (سلطان - میرزای، عین الدولہ) - ۱۰۳
 عثمانی - ۹، ۱۱، ۱۵، ۱۷، ۱۹، ۲۱، ۲۵، ۲۶
 ۲۹، ۳۱، ۳۴، ۴۵، ۵۸، ۶۲، ۶۳، ۸۳، ۸۴
 ۸۹، ۱۰۸، ۱۱۵، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۲
 عراق - ۷۶، ۷۸؛ (مالیات) - ۱۲۳
 عربستان - ۲۱، ۳۵، ۳۹، ۶۳، ۹۱؛ (مالیات) - ۱۲۳
 عشق آباد - ۴۵، ۵۱، ۷۳، ۱۷۹
 عظیم خان - ۸۱
 علی آباد - ۱۸۲
 علی اف - ۱۴۴

ق

- قاسم (حاج ابو القاسم ملک التجار) - ۱۴۲
 قاسم خان (امیرتومان) - ۹۰
 قاین - ۱۸۲ '۷۸ '۳۶
 قاینات - ۱۳۰
 قدریولوم - ۱۸۱
 قراجه داغ - ۱۲۳ '۱۰۳ '۱۰۲ '۱۰۱ '۷۸ '۷۴
 قراقوچ - ۷۵
 قراگوزلو (محمود خان، ناصرالملک) - ۸۳
 قره سو - ۱۰۲
 قروه - ۱۸۲
 قزل آرواد - ۴۵
 قزوین - ۸۹ '۸۸ '۸۷ '۷۵ '۷۴ '۶۱ '۵۸ '۳۶
 ۱۸۰ '۱۷۲ '۱۴۸ '۱۳۸ '۱۳۴ '۱۲۳ '۱۰۱
 ۱۸۶ '۱۸۴ '۱۸۱
 قشقای - ۷۸
 قشم - ۶۳ '۷۰
 قصر شیرین - ۱۸۲ '۱۰۷ '۷۰ '۵۸ '۴۵ '۳۹
 قصر قاجار - ۹۳
 قفقاز - ۶۲ '۴۵ '۶ '۱
 قلعه رزه - ۱۸۲
 قم - ۱۲۳ '۸۷ '۸۰ '۷۸ '۶۱ '۵۸ '۵۷ '۵۴
 ۱۷۲ '۱۷۹ '۱۸۲ '۱۸۳ '۱۸۶
 قشہ - ۱۸۳
 ققرا انگ (چین) - ۱۳۲
 قوجان - ۱۸۱ '۶۱ '۵۰ '۳۹
 قهرود - ۳۲
 قہستان - ۳۶

ک

- کادول - ۱۸۱
 کارترایت (جان -) - ۵۰
 کارون - ۹۱ '۷۱ '۶۵ '۵۶ '۵۵ '۵۴ '۴۵ '۶
 کازرون - ۱۸۳ '۵۴ '۳۵ '۳۰
 کاسپی (روزنامه روسیہ) - ۱۳۸
 کاشان - ۵۷ '۵۴ '۳۶ '۳۴ '۳۲ '۲۴ '۲۰ '۵
 ۶۱ '۷۳ '۷۶ '۷۹ '۸۰ '۸۱ '۱۱۳ '۱۲۳
 ۱۳۰: (وزن) ۱۶۷: (ضرایحانہ) ۱۷۲
 ۱۸۳ '۱۸۶
 کاظم (مشہدی - امینیہ) - ۹۸
 کاکاوند (ایل) - ۳۱
 کاوہ (روزنامہ) - ۷۲
 کتال (دکتور اسمعیل خان، مؤدب السلطنہ)
 ۱۳۸ -
 کراچی - ۱۸۶ '۶۲
 کراسنوؤڈسک - ۴۵
 کرج - ۹۰
 کردستان - ۱۲۳ '۹۲ '۷۸ '۳۶ '۳۵ '۲۰
 ۱۳۰
 کرزن (لُرد) - ۱۲۸ '۷۸ '۷۷ '۷۶ '۳۰ '۶
 ۱۳۸ '۱۹۹
 کراگزود - ۱۶۹
 کرمان - ۳۵ '۳۳ '۳۲ '۳۰ '۲۱ '۲۰ '۱۹
 ۳۶ '۵۲ '۵۳ '۶۹ '۷۳ '۷۶ '۷۸ '۸۱
 ۱۱۳ '۱۱۴ '۱۲۳ '۱۲۴ '۱۳۴: (ضرایحانہ)
 ۱۷۲ '۱۷۹ '۱۸۳ '۱۸۶
 کرمانشاہ - ۳۸ '۳۳ '۳۲ '۳۱ '۳۰ '۲۱ '۱۳
 ۱۱۲ '۸۱ '۶۱ '۵۸ '۵۷ '۴۵ '۴۳ '۳۹

گرخانہ - ۶۵
 گروبی - ۱۰۴
 گروتہ (ہوگو) - ۱۹
 گروس - ۱۲۳، ۱۴۳
 گرینوی - ۱۰۸، ۱۱۴
 گلہید - ۷۴
 گلپایگان - ۱۲۳
 گلزردہ - ۱۴۳
 گمش (تپہ) - ۱۸۴
 گملن - ۱۶۸
 گنبد قابوس - ۱۸۱
 گوران - ۳۵، ۶۰
 گورخان - ۷۲
 گون آباد - ۱۷۹
 گیلان - ۵، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۷، ۳۴، ۳۵
 ۳۹، ۶۵، ۷۲، ۷۴، ۸۵، ۹۱، ۹۴، ۱۰۷
 ۱۲۳، ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۳۰، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۵
 ۱۸۴

ل

لار - ۷۵، ۱۲۳؛ (سگہ) ۱۷۴
 لاقنت - ۲۲، ۸۳
 لاهیجان - ۳۵، ۸۳
 لاینینتر - ۳
 لرستان - ۲۱، ۳۱، ۳۳، ۳۵، ۹۲، ۱۲۳
 لرنی - ۱۹۶، ۱۹۹
 لشتہ شاہ - ۸۵
 لطفعلی (حاج) - ۹۸
 لک (ایل) - ۳۱
 لنجان - ۲۱

۱۲۳؛ (گمرک) ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۷۲، ۱۷۹
 ۱۸۲، ۱۸۴، ۱۸۶
 کرمانشاہان - ۳۹، ۱۳۰
 کرند - ۸۱، ۱۸۲
 کشمیر - ۲
 کلکتہ - ۶۲
 کلیر - ۱۸۰
 کبانی (- بلژیکی بلورسازی در ایران) ۹۳؛ (-)
 تلگرافات ہندواروپا) ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۳۳
 ۱۳۴، ۱۸۳؛ (- حمل و نقل ایران) ۵۱
 (- جہازات عرب) ۶۶؛ (- فارس) ۹۸
 (- قفقاز و سرکوری) ۵۱؛ (- لینچ) ۵۴
 ۵۵؛ (- منصوریہ) ۹۸ (رجوع شود بہ «شرکت»)

کمرہ - ۱۲۳

کنگان - ۶۳

کنگور - ۱۲۳، ۱۴۴، ۱۸۲

کنلی - ۱۴۲

کواتر - ۱۸۳

کوادر - ۱۳۴

کوه البرز - ۳۵

کوٹا - ۵۱

کوسس - ۱۰۳

کورماکوف (نیکولا) - ۱۰۱

کوه یتیم - ۷۴

کویر (نمک) - ۶، ۸۳

گ

گاما (واسکودا) - ۴

گٹا (سالنامہ) - ۱۰۱

گرگان - ۶۵

محمد (حاج سید - صراف علوی) - ۰۹۸
 محمد کاظم (حاج - ملک التجار) - ۰۹۹
 محمد علی خان (برنس میرزا - علاء السلطنہ، آذر
 بايجانی) - ۰۱۳۸
 محمد علی (- میرزا) - ۰۴۲ ۰۱۳۲ ۰۱۴۱ ۰۱۴۴
 ۰۱۵۷
 محمد محسن (رشتی) - ۰۹۴
 محمد (حاجی میرزا - مشکی) - ۰۹۸
 محمد ولی میرزا - ۰۱۳۵
 محترہ - ۰۳۹ ۰۴۳ ۰۵۳ ۰۵۴ ۰۵۵ ۰۵۷ ۰۵۸ ۰۶۰
 ۰۶۱ ۰۶۳ ۰۶۵ ۰۶۶ ۰۶۷ ۰۸۰ ۰۸۷ ۰۹۱ ۰۹۱۱
 ۰۱۵۳ ۰۱۸۳
 محمود آباد - ۰۸۹ ۰۱۸۱
 محمود خان (- ناصر الملک) - ۰۲۴ ۰۸۳ ۰۹۳
 مخبر الدولہ (علی قلی خان) - ۰۱۴۲
 مخبر آباد - ۰۱۸۲
 مدرس - ۰۶۲
 مدیترانہ (بحر وسطی) - ۰۴
 مراغہ - ۰۶۱ ۰۱۸۰ ۰۱۸۱ ۰۱۸۴
 مرتضی قلی خان (صنیع الدولہ) - ۰۹۴ ۰۱۳۵
 ۰۱۴۱
 مرغاب - ۰۷۸
 مرگم - ۰۲۱
 مرگان (گنت دو-) - ۰۱۱۶
 مُرنارد - ۰۱۱۹ ۰۱۲۴ ۰۱۲۵ ۰۱۲۷ ۰۱۴۰ ۰۱۴۵
 ۰۱۵۰
 مرند - ۰۶۱ ۰۱۰۲ ۰۱۸۰
 مزینان - ۰۷۳ ۰۱۸۱
 مسارود - ۰۱۰۳
 مسازری ماریتیم (شرکت) - ۰۶۱

لندن - ۰۲۰ ۰۳۱ ۰۶۶ ۰۱۱۵ ۰۱۵۶
 لنزی - ۰۱۰۳ ۰۹۶
 لنگرود - ۰۱۶۹
 لنگہ - ۰۳۹ ۰۶۰ ۰۶۱ ۰۶۳
 لوور - ۰۱۱۶
 لہستان - ۰۱
 لیانازوف - ۰۱۰۳
 لینچ (وبرادر) - ۰۵۴ ۰۵۵ ۰۵۸ ۰۱۱۴

م

مأثر سلطانی (کتاب) - ۰۹۶
 مارسیل - ۰۳۳ ۰۶۳ ۰۱۸۶
 مازندران - ۰۲۱ ۰۲۴ ۰۳۹ ۰۶۱ ۰۶۵ ۰۷۰ ۰۷۲
 ۰۷۴ ۰۹۱ ۰۹۲ ۰۹۳ ۰۱۰۷ ۰۱۲۳ ۰۱۳۰
 ۰۱۶۸ ۰۱۸۴
 مالابار - ۰۶۳
 مال امیر - ۰۷۰
 مجلس شورای ملی - ۰۱۰۴ ۰۱۳۰ ۰۱۳۸ ۰۱۳۹
 ۰۱۴۴ ۰۱۴۵
 محبی سلیمان - ۰۱۸۴
 محتشم السلطنہ (میرزا حسن خان -) - ۰۱۳۰
 محسن خان (حاج شیخ - مشیر الدولہ) - ۰۱۱۱
 (- معین الملک) ۰۱۳۵: (محمد - رشتی) ۰۹۴
 محمد خان (آغا - قاجار) - ۰۱۳۸ ۰۱۷۴
 محمد ابراہیم خان (آبدار باشی - امین السلطان)
 ۰۱۴۱ ۰۱۷۲
 محمد اسمعیل (حاج - مغازہ آذربایجان) - ۰۱۴۱
 محمد تقی (شیخ - وکیل الرعایا) - ۰۱۶۴
 محمد جعفر (حاج) - ۰۹۸
 محمد حسن (حاج - اصفہانی) - ۰۱۴۱ ۰۱۴۳

- مسالك الممالك (کتاب) - ۰۵
 مستشار الدوله (میرزا صادق خان -) - ۰۱۴۹
 مسعود (- میرزای، ظلّ السلطان) - ۱۰۰
 ۰۱۵۰
 مسقط - ۰۱۱
 مسکو - ۰۱۰۶، ۰۹۶، ۰۹۳
 مشکی (حاج میرزا محمد -) - ۰۹۸
 مشهد - ۰۸۷، ۰۸۱، ۰۵۶، ۰۵۳، ۰۵۰، ۰۴۹، ۰۴۳، ۰۳۹
 ۰۱۰۶، ۰۱۳۴، ۰۱۷۲، ۰۱۷۸، ۰۱۸۰، ۰۱۸۱
 ۰۱۸۲، ۰۱۸۴
 مشهدسر - ۰۶۱، ۰۶۰، ۰۴۵، ۰۴۳، ۰۳۹
 مشیر التجار - ۰۱۴۲
 مشیر الدوله (میرزا نصر الله خان -) - ۱۰۰
 ۱۰۲: (حاج شیخ محسن خان -) - ۰۱۱۱
 مصر - ۰۱۱، ۰۶۲، ۰۶۹، ۰۶۹، ۰۱۸۹: (رزی -) - ۰۱۶۴
 مظفر الدین شاه - ۰۹۱، ۰۹۵، ۰۱۳۵، ۰۱۳۸، ۰۱۴۱
 ۰۱۵۷
 معدین - ۰۶۸
 معدن نقتون - ۰۷۰، ۰۷۱، ۰۱۰۸، ۰۱۰۹
 معین الرعايا (عبدالله -) - ۰۱۴۲
 مکنزی - ۰۲۱
 ملایر - ۰۱۲۳، ۰۱۷۹
 ملک سیاه کوه - ۰۶۱، ۰۶۳، ۰۱۸۳
 ملکم (میرزا - خان، ناظم الدوله) - ۰۸۶
 ۰۱۳۹
 ملکم (سرجان -) - ۰۳۶، ۰۶
 ملک منصور میرزا (- شعاع السلطنه) - ۰۱۵۰
 ملکونوف - ۰۷۴، ۰۷۶
 ممتاز الدوله (اسمعیل خان -) - ۰۱۳۹، ۰۱۴۲
 ممتاز السلطنه (صمد خان -) - ۰۱۴۸
- مفتیس - ۰۱۰۳
 موازی - ۰۳۵
 موجودبار - ۰۱۰۲
 مومج - ۰۱۴۳
 مونیخ - ۰۶۲
 مهدی آقا (حاج -) ۰۹۸، ۰۱۸۴
 مهدیقلی میرزا - ۰۱۳۵
 مهرنجان - ۰۵۴
 میانج - ۰۲۱، ۰۱۸۰
 میاندشت - ۰۷۲، ۰۱۸۱
 میاندواب - ۰۱۸۰
 میدان نقتون - ۰۷۰، ۰۷۱، ۰۱۰۸، ۰۱۰۹
 میسور - ۰۲
 میند - ۰۸۱
- ن
- نایبه - ۰۱۴۲
 نادجا - ۰۵۱
 نادر شاه - ۰۹۵، ۰۹۶، ۰۱۳۸، ۰۱۷۴
 ناسخ التواریخ (کتاب) - ۰۱۴۴
 ناصر الدین شاه - ۰۶۸، ۰۶۹، ۰۹۵، ۰۹۹، ۰۱۰۱
 ۰۱۰۵، ۰۱۰۹، ۰۱۱۵، ۰۱۱۷، ۰۱۳۲، ۰۱۳۴
 ۰۱۳۸، ۰۱۴۱، ۰۱۴۲، ۰۱۵۰، ۰۱۵۱، ۰۱۵۷
 ۰۱۷۱، ۰۱۷۲، ۰۱۷۵
 ناصر الملک (محمود خان - قراگوزلو) - ۰۸۳
 ۰۹۳
 ناصری - ۰۳۹، ۰۵۴، ۰۵۵، ۰۶۵، ۰۱۸۱
 ناظم الدوله (میرزا ملکم خان -) ۰۸۶: (حاج
 حسینخان -) ۰۱۳۵
 نائین - ۰۸۱، ۰۱۸۳

- ۰۱۴۹ - وستال
 ۰۵۱ - وُسْتَجْنِي اُبْجَشُو (شرکت روسی)
 ۰۱۸۲ - ولاسجرد
 ۰۹۳ - ولاتز
 ۰۵۵ - ونکھوس (شرکت آلمانی)
 ۰۵ - ونیز - ۴
 ۰۷۴ - ویلبرام
 ۰۵ - وینچنسیو (دالساندری)
 ۰۷۵، ۰۷۴ - وینہ
- ▲
- ۰۶۱ - هامبورگ
 ۰۵۸ - هامبورگ امریکا (شرکت)
 ۰۱۷۵، ۰۱۲۸، ۰۲۵، ۰۲۱ - هانوی (جونلس)
 ۰۱۷۲، ۰۴۶، ۰۲۰ - هرات
 ۰۱۲۸ - هربر
 ۰۳۱ - هرین
 ۰۸۰، ۰۶۳، ۰۵ - هرمن (جزیرہ)
 ۰۷۸ - هرز
 ۰۲۱ - هفت اقلیم (کتاب)
 ۰۱۸۹، ۰۹۱، ۰۳۰، ۰۲۹، ۰۱۵، ۰۱۴، ۰۱۱ - هلاند
 ۰۱۹۱
 ۰۱۷۴ - هلشتین (دوک دو -)
 ۰۱۲۸ - هلمس
 ۰۳۲ - هیلان
 ۰۷۵، ۰۷۴، ۰۶۱، ۰۶۰، ۰۵۸، ۰۳۲، ۰۱۹، ۰۱۳ - همدان
 ۰۷۶، ۰۸۰، ۰۸۱، ۰۸۷، ۰۱۰۱، ۰۱۱۳، ۰۱۲۳، ۰۱۷۱
 ۰۱۷۲، ۰۱۷۴، ۰۱۷۹، ۰۱۸۲
- ۰۱۰۳، ۰۹۵ - نایب السلطنہ (عباس میرزای -)
 ۰۷۴ - نجف آباد
 ۰۱۴۳ - نجم آباد
 ۰۵۲ - نرماشیر
 ۰۲۱ - ترهہ القلوب (کتاب)
 ۰۱۳۴ - نصر الدولہ (فیروز میرزا -)
 ۰۱۰۲، ۰۱۰۰ - نصر اللہ خان (- مشیر الدولہ)
 ۰۱۸۲، ۰۵۱ - نصرت آباد
 ۰۱۸۲ - نصیر آباد
 ۰۱۲۳ - نظنز
 ۰۱۰۲ - نظام الدین خان (- مهندس الممالک)
 ۰۱۴۹ - نظمیہ
 ۰۶۱ - نین
 ۰۵۲ - نوردان (تنگہ -)
 ۰۱۵۰، ۰۱۴۴، ۰۲۳ - نوری (میرزا آقا خان -)
 ۰۱۵۷
 ۰۱۳۵، ۰۱۳۱ - نوس
 ۰۵۱ - نوشکی
 ۰۱۸۲ - نہ
 ۰۱۸۲، ۰۱۲۳ - نہاوند
 ۰۲ - نیال
 ۰۷۵ - نیریز (دریاچہ)
 ۰۱۴۹ - نیستم
 ۰۱۸۱، ۰۱۶۸، ۰۱۴۲، ۰۹۵، ۰۷۵، ۰۶۸ - نیشابور
- و
- ۰۱۳۸ - وثوق الدولہ (میرزا حسن خان -)
 ۰۹۶ - ورامین

ی	ہند — ۲، ۱۱، ۱۳، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۳، ۲۹، ۳۱، ۳۷، ۵۱، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۵، ۸۱، ۸۳، ۸۷، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۵۱، ۱۷۱، ۱۷۴، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۹۰، ۱۹۲، ۱۸۳ — ہنگام ۱۱ — ہنگری ۱۷۵، ۱۲۸، ۲۵، ۲۱ — ہنوی (جوناس)
یلمارٹن — ۱۴۸، ۱۴۹،	
یزد — ۲۰، ۲۴، ۳۰، ۳۲، ۳۶، ۵۲، ۶۱، ۷۹،	
۸۱، ۹۸، ۱۲۳، ۱۳۰، ۱۴۳، ۱۸۳، ۱۸۶،	
یوحن — ۷۵،	
یونان — ۱، ۱۱، ۲۷،	
ییلاق — ۱۰۲،	

غلط نامه

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴	۱۴	پیترا	پیزا	۴۳	۱۹	بندره‌های	مراکز
۶	۱۵	۱۲۳۱	۱۲۱۵ - ۱۲۲۵	۴۸	۱۳	برشت	برشت
۶	۱۶	مسافرت نموده	سفر بوده	۵۲	۳	زایدان	زندان
۶	۲۸	صدو پنجاه	صد و ده	۵۲	۴	زیدان	زندان
۶	۲۸	هفتصد	پانصد	۵۶	۵	« شوشان »	« شوشن »
۱۱	۱۹	۱۴۱، ۶۷۲	۱۴۱، ۱۴۵	۶۱	۱	آهر	آهر
۱۱	۱۹	۱۰۳	۱۳۰	۶۱	۱۹	بنادر	نقاط
۱۱	۲۸	۸، ۸۸۵	۸۸۵	۶۵	۴	ملاح مستخدم	ملاح و مستخدم
۱۹	۱۸	وزن	وزن (من)	۶۶	۱۲	برگشتن	برگشتن
۱۹	۱۸	قیمت	قیمت (قران)	۶۶	۱۲	منظم	منظم
۲۱	۱	تبرقی	تبرقی	۶۶	۲۰-۱۹	بوکنال	باکنل
۲۱	۱۲	مهمتر	مهمترین	۶۶	۲۴	آندرو	اندررو
۲۵	۱۰	طیب	شیمی دان	۶۶	حاشیه (۴)	Hambourg	Hambourg
۲۵	حاشیه (۱)	Hanvay	Hanway	۶۷	۵	یکشنبه	یکشنبه
۳۳	جدول	قیمت بقران است		۶۹	۱۳	پائین ترمیرود	پائین ترمیرود
۳۴	۶	سرچشمه	سرچشمه	۷۰	حاشیه (۵)	Anglo-Persian	Anglo-Persian
۳۶	۲	باروت	شوره	۷۲	۱۵	خانه خودی	خان خودی
۳۶	۱۴	خر	خر، گاو	۷۲	۲۱	اسب و میرزا	اسب و میرزا
۳۸	۱۸-۱۷	وماخذ حقوقی الخ...	و همین قرارداد مأخذ حقوق گمرکی است که از کلیه مال التجاره وارد و صادره بین ایران و ممالک کامله الوداد گرفته میشود. وزن آرا از روی	۷۳	۹	شلیمر	شلیمر
				۸۰	۲۱	الی	الی
				۸۱	۸	ترمه	ترمه
				۸۲	۷	مما دن	مما دن
				۸۳	۲۱	فن	فن
				۸۵	۱۵	پارچه	پارچه
۳۹	۶	وزن آرا	وزن آرا از روی	۸۵	۱۶	دستگاه	دستگاه
			تعرفه فوق	۸۵	۱۶	بزرگ	بزرگ
۳۹	۸	بنادر	مراکز	۸۶	۴	محل	محل
۳۹	۲۰	بنادر	مراکز	۸۶	۱۳	کنجایش	کنجایش
۴۱	۱۸	ومادر	ومادر	۸۶	۱۵	دیگر	دیگر
۴۳	۲	بندره‌های	مراکز	۸۶	۲۶	بزرگتر	بزرگتر

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۸۶	۳۱	زیادتر امتعه	زیادتر امتعه	۱۳۸	۹	املاکی است که سابق	املاکی است که
۸۸	۶	دشت	داشت			متعلق بشخص پادشاه	
۸۹	۲	الکساندر ایل	الکساندر ویل			وسلاطین قبل از	
۸۹	۹	دیتج بانک	دیتج بانک			او بوده و پس از	
۹۰	۳	بحمره	بحمره			مشروطه و خلع محمد	
۹۰	۸	ودیکری	ودیکری			علی میرزا	
۹۱	۱	آکر	آگر	۱۳۸	۱۹	کاسی (منطقه پاکو)	کاسی
۹۳	۱۰	حریه	حریه	۱۳۹	۱۰	بوته	بوته
۹۵	۱۴	عالی	عالی	۱۳۹	۲۳	پیشنهادات	پیشنهادات
۹۷	۱۵	گمرک	گمرک	۱۳۹	۲۷	مالکولم	ملکم
۹۷	۲۶	اداره	اداره	۱۳۹	۲۸	سفیر بوده	مسافرت نموده
۹۷	۲۷	شاگردان	شاگردان	۱۴۰	۱۸	سیر جورج بارکله	سیر بارکله
۱۰۰	۹	از پنج الی پنج هزار تومان	از پنج تومان الی پنج هزار تومان	۱۴۱	۱۹	ضراحتخانه را با لقب معین الصری	ضراحتخانه را
۱۰۰	۲۴	بخارجها	بخارجها	۱۴۲	(۲)	D. Fraser (۲)	(۲)
۱۰۳	۲۳	لندزی	لنسی	۱۴۶	۲	دوره	دوره
۱۰۳	۲۵	جنگهای	جنگهای	۱۴۶	۲۳	تلگرافخانه	تلگرافخانه
۱۰۴	۸	اصراف	اسراف	۱۴۸	۲۱	چیلد براند	چیلد براند
۱۰۵	۱۹	اشخاص	اشخاص	۱۴۸	۳	ششصد هزار	یک کروور
۱۰۶	۱۰	قارر	قرار	۱۵۱	۲۶	لن الملکی	ان الملکی
۱۰۹	۸	سلب	سلب	۱۵۲	۱۶	ینه	ینه
۱۰۹	۱۳	تصفه خانه	تصفه خانه	۱۵۴	۵	خود باقی	خود باقی
۱۱۴	۳	۱۹۳۵	۱۹۴۵	۱۵۶	۲۴	بمعل آمد	بمعل آمد
۱۱۴	۴	ه - امتیاز	ه - وعده امتیاز بشرط	۱۶۱	۳	ملی	ملی
۱۱۴	۴	این امتیاز	این وعده امتیاز بشرط	۱۶۵	۲۴	عایدات	عایدات
۱۱۴	۲۴	گمرک	گمرک	۱۶۷	۱۳	۱۳۰۶	۱۳۰۶
۱۱۹	۱۷	ظرف	ظرف	۱۶۸	۱۲	مانه	مانه
۱۲۸	۱۳	هلپس	هلپز	۱۷۳	۱۳	تنزل	تنزل
۱۲۸	۱۷	اشتنز	اشتنف	۱۷۴	۱۶	ینکلی	ینکلی
۱۲۸	۳۰	»	»	۱۷۴	۱۷	بشاهی نازل	بشاهی نازل
۱۳۳	۱	تلگرافی	تلگرافی	۱۷۷	۱۰	کاغذ	کاغذ
۱۳۳	۱۴	تلگرافخانه	تلگرافخانه	۱۸۰	۱۸	جلفا و تبریز	جلفا و طهران
۱۳۳	۱۷	»	»	۱۹۰	۱	نیز	نیز
۱۳۳	۲۵	ان احوال	ان احوال (۱۳۲۳)	۱۹۱	۱۲	بکیاهی	بکیاهی
۱۳۸	۱	شاهزاده	پرنس	۱۹۲	۳	تذکره	تذکره